

NATIONAL INTEREST

JOURNAL FOR NATIONAL AND STATE ISSUES

ISSN 1452-2152 UDK 323.1(=163.40) година IX vol. 17. № 2/2013.

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА ПИТАЊА

Национални ИНТЕРЕС

КРИЗА И ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Слободан Комазец

Јован Б. Душанић

Крунислав Совтић

Предраг Бјелић

ПИТАЊА ИЗ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА

Богдан Стојановић

Ненад Перић

Илија Кајтез

Слободан Јанковић

Владимир Ајзенхамер

Мирољуб Јевтић

ОГЛЕДИ

Гордана Живковић

Срђан Милошевић

ПРИКАЗИ

Момчило Суботић

Маринко М. Вучинић

Часопис за национална и државна питања

УДК 323.1(=163.41)

ISSN 1452-2152

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година X, vol. 17

Број 2/2013.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА
ПИТАЊА

ISSN 1452-2152 УДК 323.1(=163.41)

Број 2/2013 год. X vol. 17 стр. 1-315

Часопис покренут поводом 200 годишњице савремене српске
државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Светозара Марковића 36, Београд

Телефон: 3039-380, 3349-205

Email: ipsbgd@eunet.rs

Оснивачи часописа:

Милан Матић, Живојин Ђурић

Главни уредник:

Милош Кнежевић

Одговорни уредник:

Живојин Ђурић

Редакција:

Милош Кнежевић

Миломир Степић

Зоран Петровић-Пироћанац

Живојин Ђурић

Љубомир Кљакић

Савет часописа

Зоран Милошевић, Радослав Гаћиновић, Ђуро Бодрожич, Живојин

Ђурић, Момчило Суботић, Славенко Терзић, Борис Милосављевић.

Милош Ковић, Миша Ђурковић. М. М. Лобанов

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Прелом и штампа:

esetloga д.о.о.

Тираж: 300 примерака

САДРЖАЈ

Тема броја:

КРИЗА И ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

<i>Слободан Комазеџ</i>	ИНОСТРАНИ ДУГ, ПРИВРЕДНИ РАСТ И ДУЖНИЧКИ ТЕРЕТ.....	9-39
<i>Јован Б. Душанић</i>	ОКЛЕВЕТАНА ДРЖАВА И ПРАКТИЧНА КИНА	41-67
<i>Крунислав Совтић</i>	САВРЕМЕНА ЕКОНОМСКА КРИЗА И СОЦИЈАЛНА ДЕСТРУКЦИЈА	69-105
<i>Предраг Бјелић</i>	ЕКОНОМСКА ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И КОРЕНИ АНТИГЛОБАЛИСТИЧКИХ ПОКРЕТА У СВЕТУ	107-137

ПИТАЊА ИЗ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА

<i>Богдан Стојановић</i>	ПРЕИСПИТИВАЊЕ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ НУКЛЕАРНОГ ОДВРАЋАЊА	141-172
<i>Ненад Перић, Илија Кајтез</i>	ИДЕОЛОГИЈА И ПРОПАГАНДА КАО МАСМЕДИЈСКА СРЕДСТВА ГЕОПОЛИТИКЕ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА БАЛКАН	173-189
<i>Слободан Јанковић, Владимир Ајзенхамер</i>	РАЗЛИКЕ У СТИЦАЊУ МЕЂУНАРОДНОГ ЛЕГИТИМИТЕТА ПАЛЕСТИНЕ И КИМ.....	191-230
<i>Мирољуб Јевтић</i>	ИСЛАМСКА СУШТИНА АЛБАНСКОГ СЕЦЕСИОНИЗМА И КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ СРБА	231-252

ОГЛЕДИ

Гордана Живковић

КО СУ ДАНАС СРПСКИ ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ..... 255-272

Срђан Милошевић

РЕХАБИЛИТАЦИЈА КНЕЗА ПАВЛА
КАРАЂОРЂЕВИЋА У КОНТЕКСТУ
МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА..... 273-290

ПРИКАЗИ

Момчило Суботић

ВЕСЕЛИН ЂУРЕТИЋ..... 293-301

Маринко М. Вучинић

КОМПРАДОРСКИ КОНТЕКСТ
ДАНАШЊЕ СРБИЈЕ 303-315

CONTENTS

This Issue's Theme:

CRISIS AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN CONTEMPORARY SOCIETY

Slobodan Komazec

FOREIGN DEBT, ECONOMIC GROWTH
AND DEBT BURDEN..... 9-39

Jovan B. Dusanic

SLANDERED STATE AND PRACTICAL CHINA... 41-67

Krunislav Sovtic

CONTEMPORARY ECONOMIC CRISIS
AND SOCIAL DESTRUCTION OF SOCIETY 69-105

Predrag Bjelic

ECONOMIC GLOBALIZATION AND THE
ROOTS OF ANTIGLOBALIST MOVEMENTS 107-137

INTERNATIONAL RELATIONS ISSUES

Bogdan Stojanovic

QUESTIONING OF NUCLEAR
DETERRENCE THEORY AND PRACTICE 141-172

Nenad Peric, Ilija Kajtez

IDEOLOGY AND PROPAGANDA AS MASS
MEDIA MEANS OF GEOPOLITICS AND
ITS INFLUENCE UPON BALKAN..... 173-189

Slobodan Jankovic, Vladimir Ajzenhamer

DIFFERENCES IN GAINING INTERNATIONAL
LEGITIMACY BETWEEN PALESTINE AND KIM 191-230

Miroljub Jevtic

ISLAMIC ESSENCE OF ALBANIAN
SECESSIONISM AND CULTURAL
HERITAGE OF THE SERBS 231-252

ESSAYS

Gordana Zivkovic

WHO ARE SERBIAN INTELLECTUALS TODAY.. 255-272

Srdjan Milosevic

REHABILITATION OF PRINCE PAUL
KARAĐORĐEVIĆA IN THE CONTEXT
OF INTERNATIONAL LAW 273-290

REVIEWS

Momcilo Subotic

VESELIN DJURETIC 293-301

Marinko M. Vucinic

COMPRADOR CONTEXT OF TODAY'S SERBIA... 303-315

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

**КРИЗА И ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ У
САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ**

Слободан Комазец

ИНОСТРАНИ ДУГ, ПРИВРЕДНИ РАСТ И
ДУЖНИЧКИ ТЕРЕТ 9-39

Јован Б. Душанић

ОКЛЕВЕТАНА ДРЖАВА
И ПРАКТИЧНА КИНА 41-67

Крунислав Совтић

САВРЕМЕНА ЕКОНОМСКА КРИЗА
И СОЦИЈАЛНА ДЕСТРУКЦИЈА 69-105

Предраг Бјелић

ЕКОНОМСКА ГЛОБАЛИЗАЦИЈА
И КОРЕНИ АНТИГЛОБАЛИСТИЧКИХ
ПОКРЕТА У СВЕТУ 107-137

*Слободан Комазец**

ИНОСТРАНИ ДУГ, ПРИВРЕДНИ РАСТ И ДУЖНИЧКИ ТЕРЕТ

Сажетак

Дужничка криза потреса готово све развијене привреде света. Експлозија дугова и имплозија развоја карактеристична је и за привреду Србије. Стални раст спољне задужености и обавеза из дугова довели су до њиховог аутоматског раста, без обзира на динамику привредног раста. Годишње обавезе из дугова прелазе у неколико последњих година висину прираста бруто домаћег производа. Реално се отвара проблем несолвентности у међународним финансијским односима. У раду се истражују међусобни односи динамике раста и пораста иностране задужености, притисак дугова, фактори и индикатори задужености. Указује се на сва ограничења данас доминантног индикатора висине задужености преко односа висине спољног дуга и бруто домаћег производа. На крају се врши анализа низа индикатора дужничког терета и сагледавање да ли је у нашој привреди настала дужничка криза и евентуално к“замка“ иностраног дуга.

Кључне речи: инострани дуг, структура дуга, дужнички терет, дужничка криза, каматно оптерећење, индикатори задужености, стратегије декумулације иностраног дуга, ефекти иностраног дуга.

* Београд

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Презадуженост је један од најозбиљнијих монетарно-финансијских, платнобилансних, развојних, социјалних и политичких проблема свих неразвијених земаља.

Инострана задуженост Србије уз све већи дефицит платног и трговинског биланса постају највећи проблеми у даљем привредном развоју. Званично се тврди да „инострано задужење није велико, да износи испод 45% бруто домаћег производа“. Међутим, проблем иностраног дуга има и своју другу, знатно тежу страну, у односу на саму висину јавног дуга и његов однос према бруто домаћем производу. О томе желимо да уђемо у дубљу анализу.

То је, констатује се, ниже од тога учешће у низу држава у транзицији и да је то „релативно низак и подношљив јавни дуг“. Одмах да рашчистимо проблем: ради се само о делу укупног дуга који се односи на јавни сектор (државу). Међутим, укупан јавни дуг Србије је знатно већи и представља велико оптерећење националне привреде. Обавезе из иностраног дуга представљају велико оптерећење не само бруто домаћег производа већ и развојне способности привреде. При томе посебно истичемо, однос дуга и бруто домаћег производа готово ништа не значи за оцену стварне задужености привреде и терета дуга. Постоје знатно важнији индикатори дужничког терета и показатељи да ли је привреда намакла „омчу“ дугова и ушла у дужничку кризу, односно фазу презадужености.

Оптимална висина и структура екстерног дуга (којим се обавља апсорпција иностране акумулације у домаћу привреду) резултат је оптималног односа националне потрошње и производње (бруто домаћег производа), али и осталих основних макроагрегата привреде. Јер, екстерни дуг и понашање задужености резултат је динамике, квалитета, структуре и стабилности националне привреде. Само тако посматрана величина и структура спољног дуга омогућава да се додатна акумулација из иностранства посматра као активни и допунски фактор привредног развоја, која не само

да привремено допуњава јаз између домаћих инвестиција и штедње, већ доводи до подстицаја ефикасности и друштвене рентабилности инвестиција, коришћења интерне акумулације, посебно у фазама када је цена капитала на светском тржишту изузетно висока.

2. ЕКСПЛОЗИВНИ РАСТ ИНОСТРАНЕ ЗАДУЖЕНОСТИ

Да ли је дошло до претеране иностране задужености и таквог годишњег терета спољног дуга да прати презадужености, односно класична „дужничка омча“, односно да ли је настала фаза аутономног раста спољног дуга?

Да погледамо уобичајене односно бруто домаћег производа и иностраног дуга, њихову годишњу динамику и одnose.

Табела 1.
ИНОСТРАНИ ДУГ, ПРИВРЕДНИ РАСТ
И ДУЖНИЧКИ ТЕРЕТ
- износи у милијардама евра -

	БДП	Ино- страни дуг	Годишњи раст БДП (у%)	Пораст дуга (у %)	Дуг/БДП
2002.	16.028	9.402	4,2	2,9	58,8
2003.	17.306	9.678	2,5	2,2	55,9
2004.	19.026	9.466	8,4	-2,2	55,9
2005.	20.306	12.196	6,2	28,8	60,1
2006.	23.305	14.182	5,3	16,2	60,9
2007.	28.468	17.139	7,2	20,8	60,2
2008.	32.668	21.088	5,4	23,0	64,6
2009.	28.883	22.487	-3,5	7,0	77,9
2010.	28.984	23.786	1,0	5,8	82,1
2011.	31.841	24.825	1,9	4,4	77,9

Извор: НБС, Извештај о инфлацији, фебруар 2012, таб. А и Б.

Просечна стопа раста иностраног дуга у целом периоду 2002–2011. износи 13% док је просечна стопа раста БДП 3,9%. Учешће дуга у БДП у последњих пет година се перманентно повећава и крајем периода (2011) износи око 78%. Није проблем саме висине дуга и однос дуга и БДП, већ 1) Ви-

сина годишњих обавеза из дуга (камата и отплата), 2) Пораст бруто домаћег производа, а затим 3) структура и елементи дуга и 4) Ефекти употребе (коришћења) дуга.

У периоду експлозивног ширења спољног дуга (2005–2011) просечна стопа раста дуга износи чак 15%%, док просечна стопа економског раста износи 3,4%. Раст дуга у овој фази је четири пута бржи од раста националног богатства.

Табела 2.
РЕАЛНИ РАСТ БРУТО ДОМАЋЕГ ПРОИЗВОДА
И СПОЉНИ ДУГ
- износи у милијардама евра

	Годишњи прираст дуга		Годишњи прираст БДП по равнотежном курсу	
	Износ	У %	Износ	У %
2002.	0,1	2,9	3,2	4,2
2003.	-0,6	2,2	1,3	2,5
2004.	0,1	-2,2	1,7	8,4
2005.	2,7	28,8	1,3	6,2
2006.	1,8	16,2	3,0	5,3
2007.	3,0	20,8	5,1	7,2
2008.	4,0	23,0	4,2	5,4
2009.	1,4	6,6	-6,2	-3,5
2010.	1,3	5,8	0,1	1,0
2011.	1,1	4,4	2,9	1,9

Период 2001-2004. је фаза стагнације висине дуга и његовог повећања. Међутим, од 2005. године настаје фазе експлозивног повећања спољног дуга.

Интересантно би било сада погледати понашање спољног дуга, бруто производа прерачунатог по реалног курсу (равнотежном курсу који елиминише разлику стопе инфлације у нашој привреди и у развијеним привредама). Добија се знатно реалнија слика у односу на кретање номиналног бруто производа прерачунатог у евро по текућем средњем курсу. Да огледамо наведене односе:

Табела 3.
УЧЕШЋЕ СПОЉНОГ ДУГА
У БРУТО ДОМАЋЕМ ПРОИЗВОДУ
- по текућем и равнотежном (реалном) курсу -
- у милионима евра -

	Зва- ничан курс евра	Равно- тежни курс евра*	Спољ- ни дуг	Зва- нични БДП	БДП по рав- нот. курсу	Учешће дуга у БДП	
						Зва- ни- чно	По равн. курсу
2005.	85,5	114,2	12.196	20,306	14.767	60,1	82,5
2006.	79,0	130,6	14.182	23.305	14.987	60,9	95,4
2007.	79,2	141,0	17.139	28.468	16.148	60,2	106,1
2008.	88,6	143,0	21.088	32.668	18.611	64,6	113,3
2009.	95,9	138,0	22.487	28.883	19.661	82,1	106,6
2010.	105,5	134,3	23.766	28.984	22.288	82,1	106,6
2011.	104,6	142,3	24.825	31.841	23.377	71,9	110,4

**Равнотежни (реални) курс израчунат на разлици стопа инфлације у ЕУ и Србије, коригован за извршену стопу измене курса у току године (девалвација или ревалвација курса).*

Дакле, високо прецењени курс динара у низу година доводи до нереално високог БДП израженог у еврима, пошто се номинални БДП конвертује у подцењени евро. То доводи до к“надуваног“ кроз инфлацију БДП и смањивања учешћа спољног дуга и обавеза из дуга у БДП.

Период 2001-2004. је фаза стагнације висине дуга и његовог повећања. Међутим, од 2005. године настаје фаза експлозивног повећања спољног дуга. Ако се искључи утицај релативне инфлације (у номиналном бруто производу) тада је номинални раст бруто производа у периоду 2002–2011. године просечно 11%, а просечна стопа раста спољног дуга 15%. То даје високу разлику у динамици раста дуга и раста бруто домаћег производа .

Још је већа разлика у годишњем прирасту дуга и годишњем прирасту бруто производа. Ако се стави у однос тако израчунат реални бруто производ (реалним курсом евра) и спољни дуг - тада је дуг у свим годинама изнад бруто домаћег производа.

Да ли је нека привреда у одређеној фази развоја презадужена? Прети ли јој криза ликвидности и уредног извр-

шавања међународних обавеза, односно да ли јој прети дужничка криза. Обично се, видимо, као индикатор висине и терета дуга узима однос дуга и бруто домаћег производа. Да ли се из наведеног односа може извести закључак о задужености неке државе? Такав индикатор не указује много на право стање, оптерећеност дуговима и перспективу задужености. Није проблем саме висине дуга и однос дуга и БДП, већ висина годишњих обавеза из дуга (камата и отплата) и прираст домаћег бруто производа, а затим структура и услови дугова и ефекти њихове употребе. То је иначе нереалан и доста искривљен (због нереалности исказаног бруто домаћег производа) чисто статистички однос и ништа више. Однос укупног спољног дуга и номиналног бруто производа износи око 78-82%. Испада да „нема презадужености“. Ако се узме само дуг јавног сектора (државе Србије), што политичари углавном чине, тада је овај однос испод 45%, па се тврди да Србија спада у „мање задужене у поређењу с неким европским земљама“.

Висина дуга и његов однос према домаћем бруто производу не говори ништа о следећим битни елементима: 1) Краткорочни и дугорочни дуг; 2) Динамика доспећа дугова и раст друштвеног производа; 3) Висина камата као фиксних обавеза; 4) Системи коришћења дугова (производно, непроизводно) и њихова ефикасност у привреди и стварању друштвеног производа; 5) Однос доспелих обавеза из дугова и раст друштвеног производа; 6) Висина дефицита трговинског и платног биланса; 7) Динамика економског раста и динамика раста иностраног дуга; 8) Могућност отписа дела дуга; 9) Висина и структура девизних резерви; 10) Спремност светских финансијских институција (ММФ, Светска банка и др.) да олакшају терет дугова; 11) Кретања на светском тржишту капитала (камата, рокови, доступност) и др.

Очито је да се ради о низу индикатора које свака привреда мора пратити да би се водила политика оптималне екстерне задужености и међународне ликвидности – да се спречи улазак у дужничку кризу, односно међународну несолвентност. Тек на основу тих индикатора може се сагледавати висина стварне иностране задужености и дужнички терет у току године. Ради се о једној сложеној динамичкој појави са низом фактора који је одређују у свакој години. Стога однос

дуга и бруто домаћег производа не значи много као индикатор задужености, али годишњи привредни раст и пораст дуга и доспећа обавеза из дуга у току године већ показују да ли слаби или јача општа развојна моћ привреде или се креће у правцу презадужености и „омче дугова“.

3. ПРОМЕНА СТРУКТУРЕ ЕКСТЕРНОГ ДУГА - ЈАВНИ, БАНКЕ, ПРИВРЕДА

а) Носиоци дуга по секторима

Структура екстерног дуга по носиоцима (корисницима) је врло значајна, посебно у погледу њихових услова коришћења, усмеравања (намена) и ефеката које дају у домаћој привреди. Дуг државе (јавног сектора) се у последњим годинама стално снижавао, док су дугови банака и привреде (која се због високе девизне обавезне резерве банака директно задужује у иностранству) повећавају. Нису девизни дугови банака и предузећа само њихова брига, већ је то део укупног дуга из којег следе обавезе отплата и камата, које на крају плаћа укупна привреда.

Табела 4.
СТРУКТУРА СПОЉНОГ ДУГА ПО СЕКТОРИМА
- у милионима евра -

	2001.	Структура	2010.	Структура	2011.	Структура	Промена у периоду 2001-2011.
Јавни сектор	10.256	93,5	9.076	38,1	10.607	44,4	+351
(у томе НБС)	309		1529		1.596		1.287
СПУ	-		449		453		453
Краткорочни	150				-		-150
Предузећа	607	5,5	9.618	40,5	9.586	40,2	+8.979
Дугорочни	38		9.518		9.518		+9.480
Краткорочни	569		100		68		-501
Банкарски сектор	105	1,0	5.092	21,4	4.291	17,4	+4.186
Дугорочни	10		3.362		4.677		+3.367
Краткорочни	95		1.730		614		+519
ДУГ-УКУПАН	10.968	100	23.786	100	23.843	100	+12.875

Извор: Билтен јавних финансија, дец. 2011. стр. 21. Таб. 8. За 2011. годину према стању крајем новембра

Табела 5. ДИНАМИКА СПОЉНОГ ДУГА ПО НОСИОЦИМА
(СЕКТОРИМА)
- у милионима евра -

Годи- на	Јавни сектор	Учешће у укуп. (%)	Приватни сектор		Укупно	Учешће у укуп- ном	Укупни спољни дуг
			Бан- ке ¹	При- вреда			
2001.	10.256	93,5	105	607	712	6,5	10.968
2005.	7.892	64,7	1.754	2.550	4.304	35,3	12.196
2006.	6.592	46,5	3.477	4.113	7.590	53,5	14.182
2007.	6.285	36,7	3.606	7.248	10.854	63,3	17.139
2008.	6.521	30,9	3.524	11.044	14.568	69,1	21.088
2009.	7.764	34,5	4.310	10.414	14.724	65,5	22.487
2010.	9.076	38,2	5.093	9.617	14.710	61,8	23.788
2011.	10.607	44,5	4.291	9.586	13.877	555	24.825

Извор: Билтен јавних финансија, бр. 12, 2011, стр. 21.1

Експлозивни раст спољног дуга јавља се код приватног сектора који је у наведеном периоду порастао за 712 милиона евра на 13,9 милијарде, односно са 6,5% у укупном на готово 60%. Пословне банке су због високе девизне обавезне резерве (која се кретала између 45% и 60%) упућивале предузећу на директно задуживање у иностранству код банака и других финансијских организација.

Дуг привреде је просто експлодирао, али и одлив по каматама и отплатама.

По рачности доспећа, односно роковима на које су одобрени (и коришћени) инострани кредити су доста повољни.

На дугорочне кредите отпада 88% до 92%, што је врло високо учешће. Само се одмах поставља питање њихове намене, употребе и ефеката које дају у привреди.

У погледу висине ефективне каматне стопе на иностране дугове треба истакнути да је просечна пондерисана

1 Званична статистика банке и привреда третира као приватни сектор, што је методолошки некоректно. Наиме, у банкарском сектору постоје и државне банке (јавни сектор) уз стране и приватне, а код привредног сектора постоје чисто приватна предузећа, али и јавна предузећа. Посебно су интересантни дугови у банкарском сектору, јер стране банке се задужују у иностранству, а питање је колико улажу у развој, колико за ликвидност банака, а колико у спекулативне трансакције (репо операције), уз извлачење профита преко високих камата у иностранство.

каматна стопа на укупан дуг износи 5,1%, код дугова јавног сектора 4,8%, сектора банака 5,2% и дугова предузећа 5,4%. Проблем је у томе што је учешће кредита са променљивом каматном стопом изузетно високо, а тиме и каматни ризици. Код укупног дуга они износе 76%, а код сектора банака 85% и предузећа 88%, лизинг компанија 98% и јавног сектора 48% (НБС, Годишњи извештај 2010. Подаци се односе на 2008. годину).

Табела 6.
СТРУКТУРА СПОЉНИХ ДУГОВА
ПО ВИСИНИ КАМАТНИХ СТОПА
- у % -

	Просечна пондерисана камата	Учешће камата са променљивом каматом	Без камате	Просечни рок отплате
Јавни сектор	4,8	48	7,2	12 година
Сектор банака	5,2	85	-	8,5 година
Предузећа	5,4	88	-	6 година
Лизинг компаније	4,0	98	-	5,3 године
УКУПАН ДУГ	5,1	76	-	8 година

Извор: НБС, Годишњи извештај 2008.

Велики је проблем код свих сектора - корисника кредита у иностранству њихово доспеће и коришћење у току године, чиме се сагледава њихова нето позиција и потенцијално могући развојни (и други) ефекти у привреди.

Табела 7.
КОРИШЋЕЊЕ ОТПЛАТА ИНОСТРАНИХ
ДУГОРОЧНИХ КРЕДИТА
- у милионима долара -

	2006.		2008.	
	Коришћење	Отплата	Коришћење	Отплата
Јавни сектор	613	483	285	286
Приватни сектор	1.984	1.972	6.342	6.059
- Банке	622	970	450	846
- Предузећа	1.362	1.002	5.891	5.213
Коришћење и отплата	2.597	2.455	6.627	6.345

Извор: НБС, Годишњи извештај 2008.

Велики проблем настаје оног тренутка када се обавезе из дугова изједначе са новим приливом капитала (дугова). Тада додатних средстава увозне акумулације за развој и инвестиције практично нема. Спирала дугова и обавеза се проширује. Задуживање се одвија у циљу сервисирања доспелих обавеза из ранијих дугова.

Да погледамо сада за које су сврхе коришћени инострани дугови код наших основних сектора - корисника (банке и предузећа).

Табела 8.
КОРИШЋЕЊЕ ИНОСТРАНИХ КРЕДИТА
ПРЕДУЗЕЋА И БАНАКА²
- у милионима евра -

	Коришћени кредити	Структура у %
Послови с некретнинама и изнајмљивањем	2.087	31,4
- Некретнина	773	11,6
- Изнајмљивање аутомобила	152	2,2
- Остали посреднички послови	1.182	17,6
Прерађивачка индустрија	935	14,1
(У томе: Производња прехранбених производа и пића)	(391)	(5,9)
Трговина на велико и мало	1.747	26,3
- Трговина на велико	1.587	23,9
- Трговина на мало	160	2,4
Финансијско посредовање	1.858	28,0
- Банкарски сектор	1.441	21,7
- Финансијски лизинг	337	6,3
БРУТО КОРИШЋЕЊЕ КАПИТАЛА	6.629	100

Извор: НБС, Годишњи извештај 2008. Подаци за 2008. годину.

Структура коришћених кредита сектора предузећа је врло неповољна и не може се везати за већи утицај на динамизирање економског раста. На финансијско посредовање се односи 1,9 милијарди евра, на послове с некретнинама и изнајмљивањем 2,1 милијарда и на трговину 1,7 милијарди. Прерађивачка индустрија користи свега 935 милиона (у томе производња прехранбених производа и пића готово половино).

Да ли је коришћење кредита у функцији развоја? Да ли се ствара национална штедња? Из којих средстава ће се вршити отплате доспелих кредита? Из нових кредита? Да ли се отвара процес сталног задуживања и враћања, али на све вишем нивоу?

2 Највећи део спољних дугова номиниран је у евр. На евро се односи 78,1% свих дугова, на долар 14,3% и швајцарски франак 6,5% (подаци за 2009. годину). Наравно, могуће је прерачунавање дугова у доларске износе по одговарајућем курсу у току године. Наша статистика је прешла на изражавање међународних валутних односа и дугова у евр. (Видети: НБС, Годишњи извештај 2010).

б) Структура спољног дуга по креаторима

Структура дуга по даваоцима кредита - кредиторима је врло значајна због различитих услова које кредитори нуде (камата, рокови, обезбеђење, динамика коришћења, намена кредита и др). Да погледамо структуру спољнег дуга по кредиторима у неким карактеристичним годинама.

Због посебног значаја кредитора и њихових услова кредита дајемо и детаљнији преглед кредита по појединим кредиторима.

Табела 9.
СТРУКТУРА СПОЉНОГ ДУГА ПО КРЕДИТОРИМА
- у милионима евра -

КРЕДИТОРИ	2002.	2008.	2009.	Промена 2009/2002.
А. ДУГОРОЧНИ И СРЕДЊО-РОЧНИ ДУГ	9.614,4	19.299,5	19.601,4	+9.987,0
Међународне финансијске организације	3.217,5	3.931,3	4.757,9	+1.358,4
ММФ	541,5	0,0	770,2	+228,7
ИБРД	1.815,4	1.588,0	1.581,6	-233,8
ИДА	160,9	461,2	467,9	+307,0
ЕУРОФИМА	141,8	113,6	98,9	-43,1
ИФЦ	162,8	193,3	182,0	+19,2
ФИБ	102,9	592,5	162,8	+59,9
ЕЦ - Европска заједница	223,8	273,3	627,2	+403,4
ЕБРД	42,4	584,3	626,0	+583,6
ЕУРОФОНД - ЦЕБ	26,0	52,1	52,1	+26,1
ЕФСЕ	0,0	72,9	78,7	+78,7
Владе и владине агенције	2.972,5	2.387,7	2.290,7	-681,8
Париски клуб	2.412,7	1.769,3	1.768,7	-644,0
- консолидовани дуг	2.331,9	1.540,4	1.497,2	-834,7
- дуг закључен после 20.12.2000.	80,7	229,0	271,5	+190,8
Остале владе	559,9	618,4	522,0	-37,9
Кина	230,8	254,3	146,6	-84,2
Либија	34,7	34,6	35,7	+1,0
Кувајт	294,3	300,1	310,0	+15,7
Пољска	0,0	29,4	29,6	+29,6
Лондонски клуб - регулисани дуг	0,0	763,6	769,2	+769,2
Лондонски клуб нерегулисани дуг	2.341,9	56,2	59,7	-2.282,2
Остали кредитори	1.082,5	112.160,7	11.724,0	+10.641,5
Б. КРАТКОРОЧНИ ДУГ	978,2	2.425,9	1.717,9	+739,7
Русија - трговински кредит за увоз гаса	491,5	18,8	17,3	-747,2
Остало	486,7	2.407,0	1.700,6	+1.213,9
Ц. КЛИРИНГ	175,0	75,1	75,7	-99,3
УКУПАН ДУГ (А+Б+Ц)	10.767,6	21.800,5	21.395,0	+10.627,4

Извор: Народна банка Србије, Статистички Билтен

*За 2009. стање крајем јуна

4. ФАКТОРИ И МАКРОИНДИКАТОРИ ЗАДУЖЕНОСТИ

Да ли је нека привреда у одређеној фази свога развоја презадужена? Прети ли јој криза ликвидности и уредног извршавања међународних обавеза? Да ли је на помолу дужничка криза једне привреде и ранији “аргентински и мексички сценарио”, а данас грчки? Да ли је могућ процес раздуживања који су успешно провеле неке привреде у транзицији. Каква је цена која се плаћа у развоју због одлива националног дохотка и девиза за иностране обавезе? Све су то питања која се намећу, посебно из разлога што сада највећи број економиста тврди да многим привредама “у транзицији” прети дужнички колапс, с једне стране, а с друге што се услови кредитирања погоршавају паралелно са продужавањем кризе у развијеним западним привредама.

Обично се као индикатор терета иностраног дуга, видели смо, узима однос спољног дуга бруто домаћег производа.

Из кретања иностраног дуга и његовог односа према домаћем бруто производу, видели смо, не може извести закључак о задужености неке државе? Такав макроиндикатор, мада се често користи, не указује много на право стање и перспективу задужености неке земље. Ово из следећих разлога:

1) Сам ниво дуга ништа не говори о његовој структури, посебно у погледу учешћа краткорочних и дугорочних дугова (као и давалаца кредита и њихових услова),

2) Динамика доспећа обавеза по дугу, посебно камате (као фиксне обавезе) и отплата у току једне године, али и евентуални грејс период код дугова,

3) Систем коришћења дугова (производно или непроизводно) и њихова ефикасност у привреди у стварању бруто домаћег производа и стварања могућности за отплату обавеза из домаћих извора,

4) Висина и тенденција у кретању девизних резерви (и њихова структура, сигурност, расположивост) и однос доспелих обавеза у току године и висине расположивих девизних резерви,

5) Однос увоза и извоза и висина дефицита (или суфицита) трговинског и платног биланса и систем њиховог финансирања,

6) Очекивања кретања у извозу и увозу земље у зависности од кретања на светском тржишту, односно коњунктуре водећих привреда у свету,

7) Лакши или тежи приступ светском тржишту новца и капитала и средствима међународних финансијских институција,

8) Динамике економског раста у земљи и веће или мање “склоности“ увозу и извозу (учешће увоза и извоза у бруто домаћем производу),

9) Динамике (стопе) економског раста и динамике иностраног дуга (процес декумулирања дуга),

10) Политичке и економске стабилности једне државе и висине ризика за директна страна улагања, односно могућности отписа дела дуга или у целини (Лондонски и Париски клуб и сл.),

11) Спремности светских финансијских институција (ММФ, ИБРД) да олакшају терет обавеза земље са тешкоћама у сервисирању иностраног дуга, односно тешкоћа у платном билансу и услови под којима се одобравају ова средства,

12) Висина дефицита платног биланса увећана за доспеле обавезе по дугу у току године и др.

Очито је да се ради о низу индикатора које свака привреда мора пратити да би водила адекватну и оптималну политику екстерне задужености и међународне ликвидности, да не уђе у дужничку кризу, односно у међународну несолвентност. Таква привреда тада постаје презадужена и није у могућности да уредно извршава обавезе према иностраним повериоцима. Дакле, “држава је банкротирала”, чиме објављује да није у стању да сервисира иностране дугове.

Ради се о низу индикатора које треба узети у обзир да би се могао извући закључак о висини стварне иностране задужености, терету дугова у току године и евентуалној кризи задужености. Ради се о једној врло сложеној динамичној појави, са низом фактора који је одређују у свакој години. Стога и однос дуга и друштвеног производа не значи много као индикатор, али годишњи прираст дуга (доспећа обавеза из дуга у току године) и годишњи прираст бруто домаћег

производа већ показује да ли слаби “општа” развојна моћ привреде (када сви ефекти раста домаћег производа одлазе на плаћање камата и отплата на иностране дугове).

Званична статистика често даје потпуно различите податке и о висини бруто домаћег производа и иностраног дуга, али и *per capita* дохотка, односно висину дуга по становнику. Ово посебно из разлога примене различите методологије обрачуна бруто производа и категорија које улазе у јавни дуг, али и девизног курса.

Наиме, девалвација валута (прецењеност домаћег курса) доводи до повећања домаћег бруто производа израженог у страном новцу (евро, долар).

Динамика стопе економског раста и раста дуга указују да ли долази до кумулирања дуга и могуће дужничке кризе, ако се настави неповољна извозно-увозна политика, задуживање и развој.

Однос висине дуга и бруто домаћег производа видели смо, не показује прави степен екстерне задужености и терет дугова. Права “омча дугова” види се из годишњих обавеза из дуга и прираста друштвеног производа, висине и кретања девизних резерви и кретања салда платног и трговинског биланса (односно потреба плаћања увоза). Стога само тим односима и кретањима претходно посветили посебну пажњу.

Да ли је и када достигнута критичка тачка иностране задужености - како то констатује једна група наших економиста и да ли привреда улази у фазу када држава неће бити у стању да уредно извршава доспеле обавезе по дугу (камате и отплате).

Инострани дуг видимо брже расте од раста бруто домаћег производа, тако да економски раст није довољан да се извршавају обавезе из дуга. Прираст дуга је тада већи од прираста бруто домаћег производа, тако да нема простора за националну штедњу и финансирање инвестиција. Уз то и дефицит у платном и трговинском билансу расте из године у годину, што је постала готово законитост, тако да постаје све веће ограничење у развоју.

Каква се стратегија развоја и финансирања може изабрати у таквим односима? Да ли овакав рад целокупних привреда и прираст друштвеног производа, који није довољан ни за плаћање обавеза из дугова, осигурава у постојећим одно-

сима простор за динамичнији раст и разбијање „дужничке блокаде“ или стварне „омче дугова“? Финансијском капиталу, који је у надирању, не требају друга средства за освајање нових тржишта и привреда. зависност о располагању и понашању светског финансијског капитала (банкарског, приватног, јавног, међународних институција).

5. ПРИРАСТ БРУТО ДОМАЋЕГ ПРОИЗВОДА И ОБАВЕЗЕ ИЗ ДУГОВА

а) Ефекти у прирасту бруто домаћег производа и раст задужености

Однос дуга и бруто домаћег производа који се најчешће користи као индикатор дужничког терета, није прави индикатор екстерне задужености. То се пре односи на доспеле годишње обавезе из иностраних дугова и годишњи раст бруто производа, јер он у ствари указује на то да ли се ствара омча дугова и да ли расте дужнички терет. Узмимо да погледамо период 2002-2011. године.

Табела 10.
ГОДИШЊИ РАСТ БРУТО ДОМАЋЕГ ПРОИЗВОДА И
ГОДИШЊЕ ОБАВЕЗЕ ИЗ СПОЉНИХ ДУГОВА
- у % -

	Раст БДП (%)	Го- дишњи пораст ино-ду- га (%)	Учешће обавеза у БДП	Годишњи прираст (млрд евра)	Учешће дуга у БДП	
2002	4,3	2,9	1,6	3,2	0,1	67,2
2003.	2,5	2,9	2,5	1,4	-0,6	62,3
2004.	9,3	-2,2	5,0	1,7	0,1	54,3
2005.	5,4	28,8	7,6	1,3	2,7	64,8
2006.	3,6	16,3	9,9	1,5	1,8	60,9
2007.	5,4	20,3	10,2	3,1	2,9	64,6
2008.	3,8	23,0	10,5	4,2	3,9	67,6
2009.	-3,5	7,0	13,6	-3,8	1,4	77,9
2010.	1,0	5,8	9,4	0,1	1,3	82,1
2011.	1,9	4,4	10,3	2,9	1,0	77,9
Просек 2002-2011.	3,4	9,0	8,1	15,6	14,6	68,2
Године кризе 2008-2011. Просек	0,8	10,0	11,0	3,4	7,6	77,0

Извор: НБС, Извештај о инфлацији, фебруар 2012. стр. 46-47.

Годишњи прираст дуга и висина доспелих обавеза из дуга указују да ли јача или слаби општа развојна моћ привреде или се улази у зону презадужености и немогућности сервисирања иностраних дугова.

Стопа привредног раста (БДП), који се ствара преко 70% услугама које нису „производ за извоз“, у периоду 2002-2011. године износи просечно 3,4%, док је у истом периоду годишњи просечан раст иностраних дугова 9% и учешће обавеза из дуга 8,1% (са тенденцијом сталног повећања). Раст БДП је готово три пута спорији од раста дугова и обавеза из дугова. Како је учешће обавеза из дуга веће од стопе раста - прираст БДП није довољан за сервисирање иностраног дуга. У наведеном периоду укупан годишњи прираст бруто домаћег производа износио је 9,5 милијарди евра, док је спољни дуг повећан за 17,3 милијарде евра. Карактеристичан је период од настанка кризе (2008) до краја 2011. године. У овом периоду просечна стопа раста БДП пада на 0,8%, раст ино дуга је просечно 10% и обавеза из дуга 11%. У овом периоду постоји негативан прираст БДП од 3,0 милијарде евра, док је спољни дуг порастао за 10,4 милијарде евра.

Табела 11.
КРИЗНИ ПЕРИОД И ОБАВЕЗЕ ИЗ ИНОСТРАНИХ ДУГОВА
- у милионима евра -

	Камата	Отпла- те	Укупно	Го- дишњи при- раст БДП	При- раст БДП минус обаве- зе	Го- дишњи пораст дуга
2008.	184,2	3.269,0	3.453,2	4.200	747	3.949
2009.	233,4	3.080,6	3.314,0	-3.785	-7.099	1.319
2010.	323,6	3.079,5	3.403,1	101	-3.302	1.299
2011.	369,1	3.693,1	4.062,2	2.857	-1.205	1.039
Свега	1.110,3	13.122,2	14.232,5	3.373	-10.860	7.686

Извор: Исто као за претходну табелу.

Учешће обавеза нагло расте, тако да се може сматрати да је овде настао велики прелом. Очито је спољни дуг “замене” средства иначе велике и неуспешне приватизације. Распродају богатства заменила је велика задуженост и спољни

дугови. Наравно, тиме долази и до великог одлива националне штедње (акумулације) у иностранство. О томе више у наредним деловима овог рада.

Табела 12.
ГОДИШЊЕ СЕРВИСИРАЊЕ СПОЉНОГ ДУГА
- у милионима евра -

	От- плате и ка- мате	БДП	Ино- стра- ни дуг	ДУГ/ БДП у %	От- плата и ка- мата у БДП	От- плата према извозу	Стопа еко- ном- ског раста
2001.	103	12.821	12.609	98,3	0,8	3,7	5,6
2002.	218	16.034	10.768	67,2	1,4	7,1	3,9
2003.	348	17.416	10.857	62,3	2,0	9,1	2,4
2004.	736	19.075	10.355	54,3	3,9	16,8	8,3
2005.	945	20.358	13.964	64,8	4,6	17,9	5,6
2006.	1.635	23.305	14.889	63,9	7,0	23,1	5,2
2007.	2.885	28.468	17.789	62,2	9,8	33,4	6,9
2008.	3.453	32.668	21.088	64,6	10,8	34,5	5,4
2009.	4.314	28.863	22.487	77,8	11,5	39,1	-3,5
2010.	3.403	28.984	23.786	82,1	34,0	11,7	1,0
2011.	4.062	31.811	24.821	77,9	35,4	12,7	1,9

Учешће отплата у БДП повећано је са 0,8% из 2001. и 4,6% у 2005. на 13,6% у 2009. години, 11,7% у 2010. години и 12,7% у 2011. години. Горе наведени подаци показују да је одлив капитала у последње две године већи од укупног прираста бруто домаћег производа. Долази до одлива капитала из земље у иностранство. Учешће одлива у прирасту бруто производа у 2008. износило је око 4%, што се повећава у 2009. на преко 160% због негативне стопе раста бруто домаћег производа од минус 3,5%.

Проблем је очито у томе што обавезе из дуга из године у годину расту (са 103 милиона у 2001. на 3,4 милијарде у 2008. и 4,1 милијарди у 2011. години) тако да у последњим годинама није довољан прираст домаћег производа (1-2%), да би се сервисирале камате и отплате на дугове. Обавезе из дуга у потпуности апсорбују целокупан прираст бруто домаћег производа.

Учешће обавеза нагло расте, тако да се може сматрати да је овде настао велики прелом. Очито је спољни дуг “замене

нио” средства иначе велике и неуспешне приватизације. Распродају богатства заменила је велика задуженост и спољни дугови. Наравно, тиме долази и до великог одлива националне штедње (акумулације) у иностранство. О томе више у наредним деловима овог рада.

Отплате и камате из дуга видимо у потпуности апсорбују сва прираст бруто домаћег производа. Постоји ли шанса у таквим односима за покретање развоја? Може ли се „истиснути“ довољно домаће штедње или акумулацију за инвестиције? По овом концепту само на основу новог задуживања, али и нових терета камата, за које ће привреда и друштво у целини радити. Тада је омча дугова толико затегнута да прети нагли пад животног стандарда и свих облика домаће потрошње (личне, опште и инвестиционе, док ће извоз бити посебно погођен).

За многе зајмове је добијен повољан „грејс период“, који се требао искористити за оживљавање инвестиција и развоја - да би се зајмови могли отплаћивати од прираста домаћег бруто производа. Основно је дакле, како се користе и какве ефекте у дохотку и акумулацији дају страна зајмовна средства (да ли се користе и како за производњи инвестиције, а колико иде на друге облике финалне потрошње - лична и буџетска).³ Одатле се може сагледати да ли привреда креће у претерану инозадуженост, несолвентност и дужничку кризу. „Омча дугова“ се затеже већ тада када је пораст дугова бржи од раста бруто националног производа.⁴

3 Допунска акумулација из иностранства мора бити у функцији развоја привреде, основа за стварање додатне националне акумулације, чијим се системом ефикасне употребе стварају додатна средства за екстерно раздуживање и брже претварање привреде у „зрелог дужника“.

Додатна акумулација из иностранства не може се користити за бујање непроизводне (јавне или личне) потрошње и ширење инфлације у привреди, већ пре свега за изградњу пројеката, који ће јачати извозни капацитет привреде и доводити до постепеног уравнотежавања трговинског и платног биланса.

4 Да ли је и када достигнута критичка тачка иностране задужености - како то констатује једна група наших економиста и да ли привреда улази у фазу када држава неће бити у стању да уредно извршава доспеле обавезе по дугу (камате и отплате).

Иностранни дуг видимо брже расте од раста бруто домаћег производа, тако да економски раст није довољан да се извршавају обавезе из дуга. Прираст дуга је тада већи од прираста бруто домаћег производа, тако да нема простора за националну штедњу и финансирање инвестиција. Уз то и дефицит у платном

Уколико се жели сагледати стварно стање терета дуга, могућности отплате (сервисирања), могућности новог задужевања, подстицања домаћих инвестиција и производње страним капиталом и сл. неопходно је направити (и пратити) праву матрицу свих агрегата који одлучује делују на оптимални и максимални ниво иностране задужености, без да се улети у дужничку кризу. Да ли привреда има такву стратегију? Задужевање је више од стихије од случаја до случаја без стратегије развоја и задужевања. С друге стране, није добро да се из претерано опрезне политике задужевања и „апсорпције“ страног капитала не угрози економски раст. Основни је проблем од кога се узима капитал, под којим условима и како се користи. Не може се априори бити против страног капитала.

б) Екстерна задуженост и привредни раст

У фази у којој обавезе по дугу прелазе висину новог задужења, при чему долази и до одлива дела националне акумулације по каматном систему, екстерна задуженост постаје кочница привредног развоја. Друго питање, посебно интересантно за привреду на нивоу економског развоја више од 6.200 \$ *per capita*, да ли у себи већ садржи, али уз нужне дубоке редистрибутивне ефекте у привреди у корист акумулације, нове механизме концентрације и ефикасног коришћења националне акумулације (на нивоу целокупне привреде, уз отклањање насталих структурних дебаланса у развоју). Међутим, истовремено се поставља и питање стварно оптималног коришћења иностраних средстава у најпродуктивније и рационалне циљеве развоја, који ће осигурати уредно извршавање доспелих обавеза и додатну акумулацију (штедњу) за развој.

и трговинском билансу расте из године у годину, што је постала готово законитост, тако да постаје све веће ограничење у развоју.

Табела 13.
СТЕПЕН ЗАДУЖЕНОСТИ ПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ
- у милионима евра -

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Девизни прилив од извоза роба и услуга	5.530	6.949	8.686	10.157	8.487	10.070	11.464
Девизни одлив за увоз роба и услуга	9.613	11.971	16.016	18.843	13.577	14.838	16.814
Отплата ануитета	945	1.820	2.885	3.531	3.314	3.403	4.062
Стопа оптерећења прилива (укупна)	17,9%	23,5%	33,4%	34,8%	39,1%	34,0	35,4
Годишњи прираст БДП	1.283	2.999	5.163	4.200	-3.785	101	3.419
Учешће ануитета у порасту БДП	73,7%	66,7%	55,9%	84,1%	157,6%	-	118,9

Извор: НБС, Извештај о инфлацији, фебруар, 2012.

Стопа задужености преко оптерећења прилива од извоза роба и услуга доспелим ануитетима у 2005. години износила је 18%, у 2008. 34,8%, у 2009. години 39,1% и у 2011. години 35,4%, што је готово двоструко изнад „опасна границе“ од 25%.⁵

Стопа оптерећења прилива обавезама из доспелих дугова се стално повећава.

Пад девизних прихода и раст обавеза по дугу повећавају терет дугова (стопа задужености) и воде повећању терета дугова.

Терет отплата дугова слама се свом тежином на већ ослабљеној и у вишегодишњој кризи развојно онеспособљеној привреди. Укупна стопа задужености у 2009. расте на 13,6%. Однос дуга и бруто производа се повећава на 82%, а

5 Оптимална горња граница задужености једне привреде је достигнута (бар теоријски), када се 25% девизног прилива мора унапред ангажовати за плаћање обавеза према иностранству у току године. Свака привреда настоји да води политику своје оптималне задужености према иностранству, што је специфично за сваку привреду, чак иако не постоји никаква унапред успостављена законитост.

отплате у приходу од извоза су 39,5% (учешће доспелих отплата у девизном приливу од извоза). Дакле, готово 50% прилива од извоза користи се за отплате дугова. Из чега се може финансирати потребан увоз који је двоструко већи од извоза? Да ли је експлозија увоза (подстакнута и прецењеним курсом динара) и све већи дефицит спољне трговине значајан узрок раста иностраног дуга?

Табела 14.
ТЕРЕТ ОТПЛАТЕ СПОЉНОГ ДУГА
- у % - према износима у еврџ -

Година	Удео дуга у		Служба дуга према дугу	Отплата дуга према извозним приходима	Сервисирање дугова у БДП		Стопа реалног економског раста у години
	БДП	Извозу робе и услуга			Укупно	Само камате	
2005.	64,8	245,2	6,8	17,9	4,6	1,4	5,6
2006.	62,59	214,2	10,9	23,5	7,0	2,3	5,2
2007.	60,2	204,8	16,2	33,4	9,8	3,2	6,9
2008.	64,7	214,9	16,2	34,8	10,5	3,7	5,5
2009.	77,8	258,8	14,8	39,5	11,5	4,2	--3,55
2010.	82,1	236,0	14,3	34,0	11,7	1,8	1,0
2011.	77,9	216,5	16,4	35,4	12,7	2,2	1,9

Оно што је битно у цени терета дуга и степена задужености јесте: 1) Сервисирање спољног дуга и раст бруто производа, 2) Сервисирање дуга према кретању извоза, 3) Динамика раста дуга и динамика раста бруто домаћег производа, 4) Ефекти и ефикасност употребе дугова. Као факторе оцене и терета треба навести и следеће: спремност светских финансијских институција (ММФ, Светска банка, банке повериоци и др.) да олакшају терет дугова, али и од кретања на светском тржишту новца и капитала, (камата, приступ тржишту и др) светска финансијска ситуација и др. Очито је да се ради о низу индикатора које свака привреда мора да прати да би водила оптималну политику екстерне задужености и међународне ликвидности - да не уђе у дужничку кризу и међународну несолвентност. Тада се може говорити да ли је привреда (и држава) презадужена и да ли је у стању да уредно извршава обавезе према иностраним повериоцима. Дакле,

да ли ће држава „банкротирати“ објавом да није у стању да сервисира иностране дугове.

Реална је опасност уласка у фазу дужничког ропства. У последњих неколико година привреда и друштво раде само за камату на иностране дугове, док се доспеле отплате углавном подмирују новим задуживањем. Настаје процес аутономног раста спољних дугова, уз све већи каматни терет.

6. КРИЗА И НАРАСТАЊЕ ДУЖНИЧКОГ ТЕРЕТА

а) Успоравање производње, раста и извоза и доспеће кумулисаних обавеза из дугова

Сви субјекти (држава, банке, предузећа) су се готово неконтролисано задуживали, посебно банке и предузећа. Нико није водио рачуна о томе да прети финансијски колапс целе привреде и финансијског система, односно високо оптерећење националне привреде обавезама из спољних дугова..

Омча дугова се затеже већ тада када је *пораст дугова и обавеза из дуга бржи од раста бруто домаћег производа. Ако је учешће обавеза из дуга два пута већа од стопе економског раста* - чак и под претпоставком да се сав пораст бруто домаћег производа употреби за отплате обавеза по инодуговима - јасно је да се из *домаћих извора не могу финансирати доспеле обавезе.*

Сада ћемо синтетизовати основне индикаторе који указују на евентуалну омчу спољних дугова и презадуженост привреде.

Табела 15.
 СИНТЕТИЧКИ ПРЕГЛЕД ИНДИКАТОРА ОМЧЕ ДУГОВА
 - износи у милионима евра -

	Учешће обавеза из дуга у БДП у %	Раст БДП %	Годишњи прираст БДП (млн)	Годишње обавезе из дуга	Учешће обавеза у приливу од извоза	Прилив кредита	Одлив капитала	Нето коришћење или одлив капитала	Страни дуг у БДП	Нето прираст БДП ⁶ (млн)
2006.	7,0	5,2	2.999	1.820	26,1	2,6	2,5	0,1	60,9	1,2
2007.	9,8	6,9	5.163	2.885	33,2	3,1	2,8	0,3	60,2	2,3
2008.	10,5	5,4	4.200	3.531	34,7	4,5	3,5	1,0	64,6	0,6
2009.	11,4	-3,5	-3.785	3.314	39,0	4,4	5,5	-1,1	77,9	-7,1
2010.	11,7	1,0	101	3.403	33,7	4,2	5,4	-0,8	82,1	-3,3
2011.	12,5	1,9	3.419	4.062	35,4	77,9	-0,6

Раст бруто домаћег производа у 2009. години износио је минус 3,5% (или 3.785 милиона евра), а пораст спољног дуга 1.399 милиона, уз доспеле обавезе из дуга 3.314 милиона евра. У 2010. години уз раст бруто производа од 1,1% учешће обавеза из дуга износи 11,7%. годишњи прираст бруто домаћег производа у овој години износи 101 милион евра, док доспеле обавезе из дуга износе 3,4 милијарде. Односи у 2011. години су исто тако неповољни.

Основни проблем дуга је уз његово усмеравање и коришћење и ефекти које даје у привреди. Дакле, питање је како се користе и какве ефекте дају ова средства у производњи, дохотку и акумулацији, чиме се стварају могућности отплате дугова из домаћих извора. Тада готово не постоје границе задуживања. Дефицит спољне трговине у периоду 2002-2011. године износи око 52 милијарде евра и већи је од бруто домаћег производа у 2011. години (32 милијарде). Са политиком прецењеног курса динара који се углавном користи као антиинфлационо сидро опасно је угрожен извоз и домаћа производња. Врло висок дефицит спољне трговине присутан је у свим годинама. Малаксавање и велики пад производње у току 2009-2011. године, притисак цена, врло високи дефицит буџета, огроман спољнотрговински дефицит и готово некон-

6 Годишње повећање (прираст) бруто домаћег производа умањено за годишње доспеле обавезе из спољних дугова (камате и отплате).

тролисано ширење (и употреба) иностраних дугова су процеси који су на сцени у нашој привреди.

Табела 16.
ИЗВОЗ И УВОЗ, ДЕФИЦИТ, СТЕПЕН ПОКРИВЕНОСТИ УВОЗА ИЗВОЗОМ И ОТВОРЕНОСТ ПРИВРЕДЕ
- у милионима евра -

	Извоз	Увоз	Дефицит спољне трговине	Покриће увоза извозом	Учешће у БДП		Текући рачун платног биланса	Степен отворености привреде
					Извоз	Увоз		
2002.	3.125	6.387	-3.262	48,9	19,0	39,8	-671	59,3
2003.	3.847	7.206	-3.359	53,3	22,2	41,6	-1.347	63,9
2004.	4.475	9.543	-5.068	47,0	23,5	50,2	-2.620	73,7
2005.	5.330	9.613	-4.283	55,5	26,2	47,3	-1.778	73,6
2006.	6.949	11.971	-5.038	58,1	29,8	51,4	-2.356	81,2
2007.	8.686	16.016	-7.330	54,2	30,5	56,3	-5.053	85,4
2008.	10.157	18.843	-8.690	53,9	31,1	57,7	-7.054	86,8
2009.	8.487	13.577	-5.090	63,0	29,4	47,3	-2.084	73,7
2010.	10.070	14.838	-4.768	67,9	34,7	51,2	-2.082	86,4
2011.	11.464	16.814	-5.360	68,2	35,4	51,9	-2.964	85,6

Извор: НБС, Извештај о инфлацији, фебруар 2012. стр. 46-47.

Кумулативно се повећава дефицит спољне трговине, уз истовремено нарастање спољног дуга.

Из којих средстава ће се формирати штедња за домаће инвестиције? Одакле формирати прилив средстава за подмиривање доспелих обавеза из спољних дугова, када је увоз двоструко већи од извоза, с дефицитом од 6-8 милијарди евра, док ће изостати прилив капитала (дознаке, приватизација, стране директне и портфолио инвестиције, докапитализација банака). Настаће снажан притисак на ново задуживање у иностранству или код наше централне банке, што ће банка морати одбити због постављених стабилизационих циљева (цене и девизни курс).

Сви индикатори указују да се погоршава екстерна позиција државе и привреде, посебно у погледу висине доспелих обавеза, пада економског раста, пораста учешћа дуга у

брuto домаћем производу и однос брuto прилива капитала (кредита) и доспелих обавеза из дугова. Омча дугова је доста затегнута да гуши привредни сектор ограничавајући могућности динамизирања развоја и нових инвестиција.

б) Да ли је већ настала дужничка криза?

Отплате и камате из дуга дакле у потпуности апсорбују сав прираст брuto домаћег производа. Постоји ли шанса у таквим односима за покретање развоја? Како из развојне и финансијске кризе? Из којих средстава извршавати доспеле обавезе, посебно када је увоз знатно већи од извоза, који се мора финансирати. Може ли се „истиснути“ довољно домаће штедње или акумулације за инвестиције? По овом концепту то је могуће само на основу новог задуживања, али и нових терета камата, за које ће привреда и друштво радити у целини. Тада је омча дугова толико затегнута да прети нагли пад животног стандарда и свих облика домаће финалне потрошње (личне, опште и инвестиционе, док ће извоз бити посебно погођен).

За многе зајмове је добијен повољан „грејс период“, који се требао искористити за оживљавање инвестиција и развоја - да би се зајмови могли отплаћивати од прираста домаћег брuto производа. Шта ће се десити када доспеју дугови добијени са грејс периодом од 3–5 година? Какве ће тада бити обавезе из дуга? Основно је дакле, како се користе и какве ефекте у дохотку и акумулацији дају страна средства (да ли се користе и колико за производњу и инвестиције, а колико иде на друге облике финалне потрошње, попуна буџета, јачање девизних резерви, јачање капацитета банака, девизно пословање банака). Одатле се може сагледати да ли привреда креће у претерану инозадуженост, несолвентност и дужничку кризу. „Омча дугова“ се затеже већ тада када је пораст дугова бржи од раста брuto националног производа, а када су обавезе из дуга веће од раста брuto производа тада се улази у дужничку и развојну кризу. Те односе смо детаљније сагледали у претходном делу овог рада.

Због тешкоћа у платном билансу, великих доспелих обавеза, неликвидности, огромног буџетског дефицита, потреба за инвестицијама, али и мале националне штедње - по-

стоји стални притисак за узимање нових иностраних кредита. Следећа фаза је узимање нових кредита да би се сервисирали стари доспели. Тада је дужнички круг затворен са привредом увученом у готово колонијални финансијски однос. При томе се, често и не пита за услове кредита, ефекте, могућности враћања - важно је добити кредит код оних који их још дају.

Гувернер често упозорава да „Србији прети озбиљна дужничка криза“, али се при томе не даје стварна дубља анализа проблема. Истовремено, с правом упозорава, да Србији прети “грчки сценарио”.

Да ли је и када достигнута критичка тачка иностране задужености - како то констатује једна група наших економиста и да ли привреда улази у фазу када држава (као синоним свих субјекта) неће бити у стању да уредно извршава доспеле обавезе по дугу (камате и отплате). Сада се поставља оно кључно питање: да ли су привреда и држава ушли у дужничку кризу?

Да ли је Србија као држава и њена привреда презадужена? Постоји ли могућност даљег уредног извршавања обавеза (службе) екстерног дуга? Долази ли до нето одлива капитала и сиромашења друштва одливом националне акумулације (штедње) у првој фази и материјалних ресурса у другој фази? Да ли евентуално репрограмирање дугова води у каснијим годинама до кумулисања дугова и дубоке дужничке кризе са потпуним колапсом система екстерног финансирања? Да ли је на помолу криза у односима са светским кредиторима? Све су то питања која се нужно намећу у годинама које долазе.

Динамика економског раста и раста дуга указују да долази до кумулисања дуга и сасвим присутне дуже дужничке кризе - посебно ако се настави оваква политика увоза-извоза, политика задуживања и слабог (тромаг) развоја. Ово је посебно дошло до изражаја у 2009. години, али и у 2010. и 2011. години, када је економски раст у ствари имплозија (слаб или негативан раст). У 2010. години имали смо стагнантан раст, као и у 2011. години. Стога макроиндикатор односа дуга и бруто домаћег производа не показује стварно стање и терет дугова.

Сервисирање дуга у следећим годинама биће могуће само преко новог задуживања (или репрограмирања), што значи аутономан раст дуга, али и снажног притиска на ограничавање домаће потрошње, односно „топљења“ девизних резерви. Штедња се неће моћи „истиснути“ из ниског бруто домаћег производа, чиме ће бити угрожене инвестиције и производња. Следи снажан притисак на увоз и нагло ширење дефицита спољне трговине (уз нови раст дуга који све то финансира).⁷ Малаксавање и велики пад производње у последње време, притисак цена, огроман буџетски и спољно-трговински дефицит уз неконтролисано ширење (и употребу) иностраних дугова су процеси који су на сцени у нашој привреди.⁸

Тада се може говорити да ли је привреда (и држава) презадужена и да ли је у стању да уредно извршава обавезе према иностраним повериоцима. Дакле, да ли ће држава “банкротирати” објавом да није у стању да сервисира иностране дугове. У следеће две године, ако се настави политика задуживања дуг ће се повећати са 24,8 милијарди евра на преко 30 милијарди, што ће постати “непромостив проблем”, јер ће спољни дуг бити готово једнак бруто домаћем производу. Реална је опасност уласка у фазу дужничког ропства.

Домаћа потрошња због притиска обавеза и одлива капитала у инфраструктуру у следећој деценији може доживети следећи сценарио: Опadaње животног стандарда, извоз и инвестиције малаксавају, незапосленост се повећава, притисак јавне потрошње постаје све већи, уз нарастање инфлаторне и структурне равнотеже. Дефицит платног и трговачког биланса се проширује, уз све слабију снабдевеност тржишта. Пад квалитетних фактора раста не може бити компензован другим факторима раста. Економски раст се успоравао. Привреда креће у дугорочну и комплексну кризу. Покушаји одр-

7 Треба извршити комплексну реформу финансијског система и уградити **синхронизацију** монетарне, фискалне и спољнотрговинске политике (или других осам делова финансијског система). Иначе досадашњи **парцијални** потези у неким деловима система, несинхронизација мера и инструмената који треба да „закрепе“ пукотине у систему преко текуће макроекономске политике нигде не дају резултате.

8 “Руководство у “привредама у транзицији” могу да се играју демократије и политике, али ми им дајемо зајмове, можемо и да уништимо њихове економије уколико то желимо. Они су немоћни” (Економист - Лондон).

жавања курса динара и стабилност цена рестриктивном монетарном политиком погађа производњу и извоз и изазива пандемију неликвидности привреде и банака. То је отворен пут у финансијски слом привреде и друштва.

Треба се у новој фази чувати нове омче дугова и неконтролисаног задуживања, посебно нерационалне употребе иностраног капитала. То би тада био отворени пут у чисти колонијални статус, уз потпуну доминацију страног капитала и тоталну технолошку и развојну зависност.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Дужничка криза потреса не само државе еврозоне, већ постаје проблем који потреса светску привреду у целини. Да ли је дужничка криза (криза иностраних дугова) захватила и нашу привреду и државу, колико је дубока криза, њене карактеристике и могућност изласка из ове комплексне финансијске кризе - то је предмет нашег истраживања у овом раду.

Посебно се истражује експлозивни раст спољне задужености јавног сектора, привреде и банкарског сектора. Како се не прихвата данас доминантан индикатор висине и терета иностране задужености однос (учешће) иностраног дуга и бруто домаћег производа, посебно се анализира цели низ нових индикатора који реалније показују висину терета спољног дуга и евентуални улазак у дужничку кризу, уз намицање “омче” спољних дугова. Посебно се детаљно истражује динамика коришћења дугова и доспелих обавеза из дугова, структура спољних дугова и услови задуживања (камате, рокови, услови, намене, корисници). Прираст бруто домаћег производа и доспеће обавеза из дугова указују да се дужнички терет повећава, да слаби развојна и дужничка моћ привреде и државе и да прети отворена криза дугова, уз појаву спољне инсолвентности.

ЛИТЕРАТУРА

- Алтуатер, Елмар: „Међународна криза задужености - неуспех једног модела развоја“, *Марксизам у свету*, бр. 12/1988.
- Бабић, Благоје: „Проблеми спољне задужености Југославије“, *Финансије*, Београд, 1-2/1996.
- Balassa, Bella: *The Problem of the Debt in Developing Countries*, Turin, 1994.
- Cline, Viliam: *International Debt and the Stability of the World Economy*, Institute for International Economics, Washington DC, 1983.
- Чолановић, Бранислав: *Дугови Југославије*, Дневник, Нови Сад, 1985.
- Дугалић, Верољуб: „Актуелност спољног дуга“, *Финансије*, Београд, 1-2, 1996.
- Ђокановић, Тихомир: „Међународни дугови као жаришта криза“, *Марксистичка мисао*, бр. 1, 1987.
- Ђокановић, Тихомир: „Путеви решавања дужничке кризе“, *Међународна политика*, Београд, бр. 900, 1987.
- Лађаревић, Ђорђе: *Спољно финансирање привредног развоја*, ИМПП, Београд, зборник радова, 1968.
- Министарство финансија Србије: *Билтен јавних финансија, 2001-2011. године*.
- Мркшић, Жарко: „Економски разлози за увоз иностраног капитала“, *Тржиште, новац, капитал*, Београд, мај 1974.
- Народна банка Србије: *Годишњи извештај, 2008-2010. година*
- Народна банка Србије: *Статистички билтен*, бр. 12/2006, 12/2011.
- Народна банка Србије: *Извештај о инфлацији, фебруар 2012. године*
- Новоселац, Божо: „Олакшање терета отплате иностраних дугова“, *Финансије*, Београд, бр. 3-4, 1986.
- ОЕЦД, *Financing and External Debt of Developing Countries*, Paris, 1986.
- Унковић, Милорад: *Међународно кретање капитала и положај Југославије*, Научна књига, Београд, 1980.

Slobodan Komazec

*FOREIGN DEBT, ECONOMIC GROWTH AND
DEBT BURDEN*

Resume

The debt crisis hits almost all developed economies of the world. Explosion of debts and implosion of development characterizes the economy of Serbia as well. Constant growth of foreign indebtedness and obligations of debt led to their automatic growth, regardless of the dynamics of the economic growth. Annual debt obligations in the last several years exceed the the amount of growth of gross domestic product. A problem of insolvency in international financial relations emerges. The paper explores international relations of the dynamics of growth and growth of international indebtedness, pressure of debts, factors and indicators of indebtedness. It points out all limitations of the currently dominant indicator of the indebtedness growth through the relation of the amount of foreing debt and gross domestic product. At the end the author analyzes a series of indicators of debt burden, and assesses whether there is a debt crisis in our economy, or possibly the “trap” of foreing debt.

Key words: foreign debt, debt structure, debt burden, debt crisis, interest burden, strategy of decumulation of foreign debt, effects of foreing debt.

УДК 338.124.4+338.2(510)

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Оригинални научни рад

Година X, vol. 17

Број 2/2013.

стр. 41-67

Јован Б. Душанић

ОКЛЕВЕТАНА ДРЖАВА И ПРАКТИЧНА КИНА

Зашто је наш руски либерал
тако често непријатељ руског народа?
Не кажем да су они свесно непријатељи народа,
али невоља је у томе и трагедија је у томе
баш што тога нису свесни!
Ф.М. Достојевски, *Дневник писца* 1880.

Сажетак

Корени актуелне кризе као и оне из 30-их година прошлог столећа налазе се у тријумфу (нео)либералног капитализма, то јест економског дарвинизма као права јачег, моћнијег, егоистичнијег и похлепнијег. Либерални капитализам заговара неспутано деловање тржишта и радикално повлачење државе из економске сфере. Неолиберализам је савремена формула капитализма који се заснива на вредностима класичног либералног капитализма (на слободном тржишту, индивидуализму и приватној својини) и игнорише било какву националну особеност, социјалну одговорност, те морал и етичке принципе. Богатство мањег броја јаких и моћних (и све егоистичнијих и похлепнијих) расте на рачун сиромаштва већине у свету, где огромна маса људи остаје ван процеса рада.

Кључне речи: Неолиберализам, тржиште, држава, САД, Кина

Академија економских наука (АЕН) већ неколико година организује расправе посвећене актуелним економским проблемима, а последња је одржана 26. априла 2013. године на Економском факултету у Београду. На њима се воде веома живе полемике између присталица и противника неолиберализма који више од три деценије доминира међу академским економистима.

Када сам из АЕН добио позив да припремим текст и учествујем у овогодишњој априлској расправи на тему *Изгледи и алтернативе изласка из рецесије – актери, донети и теоријски концепти* одлучио сам да рад посветим суштини и основним узроцима глобалне кризе, пошто и после пет година од избијања светске економске кризе она још увек траје, а о кључним узроцима који су до ње довели скоро да се ништа не може да чује и прочита. Мада се о актуелној светској економској кризи много пише последњих година, у тим расправама (како научним тако и у публицистичким) има много заблуда и митова који се веома вешто медијски пласирају и одржавају, а онда само масовно репродукују.

Томе сам посветио први (*Доларска алхемија*), а у другом делу текста (*Оклеветана држава*) осврнуо сам се на рад председника АЕН, колеге Љубомира Маџара (под називом: *Глобална рецесија: системске алтернативе и изгледи преваладавања*), који сам добио уз позив за расправу. Непосредно пред расправу добио сам нови текст колеге Љ. Маџара под називом: *Случај Кине у светлу либералне мисли* и у вези са њим написао сам и трећи део (*Прагматична Кина*). Због дужине комплетног текста, те због чињенице да сам о суштини и узроцима глобалне кризе раније писао у овом часопису¹ овде ће бити изостављен први део (*Доларска алхемија*) и биће објављена два полемичка дела (*Оклеветана држава*, те *Прагматична Кина*).

1 Јован Б. Душанић, „Светска економска криза као изговор за погрешну домаћу економску политику“, *Национални интерес*, 1/2010

Оклеветана држава

*Препознали смо да ће се уз помоћ државе пронаћи решења
за стално растуће проблеме цивилизације...*

*Да бисмо то урадили морали смо успоставити контролу
над слепим економским силама и егоистичним појединцима.*

Франклин Рузвелт, *Други инаугурални говор* 1937.

Уз позив да припремимо текст и учествујемо у расправи добили сам и веома интересантан рад (под називом: *Глобална рецесија: системске алтернативе и изгледи пре-владовања*)² председника АЕН, колеге Љубомира Маџара, па бих се у овом тексту осврнуо на неке ставове који су у њему изложени.

Сагласан сам са колегом Љ. Маџаром да је у нашим расправама однос према држави извор многих неспоразума и разлог сукобљавања. То није ништа чудно пошто још од времена А. Смита и *невидљиве руке тржишта* не престају оштре дискусије о оптималном балансу између тржишта и државе у економији. За разлику од колеге Љ. Маџара који у држави види главног кривца за све економске проблеме, ја државу посматрам као инструмент за решавање тих проблема.

Колега Љ. Маџар и ја смо сагласни да своје место у економији имају како тржиште тако и држава, али разлике настају када реч иде о питању где (у којим областима) и у ком обиму држава треба да регулише и усмерава привредна кретања и развој. На једној од претходних расправа у АЕН (јун 2011) оспоравао сам став колеге Љ. Маџара да је *Србија осуђена на гломазне, споре, неучинковите и корумпиране владе*, те да је немогуће, у принципу, имати успешну државу на чијем би челу била *аутентична ефикасна и часна влада*, јер

2 Као што се може видети и из назива расправе у АЕН (као и текста колеге Љ. Маџара, који смо добили уз позив) за стање у свету које траје већ годинама и не назире му се крај, уместо кризе наши неолиберали користе израз рецесија. Будући да језиком неолиберала кризу није могуће објаснити, они већ пет година упорно негирају да криза постоји, називајући је (у почетку) *благом* или (сада) *дужом рецесијом*.

она – по мишљењу колеге Љубомира Маџара – *постоји само у машти утопијски занесених (и изгубљених) антилиберала.*³

Сада бих желео да образложим зашто сматрам да је залагање за што мању улогу државе у привреди (у мери коју прихвата колега Љ. Маџар) није добро са становишта основних задатака које треба да решава економија. То се односи на ефикасност (где улогу државе колега Љ. Маџар сувише редукује), а нарочито на праведност пошто он сматра да *разни редистрибутивни захвати, непрестане расподеле и прерасподеле, спадају у активности које су по економски просперитет и привредни напредак дословно убитачне.*⁴

Међу нама постоји потпуна сагласност да тржиште само по себи не обезбеђује ефикасност економије, те да је оно незамисливо без државе и тешко да би без ње могло да функционише, па и опстане. Разлике се појављују по питању баланса који треба да постоји између тржишта и државе, односно функција које би држава имала како би се обезбедио успешан привредни развој.⁵ По мишљењу колеге Љ. Маџара треба се борити *за што мању државу, ону оријентисану на обављање послова које нико други на може да обави: изградња институција, усавршавање законског поретка, учвршћивање владавине права и обезбеђивање стабилног пословног амбијента, те наравно здравство и школство; судство, ту-*

3 <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/neprolazna-vremena-samo-jedne-knjige.html>

4 Ако би то било тачно како онда објаснити да су (у деценији пре избијање глобалне кризе 1998-2008) већи удео јавне потрошње у односу на БДП имале развијеније европске земље (Данска 54%, Шведска 52%, Аустрија 51%, Финска 50%, Белгија 50%) које је криза мање погодила, него медитеранске земље које су слабије развијене и које су директно погођене кризом (Шпанија 39%, Португал 44%, Грчка 46%, Италија 48%).

5 Када говорио о оптималном балансу између тржишта и државе у регулисању и усмеравању привредних кретања и развоја треба имати у виду да он није непромењен и није исти у свим временима, а у истом времену различит је за поједине земље. По правилу, како привредни живот постаје сложенији улога државе постаје значајнија. У данашњим условима то условљава веома брзи процеси глобализације, забрињавајући еколошки проблеми, економијом која је све више заснована на научним истраживањима, али и глобална економска криза. Исто тако, улога државе данас мора да буде наглашенија у економски неразвијенијим државама како би оне могле да заштите виталне националне интересе од јаких удара глобализације, где крупни капитал, односно моћне и агресивне транснационалне компаније настоје омогућити слободно кретање робе и капитала (али не и радне снаге) ради стварања максималног профита.

*жилаштво и полиција.*⁶ Када изађе ван оквира ових функција, сматра колега Љ. Маџар, *држава за друштво постаје егзистенцијални hazard, права напаст због које ваља очекивати само назад, трагичне ломове и пропаст.*

Углавном и други неолиберали наводе само ове функције државе, превиђајући да је за обезбеђење општедруштвене добробити коју тржиште само по себи не може да обезбеди или не обезбеђује у адекватном обиму (као на пример: инфраструктура, научна истраживања, ефикасна регулација – екстерналије, асиметричност информација, агенцијски проблем итд), неопходно ангажовање државе, да би се обезбедила ефикасност економије.

О исправности различитих теоријских погледа најубедљивије говоре резултати који се остварују у пракси на бази политика које су се заснивале на различитим економским теоријама. Раскорак између неолибералне теорије којом се обећава благостање за све и резултата који се у пракси остварују је очигледан.

После релативно дугог периода динамичког раста светске привреде по завршетку Другог светског рата (када се у економској теорији, али и пракси, наглашава потреба за активном улогом државе у привреди, која делује паралелно са приватном тржишном привредом), 1970-их година најмоћнија економија САД показује знаке слабости. Томе доприноси неколико фактора, а пре свега: инфлаторна монетарна и фискална политика која се проводи у време кулминације рата у Вијетнаму (прва половина 1970-их година); дестабилизација светске привреде због једностраног одустајања САД (15.08.1971) од конвертибилности долара у злато; вишеструки скок цена на нафту (1973-1974) итд. Привреда САД бележи економску стагнацију у условима релативно високе инфлације и време 1970-их година одмах је проглашено периодом „*велике стагфлације*“.

Нови идеолози слободног тржишта – неолиберали (предвођени Милтоном Фридманом)⁷ су то искористили као

6 Колега Љ. Маџар даље пише: *Неки сматрају да је ту још и војска, а ја одавно предлагем да се војска постепено, цивилизовано и хумано демонтира и уклони. Народна мудрост каже да они који нису спремни да хране своји, храниће туђу војску.*

7 У интервјуу за *Global Economic Viewpoint* један од највећих економиста XX

доказ неспособности државе да управља привредом. Овај интелектуални преврат створио је плодно тло да на власт у САД, одмах почетком 1980-их година дође Роналда Регана који су идеје слободног тржишта реализова у пракси. У својој првом инаугуралном говору (јануар 1981) он је изјавио да у садашњој кризи држава не решава наше проблеме и да је она постала проблем, те да намерава да ограничи њен обим и утицај. У том циљу он је предузео следеће четири мере: смањење пореза на високе приходе, ограничавање федералних расхода, већу дерегулацију и предају кључних државних функција приватном сектору.

Рецепти неолиберала који су требали да преломе негативан тренд у привреди САД, не само да то нису успели, ситуацију су само погоршали, а што одлично илуструје следећа табела (преузета из књиге: Sachs Jeffrey, *The Price of Civilization*, 2011)⁸ У њој су

века, нобеловац Пол Самјуелсон, је рекао (видети превод: НИИ, 12.03.2009): *Сада видимо колико је Милтон Фридман грешио тврдећи да тржиште може да се регулише само. Данас схватамо колико је Реган погрешно када је изјавио да влада није решење већ проблем. Данас се идеологија која је била доминантна последњих деценија показује као погрешна. Данас сви схватају да, супротно претходном уверењу, проблем не може да буде решен без учешћа владе. Данас поново прихватамо Кејнсову идеју по којој пореска политика и дефицитна потрошња играју главну улогу у вођењу тржишне економије. Волео бих да је Фридман поживео да види како је његов екстремизам допринео уништењу његових идеја. Срећом, моји опоненти неолиберали, доживели су ово време, али нажалост не могу (или не желе) да виде катастрофалне резултате идеологије коју још увек ватрено пропацирају.*

- 8 Цефри Сакс, у овој новој књизи, истиче да је тужан што мора све ово да пише али је веома забринут стањем у својој земљи. На само неколико првих страна, ове веома обимне књиге, можемо да прочитамо и следеће: *У основи економске кризе, коју сада преживљава Америка, лежи морална криза. САД се не суочавају са краткорочним циклничним колебањима економске активности него са дугорочним социјалним, политичким и економским трендовима... Нема сумње да је у америчкој економији, политици и друштву у целини дошло до великих деформација. Америчко друштво је постало сурово и агресивно, а елита и водећи политичари показују максималну неодговорност и егоизам. Американци су раздражени, песимистички расположени и цинични. Уколико богати и моћни нису способни да се понашају достојно, морално и да показују искрено саосећање према осталом делу друштва и свету, показаће се да тржиште, закони и избори нису довољни. Без обнове духа социјалне одговорности није могуће осмислити и обновити стабилну економију... Велика национална илузија Америке је убеђење да се здраво друштво може организовати на усредсређености ка трци за богатством. Окрутна трка за згртањем богатства захватила је цело друштво и изнурила Американце, лишила их користи коју пружа поверење, честитост и саосећање. ...Велика национална илузија Америке је убеђење да се здраво друштво може организовати на усредсређено-*

приказани званични статистички економски показатељи ефикасности привреде САД за три периода у последњих 60-ак година: *време економског просперитета* (1955-1970), *време стагфлације* (1971-1980) и *време неолиберализма* (1981-2010).

ЕФИКАСНОСТ ПРИВРЕДЕ САД (1955-2010)

	1955-1970	1971-1980	1981-2010
- Порез на приход физичких лица (%)	82,3	70,0	39,3
- Приходи федералног буџета (% БДП)	17,7	17,9	18,0
- Раст БДП (%)	3,6	3,2	2,8
- Раст БДП по становнику (%)	2,2	2,1	1,7
- Раст запослености (%)	1,7	2,7	1,1
- Просечни ниво незапослености (%)	4,9	6,4	6,1
- Промене у расподели дохотка: учешће 1% грађана са највећим дохотком (%)	-2,0	0,6	10,9
- Промена нивоа сиромаштва (%)	-9,8	0,5	0,3
- Раст плате мушкарца са пуним радним временом (%)	2,7	0,4	0,1
- Дефицит буџета (%)	-0,7	-2,4	-3,1
- Инфлација (%)	2,3	7,7	3,2

У исто време, и на нивоу светске привреде уместо да је дошло до динамизирања, како су обећавали теоретичари неолиберализма, после 80-их година XX века у пракси се десило потпуно супротно. Годишња стопа раста светске привреде у 70-им годинама износила је 2,4%, у 80-им 1,4%, у 90-им 1,1%, а у првој деценији овог века наступила је глобал-

сти ка трци за богатством. Окрутна трка за згртањем богатства захватила је цело друштво и изнурила Американце, лишила их користи коју пружа поверење, честитост и саосећање.

на економска криза која је довела до великог пада привредне активности, а и незапосленост је достигла забрињавајуће размере.

Тако се неолиберализам показао као економски неефикасан, а уз то је и неправедан – социјално неодговоран и морално неосетљив.⁹

Упоредо са питањем економске ефикасности (која треба да доведе до просперитета у друштву), мора се истрајавати и на питању економске праведности¹⁰ (која треба да омогући једнаке могућности за све), а у томе држава има и те како важну улогу. Истина и тржишту обезбеђује неке елементе фундаменталне праведности (вредноћа се награђује, а лењост кажњава), али су они недовољни и не треба их преувеличавати. Многи људи нису лично заслужни за огромно богатство којима располажу (наследили га од богатих родитеља), као што многи нису криви због тога што су сиромашни¹¹ (рођењени у бедним породицама, оболели или постали инвалиди не својом кривицом, настрадали од елементарних непогода – земљотреси, поплаве, суше итд).

Економска праведност је важна сама по себи али и због чињенице да она са своје стране омогућава и пораст економ-

9 На једној од претходних расправа у АЕН (јун 2011) од сарадника *широко афирмисаног истраживачког центра* (како то тврди колега Љубомир Маџар) ЦЈДС-а (Центар за либерално-демократске студије) смо могли да чујемо категоричну тврдњу да су економија и социјална одговорност неспојиви, те да економија не познаје категорије правичности и морала.

10 Праведност подразумева не само расподелу у садашњости, него праведност у расподели међу генерацијама. Не можемо мислити само на себе, него и на генерације које долазе после нас.

11 Познати економиста Ха-Цу Чанг, професора на Универзитету у Кембриџу, у тексту *Гребатори и лењивци* (<http://www.freitag.de/autoren/der-freitag/penner-und-gammler>) пише да су многи током периода тржишно-либералне доминације подлегли миту о томе да сваки појединац сноси искључиву одговорност за своју судбину. То је почело са Дизнијевим филмовима које смо гледали као деца и који су нам говорили: „Ако верујеш у себе, све можеш да постигнеш!“ Бомбардовани смо порукама да су појединци – и само они – заслужни за све што им се догоди у животу. *L'Oreal* принцип: „Ако неко годишње зарађује милионе, то је због тога што – толико вреди. А ако је неко сиромашан, то је зато што није довољно добар или се није довољно трудио“. Будући да је политички ризикантно критиковати сиромашне због њихове неспособности, напад се усмерава на лење гребаторе без трунке морала, да би се на крају, у име борбе против лењиваца, уништавале институције које помажу сиромашнима. Онима који од тог система неумерено профитирају, предности оваквог погледа на свет су очигледне: они свет редукују на појединце и тиме скрећу пажњу са структурних узрока сиромаштва и неједнакости.

ске ефикасности. Тако на пример, помоћ сиромашним, поред решавања њихових краткорочних проблема, може да представља инвестирање у људски капитал (на пример, помоћ у квалитетнијој исхрани мајки и мале деце, а касније разне врсте помоћи за боравак у обдаништима и образовање у школама и универзитетима) и омогући сиромашним породицама да у дугорочној перспективи повећају своје економске могућности.¹² На тај начин се истовремено обезбеђује и већа праведност али и боља ефикасност.¹³

Међутим, како признаје и Џефри Сакс (у књизи: *The Price of Civilization*), основне последице неолибералне „револуције Регана“ биле је нова општа антипатија према улози државе, нови однос пун презрења према сиромашнима, и нови позив богатима да се одрекну моралних обавеза према осталом делу друштва. Реган је проповедао да је за друштво корисно, не да се инсистира на солидарности према сиромашним, него на смањењу пореза богатима како би се стимулисало њихово предузетништво... То је ослободило огромну скривену похлепу и уништило систем што прати Америку до данашњих дана.¹⁴

12 Велико је питање колико би нас који учествујемо на овој расправи у АЕН (укључујући и колегу Љ. Маџара и мене) било данас овде да смо одрастали у условима слободног тржишта по мери неолиберала.

13 Нобеловац Џ. Стиглиц пише како он заједно са другим познатим економистима тврди да је растућа неједнакост један од узрока економске кризе, а такође једним делом је последица дубоких структурних промена до којих долази у глобалној економији. Економски и политички систем којим није задовољна већина грађана не може да опстане на дужице стазе. Поред тога, вера у демократију и тржишну привреду ће нестајати, а легитимитет постојећих институција и механизма ће бити доведен у питање.

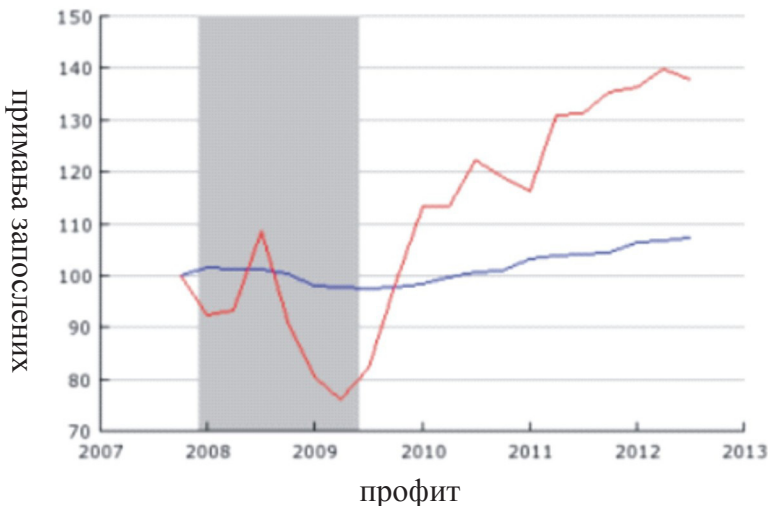
<http://www.project-syndicate.org/commentary/global-warming--inequality--and-structural-change-by-joseph-e--stiglitz>

14 Џефри Сакс је, 80-их и 90-их година прошлог века саветујући многе владе у постсоцијалистичким и земљама Латинске Америке, постао својеврсна светска економска мегазвезда. Његови савети владама свих земаља били су универзални и сводили су се на неопходност спровођења радикалних неолибералних економских реформи. Када је постало очигледно до чега је то довело Џефри Сакс је признао своје заблуде.

Не знам да ли је колега Љ. Маџар мислио и на њега када је (у тексту припремљеном за ову расправу у АЕН) писао: *За оне међу нама који су донекле колебљивог карактера и можда тање научне обавештености то је* (у ова кризна времена) *прилика да промене, можда баш из основа, своја гледишта, како би евентуално већ у догледно време, кад се макроекономске турбуленције смире, још једном променили своја становишта и можда се чак вратили на она*

Чак и у време глобалне кризе похлепа богатих расте. Држава *упумтава* огромна средства за спашавање приватни компанија социјализујући њихове губитке, а оне та средства користе да, пре свега, кроз спекулативне операције повећавају профите, које приватизацију кроз огромне бонусе менаџерима и дивиденде.

Тако су убрзо после избијања актуелне глобалне кризе профити значајно порасли (и достигли ниво који није забележен у последњих пола века), а примања запослених су стагнирала. То лепо илуструје графикон¹⁵ у коме су приказани индекси раста профита и плата (у кварталу пред избијање кризе, индекс = 100).

Због вишедеценијске неравноправности у расподели сада су се примања менаџера¹⁶ скоро изједначила са укуп-

претходно напуштена. За оне који су научно дубље укопани, па тако мање савитљиви под налетима коњунктурних колебања, то је прилика да испоље одређену доследност и да себи и другима докажу да су аналитички увиди стабилнији од прилика на које се односе и да разумевање привредних међузависности (ипак!) превазилази довољно мучне и претеће али ипак ефемерне промене у планетарном економском и финансијском крајолику.

15 Видети: <http://krugman.blogs.nytimes.com/2013/03/30/no-trickle/>

16 Средином 1970-их година просечна примања 100 најбоље плаћених генералних директора су била 10 пута већа од просечне плате запосленог, а од тада брзо расту и почетком овог века она износила 1.000 просечних плата. (Виде-

ним примањима осталих запослених и њихова учешћа у БДП износе око 20%, док су средином 1970-их година примања менаџера учествовала са 10%, а плате осталих запослених са 30% у БДП.¹⁷

Као последица тога дохоци и богатство се концентрише у рукама једног малобројног слоја најбогатијих. Док је крајем 70-их година 1% најбогатијих присвајало мање од 9% укупних доходака, тај проценат је 2007. године износио 23,5% (видети графикон који је преузет из књиге *Aftershok*, Роберта Рајха).¹⁸

При већој неједнакости у расподели и концентрацији доходака и богатства у уском кругу људи, постоји мања тражња за робама и услугама него што би то био случај да има-

ти: Sachs Jeffrey, *The Price of Civilization*, 2011)

17 Видети: <http://monthlyreview.org/2013/03/01/class-war-and-labors-declining-share>

18 Роберт Рајх је професора на Универзитету у Калифорнији – Беркли, а радио је и у администрацији тројице америчких председника (био је и министар рада од 1993 до 1997, а сада је саветник у администрацији Б. Обаме). Према часопису *Time* један је од десет најуспешнијих министара прошлог столећа, а *The Wall Street Journal* га је уврстио у десет најутицајнијих бизнис-мислиоца XX века. У наведеној књизи, анализирајући актуелну глобалну кризу, он тврди да нисмо извукли основну поуку из велике кризе од пре осам деценија – неправедна расподела при којој се огроман део доходака концентрише у рукама уског слоја становништва неминовно доводи до економске кризе.

мо праведнију расподелу, а што неминовно води успоравању стопе привредног раста и запошљавања. Када неједнакости достигну критичне тачке долази и до озбиљних економских криза. То лепо илуструју и подаци из графикана и није случајно да је у годинама пред избијање великих криза (1928. и 2007) четвртина укупног дохотка САД одлазила у руке само једног процента најбогатијих Американаца.

Изузетно богати људи, по правилу, не троше сав добијени новац за свакодневну потрошњу и улагање у реалну економију јер им то – ма како то парадоксално звучало – није једноставно пошто немају ни довољно времена, а и жеље да то чине се постепено смањује. Највећи део новца одлази на финансијске шпекулације које могу да обезбеде огромне профите, али не стварају нову вредност него представљају исисавање вредности из реалног сектора.

Примера ради, за годину (2007) која је претходила банкротству банке *Lehman Brothers*, први човек ове банке, Ричард Фулд,¹⁹ зарадио је 500 милиона долара.²⁰ Оставићемо сада по страни питање колико су овако велика примања уопште заслужена и оправдана и да ли постоји директна веза између плата топ менаџера и резултата њиховог рада, односно да ли би Р. Фулд више или мање (не)успешно руководио банком *Lehman Brothers* да је имао много веће (или много мања) примања. Да би потрошио тај огроман новац Р. Фулд је требао свакодневно у просеку да троши 1,37 милиона долара, а он за то није имао ни довољно времена, а ни јаким мотива. Када постоји могућност да се купи било који производ који се пожели, са временом се радост од куповине смањује, јер када се има све било каква додатна куповина постаје све мање интересантна. Тешко да би се Р. Фулд – који има пенхауз

19 За пример сам узео Р. Фулда јер је огромна примања имао за вођење компаније коју је одвео у банкрот, мада је у истој години рекордер по примањима био Џон Полсон, менаџер хец фонда који је имао примања од чак 3,7 милијарде долара

20 Уколико претпоставимо да се 500 милиона долара, које је за 2007. годину добио Ричард Фулд, равномерно распореди на 10.000 људи, сваки од њих добија по 50.000 долара (нешто више од просечне плате у САД) и током године би у целости, или скоро у целости, ова средства потрошио на куповину реалне робе и услуга. Тако би се свих 500 милиона долара (или незнатно мање) улило у реалну економију, што би допринело очувању радних места и реалном расту привреде.

на Парк авенији и имаће у Гринвичу – радово куповини неке нове некретнине, као што је то био случај при куповини прве своје куће. *Увек је прво парче торте слађе од наредних.*

У исто време, колега Љ. Маџар истиче да он није *присталица теорије о претераној похлепи и моралној изопачености пословних људи, чак и кад су њихова примања баснословно велика... Добру банку не чине сви запослени него њено најуже управљачко језгро, често један једини човек. Пословни успех, па и сам опстанак банке (важи и за друге финансијске институције као што су фондови, осигуравајуће компаније, ревизорске куће...) зависи дословно од тога да ли ће моћи да се дочепа и задржи такве врхунске кадрове, те чаробњаке финансијских операција... Огромне плате су неминовна и готово очигледна последица такве констелације.*

Актуелна глобална криза јасно показује до чега су нас довели управо ти *чаробњаци финансијских операција*, како их назива колега Љ. Маџар.

Прагматична Кина

*Није битно да ли је мачка црна или бела,
битно је да лови мишеве.
Денг Сјаопинг*

*Испинавајући камење –
прелазимо реку.
Денг Сјаопинг*

Једна пословица, која каже да успех има много родитеља, а пораз је увек сироче, пала ми је на памет када сам прочитао узгредну опаску колеге Љубомира Маџара у тексту *Глобална рецесија: системске алтернативе и изгледи преваладавања*, а која гласи: *Крајње је време да се схвати да САД нису парадигма либералног модела него његова негација, земља која се крупним корацима социјализује, уз познате хазарде колективистичких, недавно урушених система ... а као истинско оваплоћење либералних идеја, као (бар у изгледима) аутентична капиталистичка земља, указује се у све већем степену брзо растућа Кина. Земља која је отворила*

широке просторе за предузетничку иницијативу, која је народу дала досад (тамо!) невиђене могућности да ради и заради, а у којој је држава успела да успешно управља са оних неколико кључних параметара (курс, тржишно формирање надница без уобичајеног државног „уређивања“ и режим страног директног инвестирања). Кина је можда једна од ретких земаља које су добро разумеле да је држава једна гломазна, инертна и трапава творевина која са много више од пара – али кључних – параметара нити није у стању да барира.

Неколико месеци после тога добио сам обавештење о померању термина расправе у АЕН (за седам дана) и нови текст колеге Љ. Маџара под називом: *Случај Кине у светлу либералне мисли*. У овом доста опширном тексту (на више од 30 страна) детаљно се разрађује узгредна опаска из претходног текста²¹ и констатује да је Кина тумачена као упадљиво

21 И у новом тексту колега Љ. Маџар има такође једну узгредну опаску, која много говори, а која гласи: *Овдашњи знаковит пример је Аустроугарска монархија за коју неки од нас верују да је најбоља држава коју је, илустрације ради, српски народ икада имао у својој историји. У вези са тим, а нарочито са улогом државе у привреди, колега Благоје Бабић (Економско стање и перспективе Србије, округли сто у организацији Центра за геостратешка истраживања, одржан 14.04.2008. године у Међународном прес центру) пише: Економска историја учи да су се развили само народи који су имали своју државу. Управо данас је постало актуелно пророчко упозорење Николаја Ј. Даниљевског: Народи који изгубе независност, осуђени су да своје трајање наставе - уколико физички преживе - као «етнички материјал» за друге народе. У највећој опасности од такве судбине је управо наш народ. Зато је питање органске заштите нашег друштва и привреде од судбоносне важности. Иначе, од када постоји држава, неспорно је да је њен главни посао економски. У погледу улоге државе економска историја оставља нам следеће поруке:*

а) Ни једно друштво се није економски развило пре него што је добило суверену државу.

б) Увођењем заштите домаћег тржишта од спољне конкуренције Александар Хамилтон је постао праотац индустријализације САД. То је у Немачкој постао његов најпознатији следбеник, Фридрих Лист, који се сматра утемељивачем протекционизма.

в) Сем Велике Британије, која је колевка индустријализације, ни у једној другој земљи индустрија није заснована без интервенције државе. У Француској за то је заслужна Коблерова управа. У Немачкој и Јапану индустријализацију је још непосредније засновала држава. И у другим “успешним причама”, као што су Јужна Кореја и Кина, су нове потврде те поуке економске историје. У овим земљама држава је «наклоњена тржишту» (market friendly). Другим речима, интервенција државе је «тржишно усмерена».

и само по себи очигледно оповргавање огромног теоријског корпуса који је окренут тржишту и само у његовим импулсима и дејствима види пут ка успешном и дугорочно одрживом развоју. Кина је истицана и славodobитно тумачена као пораз читавог мноштва доктринарних и економскополитичких система и опредељења као што су (нео)либерализам, неокласична синтеза, „тржишни фундаментализам“, Вашингтонски консензус... Носећа порука овога рада, а и разлог због кога се пише, управо је супротна нетом поменутом славodobитном хватању за Кину као тобожњи доказ пораза доктринарних творевина које су у односу на непосредни државни интервенционизам испољавале велике резерве и директно критичко супротстављање.

Истичући да је тумачење кинеског успеха које ће овде бити понуђено веома једноставно, колега Љ. Маџар на крају закључује: У вези са кинеским економским узлетом кључна реч није државна интервенција него управо слобода. Допринос политике кинеском успешном привредном развоју није, дакле, пре свега у некаквом „конструктивном“ или било каквом другом чињењу него, опет супротно у односу на лако склопљену хипотезу, у нечињењу. Може се рећи да се епохални потез, на тако и допринос високе политике, а потом и економске политике која је њоме условљена, састоји у томе што је она и привреду и друштво у целини ослободила од себе саме, преставши са одржавањем ограничавајућих системских решења и са вођењем одговарајућих економских политика.

У наставку ћу покушати да изнесем нешто другачије виђење привредног успеха Кине (али и других источноазијских земаља), имајући у виду упозорење нашег најбољег познаваоца привреда азијских земаља, колеге Благоја Бабића (у књизи *Економија Азије*) да многи понављају исту грешку покушавајући да једну сложену појаву објасне само једним чиниоцем, те да су такве интерплетације, иако корисне, силом прилика једностране па стога недовољне. Поред тога, такође ћу покушати да имам у виду упозорења озбиљних сиолога да се логиком западног света не може објаснити успех

2) Ни облик владавине ни природа политичког режима нису одлучујући у погледу успешности интервенције државе у привреди.

ни једне азијске земље, а поготово древне цивилизације као што је Кина.

Пре свега, треба истаћи да економија Кине већ дуже од три деценије бележи импресивне резултате са просечним годишњим растом БДП од 9,9%. Међутим, Кина је само најсвежији пример успешних источноазијских земаља које су бележиле, у дугим периодима од неколико деценија, исто тако високе просечне стопе раста БДП, почевши са Јапаном од 50-их година XX века, те касније Јужном Корејом и другим нешто мањим источноазијским земљама. Заједничко за ове земље јесте и чињеница да су оне отпочеле са динамичним привредним растом у условима који нису то обећавали. Јапан је из рата изашао као поражена држава, у Кореји је после Другог светског рата избио и грађански рат, а Кини је после Великог скока (1959-61) имала и Културну револуцију (1966-77). Биле су то неразвијене земље које су оскудевале у капиталу, са веома сиромашним становништвом чији стандардом се поредио са афричким.²²

Све ове земље при модернизацији својих привреда примењивале су такозвани *азијски модел*, а коме су нарочито својствени следећи фактори: стратегија развоја заснована на извозно оријентисаној индустријској политици, изузетно висок ниво штедње и инвестирања, те поэтапност и прагматичност у реформисању привреде. Поред тога, све ове земље карактерише сличан традиционални систем вредности и одсуство демократије.

Извозно оријентисана индустријска политика. У складу са класичном теоријом о размештају индустрије (*location*

22 Професор Универзитета у Кембриџу, Ха-Цу Чанг (у књизи: *Лоши Самарићани: Мит о слободној трговини и тајна историја капитализма*) подсећа на ситуацију у Јужној Кореји пре почетка импресивног привредног раста: *1961. године, осам година по завршетку братоубилачког рата са Северном Корејом, годишњи приход Јужне Кореје био је 82 долара по становнику. Просечни Корејац зарађивао је упола мање од просечног становника Гане (179 долара). Половина јужнокорејске индустрије и преко 75 одсто њене железничке мреже били су уништени у рату. Интерни извештај УСАИД-а из 50-их година прогласио је Кореју за 'рупу без дна'... Кореја, једно од најсиромашнијих места на свету, била је жалосна земља у којој сам се родио 7. октобра 1963. године. Током мог живота per capita приход у Кореји порастао је око 14 пута, мерено куповном моћи становника. Великој Британији требало је више од два века (између касног XVIII века и данас) а Сједињеним Државама око век и по (између 1860-их и данас) да постигну исти резултат..*

theory) није се очекивало да Јапан (па касније и Јужна Кореја и Кина) крене путем индустријализације пошто не испуњава основни предуслов за то – велика оскудица у природним богатствима (угаљ, нафта, руде метала). Међутим, све три ове земље ослониле су се на стратегију развоја засновану на коришћењу најобилнијег и најјефтинијег чиниоца производње – радне снаге, те индустријализацију отпочињали са радно интензивном производњом у лакој индустрији, пре свега у производњи одеће и обуће. Регрутујући огромну нову радну снагу са села, која је уз то и јефтина, остваривани су значајни профити који су улагани у проширење и модернизацију производње.

Све ове земље не само да су свој развој заснивали на индустријализацији него су предузимале активне мере да она буде извозно оријентисана. То се реализовало уз помоћ коришћења протекционистичких баријера и постепене, веома дозирање либерализације спољноекономске и девизне сфере. Упоредо са царинским и другим мерама заштите домаћих произвођача (ограничавање увоза помоћу квота, увозних дозвола) држава је разним инструментима подстицала извоз (пореским олакшицама, кредитним субвенцијама) где се као изузетно ефикасан показао вештачки одржаван (низак) девизни курс домаће валуте.²³ Управо извозна оријентација омогућила је динамичан развој индустрије и временом измену њене структуре.

Како се земља економски развија индустријска радна снага постаје све квалификованија²⁴ али и скупља, па се постепено прелази са радом интензивних на капиталом интензивне гране са све већим нивоом технологије. Тако се сада

23 Ха-Цу Чанг истиче како неолиберални естаблишмент жели да поверујемо да је Кореја, током својих чудесних година између 60-их и 80-их, спроводила неолибералну развојну стратегију. Стварност је, међутим, сасвим другачија. Кореја је, заправо, током ових деценија гајила неколико нових индустрија које је влада одабрала у консултацији с приватним сектором, кроз царинску заштиту, субвенције и друге облике владине подршке, све док те индустрије нису 'порасле' довољно да издрже међународну конкуренцију. Влада је била власник свих банака, тако да је могла да управља животном течношћу бизниса – кредитима. Корејско економско чудо било је резултат паметне и прагматичне мешавине тржишних подстрека и државног управљања. Иако је тржиште схватила озбиљно, корејска стратегија препознала је да закони тржишта често морају да буду исправљани државним интервенцијама.

24 Кина је 1986. године законски обавезно образовање продужила са пет на девет година.

Кина све више оријентише на електронику (па и на високу), а производња обуће и одеће сели се у друге земље (Вијетнам, Камбоџу...) које су тек недавно кренуле *азијским моделом* убрзаног развоја. Поред тога, како се земље развијају оне већу пажњу поклањају и екологији, па се постепено ослобађају прљавијих индустрија.

Висок ниво штедње и инвестирања. За све земље које следе *азијски модел* развоја карактеристичан је изразито висок ниво штедње, високе стопе инвестирања и високе стопе привредног раста. У периоду интензивног развоја стопа штедње у Јапану и Јужној Кореји износила је око 35%, а у Кини чак 45% БДП. (Примера ради, у САД она износи мање од 10% БДП). Висок ниво штедње и инвестирања (и низак ниво потрошње) ових азијских земаља објашњава се њиховим традиционалним системом вредности (о чему ће бити више речи касније) али и чисто економским разлозима. Ради се наиме о својеврсном *зачараном кругу* у коме сви желе да што више штеде и инвестирају јер привреда брзо расте и омогућава велике профите, а брз раст привреде и високи профити обезбеђује висок ниво штедње и инвестиција.

Виши ниво штедње Кине у односу на Јапан и Јужну Кореју Џонатан Андерсон (магистрирао и докторирао на Универзитету Харвард, те у Кини годинама радио као представник ММФ-а) објашњава (у књизи: *The Five Great Myths About China and the World*) чињеницом да је Кини сачувала високо учешће државног сектора економије који такође послују по тржишним принципима као и приватна али има и једну специфичност – остварени профит аутоматски реинвестирају пошто не исплаћују дивиденде јер су власнику (држави) обавезна само да плаћају порезе као и остала приватна предузећа (која приватним власницима, поред тога, исплаћују и дивиденде). Како он наводи ниво штедње становништва у Кини не разликује се од истих показатеља у Јапану и Јужној Кореји, па разлика потиче од штедње привреде, а у Кини, за разлику Јапана и Јужне Кореје, државно власништво у привреди је још увек високо.

Будући да је Кини сада једна од највећих привреда у свету која уз то има највећи ниво штедње и инвестиција, па је логично да су и стране инвестиције у апсолутном износу огромне. Међутим, учешће страних у укупним инвестици-

јама у Кини је релативно мало. Сарадници два института из Вашингтона (Центар стратегијских међународних истраживања и Институт међународне привреде) (у књизи: *China: The Balance Sheet - What the World Needs to Know Now about the Emerging Superpower*) наводе податак да стране инвестиције, последњих година, износе само 5% од укупних инвестиција у кинеску привреду.²⁵ Томе треба додати и податак да 80% укупних страних инвестиција потиче од кинеске дијаспоре.

Постепеност и прагматичност. Азијски модел такође карактерише постепеност у реформисању привреде и прагматизам који најбоље оцртава изрека (цитирана на почетку овог дела текста) која се приписује Денг Сјаопингу: *Није битно да ли је мачка црна или бела, битно је да лови мишеве.*

Кина је реформисање своје привреде отпочињала у одређеним сегментима економије и на одабраним мањим територијама. Кренуло се са пилот пројектима (основано је неколико посебних економских зона) и зависно од добијених резултата експеримент се даље ширио (ако су ефекти били добри) или су се вршиле одређене корекције (ако су уочени недостатци) или се дефинитивно одустајало (ако се нису могли добити очекивани резултати). У земљи постоји посебан Државни комитет који се управо бави разрадом реформи, а та разрада се врши на бази озбиљне научног приступа о чему сведочи и постојање веома угледног научно истраживачког института који се налази под његовим окриљем.

Приватизација је такође вршена постепено. Предузећа из државног сектора нису приватизована него су остала у истом својинском статусу, а упоредо са њима су оснивана нова предузећа инвестирањем приватног капитала. Касније је приватним инвеститорима омогућено да могу куповати и акције државних предузећа али је у њима већински пакет акција држава задржала у својим рукама.

Временом се државни сектор смањивао али он и данас у Кини има значајно учешће од око 25%. Енергетика, телеко-

25 Професор на Универзитету у Чикагу, Рагхурам Раџан (у књизи: *Fault Lines*) пише како је његово доста опсежно истраживање, на примеру великог броја земаља у развоју, показало да економије ових земаља бележе високе стопе раста када своје инвестиције финансира сопственом штедњом. И обратно, што се инвестиције више финансирају из страних извора све је спорији њихов економски раст. Професор Р. Раџан закључује да су брзи и одрживи раст имале само оне земље у развоју које нису имале значајније стране инвестиције.

муникације, железнички и авио саобраћај и многи сектори тешке индустрије налазе се у целини или у већинском власништву државе. Оно што је важно државна предузећа се у Кини мало разликују од приватних – препуштена су тржишној конкуренцији. Она морају равноправно да се носе са приватним предузећима, а у областима где не постоје приватна предузећа (или их има мало) постоји јака конкуренција између самих државних предузећа којих има на десетине у енергетици и авио саобраћају, а на стотине и хиљаде у телекомуникацијама и тешкој индустрији. Тако у Кини постоји 20-ак авио компанија и све оне су државне, али међу њима се одвија веома оштра тржишна конкуренција. Кинези су одлично схватили да кључ успеху не лежи у приватизацији него у конкуренцији.²⁶

Држава је задржала улогу организатора социјалног и економског развоја, бизнис инкубатора, спречавање монопола и подстицање конкуренције, заштите унутрашњег тржишта и подршке домаћих произвођача,²⁷ регулатора између домаћег и иностраног капитала, градитеља инфраструктуре и других активности које држава мора да обавља у свакој земљи. У кризним временима држава је одлучно реаговала и помагала предузећима свих форми сопствености. За време финансијске кризе 1998. године држава је стимулисала инвестиције и додатно повећала кредитирање предузећа у износу од 4.000 милијарди долара, а по избијању глобалне кризе 2008. године држава је на себе преузела главну улогу инвеститора, те омогућила предузећима (без обзира на форму

26 Средином 1996. године председнику Борису Јелцину познати амерички (нобеловци *Кенет Ероу*, *Василиј Леонтијев*, *Лоренц Клајн*, *Роберт Солоу* и *Џејмс Тобин*, те светски познати економисти – професори *Мајкл Интрилигејтор* и *Маршал Поумер*) и руски (академици *Леонид Абалкин*, *Олег Богомолов*, *Станислав Шаталин*, *Валериј Макаров*, *Јуриј Јеременко* и *Дмитриј Лавов*) економисти су упутили заједнички документ у коме предлажу измену курса дотадашње економске политике, а у коме између осталог пише да *уколико и постоји тајна тржишне привреде, она се не налази у приватној својини него у конкуренцији*. У документу такође пише да *дотадашња политика немешања државе, која је део шок терапије није била оправдана*, те да једна од последица повлачења државе из привредног живота јесте *прелаз не ка тржишној, него ка криминалној привреди*. *Користећи немешање владе, криминални елементи су попунили вакуум*. (Интегрални текст објављен је и у књизи: О.Т. Богомолов, *Моя летопись переходного времени*, 2000)

27 При томе Кина не прави разлику да ли се ради о државним или приватним предузећима. Тако субвенције из државног буџета добија енергетика (у државном власништву) али и пољопривреда (у приватном власништву).

власништва) репрограмирање кредита код државних банака. На тај начин држава је допринела да предузећа успешно пре-владају тешка времена, а земља одржи релативно динамичан привредни раст и у условима кризе.

Традиционални систем вредности. Поред тога што су све источноазијске земље имале сличну стратегију економског развоја, брзом привредном успону погодовао је и њихов традиционални систем вредности чији се корени налазе у конфучијанству, а кога карактерише трудољубивост, штедљивост, правичност, спремност на жртвовање, а нарочито изражен колективизам и хијерархијска структура друштва где постоји приоритет општих над индивидуалним интересима.

Колективна свест о националном интересу и колективна спремност на жртвовање за његово остварење²⁸ супротстављени су западном (протестантском)²⁹ систему вредности у основу кога је премиса о неприкосновеним правима човека која не могу бити отуђена од појединца ни под којим условима, чак ни за остваривање било каквих виших општих интереса, на пример дугорочно одрживог високог привредног раста и животног стандарда, те социјалне стабилности.

Из приоритета општих над индивидуалним интересима проистиче и принцип компромиса (неопходан како би се достигли виши општи циљеви), толерантност према разним облицима друштвеног уређења,³⁰ уважавање алтернатива, потреба за експерименталисањем, схватање да за опстанак

28 Колега Благоје Бабић пише (у тексту: *Економско стање и перспективе Србије*) да је становништво показало високу спремност да подноси жртве која је била праћена обавезом државе да обезбеди правично учешће свих у плодовима обнове. Управо је праведност у расподели обезбеђивало пристајање становништва на жртве и отуда политички и социјални мир погодан за економски развој.

29 *Азијски систем вредности* у коме постоји приоритет општих над индивидуалним интересима био је универзални принцип целог човечанства све до појаве протестантизма у XVI века. Сетимо се само Библије: колико је народа Мојсије жртвовао у име општег циља – довести свој народ у *обећану земљу* и од њих створити моћан и многобројан народ.

30 Управо та толерантност изазива симпатије многих земаља и често се противпоставља америчкој искључивости и агресивности која свет дели на *наше* и *туђе*. Кина, за разлику од САД, се не меша у послове других држава, не намеће им свој систем вредности и не учи их како треба (морају) да живе. Кина не уводи санкције и ембарга против других земаља, сматрајући их неумесним у принципу.

и општи напредак (нације, цивилизације) не треба робовати било којим идеолошким „измима“.

Само неколико деценија уназад сматрало се да смо дошли до „краја историје“ и да је Запад, са својим системом вредности (у центру кога су индивидуалне слободе и права човека) извојевао дефинитивну победу над другим цивилизацијама и сви треба само да копирају западно искуство да би постигли успех.³¹ Међутим, збивања последњих деценија показују да је још прерано за доношење дефинитивних закључака, те да су многи прерано отписали најстарију међу древним цивилизацијама која складно повезује дубоку древност са актуелном реалношћу и на будућност гледа кроз призму прошлости.³² Вероватно се управо у традиционалном систему вредности и крије тајна древности и стабилности кинеске цивилизације и државности.

Одсуство демократије. Све источноазијске државе су у периоду дугорочног успешног економског раста, скоро без изузетка, имали једнопартијски систем и било је приметно одсуство демократије, како се она схвата на Западу. Међутим, то није била препрека да ове земље деценијама остварују веома динамичан привредни раст. Џонатан Андерсон истиче да Кинези пажљиво прате бучну и бездарну демократију у Индонезији и Филипинима која онемогућава стабилан раст и плаше се да би демократија по западном обрасцу изазвала хаос и у њиховој земљи и спречила привредни просперитет.

31 Пренебрегавала се чињеница да је Кина стара цивилизација која је углавном (сем последњих пар столећа) била и најмоћнија држава света, те једна од малобројних старих цивилизација која није прекинула везу са својим древним коренима. Поштовање према прецима обезбедило је непрекидност традиције и сачувало огромно писмено наследство. Древни писани документи бележе историју земље за последњих пет хиљада година. Кинези су сачували своје писмо (са скоро 50.000 знакова) јер нису желели да обесцене своје огромно писмено наслеђе.

32 Они који су дуже боравили у Кини видели су како и њихова телевизија (уместо разних ријалити програма и филмова препуних патологија разних врста) углавном има образовне и васпитне садржаје где се становништво стално подсећа на древну и славну историју; приказују се савремена достигнућа у различитим областима науке, културе, економије; величају се рад и традиционалне моралне вредности и људима објашњава да се само тако може допринети просперитету свога народа и обезбедити сопствено благостање. Кинези већ деценијама могу да виде како сваке године живе много боље него претходне и уверени су да ће следеће живети боље него ове и да је само питање дана када ће њихова земља постати најмоћнија држава у свету, како је то и била у релативно дугом периоду људске историје.

Колега Љ. Маџар истиче да је почетком 1990-их година дошло до регресивног обрата (*policy reversal*) у кинеској развојној политици, те да је он условљен познатим догађајем на Тјенанмену из јуна 1989. године,³³ који је довео до јачања конзервативних снага, оних на линији ортодоксног марксизма и правоверног социјализма. На два, неоспорно велика историјска догађаја из 1989. године (масакр на Тјенанмену и рушење Берлинског зида) искључиво се гледа кроз црно-беле наочаре, мада они нису тако једнозначни. Велико је питање да ли би данас уопште говорили о изванредним развојним резултатима Кине да су се догађају на *Тргу небеског мира* одиграли на начин како су то прижељкивале присталице западне демократије.

Све што је колега Љ. Маџар писао о Кини чини ми се да би се пре могло односити на Русију из времена Бориса Јелцина³⁴ у којој *кључна реч није била државна интервенција*, односно где се није радило о некаквом „конструктивном“ или било каквом другом чињењу него, *опет супротно у односу на лако склопљену хипотезу, у нечињењу*. Управо су се у Русији реформе заснивале на економској теорији (неокласична економска мисао), стратегији (шок терапија) и политици (Вашингтонски договор)³⁵ и резултати су били катастрофални, да би у августу 1998. године Русија доживела финансијски крах.

33 О догађајима на *Тргу небеског мира* 1989. године (такозваном «масакру на Тјенанмену») деценијама је створена пропагандна слика како су бездушни кинески војници на *Тргу* хладнокрвно масакрирали мирне продемократски настројене демонстранте. Недавно смо могли да прочитамо да *дипломатске депеше из Амбасаде САД у Кини показују да током протеста на Тргу Тјенанмен 1989. кинески војници нису пуцали на демонстранте, што делимично потврђује верзију догађаја кинеских власти* (према писању Дејли Телеграфа – видети: [http:// www.naslovi.net/tema/278157](http://www.naslovi.net/tema/278157)).

34 Русију из тог времена Запад је хвалио како брзо успешно напредује ка тржишној економији и дивно се њеном брзом прихватању демократије (чак и када су тенкови уведени у центар Москве и из њих пуцано по Парламенту), а за време Владимира Путина (који је земљу одвео са ивице амбиса, повратио национално достојанство руском народу и поштовање и уважавање у огромном делу света, те Русију учинио економски и политички стабилном и јаком) Запад има само замерке.

35 Дејвид Харви (у књизи: *Кратка историја неолиберализма*) пише: *Оно што се може рећи са сигурношћу, јесте да је Кина, не прихватајући пут «шок терапије» који је подразумевао инстант приватизацију, а коју су касније ММФ, Светска банка и «Вашингтонски консензус» утрапили Русији и Централној Европи, успела да отклони могућност избијања економске катастрофе које су спопале те земље. Преузимајући свој властити необични пут према «со-*

БДП је у 1998. години износио 52% истог из 1989. године.³⁶ Тако стрмоглав пад БДП земље није забележен ни у време Првог светског рата (1914-1917, смањење од 25%), Грађанског рата који је после тога уследио (1918-1922, пад од 23%), а нити за време Другог светског рата (1941-1945, смањење од 21%) када је велики део земље био физички окупиран од стране фашиста. Нарочито драстичан пад бележи индустријска производња, а инвестиције у привреду Русије смањују се из године у годину и у 1998. години чинили су само 20% оних из 1991. године. У исто време дошло је до брзог пада животног стандарда становништва и њиховог огромног раслојавања.

Економске тешкоће прати и демографска катастрофа. У Русији долази до веома забрињавајућег процеса депопулације (процент смртности становништва расте и већи је од процента рођених који се смањује) што је у XX веку у Русији било забележено једино у ратним временима. Смртност у Русији је већа него било у којој земљи Европе, Америке, Аустралије и Азије (са изузетком Авганистана и Камбоџе), те већине земаља Африке. Просечни животно век је знатно скраћен и данас трећина умрлих не доживи пензиони узраст. Код мушкараца просечни животно век износи само 57 година и за више од 7 година је краћи него пре једне деценије. Смртност *јачег пола* у узрасту од 16-59 година већа је него што је била крајем XIX века. Стручна истраживања показују да преко 70% одраслих живи у стању дуготрајног психоемоционалног и социјалног стреса који изазива забрињавајући раст депресије, психозе, алкохолизма и наркоманије.

За разлику од Кине чије реформе карактерише постепеност (градуализам), Русија се определила за шок терапију. У складу са политиком Вашингтонског договора (који инсистира на либерализацији, приватизацији и стабилизацији)

цијализму са конеским карактеристикама», она је успела да изгради форму државно манипулисане тржишне економије која је дала спектакуларан привредни раст (крећући се у просеку око 10% годишње) и растући животно стандард за значајан део становништва... Кључне одлуке ратификоване на конгресима партије постављају платформу за сваки корак на реформском путу... Баријере подигнуте да спрече међународне портфељ инвестиције делотворно ограничавају моћ међународног финансијског капитала широм кинеске државе. Неволност да се дозволи било каква форма финансијске интермедијације (попут берзи и тржишта капитала) осим државних банака лишава капитал једног од његових кључних оружја vis-a-vis државне моћи.

36 Док је тада у (демократској) Русији БДП преполовљен у исто време (недемократска) Кина је удвостручила БДП.

Русија је извршила свеобухватну и радикалну либерализацију, масовну и брзу приватизацију државне имовине и финансијску стабилност, која се свела на политику прецењеног курса националне валуте. Насупрот Русији Кина је царинским и нецаринским мерама штитила домаће произвођаче, државна предузећа нису приватизована, а води се политика потцењеног курса националне валуте да би се обезбедила ценовна конкурентност домаћих предузећа.

На крају рецимо да је колега Љ. Маџар цео свој текст засновао на ставовима Американца кинеског порекла Хуанга Јашенга и његовој књизи *Capitalism With Chinese Characteristics*.³⁷ Озбиљни синолози упозоравају да су у САД, као стручњаци за Кину, медијски најекспониранији управо амерички Кинези који тамошње догађања објашњавају логиком западне цивилизације и на начин како би Американци волели да виде Кину. Дуго времена у САД је то био Гордон Ченг (који је чак и «доказивао» како ће Кина 2005. године доживети привредни слом), а сада га је заменио Хуанг Јашенг.

Очигледно да није добро некритички прихватати ни оно што учитељи препоручују и проповедају, а нарочито оно што ученици дотурају или, свесно или несвесно, потурају.

37 У своме тексту посвећеном Кини, колега Љ. Маџар на почетку пише: *Користим ову прилику да изразим своју велику захвалност свом пријатељу и ученику – толико давнашњем да ми из ове перспективе тај детерминатив изгледа помало смешан – др Бошку Мијатовићу који ми је, добро знајући шта ме инспирише, електронском поштом послао Хуангову изванредну књигу. Он и професор Борис Беговић, дотурајући ми велике количине литературе, заслужни су (и одговорни!) за много тога што сам научио, па и онога што сам објавио. Иако би др Мијатовић вероватно пристао да сноси и део одговорности за моје грешке, морам да нагласим да је одговорност за све што у овом тексту не ваља искључиво моја.*

ЛИТЕРАТУРА:

- Anderson Jonathan, The Five Great Myths About China and the World, 2003.*
- Бабић Благоје, *Економија Азије*, 2007.
- Бабић Благоје, *Економско стање и перспективе Србије*, 2008.
- Bates Gill, C. Fred Bergsten, Nicholas R. Lardy, and Derek Mitchell, *China: The Balance Sheet - What the World Needs to Know Now about the Emerging Superpower*, 2006.
- Богомолов О.Т. *Моя летопись переходного времени*, 2000.
- Chang Ha-Joon, *Bad Samaritans: The Myth of Free Trade and the Secret History of Capitalism*, 2010.
- Душанић Ј. Б., *Деструкција економије*, књ. 1-3, 2010-2011.
- Душанић Ј. Б., „Светска економска криза као изговор за погрешну домаћу економску политику“, *Национални интерес*, 1/2010.
- Harvy D, *Kratka istorija neoliberalizma*, 2012.
- Маџар Љ., *Глобална рецесија: системске алтернативе и изгледи превађавања*, 2013.
- Маџар Љ., *Случај Кине у светлу либералне мисли*, 2013.
- Reich B. R, *Aftershok*, 2010.
- Raghuram G. R, *Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy*, 2011.
- Sachs Jeffrey, *The Price of Civilization*, 2011.
- Stiglitz J.E, *Freefall – America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*, 2010.
- http://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2013&mm=02&dd=13&nav_id=686569
- <http://krugman.blogs.nytimes.com/2013/03/30/no-trickle/>
- <http://monthlyreview.org/2013/03/01/class-war-and-labors-declining-share>
- <http://www.naslovi.net/tema/278157>
- <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/neprolazna-vremena-samo-jedne-knjige.html>
- <http://www.project-syndicate.org/commentary/global-warming--inequality--and-structural-change-by-joseph-e-stiglitz>

<http://www.freitag.de/autoren/der-freitag/penner-und-gammler>

Jovan B. Dusanic

SLANDERED STATE AND PRACTICAL CHINA

Resume

The roots of the current crisis as well as those from the 1930's can be found in the triumph of (neo)liberal capitalism, economic Darwinism, that is, as the right of the stronger, more powerful, selfish and greedier. Liberal capitalism advocates unfettered operation of the market and the radical withdrawal of the state from the economic sphere. Neoliberalism is a contemporary formula of capitalism, which is based on values of classical liberal capitalism (the free market, individualism and private property), and ignores any national particularities, social responsibility, and moral and ethical principles. The wealth of a small number of strong and powerful (and ever more selfish and greedy) increases at the expense of poverty of most of the world, where huge masses of people remain outside of the work process.

Keywords: Neoliberalism, the market, the state, the U.S., China

Овај рад је примљен 22. маја 2013. године а прихваћен за штампу на састанку редакције 2. септембра 2013. године.

Крунислав Совтић

САВРЕМЕНА ЕКОНОМСКА КРИЗА И СОЦИЈАЛНА ДЕСТРУКЦИЈА

Сажетак

У раду се детаљније истражују бројни негативни ефекти неолибералног модела развоја и погрешне макроекономске политике стабилизације. Детаљно се анализира слом привреде и имплозија раста до којих је довео овај модел развоја и стабилизације, посебно понашање (падање) целог низа макроекономских индикатора, уз оцену специфичности економске и финансијске кризе у Србији.

Основни стубови неолибералне догме су приватизација, либерализација и стабилизација. У раду се полази од првог стуба – ефеката приватизације и пустошења (распродаје) националне привреде кроз изабрани процес приватизације. Кроз овај процес је извршено и наметање примитивног и суровог капитализма, који преко отворене (а незаштићене) привреде према страном финансијском и робном капиталу доводи до најгрубљих облика експлоатације и неоконијализма.

Посебно се анализира предаја банака у руке страном капиталу и улога банака у развоју и одливу капитала у иностранство. Највећи проблем, израстао из неконтролисаних и пљачкашких приватизација, је огроман раст незапослености, створена је огромна резервна армија рада. То постаје кључни и најтежи проблем привреде и друштва у Србији.

Ослонац на страни капитал и задуживање у иностранству довео је до експлозије спољног дуга и обавеза из дуга који гуше привреду и онемогућавају развој. Дубока при-

вредна криза довела је и до експлозивног раста буџетског дефицита и кризе јавног финансирања, либерализација спољне трговине и тржишта (капитала) и огроман раст дефицита спољне трговине посебно се изучавају у раду. Све је то праћено социјалном деструкцијом друштва уз покушаје фискалне консолидације. У закључном делу се дају препоруке за израду новог модела развоја и стабилизације.

Кључне речи: неолиберализам, финансијска криза, задуженост, буџетски дефицит, спољни дуг, инфлација, прерасподела, социјални слом, незапосленост, дефицит спољне трговине, камате.

Слом изабраног неолибералног модела развоја и погрешне макроекономске политике

Неолиберална фундаменталистичка доктрина и дерегулисани финансијски капитал

Неолиберализам је политички експеримент неолиберала из развијених западних држава који свим привредама у свету нуде следећи програм:

1. Дерегулација привредних и финансијских фактора,
2. Дефискализација богатих (капиталистичких слојева),
3. Антисиндикална репресија,
4. Редистрибуција богатства у корист богатих слојева, на штету милиона запослених¹
5. Масовна и брза приватизација јавног сектора. Неолиберални максимализам наступа с низом радикалних мера и др. „Ради се о кохерентном милитарном корпусу који жели да промени свет амбицијом неолиберализма планетарних структурних трансформација.² Највећи број привреда у свету је постао „ла-

1 Јозеф Стиглиц: *Супротности глобализације*, Београд, 2002, стр. 220.

2 Perry Andersen: „Историја и поруке неолиберализма – изградња једносмерног пута“, *Економика*, Београд, бр. 4, 2004, стр. 191-192.

бораторија за неолибералне експерименте“. Развија се прави „антисоцијални крсташки рат“, разарање социјалне државе у корист профита и уског слоја крупног капитала.³

Неолиберални екстремизам, као општи и силом наметнути економски „покрет“ у свету, приоритете усмерава на сузбијање инфлације. Дезинфлација треба да осигура услове за узлет профита и економски раст, док се политика и циљ пуне запослености потпуно запоставља.

Неолиберални циљ је „ревитализација развијених капиталистичких привреда и повратак стабилних и високих стопа раста“.

Пораст масе профита није покренуо производне инвестиције. Ова стопа у привредама ОЕЦД у шездесетим годинама је износила 5,5%, седамдесетим 3,6% и осамдесетим 2,9% да би и даље падала. Пораст профитне стопе није довео до раста производних инвестиција због дерегулације финансијских тржишта – слободног кретања капитала, масовне продаје и куповине хартија од вредности, стварања нових финансијских инструмената (деривата) и сл. Спекулативне инвестиције постале су профитабилније од производних. „Рентијерски, паразитски карактер капитализма је појачан.“ Финансијско учешће државе у бруто домаћем производу и поред тежњи, није смањено (без обзира на редукцију социјалних давања). То је резултат пораста трошкова за незапосленост, али и велики раст броја пензионера, при чему је јавни дуг доживео алармантне размере.⁴

Хегемонија неолиберализма као идеологије у овој фази развоја није праћена разним верзијама овог програма, већ унифицираним приступом. Тријумф неолибералне идеологије и ортодоксије⁵ у развијеним привредама, наметнут је и

3 **Неолиберализам, као антитеза државним интервенционистима**, није довео до новог успона привреда зрелог капитализма (развијене привреде), док раст профитне стопе није довео до оживљавања реалних инвестиција.

4 Дефлационистичка политика, растурање јавних служби и државних регулативних функција, велики процеси приватизације, уз развој капиталистичког сектора повезаног са мафијом, социјално раслојавање – сигуран је **пут у неоколонијални однос многих држава**.

5 „Društvo Mon Pelerin“ (Fon Hajek, L, Mizes, M. Friedman, V. Lipman, Karl Popper, W. Repke, L. Robins) и др. је привремено тријумфовало захваљујући конзервативним владама у западним развијеним привредама, али и **крупном финан-**

неразвијеним „привредама у транзицији“ (бивше социјалистичке земље). У чему је та „привлачност“ неолиберализма, када се своди на следеће:

- 1) Кочење и контрола монетарне емисије – рестриктивна монетарна политика,
- 2) Дизање каматне стопе и цене капитала, уз пад реалних најамнина и њиховог учешћа у друштвеном производу,
- 3) Велико снижење пореза на највише дохотке (богатим слојевима друштва, носиоцима капитала),
- 4) Укидање контроле над финансијским токовима и тржишта капитала,
- 5) Повећање стопе и броја незапослених,
- 6) Гушење штрајкова и ограничавање моћи синдиката,
- 7) Антисиндикално законодавство,
- 8) Редукција социјалних давања,
- 9) Доминација приватне својине у хијерархији других облика својине,
- 10) Приватизација (брза и свеопшта) као наметнут процес у свим земљама и др.⁶

Све више се поставља животно питање највећег броја привреда у свету – како се супротставити неолибералној догми и стратегији и очувати сопствени пут развоја.

Многе привреде су примењујући рецепте ММФ и неконтролисану дерегулацију, приватизацију, отворену (незаштићену) привреду и др. доживели дебакл привреде и друштва, са уласком у нови економско-финансијски колонијални положај (према носиоцима светског финансијског капитала). То су редовне импликације монетаристичке контроверзе у свим привредама које су је безпоговорно следиле са изразито кризно-дефлаторним карактером деловања.

Неолиберални и монетаристички модел развоја и стабилизације у нашој и светској привреди доживео је потпуни

сијском и банкарском капиталу.

- 6 Енормни војни расходи, огромни јавни дугови и стални буџетски дефицит, све већи дефицит платног биланса, „валутно ратовање“ и сл. многе економисте наводи на закључак да се у ствари ради о милитаристичком дириџизму упакованом у неолиберализам – који скида сваку заштитну политику неразвијеном свету, чинећи их потпуно отвореним за продор и деструктивно деловање светских моћника и финансијског капитала.

слом. Наша привреда и друштво се налазе у дубокој вишегодишњој финансијској и реалној (и другој комплексној) кризи, независно од глобалне финансијске кризе. Криза се продубљује и заоштрава, посебно у сфери незапослености, стабилности и дефицита у свим макроекономским односима.

Истина о стварном стању привреде и друштва мора се открити до краја да би се отворио пут и пронашао модел за дубоке и суштинске реформе привреде и друштва. Кризу и финансијски слом прати и криза државе и њених институција.

Модел привредног раста и полуге неолиберализма

Прихваћени (или наметнути) модел привредног раста је погрешан, уништава привреду и ствара огромну незапосленост, води до деструкције производње, уз огроман раст непроизводне партијске бирократије. Све полуге развоја и социјалне политике преузимају носиоци страног и домаћег финансијског капитала. Стратешки општи државни интереси су потиснути од стране сепаратистичких и ускостраначких интереса. Развој је постављен на основне „полуге“ неолиберализма: приватизација (брза, општа и неконтролисана) у основи погрешна и антиразвојна, либерализација свих тржишта (посебно тржишта капитала, увоза, новца и робних тржишта): децентрализација и дефискализација (са смањеном развојном улогом државе, али уз процес опште децентрализације и регионализације); равнотежа буџета и платнобилансних односа. Тржишни фундаментализам је као филозофија задоминирао, уз доминантан ослонац на увоз капитала (задуживање у иностранству) и „увоз развоја“.

Неолибералне догмате, које су се наметнуле друштву, не дозвољавају економију општег благостања, мада се сиромаштво повећава, врши велико раслојавање друштва, стални је раст масовне незапослености, драстичан пад броја становника, енормно задуживање у иностранству, одузимање власничких права запослених и економско-социјалне сигурности. Нараста проблем исплата пензија, социјалних услуга, разарања система образовања, културе и здравог начина живота и комуникација. Експерименти са шок-терапијом до-

воде до све ширих међусобних конфликта, отуђености, криминала, корупције - дакле трауматичне ситуације која постаје свакодневница. Тиме се бришу све перспективе здравог и одрживог развоја, пораста запослености и стандарда становништва. Цветање ендемске корупције руши све стубове правне државе и социјалне политике.

Слом развојних потенцијала привреде и имплозија раста

Теорија и политика дерегулисаних тржишта (неолиберални модел) доживели су потпуни слом у свим привредама, тако и код нас. Економска шок-терапија и фундаменталистичка доктрина у интересу финансијског домаћег тајкунског капитала и страног капитала је до краја огољена. Срушен је модел неолибералног капитализма.

Економски раст и поред прилива капитала кроз задужења од преко 80 милијарди долара у последњих дванаест година је врло низак, тром, успорен - с тенденцијом уласка у негативна кретања (имплозија развоја). Просечна стопа привредног раста од 2001. до 2012. износила је свега 3,2%, пораст производње 1,9%, а пољопривредне производње 0,8%. У 2012. остварена је стопа раста бруто домаћег производа од минус 2%, уз пад индустријске производње од 4%. У 2013. години планира се раст БДП од свега 2%, што значи да нема повећања националног богатства у ове две године. Од почетка кризе 2008-2012. године бруто домаћи производ је нижи за 4 милијарде евра, док је у истом периоду спољни дуг повећан за 12 милијарди евра, те је његово учешће у БДП повећано са 64% на преко 97%.

У периоду нове кризе 2008-2012. године просечна стопа раста бруто производа је минус 0,8%, док је учешће обавеза из спољних дугова у бруто производу 13%. Изабраним и упорно проведеним неолибералним моделом стабилизације и развоја производња је готово уништена и онеспособљена за развој.

Извршена је права деструкција домаће привреде, а посебно производног сектора.

Још није достигнут ниво развоја из 1999. године (тек око 40%, дакле ниже за 60%). Домаћи фактори развоја су бло-

кирани. Спор, тром и негативан раст заснован је са 80% на секторима који не производе разменљива добра (трговина, финансије, услуге, телекомуникације), а не на производњи роба (посебно не за извоз). При томе је 70% страног капитала уложено управо у ове секторе.

И даље се планира врло спор развој од 1,5% до 2%, док је притисак обавеза из спољних дугова све већи – доводећи до гушења развојних способности привреде и друштва. Целокупан прираст бруто домаћег производа у току године одлази на плаћање камата на иностране дугове.

УСПОРАВАЊЕ ЕКОНОМСКОГ РАСТА И КРИЗА - у % -

	Стопа раста БДП	Годишњи прираст (милијарде евра)	Незапосленост у хиљадама	Инфлација	Спољни дуг у млрд евра	Стопа раста дуга	Однос дуга и БДП
2008.	3,8	4,2	728	6,8	21,1	23,0	67,6
2009.	-3,5	-3,8	730	6,6	22,5	7,0	77,9
2010.	1,0	-0,9	730	10,3	23,8	5,8	84,9
2011.	1,6	3,1	745	7,0	24,1	4,4	81,9
2012.	-2,0	-2,5	761	12,2	27,7	14,9	96,8

Извор: Билтен јавних финансија, бр. 3, 2013.

Улазак у кризу и продубљавање кризе на главним секторима привреде последица је изабраног и упорно проведеног погрешног неолибералног модела развоја и стабилизације. На његове негативне и готово погубне ефекте на нашу привреду и друштво благовремено је указано већ почетком 2008. године (самим првим знацима кризе).⁷ Кризу, која се продужава, прати и све већи спољни дуг, експлозиван раст

7 Детаљна разрада свих последица дата је у студији др Слободан Комазец: *Изубљене битке стабилизације и развоја на погрешној стратегији*, Београд, 2008, стр. 208. Све до сада формиране владе су неспособне и потпуно су упропастиле националну економију. „Спонзорисано“ разарање националне привреде без обнове, уз масовно сиромашење и незапосленост су њихови стварни „резултати“.

дефицита буџета, огроман дефицит спољне трговине, највиша стопа незапослености (у односу на све европске државе), мале и ниске бруто инвестиције, највиша стопа инфлације, енормно висока каматна стопа, рестриктивна монетарна и експанзивна фискална политика, уз високо прецењени курс домаће валуте. То су „саставни делови“ кризе у Србији, о којима желимо детаљније да расправљамо у наредним деловима рада.

*Приватизација као основна полуга
неолиберализма и масовна
ликвидација предузећа*

Брза свеобухватна приватизација је саставни део модела неолибералног развоја.

Од 2002. када је почела до 2012. године приватизовано је 2.373 предузећа, у њима је било запослено 334.964 радника, док је приход износио 2.576 милиона евра. Одмах је неуспешно приватизовано 636 предузећа са 83.000 запослених, док је пред стечајем 65% приватизованих. Још „послује“ 35%, али врло тешко. У овом процесу је изгубило посао 277.000, док за социјални програм за девет година није уложен ни динар. Инвестиције кроз процес приватизације су изостале.⁸ Највећи део се свео на продају имовине предузећа, одвођење у стечај, отпуштање запослених, промену програма производње или просто препуштање пропадању. Колективна (друштвена) предузећа су 2002. имала 680.000 запослених, док их је у 2013. остало свега 280.000.

Процесом приватизације је извршена огромна прераподела националног богатства уз помоћ привилегија и интересне спреге носилаца власти и криминалних структура. Нелегитимна приватизација друштвеног богатства праћена је и приватизацијом власти. Управљачки слој често спаја власништво над фирмама и друштвено-политичку моћ.

Приватизација, деиндустријализација, неоколонијални положај државе, уништавање домаће привреде и производње, праћени су криминогеним прерасподелама све мање новостворене вредности. Неолиберализам је и данас у Србији

8 Постојала је **обавеза** улагања у инвестиције око 1,1 милијарде евра. Колико је уложено када су инвестиције незнатно изнад амортизације.

владајућа економска, политичка и идеолошка основа модела развоја (стабилизације). И док ми завршавамо нашу приватизацију на западу у кризи цвета национализација и врло развијен државни економски интервенционизам.

Све даље приватизације треба зауставити, а до сада извршене темељито испитати и “жива“ предузећа вратити стварним власницима – запосленим. Постоји разрађен концепт како то остварити. О томе расправљамо нешто касније у овом раду.

Носиоци макроекономске политике уводе нам капитализам примитивног облика, готово првобитне акумулације капитала. Отворено се хвале „повратком у капитализам“. Уведен је неолиберални олигархијски систем. Радници који још раде у приватном сектору су без било каквих права, несигурни, експлоатисани до крајњих граница, без радног времена, претворени у ћутљиву и трпљиву масу. Све више доминира рад на одређено време, по уговору, за одређене послове, на пробу, волонтерски рад и сл. Већина грађана претворена је у модерне робове. Алтернатива томе је, ако се побуне и траже свој права, чланство у армији незапослених. Сретни су запослени да имају било какав посао, макар и слабо или никако плаћен. При томе, влада и осећање несигурности и страха. Сви они који се још држе на каквом-таквом послу страхују да лако остану без посла. Велика је историјска превара када су им њихова предузећа отета и продата тајкунима чије порекло капитала није ни тражено. Сада се открива да је то највећим делом капитал из криминогене зоне. Поништено је око 30% приватизација, али су предузећа у међувремену уништена или опљачкана.

Кроз процес плљачкашке приватизације предузећа су најпре одузета од запослених (преко проглашавања њихових предузећа као друштвено и ничије власништво), а затим продата или готово поклоњена уз провизије страном капиталу или домаћим носиоцима згрутог (најчешће кроз криминалне радње) капитала. Финансијске пиране су покуповале позајмљеним или опљачканим новцем државно-радничко власништво и навукле дивовски спољни дуг.

Дебакл економије и друштва и нарастање новог економско-финансијског колонијализма је на сцени. Истовремено је то и концепт социјалног поларизовања и велике диференци-

јације у приступу новцу и капиталу, а то је управо нова стратегија финансијског капитала. На сцени је регресивни капитализам који води у хаос и суноврат привреде и друштва.

Финансијски капитал и новац су задоминирали политиком и економском сценом, али у функцији деструкције, а не развоја. Криминал је експлодирао. Корупција је постала саставни део свих операција капиталом.

Настало је врзино коло штрајкова, социјалних потреса, тешко руинирана привреда, немоћна држава и готово паника и немоћ власти која не види излаз. Нема ни визије, ни стратегије дугорочног развоја.

*Незапосленост, одлив стручне радне снаге
у иностранство и незапосленост
младе генерације*

Незапосленост је највећи проблем привреде и друштва. То је дугорочан проблем који се у условима привредне кризе, застоја, пада производње, убрзано погоршава.

За ових осам година остало је без посла у привреди преко 555.000 до тада запослених, а укупна за 400.000. Ако се настави овакав концепт уништавања привреде (предузећа) биће удаљени с посла у овој години 70.000 сада запослених. Структура запослених је врло неповољна. Од 2,7 милиона запослених на привреду отпада 352 хиљаде, а на промет и ванпривреду (и јавни сектор) 1.448 хиљада. Стварна стопа незапослености није 25% већ 29,7% и спада међу највише у Европи. При томе преко 200.000 младих је отишло у иностранство. Данас имамо званично не 760.000 већ 857.000 незапослених.⁹ Запослени су постали најамни радници. Незапосленост високообразованих кадрова креће се око 55%. Иза Србије по укупној незапослености је само Шпанија са готово 27% и Грчка са 26,9% незапослених.

Највећи део школоване младе генерације намерава да напусти Србију и оде у иностранство. Какав је то губитак,

⁹ Ако 105.000 ради, а не прима плату (и не уплаћују се доприноси) и то је у ствари категорија **незапослених**. И тај број треба додати званично незапосленим од 857.000. Тада се долази до 962.000 незапослених. Овај проблем је шире истражен (као и структуру незапослених по низу карактеристика) у раду др С. Комазец: *Слом долази – у вртлогу финансијске и економске кризе*, Београд, 2012. стр. 101-120.

каква нам је будућност нације? До краја 2003. године у иностранству је радило 346 хиљада лица старијих од 15 година, у томе 35.000 са вишом и високом спремом и око 45.000 незапослених са високим образовањем у земљи. У сектору привредних предузећа у последњих десет година незапосленост је повећана за 555.000. У привреди ради, а не прима плату, 105.000 запослених. Постојећа незапосленост због ниске стопе раста и застоја у инвестицијама се брже повећава него што се ствара нова. Повећање незапослености и социјални слом друштва великих друштвених размера, посебно младе генерације, угрожава не само њихову егзистенцију, већ ствара „изгубљену генерацију“.

Експлозија спољног дуга, имплозија развоја и дужничка омча – терети кризе

Досадашња политичка олигархија и власти увукле су друштво и привреду у огромну презадуженост према иностранству. Спољни дуг је просто експлодирао. Презадуженост је постала један од најтежих монетарно-финансијских, развојних, социјалних и политичких проблема земље.

Спољни дуг Србије је повећан са 9,4 милијарди евра из 2001. на 20,3 милијарде у 2005. и преко 27 милијарди евра у 2012. години, дакле за десет година 18 милијарди. Сваки грађанин Србије дугује 4.000 евра за спољни дуг. Створен је терет дужничког ропства који постаје све већи. И даље се јури за страним кредитима, посебно за попуњавање буџетског дефицита – да не би дошло до банкрота и слома јавних финансија.

Највећи проблем је у томе што је намакнута омча спољних дугова. Уведени смо у презадуженост, тако да годишње обавезе из дугова (камате и отплате) у 2012. години износе 4,9 милијарди евра, а годишњи пад бруто домаћег производа од 620 милиона евра. Годишњи раст БДП износи у последњих 5 година око 0,2% а обавезе из спољног дуга 12-16%. Терети спољног дуга доводе економију и друштво под управу и уцену ММФ и страног капитала. Не ствара се довољно укупног богатства (БДП) само за плаћање камата на инодугове (камата 2,5-3% БДП).¹⁰ Годинама треба да радимо само

10 Само за камату на иностране дугове у 2013. години требаће издвојити преко једне милијарде евра, што је двоструко изнад **прираста** (оčekиваног) бруто

за доспеле обавезе из дугова. Камате на спољне дугове могу се плаћати само новим задуживањем. Настала је дужничка спирала. Сада се улази у фазу када се узимају нови да би се вратили стари дугови, али камате стално расту.

Сервисирање спољног дуга у наредном периоду је све теже и све скупле. Да видимо то на једном прегледу.

ГЛАВНИЦА И КАМАТА НА ДУГ
- износ у милијардама евра -

	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.
Главница и камата	2,5	4,1	4,9	6,0	7,1
У % бруто производа	5,8%	8,7%	17,3%	19,7%	21,5%
Учешће само камате (%)	1,2	2,6	2,5	2,5	2,2
Раст бруто производа (%)	1,0	1,6	-2,0	2,0	3,5

За 2013. годину планирано и процењени раст Према пројекту Фискална Стратегија, Министарства финансија Србије.

Обавезе из спољних дугова се кумулирају, посебно камате као фиксне обавезе (не могу се репрограмирати). Прираст бруто домаћег производа није довољан да се плате само камате на иностране дугове.

Да погледамо стварни терет и динамику спољног дуга и његов однос на бруто домаћи производ.

домаћег производа у тој години (2%).

БРУТО ДОМАЋИ ПРОИЗВОД И СПОЉНИ ДУГ
- у милионима евра -

	Бруто домаћи произ- вод	Спољ- ни дуг	Уче- шће дуга у БДП	Учешће дуга по равно- тежном курсу у БДП	Равно- тежни и бруто домаћи произ- вод*	К р и з а
2005.	20.306	12.196	60,1	82,6	14.767	
2006.	23.305	14.182	60,9	95,4	14.987	
2007.	28.468	17.139	60,2	106,1	16.168	
2008.	32.668	21.088	64,6	113,3	18.611	
2009.	28.883	22.487	77,9	114,4	19.661	
2010.	28.984	23.766	84,9	106,6	22.288	
2011.	31.143	24.421	81,9	110,4	23.377	
2012.	28.692	27.800	97,3	121,7	22.846	
Пораст						
2005- 2012.	8.386	15.604	73,6	106,3	8.079	
2008- 2012.	-3.966	+6.712	81,3	113,3	4.235	

*Равнотежни БДП по реалном (равнотежном) девизном курсу.

У периоду 2005-2012. бруто домаћи производ је повећан за 8,4 милијарде евра, док је спољни дуг повећан за 15,6 милијарди, дакле, готово двоструко више.

У време разбуцтавања нове кризе (2008-2012.) бруто домаћи производ је пао за око 4 милијарде евра, док је спољни дуг повећан за 6,7 милијарди. Није необично да је учешће дуга у БДП повећано са 64,6% на преко 97%.¹¹ Врло је висока задуженост у односу на стварано национално богатство. Србија је дошла у фазу презадужености (високо задужена). Ово се посебно испољава када се сагледају доспеле обавезе из дугова и прираст бруто домаћег производа.¹²

Дошло је до отвореног сукоба интереса финансијског отуђеног и спекулативног капитала и рада.

11 Званична статистика ово учешће приказује са 85,6% (Видети: НБС, Извештај о инфлацији, март 2013, табела А.

12 Превремено враћање иностраног дуга од 435 милиона долара (од укупно 860 милиона) Лондонском клубу у 2013. години, да би се узели нови кредити под повољнијим условима је добра политика реконструкције дугова.

ГОДИШЊИ РАСТ БРУТО ДОМАЋЕГ ПРОИЗВОДА
И ОБАВЕЗЕ ИЗ СПОЉНОГ ДУГА
- у % -

	Пораст БДП	Учешће обавеза	Годишњи при- раст у млрд евра		Учешће дуга у БДП
			БДП	Дуг	
Просек 2001-2012	3,2	7,4	8,4	12,0	76,2
Просек 2008-2012.	-0,8%	13,0%	-3,9	11,9	85,0

Све веће задуживање државе води ка њеном све бржем банкротству. При томе велики терет отплата спољних дугова онемогућава и озбиљно фискално растерећење привреде и уравнотежавање буџета.

Спољни дуг је „заменио“ средства иначе велике и неуспешне приватизације. Распродају националног богатства заменила је претерана инозадуженост и спољни дугови. Већ је настала фаза великог одлива националне акумулације (штедње) у иностранство. Како ће се враћати спољни дугови, из чега ће се финансирати инвестиције и како покренути производњу и развој?

Власт нема ни визију, ни концепт и добру стратегију задуживања. Србија је банкротирала, само још то нико није рекао (чим се ушло у фазу коришћења нових дугова за отплату доспелих).

Не постоји контрола употребе и коришћења капитала, посебно узетог као финансијски кредит у иностранству. О ефектима употребе и усмеравању овог капитала тешко је уопште говорити.

Капитал следи само своју логику и интерес, а не развој и осамостаљивање привреде од доминације иностраног капитала. Настао је дужнички шок и дужничка криза. Државом и привредом фактички управљају страни кредитори и домаћи тајкунски капитал.

Експлозивни раст буџетског дефицита и криза јавног сектора

буџетски дефицит и систем финансирања дефицита

Буџетски расходи, приходи и све већи дефицит постали су највећи проблем државе и привреде (уз незапосленост).

Колики је стварни дефицит консолидованог буџета Србије од 2009. године, а колики у 2010. и 2011. и 2012. години? Одакле да се зна када се скрива од јавности. Буџет је у огромном скривеном дефициту. Настао је гигантски буџетски дефицит, чија кумулација доводи до његовог аутономног раста (задужењима, каматама и отплатама из буџета).

ФИНАНСИРАЊЕ КОНСОЛИДОВАНОГ БУЏЕТСКОГ ДЕФИЦИТА¹³

- Консолидовани буџет, у милијардама динара -

	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
1. Примарни дефицит буџета	70,4	121,4	136,5	158,4	217,4
2. Остали издаци	44,8	171,7	256,6	308,5	358,8
- Отплата главнице домаћим	32,5	155,3	229,9	276,6	269,5
- Отплата главнице иностраним	9,0	12,8	25,7	27,0	50,0
- Набавка фин. имовине	3,3	3,6	1,0	4,9	39,3
3. Примарни дефицити и обавезе	115,2	293,1	353,1	466,9	576,2
4. Финансирање дефицита и издатака	70,7	330,6	383,2	507,4	607,7
- Приватизација	37,5	37,9	6,5	5,1	21,7
- Домаће задужења	25,5	248,2	304,8	344,5	374,1
- Страно задужења	6,2	6,7	70,6	156,7	201,6
- Примања из отплате датих кредита	11,5	1,9	1,3	1,2	10,3

13 Видети шире о томе у студији др С. Комазец: *Криза финансирања буџета и државе благостања*, изд. Астерих, Београд, 2013, стр. 228 и 231.

Стално кумулисање дефицита буџета праћено је сталним растом јавног дуга, а тиме и терета отплата главнице и камата.

Отплата главнице се може финансирати новим задужењем, али се терет камата као нееластичних расхода стално при томе повећава. Држава субвенционирала каматне стопе приватних (и страних) банака, а у исто време се задужује код њих путем емисије и аукцијске продаје државних записа по високим каматним стопама. Формиран је аутоматизам сталног раста дуга се формира – водећи га у нужни каснији репрограм (отпис дела дуга). Дакле, вртоглаво и незаустављиво се повећава јавни дуг. Све веће задуживање државе води ка све бржем финансијском банкруту.

Економија и јавне финансије су у великој турбуленцији. Структурни буџетски дефицит тражи и такву структурну буџетску политику. Дефицит се стално повећава, при чему је стварни дефицит далеко већи, од званичног. Углавном се говори о Републичком буџету, а не о консолидованом буџету. Стварни консолидовани дефицит је нарастао на 393 милијарде у 2010. или 13% БДП, у 2011. години уместо 158 милијарди динара на 467 милијарди или 14% БДП и у 2012. години уместо 217 милијарде чак 635 милијарде (19%). Дospelе обавезе из дуга у 2014. се повећавају на преко 7 милијарди евра.

Како се финансира буџетски дефицит и дospelе обавезе из буџета? У 2011. то се финансирало са 507 милијарди динара (из домаћег задуживања 344 милијарде, из страног задуживања 157,6 милијарди и приватизације свега 5 милијарде).

У 2012. допунско финансирање расте на 608 милијарди динара (у томе се на домаће задуживање односи 374 милијарде, страног задуживање 202 милијарде, приватизацију 22 милијарде и отплате раније датих кредита 10 милијарди).

Само на плаћање камате на кредите за финансирање буџета одлази 1,5%-2,5% БДП, што је веће од годишњег прираста БДП.

Сада је потребно видети и стварни консолидовани буџетски дефицит.

КОНСОЛИДОВАНИ БУЏЕТСКИ ДЕФИЦИТ
- у милијардама динара -

	Званични дефицит	Учешће у БДП (%)	Други издаци	Укупан дефицит	Учешће у БДП (%)	Повраћај ПДВ	Бруто дефицит	Учешће бруто у БДП (%)
2009.	-121	4,8	-172	-293	12,1	-70,5	-363,5	13,4
2010.	-136	4,5	-256	-392	13,2	-88,5	-480,5	16,8
2011.	-158	5,0	-308	-466	17,1	-101,2	-567,2	17,9
2012.	-218	7,1	-417	-635	19,3	-121,5	-758,4	23,3

Извор: Билтен јавних финансија Министарства финансија Србије.

Наведеним подацима није потребан никакав коментар, они јасно показују сав терет формираног дефицита буџета и дуга који то прати. Званични (примарни) дефицит износи 218 милијарди динара или 7,1% бруто производа. Ако се томе додају доспеле обавезе из кредита од 417 милијарди динара дефицит се повећава на 635 милијарди или 19,3% бруто производа. Томе треба додати и повраћај ПДВ који повећава расходе буџета, тада је бруто дефицит 758,34 милијарде или 23,3% бруто производа. То је огроман терет јавног сектора који је све теже финансирати. настаје експлозивни раст јавног дуга.

Дужнички терет, јавни дуг и дужничка омча

Јавни дугови су експлодирани, редовни приходи буџета сужени, а буџети са све већим дефицитом. Јавни дуг државе Србије је готово неконтролисано повећан, тако да је дошло до прве експлозије задужености. Настао је тзв. дужнички шок и отворена дужничка криза.

ДУЖНИЧКИ ТЕРЕТ И ЈАВНИ ДУГ¹⁴
- у милијардама евра -

	Спољни дуг	Јавни (државни) дуг	Од тога дуг државе		Учешће дуга државе у БДП (%)
			Унутрашњи	Спољни	
2008.	21,1	8,8	3,2	5,6	29,2
2009.	22,5	9,8	4,1	5,7	34,8
2010.	23,8	12,0	4,8	7,2	44,6
2011.	24,1	14,5	5,7	8,8	51,1
2012.	27,7	17,8	6,4	11,4	65,2

Доспеле обавезе из спољног дуга (камата и отплата) у 2012. су веће од прираста бруто производа (БДП је смањен за 2%). Отплата дуга у 2013. износиће 16% бруто производа, док ће раст износити око 2%. Камате на спољни дуг могу се отплаћивати само новим зајмовима, при чему се јавља „дужничка спирала“. Тиме је држава постала дугорочно зависна од дужничког облика финансирања и страног капитала.

Јавни сектор са формираним јавним расходима и већ формираним обавезама не може се даље финансирати без новог задуживања. Највећи је проблем што се ново задуживање користи за подмиривање обавеза из доспелих кредита у финансирању буџета. Нето прираст средстава за финансирање јавних потреба изостаје. Порези и други јавни приходи морају да преузму функцију финансирања буџетске потрошње! Само великим порастом пореза (ПДВ, царине, доприноси, акцизе), а то је даље гушење привреде и становништва.¹⁵ Друга полуга развоја мора се укључити, то је монетарно-кредитна политика у функцији оживљавања привредног раста, уместо често стабилизационе функције, а затим нова каматна политика, систем расподеле и спољнотрговински систем. Остаје, дакле, као могући систем дугорочног здравог финансирања

14 Јавни дуг (државе) већ крајем марта 2013. достигао је износ од 19,6 милијарди евра. Званично се тврди да то износи 57,8% бруто домаћег производа. Међутим, то износи око 67,6% бруто производа.

15 У 2013. години настављен је раст буџетског дефицита изнад планираног. Тако је у периоду јануар – април буџетски дефицит износио 76 милијарди динара, док је за целу годину планиран на 121 милијарду. Оваква динамика прихода и расхода води дефицит у 2013. од 250 милијарди.

само оживљавање привреде и преко тога стварање додатних јавних прихода.

*Буџетска криза и социјални слом друштва
– криза државе благостања*

У ових десет година број пензионера порастао за 560 хиљада, тако да данас имамо око 1.705.000 пензионера. Истовремено спадамо међу најстарије нације у Европи, при чему нема никакве популационе политике. Један пензионер на једног укупно запосленог. Број пензионера ће се и даље стално повећавати.

Сада су пензије постале највећи проблем буџетске политике, а биће и све већи јер падају јавни приходи и доприноси због уништавања привреде и огромног пада запослености (доприноси). Пензије се финансирају са свега 51% доприноса, а 49% из осталих буџетских прихода.

Односи су доведени до неиздрживог стања. Пуцање социјалне полуге је неминовно. Све мање се ствара БДП уз све мање могућности исплата камата на дугове, плата, пореза и доприноса. Становништво стари, а криза се продубљава, уз све већи број пензионера и издржаваних на једног запосленог.

Намерно је одмах укинут Завод за обрачун и плаћања (ЗОП) као државна контролна институција, јер он „нема шта да тражи у доминантно приватно-тржишној привреди“. То је тај неолиберални догматизам и тржишни фундаментализам. Последица тога је да је наплативост пореза и доприноса пала са некадашњих 92-94% на свега око 35%-43%. Буџетски дефицит ће бити све већи и све теже финансиран. Пошто се финансијски токови не држе под контролом годишње се изгуби око 500 милиона евра пореских прихода.

Ко ће да уплаћује доприносе када је незапосленост све већа, а плате све ниже, уз инфлацију која је већ потпуно обезвредила раније повећање пензија.

„Замрзнуте пензије већ су инфлацијом обезвређене, само у 2010. години за 7,1%, а у 2012. години за додатних 8-10%. У последње три године пензије реално падају за око 25%.

Фонд ПИО је у дефициту од 50% (толико недостаје средстава доприноса) што се мора попуњавати из пореских прихода (трансферима).

Извршена је огромна прерасподела друштвеног богатства уз помоћ привилегија, а огромни профити се згрћу на пљачки и економском пропадању Србије. Друштво је доживело прави социјални слом. Стандард уз убрзавање инфлације свакодневно пада. Већина грађана претворена је у модерне робове. Шта рећи о готово један милион незапослених. Садашњост се проживљава од већине становништва без идеала, визије и сагледавања бар блиске будућности. Социјалне групе само брину за одржавање своје позиције и права, постајући потпуно равнодушне према друштву у целини. Социјална драма доводи до располућеног друштва. Све се свело на голо преживљавање и све већа одрицања, а обogaћени слојеви на све већу грамзивост и криминал.

Што је Србија сиромашнија то су социјалне разлике и социјалне напетости све веће. За социјалне очајнике европске интеграције не значе ништа. Та чиста капиталистичка утопија довела је до разарања социјалне државе.

Инфлаторна прерасподела и обарање реалне потрошње становништва

Рестриктивна монетарна политика базирана на неомонетаризму и неолиберализму, преузета је од неколико развијених држава и не одговара привреди у развоју као што је наша. Рестриција новца и кредита ствара огромну великовидност и неплаћања, доводећи до гушења производње и развоја. Инфлација у Србији није монетарног порекла, већ трошковног типа, тако да обуздавање овакве инфлације монетарним кочницама (и високим каматама) не смирује цене, али сигурно гуши производњу и ствара додатну незапосленост.¹⁶ При томе је настала „експлозивна смеша“ високе инфлације и високе незапослености.

16 Потпуно погрешан концепт монетарне политике код нас детаљно је истражио са свим негативним ефектима у студији др С. Комазец: *Монетарна политика, стабилност и економски раст*, Чигоја, Београд, 2010. стр. 662. Исто такву критичку анализу налазимо и у књизи *Монетарна и фискална политика и економски раст*, Чигоја, Београд, 2009. стр. 860.

ИНФЛАЦИЈА И НЕСТАБИЛНОСТ ПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ
- у % -

	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Циљана инфлација	3-6	2-5	2-4	2,4	5,5
Планирана (очекивана)	5,5	7,6	6,0	5,2	4,0
Остварена – укупна	8,6	6,6	10,3	7,0	12,2
- Регулисане цене	6,8	15,5	12,0	10,5	16,0
- Слободне цене	10,3	4,1	8,6	7,0	9,9
- Цене пољопривреде	13,5	-1,0	11,6	11,6	36,0

Извор: НБС, Извештај о инфлацији, март 2013.

Сви облици цена (слободне, регулисане, пољопривреде) су често и двоструко више од планиране инфлације, а посебно циљане инфлације.

По висини инфлације Србија се налази на самом врху инфлаторне лествице у Европи. Овде не наводимо податке за друге државе, осим за ЕУ и еврозону.

РЕАЛНЕ ЗАРАДЕ И ПЕНЗИЈЕ - ПРОСЕЧНЕ
- међугодишње реалне стопе раста -

	Просечне нето зараде	Зараде у јавном сектору	Зараде у образовању и култури	Зараде у здравству	Просечна пензија
2009.	0,5	-6,6	-7,7	-7,3	-6,1
2010.	-8,0	-8,0	-7,0	-9,9	-7,1
2011.	2,0	1,4	-1,3	-0,2	-3,6
2012.	-3,3	-5,3	-6,0	-6,8	-8,0

Извор: Исто као за претходну табелу

Реалне зараде и пензије су већ неколико година у великом паду. Обарање стандарда и потрошње уз велики инфлаторни удар је веома изражено, тако да се ради о великом обарању финалне тражње и потрошње. То додатно обара произ-

водњу и развој. У периоду кризе (2008-2012) реалне зараде су пале за 8,8%, зараде у јавном сектору за 18,5%, образовању 22%, здравству 24,2% и пензија 25%.

Инфлација је готово шест пута виша у привреди Србије у односу на инфлацију у Европској унији.

Овде нас интересује инфлаторна прерасподела националног дохотка, посебно у односу на зараде и пензије (и друга социјална давања), док се финансијски и банкарски капитал „осигурао“ на два начина: 1) Високом реалном каматом, и 2) Додатним депозитима које „надувава“ инфлација (али и процесима мултипликације кредита и депозита).

ИНФЛАЦИЈА, ЗАРАДЕ И ПЕНЗИЈЕ
- апсолутни износи -

	Нето зараде	Стопа раста реално	Про- сечна пензија	Реални раст	Стопа инфла- ције	Однос пен- зије и зараде
2001.	6.078	16,5	4.505	17,9	40,7	74,1
2007.	27.759	19,5	13.612	4,7	10,1	49,0
2008.	32.746	3,9	17.680	14,3	6,8	54,0
2009.	31.733	0,2	19.788	-6,1	6,6	62,4
2010.	34.142	0,7	19.890	-7,1	10,3	58,3
2011.	38.364	0,2	21.285	-3,6	7,0	54,7
2012.	41.377	3,0	22.270	-8,0	12,2	54,8

Извор: Билтен јавних финансија Министарства финансија Србије, бр. 12, 2012.

Однос пензија према нето зарадама пао је са 74,1% из 2001. на свега 54,8% у 2012. години, с тенденцијом даљег погоршања (због оштрог ограничавања годишњег раста пензија).

Смањење реалних примања и пензија није завршило у инвестицијама и порасту акумулације. Спекулативна економија и финансије су „апсорбовали“ те „инфлаторне добитке“.

Социјална деструкција и фискална консолидација

Незапосленост и структура незапослених

У привреди и друштву су настали велики дебаланси у свим секторима и односима макроекономских агрегата. Посебно је наглашена финансијска криза јавног сектора и готово парализа јавног финансирања. Сада је основна стратегија да се „избегне банкрот државе“.

Досадашњи модел развоја задужи се – позајми – потроши, а пре тога распродај (кроз приватизацију) све вредно у привреди, довео је до економско-финансијског суноврата у кризу и социјални слом друштва с огромном незапосленошћу. Радници при томе постају све више „унајмљени на одређено време.

Огроман пораст незапослености, укупне, а у привредном сектору посебно, довео је до пораста незапослених до сада за преко 430 хиљада, а у привредном сектору преко 555 хиљада. Незапосленост се процењује на 860 хиљада, при чему је стопа незапослености око 30%. По висини стопе незапослености Србија је на првом месту у Европи.

СТОПА НЕЗАПОСЛЕНОСТИ – УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД - у % радно способног становништва -

	2011.	2012.
СРБИЈА	23,7	29,7
Шпанија	25,5	27,0
Грчка	25,0	26,9
Евروزона	10,1	11,5
Италија	8,4	10,6
Немачка	5,9	5,5
Русија	6,6	6,4

Извор: ММФ и ЕУРОСТАТ

По стопи незапослености Србија је на првом месту у Европи. Проблем је у томе што је и структура запослених нагло погоршана – велики пад у привредном сектору, а пораст у јавном сектору.

СТРУКТУРА ЗАПОСЛЕНИХ У СРБИЈИ
- апсолутни износи -

	2001.	2003.	2005.	2008.	2012.
Запос- леност – укупна	2.101.668	2.041.395	2.068.964	1.999.476	1.722.048
Јавни сектор ¹⁷	506.000	510.000	493.000	487.000	556.000
Неза- послени	780.541	944.939	1.011.139	794.000	870.186

Извор: Билтен јавних финансија, Министарства финансија Србије, бр. 12. 2012.

Стварна стопа незапослености – лица која траже запослење крајем 2012. године износе 29,7% а не званична 25,5%.

Треба обавезно у разматрању проблема незапослених видети и њихову структуру – како по образовању, тако и старосну структуру. Према образовању без школе је 3,1%, ниже образовање има 18,4%, средње образовање 66,8%, високо и више образовање 18,4% (135.860). Незапосленост по старосној структури је врло неповољна. Тако незапослени између 15 и 34 године формирају 44%, док су старији од 45 до 65 година 34%. При томе 248.877 лица траже посао први пут. Отказ због гашења предузећа добило је 221.557 до тада запослених, али са вишом старосном групом. Незапосленост младе генерације је 55% и међу највишим је у Европи (поред Шпаније). Већ сада се више не појављује 125 хиљада (због година старости и изгубљеног поверења). Стално незапослена радно способна снага износи око 1.158.000 становника. Да ли је на сцени социјални дарвинизам, уз „нормализацију грабежи“ и пљачке јавног (друштвеног) капитала? Развија се социјална драма „распопућеног друштва“.

17 Интересантно је видети структуру запослености у јавном сектору. Тако је у 2012. години од укупне запослености на **централну** администрацију одлазило 34.313 запослених, локалну администрацију 60.110, армију 36.000, полицију 48.414, правосудје 21.713, образовање 125.127, здравство 104.600, култура и социјална заштита 7.798 запослених. То износи укупно 556.000 запослених у јавном сектору.

Пензионери и социјални слом друштва

Порастао је и број пензионера у овој декади за 600.000. Сваке године број пензионера се повећава за 35.000, а у 2013. години за нових 50.000, док се број запослених смањује за 50-70.000 годишње. Може ли овакав социјални систем да издрже? Сигурно не може! Већ сада се пензије покривају са 48,3% из буџетских дотација.

ПОКРИЋЕ ПЕНЗИЈА ИЗ СРЕДСТАВА ДОПРИНОСА
- у % -

	1995.	2011.	2012.
Доприноси ПИО	86,1	53,7	51,7
Порези и буџет	13,9	46,3	48,3

Извор: Билтен јавних финансија, бр. 12, 2012.

Тренутно је 1.703.000 пензионера, чији број расте брже од број запослених. Сада је однос пензионера и укупно запослених 1 : 1. Дакле, на једног запосленог у привреди, која грца у великвидности и угушена скупим кредитима банака, презадужена (у земљи и иностранству) долази два пензионера, два издржавана до 15 година старости, али и један незапослени. То је однос 5 : 1. при томе и 105.000 прима нередовне плате.

Социјалну помоћ прима 834.000 становника. При томе је држава напустила прилику да изради стварну социјалну карту становништва. Испод 200 евра преживљава преко 2 милиона грађана. Од укупног броја пензионера преко 990.000 прима испод 22.000 динара. Пољопривредни пензионери примају просечно 9.373 динара, а при томе 173.000 пољопривредних пензионера прима испод ове суме. До 11.450 динара прима 227.000 грађана. Испод 15.000 живи 571.000 грађана. На минималцу живи 140.000. Без плате још ради 105.000 запослених. Само 19% фирми уредно измирује зараде. Социјална структура друштва коју су створиле антиразвојне владе у претходних десет година је заиста страшна.¹⁸

18 Прелазак великог дела легалне економије у сиву и црну зону, уз неплаћање пореза и доприноса, али и неуредно плаћање зарада – постало је масовна појава. Ефикасност наплате пореза и доприноса из периода ЗОП-а износила је

Сиромаштво великог дела становништва и незапосленост се нагло повећавају. Постојећа социјална инфраструктура је потпуно девастирана. Криза се продубљује и на социјалном подручју. Прете и растући сукоби класних интереса.

Сиромаштво и економија неизвесности

Створена је економија страха и неизвесности.

Социјално раслојавање је огромно. Свега 30.000 грађана има више од 1.000 евра месечно (то чини 0,5-1%). Примања изнад 106.000 динара има свега 153 пензионера. Просечна пензија покрива 35% потрошачке корпе, а просечна плата 64%. Однос пензија према платама пао је са 74% из 2001. на 51-54% у 2011-2012. години.

ПОТРОШАЧКА КОРПА, ПЛАТЕ И ПЕНЗИЈЕ - у динарима и евр -

	Просечна плата	Плата у евр	Потрошачка корпа	Потрошачка корпа у евр	Просечна пензија	Пензија у евр
2008.	32.746	369	45.114	509	17.680	199
2009.	31.733	331	47.782	499	19.788	201
2010.	34.142	324	52.701	500	19.890	189
2011.	38.364	367	58.657	532	21.285	202
2012.	41.377	365	65.000	572	22.450	198

Стога и за социјалне очајнике европска интеграција не значи ништа, осим политичке флоскуле.

Сада просечна плата покрива 38% потрошачке корпе. Пензије већ четврту годину реално падају између 5% и 8% годишње. Сада се морају успорено повећавати за 2% уз инфлацију од 12-13%. Реални пад пензија и социјалних примања у последње четири године је око 30%. При томе пензије постају један од главних извора издржавања породичних буџета.¹⁹

94%, а сада је пала на 37-43%.

19 У укупним примањима домаћинстава Србије на зараде отпада 40%, пензије 37,2%, дознаке 6%, помоћ са села 5,5%.

Није ништа необично да социјални песимизам стално расте и да је незадовољство условима живота масовно. Варљиви и површински социјални мир повремено нарушаван појединачним (а не масовним и синхронизованим) штрајковима, неповезаним демонстрацијама социјално угроженог огромног дела популације – не угрожава инсталиране политичке структуре и страначке позиције. Масовно незадовољство и гнев, осећај понижености и бесперспективности допуњени су осећајем масовне манипулације. Стога расте неповерење у странке и јавне институције.

Окови криминалног капитала и деструкција привреде и друштва

Финансијски капитал није у функцији реалних инвестиција, стварања вредности и оплодње богатства

Стравична је економска и социјална ситуација, која се не решава, већ се и даље нагло погоршава, уз кумулисање проблема и њихово негативно међусобно подстицање, се не може решити само начелним обећањима.²⁰

Сталним растом курса динара уз растућу инфлацију, пензије и социјални трансфери ће све више реално падати. Стога је стварно замрзавање пензија и социјалних давања равно „социјалном геноциду“.

Настала је злокобна спирала економског опадања и социјалних могућих потреса. Истовремено се развија и духовна криза и духовни слом друштва. Садашњост се претворила у голо преживљавање маса и духовно умирање, односно труљење.²¹ Богати слојеви све више отуђени, стварају свој „одвојени“ свет интереса и повезаности – осуђени су на монотонију, духовни егзорцизам, досаду и грамзивост (куму-

20 Сада се види колико је важна констатација да се „гувернер Народне банке више брине о статистици инфлације, а не о развоју, производњи, запослености и сиромаштву.

21 Драматично упозорење Фискалног савета из јуна 2012. године да је могућа **експлозија цена и масовно отпуштање** запослених, неконтролисани раст курса евра, смањење или замрзавање плата у јавном сектору и пензија (након њиховог реалног пада за три последње године готово 20%). **Несолвентност државе је на видлику.**

лисање спекулативног капитала). Криминогени капитал је задоминирао политиком и економском сценом Србије.

Финансијски капитал и новац су задоминирали политиком и економском сценом, али потпуно неконтролисани. Криминал је задоминирао и продро у све поре система, док је корупција постала саставни део свих послова и операција капиталом. Капитал ван јавне контроле није стављен у функцију реалног стварања, оплодње богатства и реалних инвестиција у привреди. Спекулативни капитал руши финансијски систем, морал и праве вредности. Нови систем мора да почне од промена односа рада и капитала, али и потпуном контролом токова новца и капитала.

Извршена је огромна прерасподела друштвеног богатства уз помоћ привилегија, политике, приватизације, док се огромни профити згрћу на пљачки и економском пропадању Србије. У наметнутој несамосталности, доминацији иностраног капитала и интереса западних држава – онемогућава се економија општег благостања, сиромаштво се повећава, раслојавање, стални је раст масовне незапослености, драстичан пад броја становника, одумирање социјалне сигурности маса. Социјални бунт може да прерасте у снажан покрет масе незапослених, гладних, обесправљених, али и већег дела високообразованих и стручних делова друштва.

„Положај Србије је данас драматичан. Она је цивилизацијски и етнички располућена, социјално-класно подељена, привредно разорена, вредносно у стању аномије, демографски девастирана“.²²

„Србија се налази... пред економским и социјалним сломом“.²³ Слажемо се са ставом аутора да је „крајње време за промене на трагу открића новог алтернативног пројекта како за излазак из кризе, тако и за дугорочан одрживи и хумани развој“.²⁴

Излаз из зачараног круга привредне депресије, финансијске кризе и слома, уз раст материјалног сиромаштва – који воде у све дубљу финансијску и социјалну кризу, може бити само преко високих стопа привредног раста, оживљавања

22 Др Љубиша Митровић: *У вртлогу транзиције*, Филозофски факултет у Нишу, 2012, стр. 244.

23 Исто, стр. 244.

24 Ибидем.

привредне активности преко активирања свих домаћих фактора развоја.

Доминација финансијског спекулативног банкарског капитала

Одвајање финансијског од реалног капитала – класни сукоби рада и капитала

Привреду и државу воде кадрови без идеја, визије и концепта развоја (имају концепт, али је потпуно погрешан и погубан). Нема дугорочне стратегије развоја. Нема новог модела и макроекономске политике. Наставља се по прихваћеном и развојно убитачном моделу.

Све се своди на фразу „ЕУ нема алтернативу“, „евроатланске интеграције“, „европски пут нема алтернативу“, „инвестиције за будућност“, „Србија на добром путу“ и сл. И нова влада (у којој је половина старе) наставља потпуно исту макроекономску политику.

Садашње руководеће екипе су недорасле огромним развојним, финансијским и социјалним проблемима. Многа руководећа места у привреди и држави заузели су партијски кадрови недорасли социјалној, развојној и државној драми. Треба увести и нови термин дилетантократија (поред стандардних као елита, олигархија, плутократија, партитократија, тајкунизам). Политичари на власти који се саморепродукују нису способни да нађу одговоре на троструку драму Србије – социјалну, развојну и државну. Резултати су до сада поражавајући.

Може ли се на њиховом моделу и макроекономској политици која се и даље наставља изаћи из вишегодишње кризе, и решити нагомилани проблеми? Не може! Екипа која нас је увукла у кризу и огромну незапосленост не може понудити друга решења, јер подредили су националне и државне сопственим интересима и крупном финансијском капиталу, а раднике и осиромашено становништво гурнули на маргину друштва и обичну гласачку машину у немаштини и незнању.

На изборима се купују за безвредне ствари. Треба ли нам тај сплет интереса, гушење развоја и уништавање нације?²⁵

*Функционално и развојно спајање рада
и капитала у предузећу – развојни импулс*

Да појаснимо концепт спајања рада и капитала у предузећу.

Фиксни капитал предузећа се амортизује, док се запослени сада третирају као трошак (брutto лични доходи) и одлив средстава из предузећа. Претварањем запослених у власнике (акционаре) предузећа, уз помоћ добијених јевтиних банкарских кредита, нестаје супротност интереса запослених и развоја фирме. Запослени (акционари) део личног дохотка (као амортизацију радне снаге и обнове капитала) месечно улажу при исплати пореза и доприноса у фонд за развој предузећа. Тиме се адекватно могу снижавати порези (и доприноси) из личног дохотка, а јачати финансијска моћ предузећа (самофинансирање). То је интерна акумулација и удео радника у формирању капитала предузећа (акционарски капитал запослених) за модернизацију и развој предузећа.

У основи сада се мења интерни и развојни однос: предузеће – запослени – држава. Из основа мења се положај рада у структури:

- 1) Средства, расподеле и улагања,
- 2) Формирања сопственог капитала за развој предузећа,
- 3) Третирање рада и радника као капитала предузећа, а не финалне потрошње, тежње само за раст доходака запослених (краткорочни циљ), а тиме и слабљења средстава предузећа одливом у личну потрошњу. Тиме се укида супротност интереса радника и развојне функције (средстава) предузећа,²⁶

25 Стварној дубинској реформи система опираће се свом снагом удружени (повезани) домаћи и страни интереси и снаге. Њихов циљ је да се онемогући свака **алтернатива** која има стварна просоцијалистичка („држава благостања“), патриотска, слободарска – а то значи **антивазална обележја**.

26 Овде истичемо један интересантан случај из стварности који потпуно потврђује наш концепт. Наиме, крушевачки „Југопревоз“ је у власништву радничког конзорцијума, јер су га радници купили као акционари и отплатили га у

- 4) Незапослени високообразовани кадрови добијени наменски кредит код банака улажу као свој капитал (у фонд за развој) при запошљавању у предузеће, чиме јача капитал предузећу, уз измену власничких односа,
- 5) У предузеће улази свежи капитал и нова стручна радна снага,
- 6) Створен је покретачки импулс за дубинске реформе привредног и финансијског система.

Сада могу да крену нови програми и развој.

Шта се сада битно мења? Да наведемо неке основне функционалне односе:

1. Повећава се стална ликвидност предузећа,
2. Смањује се екстерна задуженост, кредитне обавезе и камате,
3. Повећава се финансијска самосталност привреде,
4. Мењају се односи у предузећима (привреди), посебно односи рада и капитала, односи предузећа и државе, односно банака,
5. Колектив (запослени) постају носиоци капитала и развоја, сигурности и модернизације,
6. Контрола употребе, коришћења и ефеката капитала се повећава на највиши степен,
7. Мења се однос према науци и квалитетном образовању (знању и способностима),
8. Политичари и политика се маргинализују (посебно ако се уведе закон да политичари својом имовином гарантују резултате које обећавају),
9. Цели систем развоја, вредности и квалитета враћа се према предузећу и ствараоцима вредности,
10. Банке и банкарски кредит се стављају у своју „природну“ функцију развоја и ликвидности,
11. Омогућава се друштвена контрола свих новчаних токова,

уговореном року (2010.) и данас успешно послују и инвестирају. Многи нису веровали у акционарство те врсте, када је 2005. то предузеће купио највећи раднички конзорцијум у Србији, уредно га отплатио и данас врло успешно послује. То је познати модел **докапитализације**.

12. Сасецају се кроз нови систем сви корени корупције и криминала – који данас уништавају привреду и друштво,
13. Капитал предузећа (фиксни, обртни, информативни, људски креативни) постају јединствена функција развоја и сигурности предузећа.

Друштво се окреће ка производњи и стварању богатства насупрот данас доминантне спекулативне и плъчкашке економије (економије деструкције).

Закључак

Да ли смо били на прагу грчке дужничке кризе и банкрота јавног сектора?

На бази постојећег модела Србија нема могућности да изађе из кризе, привредне заосталости и могућег економско-социјалног суноврата, али и настале презадужености. Такав систем и модел, који више не функционишу, не могу се реформисати, посебно парцијалним потезима, они се морају хитно напустити. Потребан је потпуни развојни заокрет и филозофија развоја (да се не упадне у један облик грчке дужничке кризе и банкротства јавног сектора).

Потребна је радикална и дубинска реформа у изградњи новог привредног система са свих десет подсистема – који ће целу нацију дићи на ноге и активирати домаће факторе развоја. Требају нам темељне промене наших друштвених односа и нова стратегија оздрављења привреде и друштва, али и потпуно другачија макроекономска политика.

Из самих основа треба мењати и усмерити на развој, а не искључиво стабилизацију цена и девизног курса, следеће делове система:

1. Монетарну и кредитну политику,
2. Фискалну политику у целини,
3. Политику инозадуживања (контрола задуживања, употребе и ефеката прилива капитала),
4. Потпуно другачија каматна, курсна, пореска, банкарска политика,

5. Политика „пуне запослености“, посебно младих и школованих кадрова,²⁷
6. Све мере макрополитике треба усмерити ка предузећу и на развој. То је *срце система*. Први пут желимо да спојимо рад и капитал у предузећу, а капитал преусмеримо са спекулативних трансакција на програме и производне инвестиције,
7. Треба и могуће је активирати домаће умртвљене факторе раста (у теорији економског развоја постоји 27 аутономних фактора раста),
8. Економско и финансијско јачање привредног сектора, уз контролу свих новчаних токова,
9. Циљ нам је убрзани привредни раст којим би се осигурало редовно измиривање обавеза из спољних дугова, осигурао раст домаће штедње за инвестиције (а не искључиви ослонац на страни капитал),²⁸ уз раст потрошње становништва, раст стандарда и искорењивање сиромаштва и глади. То је у извесном смислу оживљавање функција „државе благостања“, насупрот приватизацији и уским приватним интересима.
10. Предузеће мора кредитну масу држати на посебном рачуну у оквиру жиро рачуна и кредит наменски користити. Друго предузеће прихвата та средства за своју робу и услуге на свој аналитички рачун кредита у оквиру свог жиро рачуна. Сада нема одлива коришћених кредита код банака ненаменски, повећава се ликвидност привреде и врши потпуна контрола одобрених кредита.

Треба ставити под потпуну контролу друштва све монетарне и фискалне токове, што је и претпоставка остваривања здраве и зацртане политике развоја и стабилизације и ефикасне системске борбе против криминала и корупције,

27 Нови модел развоја и макроекономске политике усмерене на развој налазимо студији др С. Комазеца: *Монетарна и фискална политика и економски раст* (2010), а затим у раду истог аутора: *Стратегија и модел динамичног економског раста и социјалне равнотеже* (2011).

28 Пре неколико дана (април 2013) на питање у Вечерњим новостима „Може ли се привреда Србије развијати једино на основу страног капитала“ једногласно је одговорено „не може“, „само у се и у своје кљусе“.

али и контроле задуживања, употребе капитала, ефекте коришћења капитала и могућности сервисирања доспелих обавеза. Стога предлажемо да се формира Институт за развој (у који би се укључили најбољи кадрови у земљи и из иностранства), који би разрађивао пројекте развоја, стратегију дугорочног развоја, структурни развој (грана, области, региона), а затим Банку за развој (која би пратила наведене пројекте, осигуравала домаћи и инострани капитал за пројекте и вршила контролу, уз централну банку, коришћења и ефеката капитала). Са те две институције повезује се и Инвестициони део буџета Србије (средствима и пројектима), а затим Централна банка Србије (која све то прати кредитима и потребном ликвидношћу).

Формирање врло компетентне државне Дирекције за антикриминалну и антикорупцијску делатност, је нужност, посебно због системски раширеног криминала и корупције. Треба основати, уз наведено, и државни Факултет за финансије и развој (у који би се уписивали и школовали најбољи студенти у држави, чиме би се формирали кадрови у земљи за одговорно управљање финансијама, банкама и развојем, а не да то раде приучени политичари из странака или индоктринирани кадрови школовани на западу). Тиме је изграђена макроструктура државе, уз одвајање политичара од економије и финансија. Испод тога се формира Државна дирекција за обрачун, контролу плаћања – платни промет – накнадну контролу и статистику. То је слично ранијем СДК или ЗОП-у (као најбољим институцијама у свету). Затим долази пословно банкарство (са постепеним враћањем у национално банкарство) и коначно привредни и други субјекти.

Пирамида контроле, употребе капитала, одговорности и дугорочне (осмишљене) концепције развоја, тиме је изграђена. Оперативна макроекономска политика развоја сада може ефикасно да се усмерава, функционише и контролише.

Литература

- Душанић, Јован: *Бећарска економија – транзиција у Србији*, БПШ, Београд, 2008.
- Душанић, Јован: *Деструкција економије*, Књига I, II и III, Нова српска политичка мисао, Београд, 2010. и 2011.
- Душанић Јован: *Доларска алхемија и прокажена држава*, Академија економских наука, Београд, април 2013.
- Клеин, Наоми: *Доктрина шока – успон капитализма катастрофе*, УБЗ, Загреб, 2008.
- Катић, Небојша: *Светска економска криза – стварност, митови и поуке*, Академија економских наука, Београд, април 2013.
- Комазец, Слободан: *Слом долази – увртлогу финансијске и економске кризе*, Астерих, Земун, 2012.
- Комазец, Слободан: *Криза финансирања буџета и државе благостања*, Астерих, Земун 2013.
- Комазец, Слободан: *Економија инфлације, незапосленост и раст*, Чигоја, Београд, 2011.
- Комазец, Слободан: *Стратегија и модел динамичног економског раста и социјалне равнотеже*, Студија, аут. издање, Београд, 2010.
- Комазец, Слободан: *Изгубљене битке стабилизације и развоја на погрешној стратегији*, Чигоја, Београд, 2008.
- Комазец, Слободан: *Монетарна и фискална политика и економски раст*, Чигоја, Београд, 2009.
- Комазец, Слободан: *Глобална финансијска криза и економска криза у Србији*, Астерих, Земун, 2010.
- Комазец, Слободан: *Иностранци капитал – развојни допинг или омча дугова и дужничка криза*, Астерих, Земун, 2010.
- Ковачевић, Млађан: *Узроци савремене економске кризе*, Академија економских наука, Београд, април 2013.
- Маџар, Љубомир: *Глобална рецесија: системске алтернативе и изгледи превладавања*, Академија економских наука, Београд, април 2013.

- Министарство финансија Србије: *Билтен јавних финансија*, бр. 12, 2012. и бр. 2, 2013.
- Министарство финансија Србије: *Фискална стратегија*, Београд, новембар, 2012.
- Митровић, Љубиша: *У вртлогу транзиције (Србија у контексту глобалних и регионалних процеса)*, Филозофски факултет, Ниш, 2012.
- Народна банка Србије: *Извештај о инфлацији*, март, 2013.
- Народна БАНКА Србије: *Статистички билтен*, бр. 12, 2012.
- Стиглиц, Јозеф: *Економија јавног сектора*, Економски факултет, Београд, 2004.
- Стиглиц, Јозеф: *Супротности глобализације*, Београд, 2002.

Krunislav Sovtic

CONTEMPORARY ECONOMIC CRISIS
AND SOCIAL DESTRUCTION OF SOCIETY

Summary

In this paper are detailed explored numerous negative effects of neoliberal development model and incorrect macroeconomic stabilisation politics. In detail are analysed collapse of economy and growth of implosion which are products of this development and stabilisation model, especially conduct (fall) of full range of macroeconomic indicators, with review of specific characteristics of economic and financial crises in Serbia.

The foundations of neoliberal dogma are privatisation, liberalisation and stabilisation. In paper we start with first fundament – privatisation effect and devastation (sellout) of national industry through the privatisation process. Through this process imposition of primitive and brutal capitalism are carried out, which through open (unprotected) economy against foreign finan-

cial commodity capital and leads to roughest forms of exploitation and neocolonialism.

Especially is analysed handing of banks in the hands of foreign capital and the role of banks in development and outflow of capital into the foreign lands. The greatest problem, which had grown out of uncontrolled and plundering privatisation, is enormous unemployment growth, and creation of a huge reserve workforce army. That becomes the key and the most difficult economic and social problem in Serbia.

Reliance on foreign capital and indebtness abroad had led to explosion of foreign debt and debt obligations which suppress economy and disable growth. Deep economic crises had led to explosive growth of budget deficite and crises of public financing, liberalisation of foreign trade and (capital) market and huge growth of foreign trade deficit are dealt with in this paper. It is followed by social destruction with attempts of fiscal consolidation. In the conclusion part of the paper, are given recommendation for a new model of stabilisation and development.

Key words: neoliberalism, financial crisis, indebtness, budget deficit, foreign debt, inflation, redistribution, social destruction, unemployment, foreign trade deficit, interest rates

*Предраг Бјелић**

ЕКОНОМСКА ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И КОРЕНИ АНТИГЛОБАЛИСТИЧКИХ ПОКРЕТА У СВЕТУ

Сажетак

Процеси раста обима међународне трговине и трансфера приватног капитала преко државних граница су главни индикатори процес који називамо глобализацијом светске привреде. Државе у привредном смислу постају више међузависне, али се њихове неједнакости у расподели рефлектују и у овом глобалном процесу. Све ове противречности у процесу глобализације су узрок за појаву разних антиглобалистичких покрета. Ове покрете сусрећемо у земљама у развоју али и развијеним земљама, у областима као што су раднички покрети на све до екологије. Циљ овога рада је да укаже на узроке за појаву оваквих покрета и на њихово деловање у развијеним и земљама у развоју.

* Ванредни професор, Економски факултет, Универзитет у Београду,

** Овај рад је резултат научног пројекта “Србија у савременим међународним односима: Стратешки правци развоја и учвршћивања положаја Србије у међународним интегративним процесима - спољнополитички, међународни економски, правни и безбедоносни аспекти” (бр. 179029) који изводи Институт за међународну политику и привреду Београд, а финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Резултати су прикупљени и истраживањем које је аутор обављао на пројектима Министарства иностраних послова Србије и Црне Горе.

Кључне речи: међународна трговина, глобализација светске привреде, антиглобалистички покрети, стране директне инвестиције

Увод

Крајем 20. века када су велика транснационална предузећа достигла толики степен привредне моћи да крену у поход на светско тржиште, тржишне привреде достигле границе раста, социјализам као привредни систем нестао са историјске сцене а процеси интеграције, оличени у регионалној и институционалној интеграцији, добили на значају дошло је до нове појаве у светској привреди - глобализације¹. Процес глобализације светске привреде омогућава оптимизацију ресурса на вишем, светском, нивоу што генерише додатни друштвени производ. Али оно што постаје је спорно је расподела користи које се створе у процесу глобализације светске привреде. На свету постоје многу субјекти чији су интереси угрожени јачањем процеса глобализације светске привреде. Због тога настају многи друштвени покрети, неки мање а неки више радикални, који устају против ове појаве. Пре него што пређемо на објашњавање ових покрета описаћемо појам економске глобализације и процесе у оквиру ње који представљају корене антиглобалистичких покрета у свету.

Појам глобализације светске привреде и корени антиглобалистичких покрета у свету

У другој половини 20. века долази до успостављања динамичније привредне сарадње између држава која је у седамдесетим годинама тог века од стране земаља у развоју, окупљених у Конференцији Уједињених нација о трговини и развоју (UNCTAD), окарактерисана као растућа економска међузависност. Ове земље су тражиле »правичнији« положај у овим процесима који би им он донео више користи.² Међу-

1 Од енглеске речи *global*, што значи светски. Кореспондирајући израз преузет из француског језика је мондијализација.

2 То је суштина тада лансираног Новог међународног економског поретка -

тим, ова нарастајућа привредна прекогранична активност се могла одвијати само у развијеним тржишним привредама и земљама трећег света које су развијале тржишну привреду али не и у тадашњим социјалистичким привредама. Почетком последње деценије 20. века стичу се политички услови да се овај економски процес прошири на цео свет. Цео свет постаје глобално тржиште, а процес који води том циљу називамо глобализацијом светске привреде.

Глобализација је вишестран концепт који описује првенствено економске феномене али и њихове социјалне, политичке и дистрибутивне последице.³ Због тога се концепт глобализације изучава у бројним наукама. Још у осамдесетим годинама 20. века услед победе процеса дерегулације међународних финансијских тржишта у Великој Британији и САД, познатих као тачеризам (*Tatcherism*) и реганомика (*Reaganomics*) по вођама тих држава, пораста рачунарске технологије и јављања либералних процеса у Совјетском савезу, због ових економских и технолошких промена стварају се социо-економске претпоставке за промену светског поретка који ће коначно имати и политичке последице⁴.

Оно што запажамо са аспекта економске анализе је повећање трговине између разних земаља, пораст размене приватног капитала у облику страних директних инвестиција, пораст услуга у међународној размени, глобална стратегија наступа великих предузећа, глобална организација производње и формирање глобални производних ланаца, повећана размена полупроизвода између земаља, већа употреба информационо-комуникационих технологија. Ове тврдње су илустроване подацима изложеним у наредној табели, где се јасно одсликава динамичан раст светске трговине, страних директних инвестиција и активности транснационалних компанија после 1990. године.

НМЕП-а.

3 World Trade Organization, "Annual Report 1998", World Trade Organization, Geneva, 1999, p.33.

4 Spyros Economides and Peter Wilson, "The Economic Factor in International Relations", I.B. Taurus, London, 2001, p. 181.

Табела 1:
Главне активности у светској привреди (млрд. УСД у текућим ценама)

Активности	1990	2000	2005	2009
Светска производња	22.121	31.315	45.273	55.005
Светска трговина (светски извоз роба и услуга)	4.229	7.940	12.977	15.840
Светски извоз робе	3.449	6.456	10.489	12.490
Светски извоз услуга	780	1.484	2.488	3.350
Приливи од продаје интелектуалне својине у иностранству	29	66	129	177
Стране директне инвестиције				
Приливи страних директних инвестиција	208	1.271	986	1.114
Продаје страних филијала	6.026	15.680	21.721	29.298

Извор: UNCTAD World Investment Report, Geneva, 2001, p. 10 u UNCTAD World Investment Report, Geneva, 2010, p.16.

Јединствена дефиниција процеса глобализације у литератури још не постоји. Он се често осим са економског аспекта проучава и са аспекта политике, права, социологије, културе, медија и слично. Антони Гиденс, познати социолог, истиче да је глобализација термин који се тако често користи а који је веома лоше осмишљен⁵. Лесли Склер (*Leslie Sklair*) наводи следеће научне приступе разматрању појма глобализације, и то:

- приступ светских система (world systems approach);
- приступ глобалне културе (global culture approach);
- приступ глобалног друштва (global society approach);
- приступ глобалног капитализма (global capitalism approach).⁶

5 Anthony Giddens, "On Globalization", Keynote address at the UNRISD Conference on Globalization and Citizenship, 1 December 1996, Available at: www.unrisd.org (accessed 15/12/2005).

6 Leslie Sklair, "Competing Conceptions of Globalization" in: Johannes D. Schmidt (editor) "Globalization, Regionalization and Social Change: Theoretical and Methodological Perspective", *Occasional Papers*, No. 1, 1999, Aalborg University, p.10.

Глобализација се најједноставније дефинише као процес интернационализације (*internationalisation*) који се одсликава у расту трансакција и међузависности између националних привреда у свету, а категорије које глобализација укључује наводе се и либерализација, мислећи на режим међународне трговине, универзализација, у односу на јединствене вредности, и вестернизација, као превладавање Западног концепта развоја⁷. Први научник који је писао о економској глобализацији био је Левит, који је у свом чланку из 1983. године овај процес објаснио као "глобализација тржишта"⁸. Са аспекта наших разматрања у овом раду, посвећених откривању корена антиглобалистичких покрета, ми ћемо глобализацију посматрати са економског становишта и дефинисаћемо глобализацију светске привреде оперативно као процес динамичног раста међународне привредне активности обележене растом међународне трговине и растом међународних инвестиција, што води интегрисању националних тржишта у јединствено светско тржиште на коме као доминантни субјекти постају транснационалне компаније чије су пословне стратегије геоцентричне. Овај процес је убрзан све већом применом електронске технологије у пословне сврхе која, са једне стране, знатно смањује пословне трошкове, а са друге стране, чини свет веома комуникационо повезаним.

Под појмом глобализације у светској привреди обично се означава период који је почео после Другог светског рата, негде од 1950. године када је завршена послератна обнова привреда. У том периоду међународна трговина је веома динамично расла, што је омогућило неким привредама да се веома привредно развију. Овај раст је поспешен либерализацијом међународног трговинског режима, који је дошао као последица усвајања Општег споразума о царинама и трговини (ГАТТ), који је претходник Светске трговинске организације. Али има схватања у литератури да је ово тек трећа глобализација светске привреде, јер се прва одиграла са Великим

7 Jan Aart Scholte, "Defining Globalisation", *World Economy*, Vol. 31, No. 11, 2008, p. 1473.

8 Theodore Levitt, "The Globalization of Markets", *Harvard Business Review*, Vol. 61, No. 3, 1983, p. 92.

географским открићима, а друга са светском индустријском револуцијом.⁹

Да би потпуније дочарали појам глобализације морамо покушати да измеримо њен значај. Многи аутори наводе спољнотрговински коефицијент као идеалан показатељ процеса глобализације, који представља однос спољне трговине, која представља збир извоза и увоза, и друштвеног производа посматране земље. Овај коефицијент изворно показују отвореност једне земље за међународну економску сарадњу, док се на светском нивоу посматра извозни коефицијент света, као однос укупног светског извоза и светске производње у једној години, будући да светски увоз мора бити једнак светском извозу ако се тежи уравнотеженој размени¹⁰. Ако анализирамо спољнотрговинске коефицијенте пажљиво одабраних држава у временском периоду од 1950. године до данас видећемо да већини земаља спољнотрговински коефицијенти временом расту што нам показује да привредна међузависност у свету расте, оно што ми карактеришемо као глобализација светске привреде. У већини развијених земаља, као Великој Британији, Немачкој и Француској, ови коефицијенти су и преко 50 што говори о значајном степену интернационализације у овим привредама. Једино у великим развијеним привредама, као што су САД, спољнотрговински коефицијент је данас око 25%, што је такође значајан степен отворености овако велике привреде. Учешће светског извоза у светском друштвеном производу (ГДП), односно извозни коефицијент за свет, износио је 1986. године 20,7%, да би у 1996. години он износио 29,1%.¹¹ Предвиђа се и даљи раст овог коефицијента будући да светски извоз расте брже од светског друштвеног производа.

9 Више у: Ronald Findlay, Kevin H. O'Rourke "Commodity Market Integration, 1500–2000" in: Michael D. Bordo, Alan M. Taylor and Jeffrey G. Williamson (editors) *Globalization in Historical Perspective*, University of Chicago Press, 2003.

10 Предраг Бјелић, "Међународна трговина", Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду, Београд, 2011, стр. 17.

11 Израчунато на основу података Светске банке, Интернет, www.worldbank.org.

Табела 2:
Спољнотрговински коефицијенти за одабране земље
(текуће цене)

ПРИВРЕДА	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2009
САД	8,19	9,4	11,4	21,1	21,5	26,3	25,1
Велика Британија	44,96	43,5	45,3	52,3	51,5	57,8	57,8
Француска	28,4	26,9	31,1	43,3	45,2	56,2	48,4
Немачка	...	35,2	40,4	53,3	58,0	66,4	76,7
Чехословачка	...	27,6	30,6	67,7	68,7	-	-
Чешка Реп.	-	-	-	-	76,7	124,2	126,9
Словачка	-	-	-	-	62,2	137,5	135,7
Кина	...	5,2	5,0	20,2	25,4	44,4	66,2
Индија	11,09	10,8	7,2	14,6	15,1	27,5	45,8
Сингапур	...	360,9	224,6	423,4	373,3	377,6	381,9
Нигерија	29,76	21,7	19,6	48,0	64,6	71,3	64,5
Југославија	...	32,6	42,0	41,6	48,9	...	-
Србија	-	-	-	-	-	-	73,2

Извор: Alan Heston, Robert Summers and Bettina Aten, Penn World Table Version 7.0, Center for International Comparisons of Production, Income and Prices at the University of Pennsylvania, May 2011.

У земљама у развоју интегрисаност у светске привредне токове средином 20. века је била мала, да би се она временом такође повећавала и достигла ниво од 50% и више. Опште правило је да мање привреде имају већи ниво спољнотрговинског коефицијента, а екстрем су привреде у којима је вредност овог коефицијента преко 100%, што математички није могуће али се у пракси дешава због великог учешћа реекспорта, који се касније статистички приписује извозу те земље.

Спољнотрговински коефицијент изражава само међународне трговинске токове, па чак иако међународна трговина и сама укључује многе индиректне ефекте, овај коефицијент не може служити као искључиви показатељ глобализације. Укључивањем и многих других појава као фактора мерења глобализације добија се много јаснија слика о динамичном расту међународне привредне активности али и о друштвеним последицама овог економског процеса. Тако је и настао А. Т Китарнеу Индекс глобализације (*Globalization*

Index). Овај композитни индекс осим међународне трговине робом и услугама у анализу укључује и међународне финансијске токове, пероналну међународну интеракцију људи,¹² али и политичке факторе, технологију. Према овом показатељу државе највише укључене у процесе глобализације су Сингапур, Ирска, Швајцарска, Шведска и Холандија, мале али високо развије привреде.

Табела 3:

Ранг листа националних привреда по индексу глобализације

Ранг	2001	2003	2005
1.	Сингапур	Ирска	Сингапур
2.	Холандија	Швајцарска	Ирска
3.	Шведска	Шведска	Швајцарска
4.	Швајцарска	Сингапур	САД
5.	Финска	Холандија	Холандија
6.	Ирска	Данска	Канада
7.	Аустрија	Канада	Данска
8.	Велика Британија	Аустрија	Шведска
9.	Норвешка	Велика Британија	Аустрија
10.	Канада	Финска	Финска

Извор: А. Т. Kearney, Measuring Globalization, Foreign Policy, January-February 2001, pp. 56-65; А.Т. Kearney, Measuring Globalization, Foreign Policy, January-February 2003, pp. 60-72; А.Т. Kearney, Measuring Globalization, Foreign Policy, May-June 2005, pp. 52-60.

По први пут се десило у анализи у 2005. години да у првих пет уђе и једна велика привреда, САД. У првих десет се налазе углавном и земље као Канада, Велика Британија и Аустрија. Земље у развоју још увек нису ушле у најглобализованије земље света, иако су на путу да то убрзо учине. Треба истаћи и висок пласман на овој ранг листи земаља по глобализованих две земље из нашег региона – Хрватска, која је 2005. године заузела 16 место, и Словенија, која је те исте године била на 20 месту.

¹² Меремо прекограничним дознакама, минутима међународних разговора телефоном *per capita* и бројем међународних путника *per capita*.

Све факторе који промовишу процес глобализације можемо класификовати у три групе:

- фактори технолошких промена;
- фактори либерализације трговине и инвестиција;
- фактори интернационализације пословања.¹³

У факторе технолошких промена убрајамо све већу примену електронске технологије у пословне сврхе која омогућава знатно бржу и јефтинију пословну комуникацију и знатно рационалније обављање пословних операција. То је умногоме светско тржиште учинило интерактивним и омогућило глобално пословање. Све се одвија много брже, једноставније и обухвата све деловима света. Посебно значајну улогу у савременом технолошком развоју је одиграо Интернет као прва и једина глобална рачунарска мрежа. Интернет као пословни канала данас омогућује најниже трошкове пословања у многим областима привреде.

Значајни процеси либерализације режима међународне трговине а и инвестиција су једна од група фактора који условљавају динамичну глобализацију светске привреде. Значајнија либерализација трговине је отпочела после Другог светског рата. Посебно се динамично одвија либерализацију по појединим регионима света оснивањем разних регионалних економских организација. Ова регионална либерализација је само једна од степеница ка општој, глобалној, либерализацији трговине. На међународно плану динамичној либерализацији трговине највише је допринео Општи споразум о царинама и трговини (ГАТТ) од 1948. године. Он је условио значајно смањење царинских стопа у трговини робом између држава потписница овог Споразума а касније и значајно смањење нецаринских баријера овој трговини. Овај споразум је био на снази све до краја 1994. године када је измењен и укључен у систем уговора којима је основана Светска трговинска организација (СТО), прва глобална организација која се бави питањима светске трговине.

Светска трговинска организација постоји од 1. јануара 1995. године и за разлику од ГАТТ 1947¹⁴ она осим трговине

13 World Trade Organization, "Annual Report 1998", World Trade Organization, Geneva, 1999, p. 35.

14 World Trade Organization, "Annual Report 1998", World Trade Organization, Geneva, 1999, p. 35.

робом регулише и трговину услугама и трговину интелектуалном својином (производима људског духа). Она је за разлику од ГАТТ-а 1947 међународна међудржавна организација са већим надлежностима и прецизнијим правилима. У поређењу са осталим међународним економским организацијама, као што су Међународни монетарни фонд (ММФ) и Светска банка (СБ), има далеко шира овлашћења у свом домену¹⁵. Због тога многи критичари процеса глобализације гледају на ову организацију као главног промотора глобализације светске привреде. Све међународне економске организације су једним делом узурпирале део економског суверенитета својих држава чланица. Иако су се ове државе тог дела суверенитета добровољно одрекле оне су сматрале да ће тиме остварити неке нове, додатне, користи. Преузимањем обавеза чланства у овим организацијама државе чланице су морале одустати од употребе многих инструмената економске политике. Најочитији је пример спољнотрговинске политике која је под надзором Светске трговинске организације. Ови процеси институционалне интеграције држава у економској сфери, али и доминација нове глобалне економске политике довели су до постепеног уједначавања економских политика у већини држава у свету што је додатни фактор динамизирања процеса глобализације светске привреде.

Али и поред овако значајне либерализације, глобализација светске привреде пун замаха је добила тек од 1990. године када нестаје источни, социјалистички, блок а транснационалне компаније могу од тада да послују у свим деловима света. До тог периода научна истраживања су потврдила да је већи допринос давала регионална либерализација режима међународне трговине, која се одликује у стварању регионалних економских интеграција, од либерализације која је вршена на мултилатералном нивоу¹⁶. Све ове “повољности” оличене у либерализацији светске трговине, уједначавању економских политика држава и већем утицају међународних економских организација почеле су да користе велике ком-

15 Предраг Бјелић, “Светска трговинска организација”, Прометеј, Београд, 2002, стр.50.

16 Philip Arestis, Chortareas, Georgios, Desli, Evangelia and Pelagidis, Theodore “Trade flows revisited: further evidence on globalisation”, *Cambridge Journal of Economics*, Advance Access published September 16, 2011, doi:10.1093/cjeb/ber018.

паније да послују у више држава истовремено па их назива транснационалне компаније. Оне су главни носиоци интернационализације пословања што подразумева све веће пословање преко државних граница. Важан сегмент њиховог пословања је оснивање економски зависних предузећа у иностранству, у облику филијала, директним инвестирањем.

Основни интерес великих транснационалних компанија је јединствено светско тржиште без националних препрека јер су ова предузећа достигла границе раста у својим националним привредама. Циљ Светске трговинске организације је либерализација режима међународне трговине, што се у значајној мери поклапа са интересима транснационалних компанија. И док су предвиђене значајне користи за поједине земље од либерализације трговине сигурно је да ће главни корисници ових позитивних ефеката бити управо транснационалне компаније. Поводом тога бивши Генерални директор СТО Ренато Руђеро (*Renato Ruggiero*) је изјавио: »Светска трговинска организација је све више и више под притиском да прошири свој дневни ред зато што све више и више на њу се гледа као на централну тачку за многе изазове и бриге глобализације«¹⁷. Ставови представних невладиних организација су много директнији. «Основни циљ Светске трговинске организације је смањивање рестрикција које локалне и националне власти намећу транснационалним компанијама»¹⁸. На тај начин се ствара систем трговине регулисан од стране великих компанија (*corporate-managed trade system*)¹⁹. Многи аутори сматрају да одлуке које доноси СТО иду често у прилог управо транснационалним компанијама, које су у овој новој организацији добиле заштитника својих интереса.

САД као најразвијенија и најконкурентнија светска привреда има интереса да се светска трговина у потпуности либерализује. САД као матичне земље великог броја транснационалних компанија су инструмент које користе транснационалне компаније да би оствариле јединствено светско тржиште и заштитиле своје интересе у СТО. Компаније могу

17 World Development Movement, "Multinationals and the World Trade Organisation", *Corporate Watch*, Available at: www.corpwatch.org/feature/wto/1-mnocs.html (accessed: 15.12.1999).

18 Geov Parrish, "Corporate Mardi Gras", *Seattle Weekly*, February 18 - 24, 1999.

19 Working Group on the WTO/MAI, "A Citizen's Guide to the World Trade Organization", Report, New York, 2000.

деловати и преко држава домаћина њихових филијала, које су често земље у развоју, у којима имају значајан политички утицај²⁰.

Ако треба да оценимо процесе глобализације са економског становишта морамо рећи да се рационалним коришћењем светских ресурса остварује оптималнија светска производња и значајно се повећава светски друштвени производ. Ово повећање дохода се дугује бољем искоришћавању природних ресурса у свету који се алоцирају по критеријуму ефикасности, без ограничења. Сировине се набављају где су најјевтиније у свету а готови производи се продају где се могу за њих добити највише продајне цене и тако се максимизира профит на глобалном тржишту. Све ово се заснива на принципима поделе рада које је још пре неколико векова уочио Адам Смит. То се у данашњем свету огледа у међународној производној специјализацији држава. У економији је доказано да отварање земаља за међународну трговину доводи до њиховог бржег раста него сто би то било у условима аутаркије, да нема те трговине,²¹ ако те земље умеју да искористе овакву прилику. Са становишта производње процеси глобализације су изузетно позитивни. Па зашто је онда толика повика на ове светске процесе и зашто многи сматрају да су им интереси угрожени процесима глобализације светске привреде?

Проблем који многи уочавају код глобализације манифестује се у фази расподеле додатног светског друштвеног производа који је настао рационализацијом пословања. Иако резултати Уругвајске рунде мултилатералних трговинских преговора под окриљем ГАТТ 1947 имају позитивно дејство да међународну трговину и развој у свету, разликује се учешће појединих региона у присвајању нових користи (прираста друштвеног производа). Једна од студија УНДП показује да управо предели богати овим природним сировинама неће имати много користи од ове либерализације међународне трговине²².

20 Предраг Бјелић, *Економика међународних односа*, Прометеј, Београд, 2004, стр. 84.

21 Joseph Stiglic, "Globalisation and its discontents", Penguin Books, London, 2002, str. 4.

22 UNDP *Human Development Report 1997*, Oxford University Press, New York and Oxford, 1997.

Табела 4:

Регионални распоред просечног годишњег повећања друштвеног производа услед либерализације режима међународне трговине

Територија	милијарди УСД
Европска унија	+ 80,0
Кина	+ 40,0
Јапан	+ 25,0
САД	+ 18,0
Азија (земље са високим доходком)	+ 18,0
Остале индустријске земље	+ 18,0
Латинска Америка	+ 8,0
Индија	+ 5,0
Источна Европа и земље бившег СССР-а	+ 2,5
Азија (земље са ниским доходком)	+ 2,5
остали	+ 1,0
Африка	- 3,0
УКУПНО	215,0

Извор: UNDP, *Human Development Report 1997*, OUP, New York and Oxford, 1997.

Према предвиђањима из Африке ће се прелити 3 милијарде УСД друштвеног производа у друге просторе са којима она тргује. То нам говори да износ користи које ће поједини региони примити не зависи само од величине снижења царинских стопа које државе из тог региона нуде већ и од постојећих односа размене.²³ Апсурд је да подручја која располажу са највећом сировинском базом која је основа динамизирања светске производње губе на процесима глобализације. Пошто су транснационалне компаније главни субјекти, носиоци, процеса глобализације који организује већину производње у свету према својим потребама и интересима врше специјализацију и индустријализацију појединих земаља у развоју сматрају да њима треба припасти највећих користи од глобализације.

Сукоб у области расподеле користи од глобализације се не одвија само на релацији развијене државе, тачније транснационалне компаније које имају седиште у овим државама,

23 Односи размене (*Terms of Trade*) показују однос измеђи извозних и увозних цена једног подручија.

и земаља у развоју, већ и у оквиру самих развијених држава јер су интереси многих група у тим државама погођени интернационализацијом пословања. Пол Кругман (*Paul Krugman*), један од највећих ауторитета у области међународне економије и добитник Нобелове награде за економију, у свом чланку истиче да се глобализација светске привреде одвија принципима економске науке, да ту нема изненађења, али да постоје извесне групе чији су интереси угрожени. Он истиче управо производне раднике који губе радна места јер америчке компаније производне погоне селе из САД у земље са ниским надницама, како би биле конкурентан у светским оквирима. Он каже да одговор на ово није протекционизам већ развој бољег система социјалне помоћи.²⁴

Светски процеси глобализације имају противнике као у земљама у развоју тако и у развијеним земљама. Међутим, корени, организација и начин деловања антиглобалистичких покрета у земљама у развоју и развијеним земљама веома се разликују, па ћемо их одвојено размотрити.

Антиглобалистички покрети у земљама у развоју

Расподела користи од процеса глобализације, оличена у порасту светског друштвеног производа, није равномерно распоређена на све земље у свету а земље у развоју су те које остварују пропорционално мање користи у односу на развијене земље, а неке чак и трпе штете, као што смо видели. Привредне статистике које воде међународне економске организације чак бележе динамичан развој и индустријализацију многих земаља у развоју, али је проблем у томе сто се све категорије посматрају са аспекта земаља док се у ствари ради о међународном пословању транснационалних компанија. И тако док извоз и доходак неке земље расту у њима се јављају значајни социјални проблеми јер се сав доходак прелива у иностранство.

Зато се у многим земљама у развоју јављају покрети који су усмерени против глобализације. То су углавном

24 Paul Krugman, «The Trouble with Free Trade», *The New York Times*, reprinted in *Politika*, 8. January 2008.

политичке партије просоцијалистичке и националистичке оријентације. Оне се залажу за бољи стандард становника њихових земаља. Оне сматрају да компаније из развијених земаља, које послују у њиховим земљама, користе сировине на основу којих остварују профит који извозом финалних производа износи из ових земаља.

Ове партије се често у парламенту залажу за разне мере које воде увођењу протекционизма у спољној трговини и инвестиционим токовима, а некад и за мере које укључују национализацију стране имовине у њиховој земљи. Али ако земља хоће да буде интегрисана у светску привреду она мора прихватити правила која у њој важе. Не могу се уводити мере економске политике које спутавају слободну трговину и проток инвестиција и морају усвојити прописе који гарантују право на приватну својину страним инвеститорима. Ова правила намећу међународне економске организације чије су земље у развоју чланице.

Током шездесетих и седамдесетих година 20. века земље у развоју су пре виделе Конференцију за о трговини и развоју УН (UNCTAD), него ГАТТ 1947, као институцију у којој могу да промовишу своје интересе у области међународне трговине. Ове земље су у малом броју биле стране уговорнице ГАТТ-а, а оне које су то и биле у великом броју нису имале сталне мисије при ГАТТ-у у Женеви. У рундама преговора ГАТТ-а, све до Уругвајске рунде, су учествовале веома пасивно²⁵.

Настанком Светске трговинске организације земље у развоју све више учествују у раду нове организације, како у процесу доношења одлука, тако и на консултацијама и преговорима. Земље у развоју данас чине око четирипетине чланства Светске трговинске организације. Остаје проблем што велики број малих и најмање развијених држава (*Least Developed Countries - LDC*), које чине чак 50% чланства Светске трговинске организације из земаља у развоју, немају своје мисије па не могу ефективно да прате рад Светске трговинске организације и учествују у одлучивању на прави начин.²⁶

25 Constantine Michalopoulos, "The Participation of the Developing Countries in the WTO", *WTO Working Paper*, WTO, Geneva, p. 2.

26 Ibidem, p. 23.

Земље у развоју сматрају да су релативно мало добиле либерализацијом која је постигнута по правилима СТО будући да су најважнији сектори привреде у којима земље у развоју имају компаративне предности, као што су пољопривреда и текстилна индустрија²⁷, још увек ван система Светске трговинске организације и што развијене земље намећу многе рестрикцију у трговини главним извозним производима земаља у развоју. Током припрема за Четврту Министарску конференцију, која је одржана у Катару 2001. године, земље у развоју, предвођене Индијом и Египтом, су ставиле до знања развијеним земљама да неће прихватити покретање нове рунде мултилатералних трговинских преговора у оквиру Светске трговинске организације све док се не прихвати њихова иницијатива за увођење специјалног и диференцираног третмана за земље у развоју и док се наредна рунда не прогласи развојном рундом. Ово је и остварено и дневни ред нове рунде је назван дневни ред за развој (*Doha Development Agenda*).

Антиглобалистички покрети у земљама у развоју су некоординисани, без финансија и слабо организовани и делују углавном национално. Тек последњих година почиње развој цивилног друштва у земљама у развоју са појавом многобројних невладиних организација. Углавном су деловала на националном нивоу док до регионалне па и међународне сарадње долази тек пре пар година. Њихова активност је интензивирана пред Трећу Министарску конференцију Светске трговинске организације која је 1999. године одржана у Сијетлу. Тако је, на пример, 15 септембра потписана заједничка изјава преко 1.200 невладиних организација из 77 земаља Азије и Африке у којој се тражи одустајање од нове рунде трговинских преговора²⁸.

Једна од познатијих мрежа невладиних организација у Африци је Афричка трговинска мрежа (*The Africa Trade Network - ATN*), која окупља синдикате, социјалне покрете, групе грађана и невладине организације из целе Африке.

27 У области текстила либерализација је пролонгирана на период до 2005. године.

28 Martin Khor, "Third World NGOs Fight Against WTO New Round", *Report on Actions in Developing Countries for the International Day of Action Against A Comprehensive New WTO Round*, 1999, Third World Network, Singapore.

Основана је 1998. године са основним циљем супротстављања либерализацији трговине по моделу Светске трговинске организације²⁹.

Антиглобалистички покрети у развијеним земљама

Иако на први поглед делује да све развијене земље остварују значајне користи од глобализације светске привреде морамо погледати детаљније структуру расподеле тих користи. Постоје поједине групе у овим државама којима није у интересу огромна интернационализација пословања јер док компаније остварују веће профите запослени у тим земљама остају без посла или са смањеним зарадама. Такође, поједине организације сматрају да глобализација угрожава околину, национални демократски систем и слично.

Раднички покрети против глобализације

Многи радници у развијеним земљама, који су организовани у синдикате и друга удружења, сматрају да ће општа либерализација међународне трговине довести до сељења производних погона у земље где је ниско-образована радна снага неколико пута јевтина од радне снаге у развијеним земљама јер компаније настоје да рационализују своју производњу на светском нивоу. Развијене земље су богате капиталом и због тога га извозе док им недостаје радна снага па њу траже где је најјевтинија. Проблем није само у висини надница већ и у радном законодавству које значајно штити раднике у развијеним државама, за које су се изборили синдикати током година. У земљама у развоју законска заштита радника не постоји па су послодавци у могућности да од њих траже да раде дуже радно време, са мањим бенефицијама и надокнадама. Резултат глобализације ће бити знатно ниже наднице у развијеним државама, јер се појавити тенденција уравнотежења надница у свету, са знатно већим радним обавезама а на крају ће резултирати масовним отпуштањима.

29 Africa Trade Network "African Civil Society Oppose New WTO Round", *Press Release*, September 3, 1999.

Анализа Америчког министарства рада, приказана у наредној табели, показује да су наднице у САД неколико десетина пута више него у појединим земљама у развоју. Ако се подаци о надницама производних радника у САД у 2008. години узму као база (100), онда можемо видети да просечан радник у Бразилу зарађује само 27% од америчке просечне наднице, док радници у Мексику зарађују само 12% а радници на Шри Ланки само невероватних 3% просечне америчке зараде. Можемо само замислити колико се увећава конкурентност једног америчког предузећа које пресели свој производни погон на Шри Ланку и отпусти своје раднике у САД.

Табела 5:
Индекси надница радника у производњи

Америка		Европа		Азија	
Канада	116	Норвешка	193	Јапан	90
САД	100	Аустрија	152	Израел	67
Аргентина	31	Шпанија	92	Кореа, Реп.	55
Бразил	27	Пољска	32	Хонг Конг	23
Мексико	12	Мађарска	29	Шри Ланка	3

Напомена: подаци су наднице за сат рада у производњи за 2008. годину и приказани у индексима где је САД база (100).

Извор: US Department of Labour, Bureau of Labour Statistics, International Comparisons of Hourly compensation costs in Manufacturing 2008, Press Release USDL-10-1173, August 26, 2010.

У САД се већ осећају значајне последице интернационализације пословања америчких компанија. Раднички синдикати у САД сматрају да су принципи слободне трговине који су почели у САД практично да се спроводе од 1993. године са регионалном либерализацијом у оквиру НАФТА, а затим настављени оснивањем Светске трговинске организације, коштали Америку хиљаде и хиљаде радних места и да су еродирали преговарачку моћ радника³⁰. Само у индустрији производње челика око 10.000 радника је изгубило посао крајем 20. века, посао који је био веома добро плаћен³¹.

30 AFL-CIO "What the Global Economy Means to Working Families", November 1999, Available at: Corporate Watch, Internet, www.corpwatch.org (Accessed 15.01.2000).

31 Working Group on the WTO / MAI, 1999, op.cit.

Крајем 20. века Пол Кругман је писао да управо либерализација међународне трговине кроз нове извозне послове довела до креирања нових радних места у САД,³² али је касније признао, у чланку који смо претходно цитирали, да су амерички радници у већини сектора привреде угрожени услед премештања производних погона у земље у развоју. Оно што је позитивно је да се донекле повећава стандард радника у земљама у развоју што америчке раднике не интересује пуно. На приговоре о смањењу радних места у Северној Америци Влада САД одговара тврдњом да су послови везани за извоз робе, који се повећавају, сконцентрисани у секторима у којима се остварују високе наднице, 13-16% изнад националног просека, и који подразумева високообразовану радну снагу, што значи виши стандард америчких радника и њихових породица у тим индустријама.³³

Еколошки покрети против глобализације

Светски процеси глобализације подразумевају значајно повећање производње у свету услед рационалнијег коришћења природних сировина и слободнијег кретања капитала. Компаније нису узимале у обзир ефекте које њихова производња проузрокује на животну средину па је дошло до значајног загађења животне средине. Тржиште не узима у обзир ове ефекте већ их третира као екстерналије, тако да предузећа загађују животну средину без икакве надокнаде. Због тога су се многе невладине еколошке организације избориле за доношење строгих еколошких закона у развијеним државама. Ово је био и један од главних разлога сељења индустријских погона из развијених држава у земља у развоју које немају развијено еколошко законодавство. Међутим, ти погони често користе тзв. прљаву технологију и не користе филтере. То значајно загађује земље у развоју, а како загађење не познаје границе то загађење се шири и на развијене земље. Последице глобалног загревања, нестанка озонског омотача и велике концентracије сумпора осећамо сви. Зато

32 Krugman, Paul., „Enemies of the WTO: Bogus arguments against the World Trade Organization“, *Slate*, Available at: <http://slate.msn.com/Dismal/99-11-23/Dismal.asp>, [posted Nov. 23, 1999].

33 U.S. Government, “U.S. Membership in the WTO: Supporting American Workers, Farmers, Businesses, Economic Progress and Security“, April 12, 2000.

еколошке организације сматрају да је време за глобалну акцију. Постоји потреба да се усвоје еколошки прописи који ће важити на светском нивоу. Један од таквих покушаја било је усвајање Оквирен конвенције УН о промени климе, укључујући и Протокол из Кјотоа (The Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change) 1997. године. Ова Конвенција предвиђа ограничење загађивања и државама прописује квоте о испуштању штетних гасова у атмосферу, уз могућност трговине деловима тих квота. Иако је конвенција ступила на снагу 2005. године она није испунила очекивања њених стваралаца.

Једна од последица глобализације која је посебно погодила развијене земље је велика моћ Светске трговинске организације у погледу ревизије спољнотрговинских политика држава чланица. То значи да ако неки пропис државе чланице није у складу са правилима Светске трговинске организације он мора бити измењен. Друштва за заштиту животне средине сматрају да правила Светске трговинске организације штите компаније од националних еколошких закона будући да се они могу поништити путем жалбе других држава чланицама Светске трговинске организације.

Често се наводи пример међународне трговине рачићима. Компаније које контролишу улов и прераду рачића су убедиле владе Тајланда, Индије, Пакистана и Малезије да пред Светском трговинском организацијом покрену захтев за преиспитивање америчког закона о заштити угрожених врста који прописује да се у лову рачића морају користити специјални уређаји за мреже како се не би угрожавале морске корњаче које су веома угрожене. Ове државе су навеле да је овај амерички закон противан правилима Светске трговинске организације и да намеће техничке баријере слободној трговини рачићима. На саслушању у Женеви САД је било наложено да овај закон стави ван снаге. На сличан начин је поништена забрана продаје туне уловљење на начин који угрожава делфине која је била донета у САД³⁴.

На тај начин се дерогирају и еколошки закони који су донети у развијеним државама под притиском цивилног друштва, у првом реду еколошких невладиних организација.

34 Geov Parrish, "Corporate Mardi Gras", *Seattle Weekly*, February 18-24, 1999.

Светска трговинска организација, је под међународним притисцима, омогућила учешће невладиних организација на састанцима министарске конференције и учинила да њен рад постане више јаван. Ове организације сматрају да и еколошка правила морају бити укључена у систем правила Светске трговинске организације.

Политички покрети против глобализације

Неки покрети, сагледавајући политичке ефекте процеса глобализације, сматрају да ови процеси воде уништењу држава и озбиљно угрожавају демократске системе владавине. Велики део суверенитета је пренет са држава на међународне организације. Иако су то државе добровољно урадиле јер теже да кроз међународне организације остваре заједничке интересе многи сматрају да ове организације нису довољно демократске. И док су државни представници изабрани на демократским изборима, представнике држава у међународним организацијама бирају владе а не грађани тако да они губе директну везу са бирачима (грађанима) које, у крајњој линији, представљају. Понекад ови представници могу бити чак под утицајем других држава или неких привредних субјеката па могу радити и против интереса своје државе, и њених грађана.

Осим значајног утицаја међународних организација на национални демократски систем значајан је и велики утицај, путем лобирања, великих предузећа на избор њима одговарајућих представника у међународним организацијама. Ова предузећа свој утицај остварују преко држава и међународних организација као инструмената њиховог утицаја³⁵. Транснационална предузећа имају годишње приходе од продаје веће од друштвеног производа већине земаља у свету³⁶. Према најновијим анализама, приказаним у наредној табели, од четрдесет најзначајнијих економских субјеката у свету њих чак десет су велика транснационална предузећа. Та предузећа имају веће годишње приходе од продаје него неких 150 националних привреда узетих појединачно. Предузеће Ексон Мобил (*ExxonMobile*) заузима 20 место на овој ранг листи.

35 Више у: Предраг Бјелић, “Транснационалне компаније - нови субјекти међународних односа”, *Војно дело*, бр. 4-5/2002, стр. 9-34.

36 UNDP *Human Development Report 1999*, UN Geneva, 1999, p. 32.

Табела 6:
Највеће државе и транснационална предузећа
у свету 2008. године

Глобални ранг	Држава / Транснационално предузеће	Ранг др-жава	Ранг преду-зећа	ГДП / Про-даје (млрд. УСД)
1.	САД	1		14.572
2.	Јапан	2		4.869
3.	Кина, Н.Р.	3		3.888
4.	Немачка	4		3.506
5.	Велика Британија	5		2.827
6.	Француска	6		2.695
7.	Италија	7		2.121
8.	Шпанија	8		1.454
9.	Канада	9		1.453
10.	Бразил	10		1.401
11.	Русија	11		1.371
12.	Индија	12		1.186
13.	Мексико	13		1.062
14.	Кореја, Република	14		1.046
15.	Аустралија	15		862
16.	Холандија	16		811
17.	Турска	17		666
18.	Белгија	18		477
19.	Шведска	19		469
20.	ExxonMobil Corporation САД		1	459
21.	Royal Dutch/Shell Group Вел. Бри-танија		2	458
22.	Пољска	20		447
23.	Саудијска Арабија	21		440
24.	Индонезија	22		426
25.	Швајцарска	23		424
26.	Норвешка	24		416
27.	Wal-Mart Stores САД		3	401
28.	Аустрија	25		382
29.	BP PLC Вел. Бри-танија			365
30.	Данска	26		323
31.	Грчка	27		319
32.	Аргентина	28		286
33.	Јужна Африка	29		283
34.	Chevron Corporation САД		4	273
35.	Иран, И.Р.	30		251
36.	Conocophillips САД		5	240
37.	Total SA Францу-ска		6	234
38.	Toyota Motor Corporation Јапан		7	203
39.	General Electric САД		8	182
40.	Eni Group Италија		9	158
41.	Ford Motor Company САД		10	146
...	Србија	74		41

Извор: Подаци за државе: World Bank, World Development Indicators 2010, Washington D.C., table 1.1, pp.32-34; Подаци за предузећа: UN-CTAD, World Investment Report 2010, Annex table 26.

Процеси глобализације и јачање политичке моћи транснационалних компанија значајно утичу и на стање људских права, и то посебно у земљама у развоју. Ово чак примећују и Уједињене нације. Велика овлашћења СТО и одбијање да се повеже са УН и другим универзалним организацијама нам говори да је СТО организација нове генерације у којој ће се доносити важне светске одлуке можда на уштрб других организација. Због тога студија «Ефекти глобализације на људска права» УН Поткомисије за заштиту људских права објављена 15. јуна 2000. године, позива на ревизију правила СТО како би она доносила користи и земљама у развоју, и предлаже да СТО буде подређена систему УН³⁷.

Моћ свих невладиних организација, радничких, еколошких и политичких, је дуго била ограничена и углавном сведена на националне оквире. Међутим, интензивирањем процеса глобализације долази све до веће транснационалне сарадње организација. Многи покрети се радикализују па окупљања и протести, углавном када се одржавају састанци међународних економских организација и форума које антиглобалистичке организације виде као главне промоторе глобализације, постају веома насилни.

Сви ови проблеми и сукобљени интереси кулминирали су у Сијетлу 1999. године приликом одржавања Треће Министарске конференције Светске трговинске организације. Ово заседање је било праћено масовним протестима невладиних организација, синдиката радника и еколошких организација чиме је чак онемогућено нормално функционисање Министарске Конференције СТО. Такође, земље у развоју су постале много активније, и предвођене Мароком, Индијом, Египтом, Бразилом и Филипинима одбиле су предлог САД и ЕУ о везивању трговинских питања са радним стандардима. Земље у развоју желе да о питањима рад и даље одлучује Међународна организација рада (МОП). Због тога на састанку у Сијетлу није лансирана нова рунда мултилатералних трговинских преговора која је требало да почне у јануару 2000. године.³⁸

37 UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, Fifty-second session, J. Oloka-Onyango and Deepika Udagama, »The Realization of Economic, Social and Cultural Rights: Globalization and its impact on the full enjoyment of human rights«, *UN Report E/CN.4/Sub.2/2000/13*, 15 June 2000, Available at: www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/FramePage/Body+SC+En?OpenDocument (accessed 15.12.1999).

38 World Bank, "Developing Nations Prepare to Challenge Goliaths of WTO", *WB Development News Newsletter*, Friday, 19 November, 1999.

Многе области светске трговине нису либерализоване споразумима Уругвајске рунде и остају отворене за преговоре, као што су пољопривреда, услуге, текстил и слично. Мултилатерални трговински преговори за снижење царина и уклањање баријера трговини ће се наставити и у оквиру Светске трговинске организације. Било је предлога да се на дневни ред нове рунде мултилатералних трговинских преговора ставити снижење свих царина (искључујући пољопривредне производе) на ниво од 5% и укидање царина нижих од 5%, снижење царина на пољопривредне производе за 50%, општа либерализација за услуге, увођење слободе инвестирања и слично³⁹. Међународна трговинска комора (International Chamber of Commerce - ICC), као међународна пословна организација и заступник пословних интереса, сматра да нова рунда мора водити ка општој либерализацији јер “отворени мултилатерални систем који олакшава проток робе, услуга и инвестиција преко националних граница је главна снага за подизање животног стандарда и креирање радних места у свим деловима света”⁴⁰. Неуспех лансирања нове рунде је, према ICC, био корак уназад, а Председник ICC Аднан Касар (*Adnan Kassar*) сматра да су напади на Светску трговинску организацију претња владавини права у међународној трговини.⁴¹ Све ово је била припрема за Четврту Министарску конференцију Светске трговинске организације која је одржана новембру 2001. године у Катару, на којој је коначно покренута нова рунда мултилатералних трговинских преговора и прва у оквиру СТО. Али колико су контраверзна питања на дневном реду ове рунде преговора говори и то што никакви значајнији резултати у преговорима нису постигнути у протеклој деценији преговарања.

39 Brink Lindsey, Daniel T. Griswold, Mark A. Groombridge, and Aaron Lukas, “Seattle and Beyond: A WTO Agenda for the New Millennium - Executive Summary”, *Trade Policy Analysis* No. 8, CATO Institute, Center for Trade Policy Studies, Washington D.C, P. 3.

40 ICC, Commission on Trade and Investment, Policy Statement “World business priorities for a new round of multilateral trade negotiations”, 21 June 1999, Available at: www.iccwbo.org/home/statements_rules/statements/1999/multilateral_trade_negociations_june1999.asp (accessed: 15.12.1999).

41 Говор од 10. 12. 1999, Интернет, www.iccwbo.org/home/news_archives/1999/attacks_on_wto.asp.

Закључак

Глобализација светске привреде је процес који подразумева пораст међународног пословања посматраног кроз трговинске и инвестиционе токове који се одвијају између различитих држава. Она је отпочела одмах после Другог светског рата али је била ограничена на део света у коме је владао тржишни модел привређивања. Почетком деведесетих година 20. века створени су политички услови да се овај процес прошири на цео свет.

Економски гледано глобализација је, у сфери производње, веома позитиван процес јер се оптимизација фактора производње врши на светском нивоу па се равнотежа успоставља на знатно вишем нивоу што значи да се остварује додатни светски друштвени производ. Главни извор капитала у овом процесу су развијене државе, тачније транснационалне компаније домицилиране у овом делу света, док су главни извор природног богатства и јевтине радне снаге земље у развоју. Међутим, када дођемо до сфере расподеле примећује се да већину новостворених користи присвајају транснационалне компаније. Такође, глобализација доводи до уједначавања цена фактора производње у целом свету чиме су посебно погођени радници из развијених земаља чије наднице се снижавају. Као што смо навели, један од познатих теоретичара економске глобализације Штиглиц примећује да је глобализација позитиван економски процес али пун противречности, и констатује да се он још увек може искористити у позитивном смеру.

Као противтежа политичком формирању новог светског поретка, на економској основи глобализације, појављује се међународно цивилно друштво које чине невладине организације које све више транснационално делују. Иако су се међународне невладине организације појављују још почетком 20. века њихова координирана акција је дошла до изражаја тек последњих година. У развијеним земљама се као противници глобализације јављају раднички покрети и еколошка друштва као и политички покрети за заштиту демократије. У земљама у развоју се осим невладиних организација и политичке партије и други покрети боре против

глобализације коју виде као узрок даљег сиромашења становништва ових земаља.

Општи закључак је да је глобализација светске привреде процес који ствара нове економске вредности који води развоју и повећању светског друштвеног производа, али да се у сфери расподела ти користи јављају велике противречности у присвајању између капитала и рада, између развијених и неразвијених. Али светске институције се морају позабавити расподелом тих новостворених користи које се, под притиском међународног цивилног друштва, морају правичније расподељивати.

Литература:

- Africa Trade Network "African Civil Society Oppose New WTO Round", *Press Release*, September 3, 1999.
- AFL-CIO "What the Global Economy Means to Working Families", November 1999, Available at: Corporate Watch, Internet, www.corpwatch.org (Accessed 15.01.2000).
- A.T. Kearney "Measuring Globalization", *Foreign Policy*, January-February 2001, pp. 56-65.
- A.T. Kearney, "Measuring Globalization", *Foreign Policy*, January-February 2003, pp. 60-72.
- A.T. Kearney, "Measuring Globalization", *Foreign Policy*, May-June 2005, pp. 52-60.
- Arestis, Philip, Chortareas, Georgios, Desli, Evangelia and Pelagidis, Theodore "Trade flows revisited: further evidence on globalisation", *Cambridge Journal of Economics*, Advance Access published September 16, 2011, doi:10.1093/cje/ber018.
- Бјелић, Предраг, *Међународна трговина*, Центар за издавачку делатност Економског факулета у Београду, Београд, 2011.
- Бјелић, Предраг, *Економика међународних односа*, Прометеј, Београд, 2004.
- Бјелић, Предраг, *Светска трговинска организација*, Прометеј, Београд, 2002.

- Бјелић, Предраг, “Транснационалне компаније - нови субјекти међународних односа”, *Војно дело*, бр. 4-5/2002, стр. 9-34.
- Economides, Spyros and Peter Wilson, *The Economic Factor in International Relations*, I.B. Taurus, London, 2001.
- Ronald Findlay, Kevin H. O'Rourke »Commodity Market Integration, 1500–2000« in: Michael D. Bordo, Alan M. Taylor and Jeffrey G. Williamson (editors) *Globalization in Historical Perspective*, University of Chicago Press, 2003.
- Giddens, Anthony, “On Globalization”, Keynote address at the UNRISD Conference on Globalization and Citizenship, 1 December 1996, Available at: www.unrisd.org [accessed 15/12/2005]
- Heston, Alan Robert Summers and Bettina Aten, *Penn World Table Version 7.0.*, Center for International Comparisons of Production, Income and Prices at the University of Pennsylvania, May 2011.
- ICC, Commission on Trade and Investment, Policy Statement »World business priorities for a new round of multilateral trade negotiations«, 21 June 1999, Available at: www.iccwbo.org/home/statements_rules/statements/1999/multilateral_trade_negociations_june1999.asp (accessed: 15.12.1999)
- Khor, Martin, »Third World NGOs Fight Against WTO New Round«, Report on Actions in Developing Countries for the International Day of Action Against A Comprehensive New WTO Round, 1999, Third World Network, Singapore.
- Krugman, Paul, »The Trouble with Free Trade«, *The New York Times*, reprinted in *Politika*, 8. January 2008.
- Krugman, Paul., »Enemies of the WTO: Bogus arguments against the World Trade Organization«, *Slate*, Available at: <http://slate.msn.com/Dismal/99-11-23/Dismal.asp>, [posted Nov. 23, 1999].
- Levitt, Theodore, “The Globalization of Markets”, *Harvard Business Review*, Vol. 61, No. 3, pp. 92–102.
- Lindsey, Brink, Daniel T. Griswold, Mark A. Groombridge, and Aaron Lukas, “Seattle and Beyond: A WTO Agenda for the New Millennium - Executive Summary”, *Trade*

- Policy Analysis*, No. 8, CATO Institute, Center for Trade Policy Studies, Washington D.C.
- Michalopoulos, Constantine, »The Participation of the Developing Countries in the WTO«, *WTO Working Paper*, WTO, Geneva.
- Parrish, Geov, »Corporate Mardi Gras«, *Seattle Weekly*, February 18-24, 1999.
- Sklair, Leslie, »Competing Conceptions of Globalization« in: Johannes D. Schmidt (editor) »Globalization, Regionalization and Social Change: Theoretical and Methodological Perspective«, Occasional Papers No. 1, 1999, Aalborg University.
- Stiglic, Joseph, »*Globalisation and its discontents*«, Penguin Books, London, 2002.
- Scholte, Jan Aart, »Defining Globalisation«, *World Economy*, Vol. 31, No. 11, 2008, pp. 1471-1502.
- UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, Fifty-second session, J. Oloka-Onyanogo and Deepika Udagama, "The Realization of Economic, Social and Cultural Rights: Globalization and its impact on the full enjoyment of human rights", *UN Report E/CN.4/Sub.2/2000/13*, 15 June 2000, Available at: www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/FramePage/Body+SC+En?OpenDocument (accessed 15.12.1999).
- UNCTAD *World Investment Report 2001*, UN, Geneva 2001.
- UNCTAD *World Investment Report 2010*, UN, Geneva 2010.
- UNDP *Human Development Report 1997*, Oxford University Press, New York and Oxford, 1997.
- UNDP *Human Development Report 1999*, UN Geneva, 1999.
- U.S. Government, »U.S. Membership in the WTO: Supporting American Workers, Farmers, Businesses, Economic Progress and Security«, April 12, 2000.
- World Bank *World Development Indicators 1998*, World Bank Group, Washington D.C., 1998.
- World Bank, »Developing Nations Prepare to Challenge Goliaths of WTO«, *WB Development News Newsletter*, Friday, 19 November, 1999.
- World Bank, *World Development Indicators 2010*, World Bank Group, Washington D.C, 2010.

Working Group on the WTO/MAI, *A Citizen's Guide to the World Trade Organization*, New York, 2000.

World Development Movement, "Multinationals and the World Trade Organisation", *Corporate Watch*, Available at: www.corpwatch.org/feature/wto/1-mnecs.html (accessed: 15.12.1999).

World Trade Organization, *Annual Report 1998*, World Trade Organization, Geneva, 1999.

Интернет адресар важнијих антиглобалистичких покрета у свету

<i>Назив покрета</i>	<i>Интернет адреса</i>
Public Citizen's Global Trade Watch	www.tradewatch.org
International Forum on Globalization (IFG)	www.ifg.org
Third World Network	www.twinside.org.sg
50 Years Is Enough Network	www.50years.org
Corporate Watch	www.corpwatch.org
Alliance for Democracy	www.afd-online.org
American Lands Alliance	www.americanlands.org
Center for International Environmental Law	www.econet.apc.org/ciel
Friends of the Earth	www.foe.org
Pacific Environment and Resources Center (PERC)	www.pacenv.org
Sierra Club	www.sierraclub.org
Defenders of Wildlife	www.defenders.org
American Federation of Labor and Congress of Industrial Organizations (AFL-CIO)	www.aflcio.org/front.htm
United Autoworkers of America (UAW)	www.uaw.org
United Steelworkers of America	www.uswa.org
Oxfam International	www.oxfam.org

Predrag Bjelic

*ECONOMIC GLOBALIZATION AND THE
ROOTS OF ANTIGLOBALIST MOVEMENTS*

Resume

The growth of volume of international trade and transfer of private capital across national borders are the main indicators of a process of globalization of world economy. This economic view on the processes of world integration tries to highlight positive effects of globalization. Countries are becoming more interdependent and this level of economic co-operation between nations is unprecedented in history. In the paper we presented different methodology in order to measure the existent of economic globalization achieved today.

But the process of globalization is followed with some tension which reflects in inequality of the distribution of income between countries and inside particular countries. All these contradictions in the process of globalization are the cause for the emergence of various antiglobalist movements. The aim of this paper is to show the causes for the emergence of such movements and their activities in developed and developing countries. The antiglobalist movement is very different in this two group of economies since its roots are different. But the unified power in which they show their force is equally impressive. This paper also tries to explore main actors in economic globalization – transnational companies.

In developing economies the antiglobalist movements are developed around idea that this group of economies is losers in the process of globalization of world economy since there is present inequality in the distribution of global GDP as well as the distribution of added world GDP as a result of economic globalization processes. In the developing countries there are different political parties and movements that oppose to globalization.

Antiglobalist movements in developed economies have been established by the groups of citizens that have lost their social standing as a result of globalization. That is why main antiglobalist action in developed countries can be found in labor movements. The workers in developed economies are under constant threat that they could lose their jobs as a result of economic globalizations. Two core movements opposing globalization are also ecological organizations and political movements. Ecological movements promote the view that in the globalization processes earth resources are overexploited and the environment is under rising pollution.

Key words: international trade, globalization of world economy, antiglobalist movements, foreign direct investments.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ПИТАЊА ИЗ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА

Богдан Стојановић

ПРЕИСПИТИВАЊЕ ТЕОРИЈЕ
И ПРАКСЕ НУКЛЕАРНОГ ОДВРАЋАЊА..... 141-172

Ненад Перић, Илија Кајтез

ИДЕОЛОГИЈА И ПРОПАГАНДА КАО
МАСМЕДИЈСКА СРЕДСТВА ГЕОПОЛИТИКЕ
И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА БАЛКАН..... 173-189

Слободан Јанковић, Владимир Ајзенхамер

РАЗЛИКЕ У СТИЦАЊУ МЕЂУНАРОДНОГ
ЛЕГИТИМИТЕТА ПАЛЕСТИНЕ И КИМ..... 191-230

Мирољуб Јевтић

ИСЛАМСКА СУШТИНА
АЛБАНСКОГ СЕЦЕСИОНИЗМА
И КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ СРБА..... 231-252

*Богдан Стојановић**

ПРЕИСПИТИВАЊЕ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ НУКЛЕАРНОГ ОДВРАЋАЊА

Сажетак

*Аутор анализира домете и ограничења теорије и стратегије нуклеарног одвраћања. У првом делу, бави се концептуализацијом и условима важења теорије. Модификацијом концепта рационалности и увођењем новог појма “конструисане рационалности”, аутор покушава да премости бројне теоријске апорије. Други део рада презентује правце мишљења на пољу нуклеарног одвраћања као и предлоге практичних политика проистеклих из основних ставова о проблему. У трећем делу еклектичком методом комбиновања теоријског концепта и емпиријских налаза, аутор покушава да увиди у којим случајевима нуклеарно одвраћање функционише. Циљ рада огледа се у преиспитивању и надградњи постојећег знања о нуклеарном одвраћању кроз откривање његовог правог места на скали од “стварности до илузије”.
Кључне речи: нуклеарно одвраћање, рационалност, конструктивизам, претња, рат.*

* Докторант на Факултету политичких наука, Универзитет у Београду.

Увод

Алберт Ајнштајн, човек чије су идеје биле основ за настанак атомске бомбе, у једној реченици објаснио је суштину новог оружја: “Данас атомска бомба дубоко мења природу света каквог знамо и људска раса се налази у новом стању према којем мора да прилагођава своје мишљење”.¹ Током скоро седам деценија дуге атомске ере, нуклеарно оружје постало је незаобилазни предмет проучавања науке о међународним односима и студија безбедности. Посебно место у научној јавности, нуклеарно оружје имало је током трајања Хладног рата и тзв. “златног доба стратешких студија”. Равнотежа у нуклеарној моћи између суперсила навођена је као главни узрок “дугог мира”.² Када је постало јасно да ново оружје није употребљиво на бојном пољу због невиђене разорне моћи, политичари и стратежи пронашли су му нову сврху. Оно се користило као прворазредно средство застрашивања и одвраћања непријатеља од напада.

После Хладног рата, феномен нуклеарне пролиферације долази у центар пажње када се говори о атомском оружју. Појачани процес глобализације створио је страх да се нуклеарног оружја домогну тзв. “разбојничке државе” и поједине недржавне групације. Одвраћање, међутим, и даље је задржало свој хладноратовски статус као основни и једини вид “употребе” нуклеарног оружја. Поједини теоретичари и практичари политике, сматрају да одвраћање служи као оправдање за “кратке” кораке ка нуклеарном разоружању. Стога је процес денуклеаризације противречан јер је истовремено праћен истицањем “ефеката пацификације” нуклеарног оружја, али и умножавањем броја припадника “нуклеарног клуба”. На први поглед исправна и у пракси потврђена теорија нуклеарног одвраћања, није ништа мање противречна. Анализом различитих теоријских концепата, практичних и

1 Albert Einstein, “Only Then Shall We Find Courage”, *New York Times Magazine*, 23. June 1946. Videti na: <http://www.federalunion.org.uk/albert-einstein/> (приступљено 25.8.2012.)

2 Појам “дуги мир” употребио је познати историчар Џон Луис Гедис. Видети: John Lewis Gaddis, *The Long Peace: Inquiries Into the History of the Cold War*, Oxford University Press, New York, 1987

теоријских услова важења и различитих праваца мишљења по питању нуклеарног одвраћања, бићемо корак ближе одговору на оправдано питање “да ли нуклеарно одвраћање заиста функционише”? Постављени нимало лак задатак такође захтева објективну емпиријску анализу, без претходно усвојене “слепо вере” у његово беспрекорно функционисање.

Концепт нуклеарног одвраћања

Одвраћање у најопштијем виду значи употребу претње силом како би се противник понашао на начин на који то жели актер који прети. Овако широко дефинисано одвраћање, односи се на многе моделе понашања најразличитијих друштвених актера који поседују одређени капацитет силе. Иако не постоји теоријски консензус о томе шта је заправо „одвраћање“, када и како функционише, може се рећи да је „употреба претњи како би се противник натерао да се понаша на жељени начин“, језгро свих дефиниција.³ У основи теорије одвраћања (deterrence theory)⁴ у науци о међународним односима налази се употреба претње војном силом неке државе, која подразумева вршење одмазде уколико се држава против које је претња усмерена не буде понашала на жељени начин. Томас Шелинг посматра одвраћање као “претњу с намером да се супарник одговори од чињења одређене радње”.⁵ Александар Џорџ и Ричард Смоук одвраћање дефинишу као “једноставно убеђивање противника да ће трошкови и/или ризици одређеног курса деловања надмашити користи”.⁶ Одвраћање подразумева ситуацију где „најмање једна страна озбиљно разматра напад док друга помоћу претње снажном (нуклеарном) одмаздом жели да напад спречи”.⁷

3 George W. Downs, “The Rational Deterrence Debate”, *World Politics*, Vol. 42, No. 2, January 1989, p. 226

4 Појам “deterrence” и појам “одвраћање”, у овом раду биће коришћени као синоними иако поједини теоретичари у концепту “deterrence” наглашавају категорију страха, а не економску цост-бенефит анализу, те би синтагма “одвраћање путем застрашивања” била веродостојнија.

5 Thomas C. Shelling, *Arms and Influence*, Yale University Press, New Haven, 1966, p. 69

6 Alexander George and Richard Smoke, *Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice*, Columbia University Press, New York, 1974, p. 11

7 Patrick Morgan, *Deterrence*, Sage Publications, Beverly Hills, 1983, p. 30

Теорија одвраћања базирана је на реалистичкој претпоставци да су државе једини (или бар најважнији) актери међународних односа, које имају сопствене интересе и располажу војном силом коју могу користити директно или индиректно (кроз претњу). Заједничка особина свих стратега је да свет националних држава виде као “хобсовски” према суштини, а на нуклеарно одвраћање гледају као на “државни разлог” опстанка.⁸ Без нуклеарног оружја, мисле реалисти, свет би вероватно био опасније место за живот.⁹ Теорија рационалног одвраћања почива на најмање три елемента без којих није могуће њено функционисање, и то: веродостојни капацитети (војна сила), јасно усмерена претња и жеља да се исказана претња спроведе.¹⁰ Исходиште рационалног одвраћања налази се у теорији рационалног избора јер дели заједничке претпоставке о стратешком понашању рационалних актера који бирају оне опције из којих извлаче највише користи.¹¹

Први стратег који је покушао да изрази суштину нуклеарног одвраћања, Бернард Броди, тврдио је да у атомским бомбама лежи способност одвраћања противника од напада на поседника тог оружја. Он је наглашавао тежњу државника да у будућности избегавају ратове због опасности од употребе „апсолутног оружја“. Броди запажа како је „до сада основни циљ војног естаблишмента био да добије ратове, а од сада је главни циљ како да их избегне.“¹² Нуклеарно одвраћање подразумева рационално понашање потенцијалних држава-агресора да ће трошкови рата бити сигурно већи од евентуалне користи. Нуклеарно оружје је имало већу моћ да застраши и одврати противника због своје могућности доношења неприхватљиве штете другој страни.¹³ Роберт Мек-

8 Russell Hardin and John J. Mearsheimer, “Symposium on Ethics and Nuclear Deterrence”, *Ethics*, Vol. 95, No. 3, April 1985, pp. 411-412

9 Исто., p. 413

10 William Kaufman, “The Requirements of Deterrence”, in William Kaufman, ed., *Military Policy and National Security*, Princeton University Press, Princeton, 1956, p. 19

11 Видети: Christopher Achen and Duncan Snidal, “Rational Deterrence Theory and Comparative Case Studies”, *World Politics*, Vol. 41, No. 2, January 1989, pp. 143-169

12 Bernard Brodie, “Implications for Military Policy”, in *The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order*, ed. Bernard Brodie, Harcourt, Brace and Company, New York, 1946, p. 76

13 Kenneth Waltz, “Peace, Stability and Nuclear Weapons”, *Policy Papers*, Institute

намара, секретар за одбрану у Кенедијевој администрацији, дефинисао је минимум неприхватљиве штете као деструкцију 1/5 до 1/4 непријатељске популације и 2/3 до половине противникових индустријских капацитета.¹⁴

Теоретичари реалистичке школе мишљења у науци о међународним односима, исказују веру у способност нуклеарног одвраћања да спречи рат између нуклеарних сила, па се одвраћање неретко дефинише као мера која спречава рат коришћењем психолошких уместо физичких средстава.¹⁵ Теорија и стратегија одвраћања своју популарност дугују нуклеарном оружју, и када се говори о концепту одвраћања, углавном се мисли на „нуклеарно одвраћање“. Једноставно, нуклеарно наоружање представља врхунац деструктивне моћи једне војне силе. Примера ради, дефиниција „одвраћања“ у речнику војних термина војске Сједињених Америчких Држава (даље: САД), односи се на „превенцију неке акције путем страха од последица“ у чијем је језгру „стање ума изазвано постојањем веродостојне претње“.¹⁶ Овде се мисли на одвраћање путем нуклеарног оружја. Слично је и са речником америчког ваздухопловства, који „одвраћање“ дефинише у контексту „узајамног осигураног уништења“ нуклеарним оружјем.¹⁷

Можемо разликовати два основна приступа одвраћању, према наглашавању језгра теорије, иако је модалитет и ефекат одвраћања једнак у оба случаја. Први приступ је економски по својој суштини јер наглашава цост/бенефит анализу трошкова и користи у концепцији одвраћања. Одређена држава, према овом моделу бива одвраћена од напада на нуклеарну силу из разлога што би другачије понашање довело до неприхватљиво великих трошкова по њу. Други приступ је по својој природи психолошки јер у језгру теорије одвраћања

on Global Conflict and Cooperation, UC Berkeley, 1995, p. 10

14 Драган Петровић и Богдан Стојановић, *Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР)*, Пешић и синови, Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2012, стр. 129

15 John M. Collins, *Grand Strategy*, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland, 1973, p. 267

16 Department of Defence Joint Publication 1-02, *Dictionary of Military and Associated Terms*, 8 November 2010, p. 90

17 Air Force Doctrine Document (AFDD) 1-2, *Air Force Glossary*, 11 January 2007, p. 50

ставља категорију „страха“ од уништења као главни разлог одустајања од напада на нуклеарну силу, а опстанак као природну склоност сваког човека, а следствено томе и државе. Иако по својој методологији различити, економски приступ са методама микроекономије и психолошки приступ са индуктивном и квазиексперименталном психолошком методом, заправо представљају две стране истог новчића.¹⁸

Стога се препоручује синтетички приступ проблематици одвраћања. Џорџ Даунс, анализирајући постулате теорије одвраћања, поставља питања попут: “Да ли је одвраћање успело ако рат наступи након три године, а без одвраћања би избио одмах?” или “Да ли пропаст одвраћања у пракси мора значити крах теорије одвраћања?”¹⁹ Разликовањем одвраћања у пракси и теорије одвраћања, Даунс наводи да избијање рата између две државе, од којих је једна употребљавала претњу да одврати напад, не мора значити пропаст теорије већ искључиво пропаст одвраћања у пракси.²⁰ Комплексност и проблематика теорије рационалног одвраћања захтева посебну анализу, док релевантност за овај рад има искључиво теорија и пракса нуклеарног одвраћања, финансираног на одвраћању нуклеарним оружјем. Стога је оправдано користити термин “егзистенцијално одвраћање” да би се нагласио ефекат нуклеарног оружја.²¹

Према тзв. класичној теорији нуклеарног одвраћања, све државе, конфронтиране са нуклеарним опонентима, понашаће се опрезно када је реч о употреби силе. У преводу, нуклеарна сила је способна да одврати увек и сваког. Шелинг наводи да “нуклеарно одвраћање одвраћа чак и ниже акте агресије због несигурности да ли ће ограничени рат ескалирати у свеопшти рат”.²² У односима између држава, од којих је макар једна нуклеарна сила, одвраћање нуклеарним оружјем ће функционисати, чак и у случају конфликта ниског интензитета.²³ Некадашњи амерички секретар за одбрану, Роберт

18 George W. Downs, “The Rational Deterrence Debate”, нав.дело, р. 225

19 Исто, р. 228

20 Исто

21 McGeorge Bundy, “The Bishops and the Bomb”, *New York Review of Books*, June 10, 1983, р. 4

22 Thomas C. Shelling, *Arms and Influence*, нав.дело, chapter 3

23 Више о класичној теорији нуклеарног одвраћања у: Jacek Kugler, “Terror With-

Мекнамара, не верује у тезу по којој нуклеарно оружје може одвратити конвенционални напад.²⁴ Кенет Волц тврди да катастрофични исходи потенцијалне нуклеарне размене чине цену рата енормном, па чак и мали ризик од рата може бити елиминисан кроз одвраћање. Ако постоји и најмања могућност да би супарник узвратио нуклеарно, држава ће бити одвраћана од агресивног понашања, било да је реч о сукобима на нижим нивоима ескалације.²⁵ Волц одбацује “етноцентричност” психолошких критика одвраћања које се према његовом мишљењу базирају на ставу да постоје “ниже расе”, мислећи на одређене државе које не заслужују да поседују нуклеарно наоружање.²⁶ Класични теоријски ставови, о чему ће бити речи у даљој анализи, траже ревизију и надоградњу.

Уз нужно схватање ширине концепта “одвраћања” и његовог коришћења у различитим научним дисциплинама, потребно је назначити искључиви предмет даље анализе, а то је “нуклеарно одвраћање” као употреба претње нуклеарном одмаздом ради одвраћања конвенционалног или нуклеарног напада. Аутор на овом месту жели да подробно истражи да ли нуклеарно одвраћање заиста функционише и да увиди његове слабости, ограничења и домете у теоријском и практичном смислу. Анализа теорије одвраћања ограничава се на билатералне односе између држава од којих је бар једна нуклеарна сила.

out Deterrence: Reassessing the Role of Nuclear Weapons”, *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 28, No. 3, 1984, pp. 470-506; Bernard Brodie, *Strategy in the Missile Age*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1959

24 Видети: Robert McNamara, “The Military Role of Nuclear Weapons: Perceptions and Misperceptions”, *Foreign Affairs*, No. 62, 1983, pp. 59-80

25 Kenneth Waltz, “Nuclear Myths and Political Realities”, *American Political Science Review*, Vol. 84, No. 3, September 1990, pp. 731-734

26 Kenneth Waltz, “The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better”, *Adelphi Papers*, No. 171, International Institute for Strategic Studies, London, 1981, p. 30

*Проблем рационалности
и стратешко мишљење*

“Мислим, дакле одвраћам”, део је провокативног наслова рада који презентује веру у рационално одвраћање.²⁷ Заиста, на први поглед у нуклеарном одвраћању нема ничег спорног јер се базира на постулату здравог разума. Међутим, управо “здрав” разум у који теорија одвраћања полаже све наде, може бити веома проблематичан.

Некадашњи саветник америчког председника, Пол Нице рекао је: “Ефекат нуклеарног одвраћања на ирационалне актере доводи се у питање...рационално мишљење је неопходно да би одвраћање радило”.²⁸ Роберт Џервис наводи да је за успешну стратегију одвраћања потребно много мање од тоталне рационалности.²⁹ Да би нуклеарно одвраћање функционисало није потребно, каже Волц, да доносиоци одлука праве комплексне трошкови-користи калкулације пре доношења сваке одлуке, већ је довољно да буду осетљиви на високе “трошкове”. Волц овај минималан захтев за функционисање одвраћања назива “претпоставком рационалности”.³⁰ Он наводи најекстремнији пример како би чак и Хитлер био застрашен и одвраћен од агресивних акција у Европи да су савезници 1939. године располагали нуклеарном силом.³¹ Замислимо чак да Хитлер не би био одвраћен, али да ли би се његови генерали и други подређени из владајуће елите, повиновали његовим самоубилачким акцијама или би одбили послушност и покушали да га свргну.³² Закључак који се намеће из овог става јесте да су државе увек рационалније од појединаца јер постоји дисперзија моћи, те ће увек постојати

27 Видети: Richard Ned Lebow and Janice Gross Stein, “Rational Deterrence Theory: I Think, Therefore I Deter”, *World Politics*, Vol. 41, No. 2, January 1989, pp. 208-224

28 Donald C. Whitmore, “Revisiting Nuclear Deterrence Theory”, 1998, http://www.abolishnukes.com/short_essays/index.html (приступљено 28.8.2012.)

29 Robert Jervis, “Deterrence Theory Revisited”, *World Politics*, Vol. 31, No. 2, January 1979, p. 299

30 Kennet Waltz, “The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better”, нав.дело, р. 11

31 Исто, р. 20

32 Исто

минимум рационалности који ће одвратити државу од суицидног курса.

Перспектива организационе теорије демонтира став да су државе једини актери који се понашају у складу са сопственим интересима.³³ Ту су још организационе јединице са својим сетовима вредности, идеја и посебним склоностима, што све укупно компликује однос у скупу “рационалних” понашања различитих организационих јединица. Како су Џејмс Марш и Херберт Симон нагласили, “свет тежи да буде перципиран од стране чланова организационих јединица у појмовима партикуларних концепата организацијског речника”.³⁴ Осим тога, чак и саме организације попут војске, садрже конфликтне циљеве и уже интересе појединих под-нивоа (ваздухопловство, морнарица, копнена армија).³⁵ Унутар организација развија се тзв. организациона култура и производи се заједнички скуп вредности које деле њени чланови и у складу са којима се понашају.³⁶ Иако организациона теорија проширује видике, чини се да пренаглашава снагу интереса под-државних организационих јединица на осетљивом пољу односа између нуклеарних сила. Тачно је да постоје бројни сукобљени интереси организационих јединица али оне поседују заједнички мета-интерес који се тиче сопствене егзистенције. Свака организација са својим партикуларним интересима тежи пре свега опстанку, па се може рећи под-јединице неће тежити отпочињању нуклеарног рата. Склоности и тенденције организационих јединица нису увек конвергентне са њиховом улогом у државном систему. Ричард Бетс наводи да цивилни лидери у кризним ситуацијама нису ништа мање склони употреби силе од генерала и војника.³⁷

33 Scott Sagan, “The Perils of Proliferation: Organization Theory, Deterrence Theory, and the Spread of Nuclear Weapons”, *International Security*, Vol. 18, No. 4, Spring 1994, p. 71

34 Исто., p. 72

35 На пример конфликтни интереси америчког ваздухопловства и морнарице око тога који вид ће бити главни носилац нуклеарне силе, или чак конфликтни интереси унутар ваздухопловства (авијација и ракетне снаге). Свака под-јединица тежи максимизацији сопствених интереса.

36 Karl Weick, “Organizational Culture as a Source of High Reliability”, *California Management Review*, Vol. 29, No. 2, Winter 1987, p. 124

37 Richard Betts, *Soldiers, Statesmen, and Cold War Crises*, 2d ed., Columbia Univer-

Претпоставка да се државе у основи понашају рационално није емпиријски потврђена већ симплификује комплексну стварност коју чини мрежа испреплетаних идеја, норми, вредности, психолошких карактера и институција са својим механизмима, које утичу на одлуке и понашања актера у међународним односима. Аутор овог рада жели да прикаже “стаклене ноге” на којима почива рационалност према својој онтолошкој природи. Наиме, феномени објективне стварности пролазе кроз “филтер” људског мишљења пре него што се делује према или у вези са наведеним феноменом. Људско мишљење том приликом производи идеје о феномену, са једне, и омогућава практично деловање, са друге стране. На тај начин било које практично деловање носи печат субјективног конструисања стварности, које се огледа у процесу “филтрирања” путем норми, идеја, норми, вредности, психолошких црта, након чека долази до испољавања практичног деловања. Изграђени идентитет утиче на практично испољавање, али оно повратном спрегом такође утиче на изградњу идентитета јер константно пролази кроз “филтер” мишљења, мењајући и допуњујући идентитет. Шта би према томе представљало рационално понашање? Рационално би било, у теорији, оно понашање које не пролази кроз поменути сложени “филтер” мишљења, већ искључиво кроз “филтер” трошкова и користи, где ћемо увек изабрати деловање које доноси више користи.

Проблем настаје код одређивања критеријума за трошкове јер су они такође субјективно перципирани.³⁸ Ако није реч о чисто економским критеријумима трошкова и користи, мада је и немогуће целокупно људско понашање свести на економско понашање, чини се немогуће одредити објективне критеријуме за рационално понашање тј. створити објективни и универзални “филтер” из кога се еманира практично деловање. Овај проблем, према мишљењу аутора овог рада, иманентан је рационалном понашању, онако како га дефи-

sity Press, New York, 1991, pp. 213-236

38 Нпр. једна политичка елита може сматрати да то што је њихова држава изашла из рата са 10.000 мртвих и рањених и три разрушена града, али при том добила територијална проширења за трећину постојеће територије, донело више користи него трошкова. Друга политичка елита може сматрати да су трошкови надмашили користи иако је реч о истој ситуацији.

нишу креатори теорије одвраћања, те се може рећи да осим дуго расправљаног проблема информација који доводи до тзв. “ограничене рационалности”, постоји перманентна “конструисана рационалност”. Оваква “конструисана рационалност” чини се универзалном због сличности у понашању највећег броја актера (када је реч о нуклеарном одвраћању), али ипак постоји стална могућност да одређени актер “искочи” из тог наизглед универзалног шаблона понашања.

Нуклеарно одвраћање у свом практичном облику заправо представља стратегију која почива на стратешком мишљењу и понашању држава, базирајући се на претпоставци рационалног одлучивања. Свако стратешко мишљење претпоставља рационалност као компонентну без кога такво мишљење није могуће, док нуклеарно одвраћање без стратешког мишљења не може функционисати. Нуклеарно одвраћање као стратегија³⁹ не представља стратегију у њеном изворном значењу, као ратоводство, већ стратегију индиректне употребе војне силе ради остваривања одређених политичких циљева. Све до уласка у нуклеарну еру, стратегија и стратешко мишљење били су резервисани за људе из војног сектора, али се тада “селе” из генералштабова и војних института у цивилне кабинете. Стратегија и политика међусобно су се преплитале током трајања Хладног рата, те је било врло тешко повући границу њиховог разграничења.⁴⁰ Први пут се о стратешком мишљењу као друштвеном процесу говори 1966. године на конгресу Светског удружења социолога.⁴¹ То је значајно јер нуклеарно одвраћање у пракси постаје стратегија у рукама политичара, а не војника, што је заправо и омогућило нуклеарном оружју да пронађе своју сврху и “употребљивост”. Речено је да свако стратешко мишљење захтева рационалност актера и тежи пројектовању понашања у одређеним ситуацијама. Ако држава А саопшти држави Б да ће на њу извршити снажан атомски напад уколико се држава Б одлучи да је нападне, стратегија државе А пројектује

39 Појам настао стапањем грчких речи *stratos* (војска) и *ago* (водим).

40 Драган Петровић и Богдан Стојановић, *Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР)*, нав. дело, стр. 120

41 Radovan Vukadinović, *Nuklearne strategije supersila*, August Cesarec, Zagreb, 1985, str.7

будуће понашање према моделу рационалног избора. Ту се поставља проблем, шта ако рационалност закаже?

Ако претња успе да одговори супротну страну од напада, стратегија нуклеарног одвраћања је остварила успех. Ако претња не успе, увек је могуће тврдити да стратегија нуклеарног одвраћања и даље функционише него је претња била сувише “слаба”, није схваћена озбиљно или је постојао проблем у комуникацији током упућивања претње.⁴² Теорија нуклеарног одвраћања се једноставно лако може одбранили од појединих критика тиме што се за неуспешно одвраћање може “окривити” проблем недостатка информација и сазнајних могућности или тзв. ограничена рационалност

*Кредибилитет претње
и “разумљива” комуникација*

Претњи не сме недостајати кредибилитет. Она мора бити стварна и веродостојна. За успешно одвраћање захтева се психолошка интеракција лидерских елита држава које учествују у стратешком калкулусу (иницијатор и мета одвраћања). Прво, држава А мора да разуме како држава Б “размишља” и понаша се тако да може направити стратегију која ће је мотивисати да не делује (не нападне). Друго, држава Б мора “мислити” и понашати се у складу са разумевањем и предвиђањем државе А. Треће, не сме да постоји могућност за нераздевање између држава А и Б тј. мора се тачно знати који акт ће испровоцирати нуклеарни одговор. Застрашивање и одвраћање кроз претњу мора да буде схватљиво и стварно (без тзв. блефовања), али мора давати избор мети одвраћања. Ова три услова односе се на људску комуникацију, процене и пројектовано понашање. Не може се са сигурношћу рећи да сви услови могу увек бити испуњени до перфекције.

Проблеми настају из разлога што се одлуке доносе у интерној интеракцији управљачких елита, што аутоматски смањује могућност за стопроцентно успешну процену или пројекцију понашања. Не може се предвидети понашање сваког актера у процесу одлучивања јер сваки учесник тог процеса има сопствене склоности, идеје, вредности и различито

42 George W. Downs, “The Rational Deterrence Debate”, нав. дело, р. 227

реагује у одређеним ситуацијама. Једноставно, не постоји потпуна предвидљивост и сценарио лоше калкулације увек остаје отворен. Једна лоша процена у ситуацији када је свака страна способна да почини несагледиву штету другој страни и читавој планети, може резултирати катастрофом. Одлучивање на ивици нуклеарног рата, при том тешко може бити искључиво рационално, “очишћено” од стреса и емоционалног набоја.

Додатни проблем кредибилитета претње је у томе што се држава ослања на претњу истребљивачким нападом.⁴³ Вилсон наводи да у 3.000 година постоји само један пример рата до истребљења који укључује циљеве потпуног уништења и убијања противникове популације. Такав рат, једини у историји, био је Трећи пунски рат.⁴⁴ Иако постоје мањкава разликовања геноцида и рата истребљења, као и нејасни критеријуми категоризације, Вилсонов став узет са резервом, има за циљ да презентује ретко избијање ратова до истребљења у досадашњој историји. Следствено томе, претња једним таквим ратом не може бити веродостојна јер оруђе уништења није пресудно, наводећи да је и пре 2.000 година било могуће (иако спорије) спровести рат до истребљења, а он је ипак ретко избијао.⁴⁵

Способност за “други удар” и апсолутна одбрана

Главна питање које се тиче ефективности нуклеарног одвраћања јесте “колико је довољно” да би се противник одвратио. Одговор на ово питање не тиче се толико квантитета већ квалитета система одвраћања. У ту сврху држава мора развити снаге за “други удар” које би остале нетакнуте и способне да узврате, чак и после непријатељског нуклеарног напада на виталне циљеве. Према теорији нуклеарног одвраћања свака држава биће одвраћена снагама за “други удар” супарника, чак и она коју води фанатик (попут Хитлера).⁴⁶

43 Ward Wilson, “The Myth of Nuclear Deterrence”, *Nonproliferation Review*, Vol. 15, No. 3, November 2008, p. 429

44 Исто, pp. 429- 430

45 Исто

46 Waltz, “Nuclear Myths and Political Realities”, нав.дело, p. 739

За ту намену развијане су интерконтиненталне балистичке ракете, чврсто укопане у бетонским силосима или качене на мобилне лансере који су могли да делују готово са било ког места, али и подморнице које су као одговор на нуклеарни напад могле да подводно лансирају ракете са нуклеарним бојевим главама и угљенишу противника у кратком року. Према теорији одвраћања, способност за други удар представља круцијалну компоненту повећања потенцијалних губитака по нападача до те мере да он одустаје од напада. У односима нуклеарних сила, да би одвраћање функционисало, потребно је обезбедити узајамно осигурано уништење (*mutual assured destruction: MAD*) у евентуалном сукобу.

Одвраћање тражи потенцијални ефикасан нуклеарни напад од којег се друга страна не може одбранити. Наиме, развој дефанзивних капацитета државе у одбрани од нуклеарног напада, изнедрио би опцију нуклеарног рата као рационалну за ону државу која располаже таквим одбрамбеним могућностима. Експерти процењују да није могуће направити систем одбране од балистичких ракета који би био сто процентно успешан. Чак и једна од десет лансираних ракета направила би немерљиво велику штету. Државе су одлучиле да своје дефанзивне капацитете доведу до минорних граница јер све што разлабављује одвраћање није пожељно. Рањивост нуклеарне силе може бити разлог за први и одлучујући напад, али у случају осигураног контра-удара, директан напад нестаје као реална опција што резултира успешним одвраћањем. Споразум о антибалистичким ракетама (*ABM Treaty*) потписан 1972. године, доказ је жеље нуклеарних опонената да спрече материјално угрожавање стратегије одвраћања.

Нуклеарно оружје је веома мало и покретљиво, што пружа могућност за лако сакривање. Волц верује да ће свака нуклеарна сила без већих проблема развити снаге другог удара због тога што се “велика количина експлозивне моћи налази се у малим пакетима”.⁴⁷ То је тачно ако се узме у обзир да је око 15кг У-235 довољно за једну нуклеарну бомбу невестоватне деструктивне моћи, која се без проблема може накатити на балистичку ракету. Једна интерконтинентална ба-

47 Исто, р. 732

листочка ракета може носити више нуклеарних бојевих глава (систем MIRV⁴⁸). Џозеф Нај сликовито описује моћ сконцентрисану у малом простору, наводећи да једна ракета може да понесе више експлозива него што је коришћено током читавог Другог светског рата. Сликровити приказ односа моћи нуклеарне бомбе и конвенционалног експлозива најбоље се види поређењем совјетске експлозије из 1961. године када је “Тсар” бомба остварила принос од 60 мт (мегатона) што је тридесет пута више од целокупног експлозива коришћеног у Другом светском рату.⁴⁹ Нуклеарне силе развијају најразличитије системе одашиљања, попут балистичких ракета најразличитијих домета, лансираних са копна или подморница, ултра прецизних крстарећих ракета или стратешких бомбардера натоварених атомским бомбама. Имајући у виду све наведено, чини се да овај услов није тешко остварити и да ће свака сила која развије нуклеарно оружје у старту тежити и без већих проблема створити минималне снаге које би преживеле први удар и биле способне да узврате, наносећи ултимативну штету противнику.

Ауторизација и контрола нуклеарних арсенала

Један од главних разлога који се наводи за нужност денуклеарнизације међународних односа и уништења атомског оружја јесте проблем случајне, неауторизоване употребе или употребе услед техничких грешака. Историја бележи случајеве када је постојала велика опасност да дође до таквих употреба. Нуклеарни оптимисти наводе да ће се државе на овом пољу понашати рационално и тежити стриктној контроли својих нуклеарних арсенала. Оне неће ризиковати нуклеарни напад на своју територију услед неке неауторизоване или случајне употребе.⁵⁰ Државе ће наводно имати снажне подстицаје да све држе под контролом, али је велико питање да ли су оне способне за тако нешто јер немају право

48 Акроним од “multiple independently targetable reentry vehicle”.

49 Džozef Naj, *Kako razumevati međunarodne sukobe*, Stubovi kulture, Beograd, 2006, str. 183

50 Kennet Waltz, “The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better”, нав. дело, р. 16

на грешку. На врхунцу Кубанске ракетне кризе 1962. године, војници у ваздухопловној бази у Монтани, намонтирали су ракете “Минутеман” тако да их могу лансирати независно од централне команде, и то без икакве ауторизације.⁵¹ Последњег дана Кубанске кризе, НОРАД (North American Aerospace Defence Command) је информисан да је извршен нуклеарни напад са Кубе балистичком ракетом која ће погодити Флориду, али се испоставило да је оператор радара убацио тест касету са симулацијом напада збунивши колеге да се ради о правом нападу.⁵²

Може се рећи да опасност од “случајног” избијања нуклеарног рата, расте са развојем софистицираних система одашиљања. Педесетих година суперсиле су имале неколико часова времена да утврде да ли је реч о правом или лажном нападу, али развојем интерконтиненталних балистичких ракета тај рок износи максималних 30 минута, док за подморничке балистичке ракете лансиране са ближих локација тај рок може износити мање од 10 минута.⁵³ Ако је реч о нуклеарним силама које су суседи, попут Индије и Пакистана, зависно од локације одашиљања и мете, тај рок може износити 2-3 минута. Грешка може довести до ситуације када се држава нађе пред избором да у року од пар минута одлучи да ли ће одговорити одмаздом. Године 1983. совјетски потпуковник Станислав Петров, спречио је нуклеарни рат након што је радар пријавио лансирање пет америчких балистичких ракета “Minuteman” на Совјетски Савез, а он одлучио да поверује како се ради о техничком квару и команду извести о лажном нападу.⁵⁴

Касније се испоставило да је дошло до квара на сателитском систему раног упозорења, а развој ситуације био би другачији да је Петров којим случајем известио централну команду о стварном нападу на совјетску територију. Коначна одлука о употреби нуклеарног оружја и томе да ли ће мили-

51 Scott Sagan, “The Perils of Proliferation: Organization Theory, Deterrence Theory, and the Spread of Nuclear Weapons”, нав. дело, р. 96

52 Исто

53 Исто, р. 99

54 Видети: “I Had a Funny Feeling in my Gut”, *Washington Post*, 10 February 1999 <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/coldwar/shatter021099b.htm> (приступљено 2.9.2012.)

они људи живети, лежи у рукама мале групе људи, обавијеним велом тајне.⁵⁵ Све што је створио човек кварљиво је и несавршено, па тако и процедуре лансирања оружја могу заказати а техничка средства дати погрешну слику о противничком нападу. Инциденти су иманентни свакој технологији, чак и оној најсофистициранијој. Катастрофе у Чернобиљу и Фукушими, иако се тичу цивилне нуклеарне употребе, доказ су да најбоље обезбеђени и најсофистициранији технички системи могу колапсирати. Комплексни технички системи попут нуклеарних електрана, биотехнолошких и хемијских постројења, нафтних танкера и рафинерија, припадају групи “високо-ризичних технологија”.⁵⁶ Закључак је да државе иако теже искорењавању инцидентних ситуација, оне су увек могуће, било да се ради о погрешним потезима запослених или техничким недостацима. Иако не постоји “апсолутна сигурност од инцидента” остаје нам да се уздамо у максималну посвећеност држава да се понашају на начин који би могућност за њихово избијање свеле на најмању могућу меру.

Социјални конструктивизам и морална критика одвраћања

За разлику од доминантно реалистичких приступа у овом домену, представимо научни правац који форсира и бави се нематеријалним елементима нуклеарног одвраћања у међународној политици, а то је социјални конструктивизам. Према овом приступу, ми смо ти који креирамо стварност. Свет је наша представа и онакав је како га видимо и именујемо. Кроз овакав правац мишљења анализира се дискурс о неупотреби нуклеарног оружја још од 1945. године до данас, и шта је томе допринело. Према овом приступу нуклеарно одвраћање представља фикцију која није доказана већ се своди на чисто нагађање. Позната је иронична паралела Варда Вилсона који верује како га вампири нису напали јер носи бели лук око врата. Као доказ за то наводи да га вампири још увек нису напали.⁵⁷ Неупотреба нуклеарног оружја није

55 Russell Hardin and John J. Mearsheimer, “Symposium on Ethics and Nuclear Deterrence”, нав. дело, р. 422

56 Више о томе у: Charles Perrow, *Normal Accidents: Living with High-Risk Technologies*, Basic Books, 1984

57 Ward Wilson, “The Myth of Nuclear Deterrence”, *Nonproliferation Review*, нав.

рационани избор већ је настала табуизацијом кроз креирање културних, идејних и нормативних образаца. Одвраћање је људска конструкција, а не објективно узрочно-последично деловање.

Норме делују као правила која дефинишу идентитет актера (конститутивни ефекат норме) или као стандарди који прописују одређено понашање дефинисаног идентитета (регулативни ефекат норме).⁵⁸ Нуклеарни табу се може схватити као „забрана која извире из стратешке културе против употребе нуклеарног оружја“.⁵⁹ Према томе, ако нека држава не нападне другу нуклеарним оружјем, то не мора бити показатељ успеха нуклеарног одвраћања, већ да постоји прихваћена норма о томе како нуклеарно оружје не би требало употребити. Међутим, мањкавост овог приступа је у томе што он иако може да објасни нуклеарну апстиненцију између две нуклеарне силе, не може објаснити зашто се никада није десило да нека нуклеарна сила нападне другу конвенционалним наоружањем.⁶⁰ Не-нуклеарно оружје није табуизовано, па ипак није употребљено у ратном сукобу између две нуклеарне силе. Осим тога, нуклеарни табу није у супротности са теоријом одвраћања јер се може схватити као производ успешног функционисања стратегије нуклеарног одвраћања. Табу у том случају представља дериват успешне стратегије, а не нешто што долази уместо ње.

Морални критичари стављају питање “да ли је стратегија нуклеарног одвраћања морална”, у сам центар проблема. Претња “осигураним уништењем” која је неселиктивно усмерена према свим грађанима супарничке државе, не може

дело, р. 433

58 Наведени концепт норме преузет из: Katzenstein J. Peter, „Introduction: Alternative Perspectives on National Security“, in: Katzenstein J. Peter, ed., *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996, р. 5

59 Ову дефиницију дао је Бери Бузан. Цитирано у: John Baylis, Steve Smith and Patricia Owens, eds., *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 5th Edition, Oxford University Press, New York, 2010, р. 388

60 Нуклеарне силе међусобно нису никада ратовале иако историја познаје примере да су две нуклеарне силе водиле ограничене оружане сукобе, попут совјетско-кинеског сукоба на граници 1969. године или индијско-пакистанског 1998. године. Међутим, ово нису били ратови у правом смислу речи већ само ограничени оружани сукоби, који нису ескалирали управо због постојања нуклеарног оружја.

бити исправна са становишта морала.⁶¹ Одмазда обухвата масовно убијање недужних цивила, а позивање на реципроцитет као оправдање, не одговара прихваћеним моралним начелима.⁶² Без жеље дубље анализе “шта је морал” и да ли је нуклеарно одвраћање са тог аспекта допустиво, евидентно је да стратегија нуклеарног одвраћања у свом језгру садржи “концепт освете”. Међутим, сваки рат који укључује убијање недужних цивила, као и претњу таквим ратом, можемо сместити у категорију “неморалних”. Претња нуклеарном одмаздом не представља никакав изузетак, осим што би број људских жртава био немерљиво већи. Слично претходно постављеном питању “да ли је рат (било који) рационалан”, можемо поставити питање “да ли је рат моралан”. Одговор на ово питање спада у домен политичке философије и нема пресудан утицај на деловање актера у пракси. Многе акције држава и њихових лидера у међународној политици можемо сврстати у категорију неморалних према различитим критеријумима, али то их не спречава да се оне одигравају. Одговор Хедлија Була на замерке моралних критичара упућене стратезима, можда представља најбољи савет за понашање у по том питању. Бул сматра да политичке одлуке (ту спада и улазак у рат), не смеју бити доношене искључиво у стратешким, већ и у моралним оквирима.⁶³ То значи да морал на пољу нуклеарног одвраћања може имати стабилизирајућу и корективну улогу, где може додатно ојачати одвраћање у пракси и спречити избијање нуклеарног рата.

Домети проширеног одвраћања

Проблем теорије нуклеарног одвраћања неретко лежи у тзв. “само-одвраћању” које ступа на снагу у ситуацијама када су претње по опстанак државе велике, што њену претњу одмаздом чини некредитбилном, непоузданом и слабо веродостојном.⁶⁴ Страх од сопственог опстанка може да одврати

61 Russell Hardin and John J. Mearsheimer, “Symposium on Ethics and Nuclear Deterrence”, нав. дело, р. 413

62 Исто, р. 414

63 Hedley Bull, “Strategic Studies and Its Critics”, *World Politics*, Vol. 20, No. 4, Jul 1968, pp. 598-599

64 Видети: Donald C. Whitmore, “Revisiting Nuclear Deterrence Theory”, нав. дело, http://www.abolishnukes.com/short_essays/index.html (приступљено 5.9.2012.)

државу од стварне претње одмаздом. Само-одвраћање се нарочито манифестује код тзв. “проширеног одвраћања”, насталог током Хладног рата као комплекснији и непредвидљивији вид стратегије одвраћања. “Проширено одвраћање” предвиђало је америчку претњу одмаздом уколико Совјети нападну њихове европске савезнике. Велико је питање да ли је таква претња имала веродостојност јер би њено спровођење значило угрожавање Вашингтона или Њујорка зарад опстанка Париза или Бона. Могуће је да би САД повукле свој “нуклеарни кишобран” уколико би криза претила да угрожи америчке грађане и територију, али у исто време можемо закључити да совјетска инвазија западне Европе никада није наступила.⁶⁵

Због постојања дилеме о томе да ли су САД биле спремне да поднесу жртву зарад европских савезника, Велика Британија и Француска одлучиле су да развију сопствене нуклеарне капацитете. Амерички нуклеарни арсенали нису спречили Кину да нападне америчке трупе у Кореји. У ограниченом рату ван америчке територије, нуклеарне бомбе САД биле су практично неупотребљиве. Праг међусобне толеранције нуклеарних сила подиже се на највиши ниво, а све у циљу избегавања директног ратног сукоба. Поступци попут америчких напада на Северну Кореју и авантуре у Вијетнаму или совјетске инвазије на Мађарску, Пољску или Авганистан, остали су некажњени са аспекта директне одмазде, већ се против-мера сводила на помагање непријатељевом противнику, јавну осуду, одбијање учествовања на спортским догађајима или мултилатералним скуповима. Нуклеарно одвраћање једноставно има ограничено важење због катаклизмичног потенцијала нуклеарних бомби које се налазе у језгру стратегије.

Контрафактуалност и емпиријски налази

Одвраћање своју валидност темељи на контрафактуалности у смислу “да којим случајем нуклеарно оружје није измишљено, водили би се бар неки ратови између данашњих нуклеарних сила”. Овде се као пример често наводи пар

65 Драган Петровић и Богдан Стојановић, *Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР)*, нав.дело, стр. 130

САД-Совјетски Савез који би се према заступницима теорије одвраћања, у свету без атомског оружја, сигурно нашао у рату. Проблем овог става јесте у његовом емпиријском утемељењу и постаменту контрафактуалности “шта би било кад би било”. Тешко да заговорници наведене тезе могу доказати да ли би Индија и Пакистан или Русија и САД били данас у рату да не постоји узајамно осигурано уништење нуклеарним оружјем. Да бисмо видели да ли одвраћање функционише у пракси прво морамо бити сигурни да ли је држава Б заиста хтела да нападне државу А, па је одустала тек након ефективног одвраћања. Проблем је што је то тешко доказиво. Овде се враћамо на поменути анегдоту о вампирима. Слично можемо рећи да нас још увек нико није напао јер о каиш имамо завезан нож. Доказ за то да наш нож одвраћа непријатеља јесте што нисмо нападнути. Џорџ и Смоук такође наводе како “примери очигледног успеха одвраћања могу бити лажни”.⁶⁶ После Наполеонових ратова Европа је ушла у период мира иако тада атомско оружје није постојало. Зашто онда без доказане узрочно-последичне везе, одсуство рата у хладноратовском периоду, приписивати нуклеарном одвраћању.⁶⁷

Том логиком могуће је извести закључак да период мира од 1918. до 1925. године, када је Женевски протокол ставио хемијско оружје ван снаге, заслугу дугује „хемијском одвраћању“ тј. ефикасним међусобним претњама нападом хемијским оружјем.⁶⁸ Иако је овај аргумент пренебрегао чињеницу да хемијско наоружање заправо никада није могло ефикасно бити употребљено у рату (утицај ветра, проблем преносних механизма и циљања), те стога није имало снагу одвраћања, он прати неутемељену логику закључивања по којој је нуклеарно одвраћање спречило рат између нуклеарних сила. Заговорници нуклеарног одвраћања често наводе да нуклеарно оружје даје дипломатску снагу држави поседнику у односима са државама које такво оружје немају, мада искуство демантује такве ставове. САД су имале нукле-

66 Alexander George and Richard Smoke, *Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice*, нав. дело, р. 516

67 Ward Wilson, “The Myth of Nuclear Deterrence”, *Nonproliferation Review*, нав. дело, р. 433

68 Исто

арни монопол читаве 4 године, што није спречило Совјетски Савез да води агресивну спољну политику директно усмерену против америчких интереса која је кулминирала 1948. године блокадом Берлина.⁶⁹ Потребно је ипак нагласити разлику у снази између атомске (тзв. “А” бомбе) и хидрогенске (“Х” бомбе), јер у период нуклеарног монопола САД друга, напреднија врста бомбе није била измишљена. Наиме, “А” бомба, колико год моћна, могла је бити балансирана конвенционалним наоружањем масификацијом напада, попут оног када је бомбардован Дрезден у Другом светском рату. Према степену деструкције, атомски напад на Хирошиму био би еквивалентан конвенционалном бомбардовању 300 америчких авиона.⁷⁰ Хидрогенска бомба, више хиљада пута снажнија, далеко је напреднији тип атомског оружја, па се справом сматра да је тек ово наоружање довело до коперниканског обрта на пољу теорије и праксе ратовања. Тек са хидрогенском направом рат “постаје незамислив”. Емпиријске чињенице показују да нуклеарно оружје не даје предност држави у вођењу ограничених ратова ван своје територије и да оно нема практичну употребу у рату у којем нису угрожени витални интереси нуклеарне силе. Осим тога, такви ратови попут Корејског рата, рата у Вијетнаму, совјетске инвазије на Авганистан или постхладноратовске америчке на Авганистан и Ирак, показују да нуклеарно оружје не доноси политичку, војну и дипломатску предност, нити одвраћа противника од вођења рата. Још бољи примери неуспеха нуклеарног одвраћања у односима између нуклеарне силе и државе која не располаже атомским арсеналом, можемо пронаћи у Јомкипурском и Фолкландском рату. У овим ратовима нуклеарне силе су нападнуте иако је противник располагао информацијама да мета напада располаже нуклеарним арсеналом. Према класичној теорији рационалног одвраћања држава се не би усудила да нападне нуклеарну силу конвенционалном силом због могућности да противник одговори “нуклеарно”. Ипак, наведени примери дискредитују овај став.

69 Више о неуспесима америчке дипломатије и поред поседовања атомског монопола у: McGeorge Bundy, “The Unimpressive Record of Atomic Diplomacy” in Robert J. Art and Robert Jervis, eds., *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues*, Harper Collins, New York, 1996

70 Freedman Lawrence, *The Evolution of Nuclear Strategy*, Macmillan, London, 1983, p. 23

Израел никада није признао да располаже нуклеарном силом, мада је до 1973. године, припадност Израела „нуклеарном клубу“ била опште позната. Медији су брујали о томе још крајем 60-их, а обавештајне службе Египта и Сирије тешко да нису располагале информацијама да Израел има или у кратком року може произвести нуклеарну бомбу.⁷¹ Египат и Сирија су мимо те чињенице нападе Израел 1973. године, игноришући изјаве највиших израелских функционера да ће Израел сваки напад третирати као претњу по сопствену егзистенцију, што је додатно појачало подстицаје да Израел употреби сва расположива средства за одбрану свог права на постојање. Одвраћање је у овом случају било неуспешно у два наврата тј. према две државе, Египту и Сирији.

Други случај је Фолкландски рат када је Аргентина игнорисала чињеницу да је Велика Британија нуклеарна сила и упустила се директан рат. Може се рећи да су и Израел и Велика Британија однеле победу, те нису имале потребу да посежу за атомским бомбама као ултима ратио средством. Међутим, Египат, Сирија и Аргентина се нису упуштале у рат са ставом да ће га изгубити. За сваки рат је потребан оптимизам иницијатора сукоба јер би у супротном то значило свесно самоубиство. Амерички генерал Колин Пауел је говорећи о ауторизацији употребе атомске бомбе у Ираку запазио да „монструозно уништавање и радиоактивна загађеност чине нуклеарно оружје бескорисним у достизању било каквог рационалног војног циља”.⁷² Чак и према држави која нема могућности да нуклеарно одговори, атомско оружје тешко да може бити употребљено, осим уколико су угрожени витални интереси државе.⁷³

У односу две нуклеарне силе било какав директан конвенционални рат није прихватљив јер постоји несигурност и могућност да се сваког трена “прелије” у нуклеарни. Дошло би се до параноичне ситуације у којој би неко први посегнуо

71 Видети: Avner Cohen, *Israel and the Bomb*, Columbia University Press, 1998, pp. 327-338

72 Donald C. Whitmore, “Revisiting Nuclear Deterrence Theory”, нав. дело

73 У овом случају, витални интереси САД били би угрожени уколико би Ирак “пренео” рат на америчку територију и угрозио нпр. Вашингтон или Сан Франциско и нанео огромне губитке у људству. У таквој хипотетичкој ситуацији, када је у питању опстанак, можда би се САД одлучиле за употребу нуклеарних бомби.

за нуклеарним решењем. Чини се да одвраћање у том случају заиста функционише. Хипотеза да ненуклеарне државе неће ући у рат са нуклеарним силама показала се емпиријски нетачном. Роберт Џервис наводи да уколико су трошкови победе у рату већи за нуклеарну силу од вредности улога у сукобу, онда ће се нуклеарна сила у конфронтацији ослонити на конвенционалну силу.⁷⁴ Органски и Куглер наводе да је у 6 од 7 случајева конфронтације између ненуклеарне и нуклеарне државе, победу однела ненуклеарна земља.⁷⁵ Куглер је доказао да поседовање атомског оружја не пружа предност у кризама са ненуклеарним силама чиме је демонтирао класичну теорију нуклеарног одвраћања.⁷⁶ Стратешка моћ нуклеарног оружја нема ефекат и не утиче на резултат криза и ратова ограничених циљева. Једноставно, Велика Британија је сматрала да би много веће губитке имала уколико би испоручила нуклеарне бомбе до Буенос Ајреса зарад контроле острва која заузимају нешто више од 12.000 км².⁷⁷ Аргентина није располагала силом да уништи Лондон и за Велику Британију улози у рату нису били велики. Витални интереси нису били угрожени, па је такав рат без нуклеарне ескалације остварив, док у односу две нуклеарне силе улози постају огромни, те је рат између њих неадекватна опција. Ричард Бетс наводи да је Совјетски Савез водио далеко агресивнију политику у време атомске супериорности Сједињених Држава (до 1961.).⁷⁸

Нуклеарно оружје није фундаментално утицало на избијање криза. Али када спорови укључују конфронтацију две или више нуклеарних сила, потенцијални трошкови лоше калкулације несагледиво расту.⁷⁹ У таквим ситуацијама од

74 Robert Jervis, *The Illogic of American Nuclear Strategy*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1984, pp. 132-135

75 Organski A.F.K, and Jacek Kugler, *The War Ledger*, University of Chicago Press, Chicago, 1980, p. 176

76 О доказивању овог става видети: Jacek Kugler, "Terror Without Deterrence: Re-assessing the Role of Nuclear Weapons", нав.дело, pp. 470-506

77 Негативни ефекти били би много већи од добити. Велика Британија би трпела осуду међународне "заједнице", погоршање политичких, дипломатских и економских односа са бројним државама Јужне Америке и света, осуду јавног мњења код куће и вероватно пораз на следећим изборима политичке елите која је донела одлуку да употреби нуклеарно оружје и др.

78 Richard Betts, *Nuclear Blackmail and Nuclear Balance*, Brookings Institution, Washington, DC, 1987, pp. 213-214

79 Daniel Geller, "Nuclear Weapons, Deterrence, and Crisis Escalation", *Journal of*

учесника се захтева “погодбено понашање” ради избегавања ескалације конфликта, а то се остварује кроз реалистичку парадигму “ако хоћете мир припремите се за рат”⁸⁰. Припрема за рат “увија” се у форму исказивања спремности да се одговори нуклеарним ударом уколико дође до директног напада, мада и сама држава која прети жели да избегне ескалацију⁸¹ конфликта у рат. Нуклеарно оружје је повећало цену рата, па се државе у конфликтима понашају без жеље да повећају ризик до екстремних граница избијања рата, али у исто време граница провокације се диже повећавајући маневарски простор у кризним ситуацијама за претњу, ограничену употребу силе, посредничке ратове тј. за све што није директан рат између нуклеарних сила. Све испод нивоа директног рата нуклеарне силе ће толерисати у међусобним споровима. Према овом ставу Кубанска ракетна криза, вероватно би пре довела до рата да суперсиле нису располагале нуклеарним бојевим главама. Пошто јесу, криза је ескалирала до енормних граница, али испод прага директног обрачуна САД и СССР. Повећање маневарског простора у кризама које укључују нуклеарне силе на неки начин постаје сурогат за рат.⁸² Органски и Куглер наводе да нуклеарно оружје може одвратити рат између сила које га поседују али не и конфронтацију на nižем нивоу.⁸³

Наведени примери, без поговора, руше класичну теорију нуклеарног одвраћања која важи и за конфликте у које је укључена макар једна нуклеарна сила. Прво, уколико прихватимо да теорија нуклеарног одвраћања савршено функционише, она претпоставља перманентну рационалност свих актера. Да ли се онда понашање Египта, Сирије и Аргентине може сврстати у рационално? Ако може, онда постамент теорије „пада у воду“ јер би се поступак напада на нуклеарну силу у неким случајевима могао подвести под рационално

Conflict Resolution, Vol. 34, No. 2, Jun 1990, p. 293

80 Цитирано у: Dragan Simić, *Pozitivan mir: shvatanje Johana Galtunga*, Akademija Nova, Arhiv Kljakić, Beograd, 1993, стр. 9

81 Ескалацију је дефинисао Херман Кан као “увечање нивоа сукоба...често преузимајући форму ризичног и одлучног такмичења”. Последњи ниво ескалације конфликта је директан рат. Цитирано у: Daniel Geller, “Nuclear Weapons, Deterrence, and Crisis Escalation”, нав.дело, р. 294

82 Исто, р. 295

83 Organski A.F.K, and Jacek Kugler, *The War Ledger*, нав.дело, pp. 176-179

понашање. Друго, ако понашање Египта, Сирије и Аргентине подведемо под ирационално, онда смо прихватили став да је у међународној политици могућа ирационалност, што такође представља опасност за рационално одвраћање у пракси. Можда лидери ненуклеарних држава претпостављају да нуклеарна сила неће одговорити атомским ударом било због тога што се рат не води на њеној виталној територији (Фолкландски) или декларативно ограничених циљева рата (Јомкипурски).

Совјетско-кинески гранични оружани сукоб из 1969. године и индијско-пакистански конфликт у Каргилу 1999. године, емпиријски су показатељи да класични став о способности нуклеарног оружја у одвраћању сукоба на нижем степену ескалације, није исправан. Поједини аутори ово називају “парадокс стабилности-нестабилности”, који се огледа у томе да су нуклеарне силе заштићене од суочавања са највишим степеном ескалације сукоба, али нису поштеђене избијања сукоба нижег интензитета.⁸⁴ Први закључак који се намеће јесте да теорија нуклеарног одвраћања не важи у ограниченим сукобима између нуклеарних сила (чарке на граници, ограничена употреба силе), али одвраћање спречава да такав оружани конфликт прерасте у директни рат који укључује виталне интересе држава. Надовезујући се на ово, нуклеарно одвраћање не може одвратити агресивну политику противника и спречити избијање криза, али зато спречава да кризе прерасту у директан рат. Други закључак је да нуклеарно одвраћање не мора нужно функционисати у односима нуклеарна-ненуклеарна сила због ограничених циљева рата и сигурности нуклеарне стране да друга не може употребити оружје армагедона те ће она своје чувати као последње дефанзивно средство. У односима нуклеарних сила те сигурности нема већ постоји константан страх од тога да друга страна прва употребити нуклеарно оружје. Управо “равнотежа страха” је фактор који одвраћа рат и одржава мир.

84 Rajagopalan Rajesh, “What Stability-instability Paradox? Subnational Conflict and the Nuclear Risk in South Asia”, *SASSU research paper*, No. 4, February 2006, pp. 4-7

Литература

- Achen Christopher and Duncan Snidal, "Rational Deterrence Theory and Comparative Case Studies", *World Politics*, Vol. 41, No. 2, January 1989, pp. 143-169;
- Air Force Doctrine Document (AFDD) 1-2, *Air Force Glossary*, 11 January 2007;
- Art Robert and Robert Jervis, eds., *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues*, Harper Collins, New York, 1996;
- Baylis John, Steve Smith and Patricia Owens, eds., *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 5th Edition, Oxford University Press, New York, 2010;
- Berkowitz Bruce, "Proliferation, Deterrence, and the Likelihood of Nuclear War", *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 29, No. 1, Marh 1985, pp. 112-136;
- Betts Richard, *Soldiers, Statemen, and Cold War Crises*, 2d ed., Columbia University Press, New York, 1991;
- Betts Richard, *Nuclear Blackmail and Nuclear Balance*, Brookings Institution, Washington, DC, 1987;
- Brodie Bernard, *Strategy in the Missile Age*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1959;
- Brodie Bernard, ed. *The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1946;
- Bull Hedley, "Strategic Studies and Its Critics", *World Politics*, Vol. 20, No. 4, Jul 1968, pp. 593-605;
- Bundy McGeorge, "The Bishops and the Bomb", *New York Review of Books*, June 10, 1983;
- Cohen Avner, *Israel and the Bomb*, Columbia University Press, 1998;
- Collins John M., *Grand Strategy*, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland, 1973;
- De Mesquita Bueno and William Riker, "An Assessment of the Merits of Selective Nuclear Proliferation", *Journal of Conflict Resolution*, No. 26, 1982, pp. 283-306;

- Department of Defence Joint Publication 1-02, *Dictionary of Military and Associated Terms*, 8 November 2010;
- Downs George W., "The Rational Deterrence Debate", *World Politics*, Vol. 42, No. 2, January 1989, pp. 225-237;
- Einstein Albert, "Only Then Shall We Find Courage", *New York Times Magazine*, 23. June 1946. <http://www.federalunion.org.uk/albert-einstein/>;
- Feldman Shai, *Israeli Nuclear Deterrence: A Strategy for the 1980s*, Columbia University Press, New York, 1982, pp. 142-175;
- Ford Christopher, "Conceptual Challenges of Nuclear Deterrence", remarks by videolink to Nuclear Abolition forum event on "Moving Beyond Nuclear Deterrence to a Nuclear Weapons Free World", Vienna, Austria, 9 May 2012, [http://www.hudson.org/index.cfm?fuseaction=publication_details&id=9036&pubType=HI_Speeches_Testimony](http://www.hudson.org/index.cfm?fuseaction=publication_details&id=9036&pubType=HI_Speeches_Testimony;);
- Gaddis John Lewis, *The Long Peace: Inquiries Into the History of the Cold War*, Oxford University Press, New York, 1987;
- Geller Daniel, "Nuclear Weapons, Deterrence, and Crisis Escalation", *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 34, No. 2, Jun 1990, pp. 291-310;
- George Alexander and Richard Smoke, *Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice*, Columbia University Press, New York, 1974;
- Hardin Russell and John J. Mearsheimer, "Symposium on Ethics and Nuclear Deterrence", *Ethics*, Vol. 95, No. 3, April 1985, pp. 411-423;
- "I Had a Funny Feeling in my Gut", *Washington Post*, 10 February 1999 <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/coldwar/shatter021099b.htm>;
- Intriligator Michael and Dagobert Brito, "Nuclear Proliferation and the Probability of Nuclear War", *Public Choice*, No. 37, 1981, pp. 247-260;
- Jervis Robert, "Deterrence Theory Revisited", *World Politics*, Vol. 31, No. 2, January 1979, pp. 289-324;
- Jervis Robert, *The Illogic of American Nuclear Strategy*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1984;

- Katzenstein Peter, ed., *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996;
- Kaufman William, ed., *Military Policy and National Security*, Princeton University Press, Princeton, 1956;
- Kolodžej Edvard, *Sigurnost i međunarodni odnosi*, Politička kultura, Centar za međunarodne i sigurnosne studije, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2011;
- Kugler Jacek, "Terror Without Deterrence: Reassessing the Role of Nuclear Weapons", *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 28, No. 3, 1984, pp. 470-506;
- Lawrence Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy*, Macmillan, London, 1983
- Lebow Richard Ned and Janice Gross Stein, "Rational Deterrence Theory: I Think, Therefore I Deter", *World Politics*, Vol. 41, No. 2, January 1989, pp. 208-224;
- March James and Chip Heath, *A Primer on Decision Making: How Decisions Happen*, Free Press, New York, 1994;
- Mazarr Michael, "Virtual Nuclear Arsenals", *Survival*, Vol. 37, No. 3, Autumn 1995, pp. 7-25;
- McNamara Robert, "The Military Role of Nuclear Weapons: Perceptions and Misperceptions", *Foreign Affairs*, No. 62, 1983, pp. 59-80;
- Mearsheimer John J., "Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War", *International Security*, Vol. 15, No. 1, Summer 1990, pp. 5-56;
- Morgan Patrick, *Deterrence*, Sage Publications, Beverly Hills, 1983;
- Naj Džozef, *Kako razumevati međunarodne sukobe*, Stubovi kulture, Beograd, 2006;
- Organski A.F.K., and Jacek Kugler, *The War Ledger*, University of Chicago Press, Chicago, 1980;
- Perrow Charles, *Normal Accidents: Living with High-Risk Technologies*, Basic Books, 1984;
- Петровић Драган и Богдан Стојановић, Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР), Пешић и синови, Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2012;

- Rajagopalan Rajesh, "What Stability-instability Paradox? Subnational Conflict and the Nuclear Risk in South Asia", *SASSU research paper*, No. 4, February 2006;
- Remarks by president Barack Obama, Hradcany square, Prague, Czech Republic, The White House, 5 April 2009, http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-By-President-Barack-Obama-In-Prague-As-Delivered;
- Robert Rauhhaus, "Evaluating the Nuclear Peace Hypothesis: A Quantitative Approach", *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 53, No.2, April 2009, pp. 258-277;
- Sagan Scott, "The Perils of Proliferation: Organization Theory, Deterrence Theory, and the Spread of Nuclear Weapons", *International Security*, Vol. 18, No. 4, Spring 1994, pp. 66-107;
- Sagan Scott, ed. *Civil-Military Relations and Nuclear Weapons*, Center for International Security and Arms Control, Stanford, 1994;
- Shelling Thomas C., *Arms and Influence*, Yale University Press, New Haven, 1966;
- Simić Dragan, *Pozitivan mir: shvatanje Johana Galtunga*, Akademija Nova, Arhiv Kljakić, Beograd, 1993;
- Waltz Kenneth, "Peace, Stability and Nuclear Weapons", *Policy Papers*, Institute on Global Conflict and Cooperation, UC Berkeley, 1995;
- Waltz Kenneth, "Nuclear Myths and Political Realities", *American Political Science Review*, Vol. 84, No. 3, September 1990, pp. 731-745;
- Waltz Kenneth, "The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better", *Adelphi Papers*, No. 171, International Institute for Strategic Studies, London, 1981;
- Waltz Kenneth, "Why Iran Should Get the Bomb", *Foreign Affairs*, July/August 2012;
- Weick Karl, "Organizational Culture as a Source of High Reliability", *California Management Review*, Vol. 29, No. 2, Winter 1987;
- Whitmore Donald C., "Revisiting Nuclear Deterrence Theory", short essays, 1998, http://www.abolishnukes.com/short_essays/index.html;

Wilson Ward, "The Myth of Nuclear Deterrence", *Nonproliferation Review*, Vol. 15, No. 3, November 2008;
Vukadinović Radovan, *Nuklearne strategije supersila*, August Cesarec, Zagreb, 1985.

Bogdan Stojanovic

QUESTIONING OF NUCLEAR DETERRENCE THEORY AND PRACTICE

Resume

The theory of nuclear deterrence has many shortcomings with the most fundamental problem of rationality. We have offered a improvement of rationality model by introducing the concept of "constructed rationality". Mutual understanding between participants in the "game" of nuclear deterrence, we have seen, may be essential to the success of deterrence.

The "second strike" capability without which there is no credible threat of retaliation is not hard to achieve on the material level. States are trying to reduce unauthorized use and technical incidents to a minimum level but have limited success. The paradox of nuclear weapons is reflected in the claims that stability and peace between the major powers resulted of effective nuclear deterrent, while on the other hand there is a consensus among the countries that it is necessary in the long run to completely remove nuclear arsenals. The classical deterrence theory, which involves diversion of low-level conflict and conventional attack requires some modifications. The experience has shown that nuclear weapons have no effect on the outbreak of the crisis and limited wars between nuclear powers. On the contrary, nuclear deterrence increases the threshold of escalation and maneuver until the edges over which there is no return. This threshold is a nuclear war that countries want to avoid at all costs. The relations between nuclear and non-nuclear states, nuclear weapons have limited value because nuclear power may enter into conflict with conventional nonnuclear power. There is assurance that non-nuclear state can not conduct nuclear attack. In this hypothetical

war, nuclear state will not resort to the nuclear option, unless her vital interests are threatened. Nuclear weapons are a means of last resort in war against non-nuclear opponent.

We have shown that it is very questionable whether nuclear deterrence theory and practice are functionally correct, but the most important is that the states itself (the ruling elites) believe that strategy of nuclear deterrence truly works. Perhaps it would be best in this case, to listen and paraphrase Pascal's advice about believing in God. We must believe in the nuclear deterrent because the cost of error if we believe (and we were wrong) is much lower than the price we will pay if we do not believe.

Key words: nuclear deterrence, rationality, constructivism, security threats, war.

Овај рад је примљен 10. јануара 2013. године а прихваћен за штампу на састанку редакције 2. септембра 2013. године.

Ненад Перих, Илија Кајтез***

ИДЕОЛОГИЈА И ПРОПАГАНДА КАО МАСМЕДИЈСКА СРЕДСТВА ГЕОПОЛИТИКЕ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА БАЛКАН

Сажетак

Идеолошко и пропагандно деловање спадају међу најефикаснија средства у политици, која се применом дигиталних медија на планетарном нивоу распростиру невероватном брзином. Идеологија подразумева “тврде” циљеве: освајање, контролу и потчињавање људи, држава, региона. У раној фази обично је користила средства чије је дејство било очигледно, да би се полако окретала суптилнијим методама медијске и ПР природе. Отпочињањем хладног рата методе “мекане силе” добијају на значају у европском простору, посебно на Балкану. Један од разлога може бити што је тадашња Југославија структуром била погодно тло измешаних култура, нација, вера, традиције. У стратешком смислу она је деценијама била тампон зона два војно-политичка блока (Варшавског пакта и НАТО-а), али и једна од водећих земаља покрета несврстаних. Рад анализира како је овај процес, добрим делом искристализован управо крајем XX века - кроз процес разградње СФРЈ, и од стране великих сила постао

* Универзитет Метрополитан

** Војна Академија, Универзитет одбране

један од најкористићенијих у међународним односима, као и његов данашњи утицај на регион Балкана.

Кључне речи: идеологија, политика, пропаганда, медији, геополитика.

Увод

Последње деценије прошлог, али и почетак овог века протичу у пулсирајућем ритму апокалиптичних претњи глобалним тероризмом, нуклеарним оружјем, идеолошким ломовима, биолошким ратовима, несагледивим културолошким и религијским разликама, планетарним загревањем и климатско-еколошким самоуништењем, ограниченошћу природних ресурса и сличним опасностима. Злослутна упозорења водећих светских геополитичких пророка (Френсиса Фукујаме, Збигњева Бжежинског, Хенрија Кисинџера и др.) о *крају историје* или *сукобу цивилизација*, пракса је демантовала на најбољи начин, али се у сенци најављиваних катастрофа одвијао низ дозираних, медијски контролисаних и крвавих верских и грађанских сукоба, праћених насиљем, конфликтима ниског интензитета и селектованом применом механизма заштите људских права.

Низови револуција на источноевропским просторима са политичке сцене одувале су ауторитарни социјализам, динамично мењајући социоекономско окружење и имплицирајући неизвесну будућност. Неке земље брзо су препознале шансу постајући чланице Европске уније, што значи да су своје економије прилагодиле оштрој конкуренцији светских компанија и да су достигле задовољавајући ниво поштовања заједничких вредности. Бугарска и Румунија статусно и економски издвојиле су се од својих суседа, који су споро и неодлучно посматрали шта се дешава, Грчка је доживљавала тектонске поремећаје који су ескалирали незапамћеном дужничком кризом, Турска је још раније изградила референтне економске капацитете смештајући се у евроазијском коридору, Хрватска је у европском предворју у којем чека и Црна Гора, док некадашња југословенска република Македонија, са Албанијом, Босном и Херцеговином и Србијом тек траже своју прилику!¹ Откада је Џон Морит 1794. први пут употре-

1 Србија своје време није добро потрошила: спољни дуг је од „демократских

био појам Балкан за полуострво које се до тада називало на разне начине, а најчешће Наемус,² трају расправе који се географски простор под њим подразумева. Да би избегли идеолошке расправе или пежоративне конотације, у даљем раду набројане државе сматраћемо југоисточном Европом која као регионална целина треба да гради заједнички пут ка европској породици.

Под плаштом плебисцитарне демократије на страниште историје одлажу се читави друштвени системи и идеолошки покрети, док се уз мирис новца, нафте, корупције, војне хегемоније и нескривене политичке ароганције врши даље преобликовање света. Јаз између богатих и сиромашних никада није био већи, а замах технолошких иновација само убрзава распон у њиховој диференцијацији. Међутим, да би се све уочљивије незадовољство јавности прикрило и пажња усмерила ка другим проблемима обликује се нова парадигма владавине, која политичку демократију мења сфером медиократије, потпомогнуте непрекинутим током све отвореније и бескруполозније пропаганде. Глобализација под утицајем политичких, економских, безбедоносних и војних токова креира све брже и моћније алатке комуницирања, раздвајајући реалност од медијски посредованих представа које опчињеним масама пружају могућност да о себи и другима мисле на нов, другачији начин.

Медији су један од механизма који друштву и појединцима омогућава да сагледају себе, околину и свет. “Мноштвом информација јавна гласила свакодневно на невидљивом временском платну сликају нашу садашњост. Та медијска слика индивидуалне, али и шире, друштвене реалности, урамљена је управо количином информација и дометом нашег сазнања.” (Бригс, Кобли, 2005: 112) Међутим, слика коју медији чине не мора се у потпуности поклапати са реалношћу? Понекад је то одступање толико да се медијска слика и стварност разликују у суштини. У новинарству све је теже одвојити истинито од симулираног извештавања, природно од конструисаног. “Инсценирање комуникације током преношења садржаја мења се у смеру обухватне слике дру-

промена“ учетворостручен (преко 30 милијарди долара), а стопа незапослености (30%) међу највишим је у Европи.

2 Morrilt, J., B.S. of Rokeby, *A Grand Tour, Letters and Journeys 1794-96*, ed. G. E. Martin, Century Publishing, London, 1985, str. 65.

штва и свести. У данашњој визуелној култури мас-медија ове представе одређују схватање света, стил и начин живота, друштвено и политичко мишљење и деловање појединаца. Идеологија тако постаје начин представљања, приказивања ликова, слика и реторике, као и појмова и идеја. Као таква, идеологија претходи медијским представама, тј. деловању. Намеће упрошћавање, сужавање, сажимање и сабијање, као и одбацивање различитих аспеката компликованих друштвених односа да би их припремила за масовну потрошњу посредством медија кроз пласирање стереотипа. При томе се не треба руководити идејом да постоји једна идеологија - у стварности обично више њих бива у (медијском) оптицају и надмећу се међусобно.

Постоји више одредница појма идеологија: а) “поистовећивање са скупом свих друштвених творевина тј. са културом, па чак и са друштвеном свешћу, у коју улазе и остали друштвени и психички процеси, а не само духовне творевине. У том смислу облицима идеологије сматрају се и наука и филозофија, и религија и морал, и право и уметност”. Ово одређење је прешироко и уноси много терминолошке забуне. Под другим схватањем идеологија се поистовећује са филозофијом, ”тј. под идеологијом се подразумева једна заокружена и систематизована слика о свету као целини и о положају човека у њему, слика која у оквиру владајуће друштвене класне и групне слике о свету сваки човек ствара за себе и у чијем оквиру и на чијој основи он регулише своју делатност...” Имамо и треће специфично поимање идеологије где се она “одређује као систем судова о вредности света, друштва и човека, и са њим повезаних циљева и норми”. Идеологија се разликује од науке јер је науци основни циљ да трага за истином а идеологији да оствари нечији појединачни, групни, колективни или групни интерес. Идеологија у најбољем случају може да буде примењена наука, док се у пракси подељеној интересима, моћи, положајем и влашћу разликује! Отуда није иста идеологија оних који су на власти и оних који су потчињени, нити идеологија великих сила и држава и оних који су на маргинама света.³

3 Видети шире: *Социолошки лексикон*, Савремена администрација, Београд, 1982. стр. 221. Видети још и: *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993. одредница: Идеологија (Ђуро Шушњић).

Питање које увек интересује научну јавност јесте међуоднос идеологије и друштва, односно публициитета и пропаганде? Да ли геополитичке и геоструктурне промене, укључујући и оне у медијској архитектури траже и адекватан теоријски одговор у информисању јавности? Преноси ли се политички маркетинг и у сајбер просторе, слаби ли моћ националних држава, каква је улога безбедносних служби и колико управљање јавношћу у кризним ситуацијама може помоћи у добијању битке против политичког насиља? Одговори на ова питања су сложени и вишезначни, па зато траже стално преиспитивање улоге и функција медија у извештавању о процесима демократизације, али и прилагођавање стратешких приступа политичком комуницирању као битном сегменту глобалне јавности. Овај рад је покушај да епистемолошка начела примени на концепт медијског извештавања о идеолошким преображајима, при чему аутори полазе од од чињенице да је реч о значајном пропагандном проблему, с низом нијанси комуникационих значења која варирају на начин који је најблискији разумевању масовне публике. Ту није реч о једноставној пропаганди, већ о психолошко-комуникационим акцијама у два правца: првом, да геополитичке активности и промоције центара моћи показују одређену идеолошку субјективност, промоцију аутозначаја и идентификације; и другом: учесници укључени у друштвене промене кроз самопромоцију нових медија, Интернета пре свих, нуде заводљиве програме, идеологије, вредности и моралне дилеме постајући “хероји и узори” или “демони прљавштине и зла”.

Слика или привид стварности?

Идентификујући три врсте односа између медија и политичког система,⁴ Денис Мек Квејл потенцира значај медија у изградњи јавног простора. Он журнализам види кроз улоге надгледања (monitoring role), са нагласком на указивање на догађаје и постављање дневног реда у јавној дебати, подстицања (facilitative role) где новинарство помаже демо-

4 Познати теоретичар врши следећу поделу: либерални (заснован на тржишту), демократско-корпоративни, у коме се интервенцијом владе обезбеђују интереси грађана и такмичарски плурализам (медијска подршка паралелно следи структуру политичке идеологије у друштву). (2007:14)

кратско деловање и грађанску партиципацију, улогу сарадње (collaborative role) у којој патриотизам, културне и друштвене идентификације воде ка кохезији медија и владе, и радикалну или критичку улогу (radical role), са изражено непријатељским ставом новинара, опредељених за интересе супротстављене властима. Бодријаровски „не представљајући, већ креирајући реалност“, савремени медији су одиграли улогу једног од носећих стубова свеобухватног и коренитог преобликовања света, где се кроз медијско пројектовање и усвајање „имица“ који запоседају субјективни живот, овакав модел власти ширио, уз пратеће јавно мњење и реално (финансијско-економско, политичко, идеолошко, културно и војно-безбедносно) „умрежавање“. Неолиберални светски експеримент је, одашиљући идеализоване слике глобализације и идеологизоване представе о индивидуалним путевима еманципације и благостања, прикривао истовремену експлоатацију и пустошење мањих и неразвијених земаља. Прикривало се како процес глобално брендираног „Матрикса“, са типским имицима и обрасцима води у дисциплиновано улетање у мрежу конзумеризма, кредитног ропства и хедонистичког живљења. Тако креирани друштвено-психолошки идентитети у интеракцији са маркетиншки спинованим информацијама обликују јавну сферу, пројектујући даље геополитичке процесе.

Садржаји и жанрови произведени и пласирани од стране западне, понајпре америчке медијске индустрије, који прати одређене идеолошке сукобе и промене, намећу се као једини постојећи или као најквалитетнији, те постају доминантни у скоро целом свету. Борба за контролом над медијима, симболима, значењима, технологијом њихове производње и системима њиховог распрострањања постаје током друге половине XX века интегрални део свакодневне политичке и идеолошке борбе. Концентрација капитала омогућила је да се велики број масмедија нађе у све мањем броју руку,⁵ пре-

5 Пет највећих медијских фирми у свету (Time Warner, Disney, Bertelsman, Viacom i News Corporation) контролише више од половине светске дистрибутивне мреже информација, три највећа светска издавача књига такође су у њиховом су власништву, а ако им се додају компаније PolyGram, EMI и Sony комплетираћете се и списак најмоћнијих музичких продукција. Тек тада схватате да медијске информације, екранске навике и музичке укусе на глобалном

тећи новим облицима информационих монопола.⁶ Тако стижемо до својеврсног парадокса: свет никада није имао више масмедија, али ни завесе јавног простора никада нису биле згуснутије! У таквим условима, јасно је да капитал, односно центри који контролишу проток инфомација обликују и највећи део светског мњења, стварање и усмеравање његових ставова. На тај начин, остале нације, индиректно, преко вести, популарне културе и политичког маркетинга усвајају прикривене идеолошке садржаје, идентитете, погледе на свет. Намеће се закључак да националне и нејаке културе не граде вредносни, идејни, идеолошки поредак и поглед на свет на бази сопствених искустава, већ да по принципу аутоматизма преузимају симболе и идеје које се успостављају, етаблирају и дефинишу у САД. “Знаци теку слободније од ствари. Идеје су, не оружје, промениле режиме Источне Европе. Слободан проток идеја истовремено чини да се многе међу њима боре за простор у нашим главама, што производи збуњеност и нејасан идентитет.” (Ериксен, 2004)⁷

Циљ је променити понашање других особа, тако што се привлачењем њихове пажње производе одређени утицаји и ефекти. Отуда јавне информације чине субјективни исечак стварности чијим преношењем, разменом или прећуткивањем обликујемо јавну сферу, динамизирајући је и конструишући према селективним механизмима медијске моћи. Поредак истине почива на наметању симболичких представа, новој врсти духовног насиља као друштвеног изазова, при чему магнетно поље догађаја у јавном простору чине јавне информације, начини њихове презентације и манипулације.⁸

медијском простору креирају корпоративни цинови који убирајући плодове лукративне економије даље распростиру своју моћ (више у: Вагдикиан, В. Н., *The Media Monopoly*, 1992).

- 6 Деведесет процената међународних вести данас објављују само четири новинске агенције: Јунајтед Прес Интернешенел (UPI), Асошијетед Прес (AP), Ројтерс (Reuters) и Ажанс Франс Прес (AFP).
- 7 Треба наравно подсетити и да су сами режими источних земаља, њихова економска нефефикасност, прегломазни бирократски апарат, државно администрирање у привреди и наметнута им утрка у наоружању били кључни за крах земаља такозваног реалног социјализма али се притом ништа не одузима важности и вредности идејама Запада.
- 8 Савремена цивилизација готово и да не схвата да монопол у стварању духовног простора данас припада масмедијима, односно комуникацијским империјама које снажним технолошким чудима у наше домове уносе слике других

Оставши без конкуренције и идеолошког отпора, глобализам након рушења Берлинског зида бахато креће са покушајима наметања “универзалне” политичке културе и вредности, прекрајајући историју и потискујући у заборав националне особености мањих заједница, али и увек глорификујући сопствени идентитет и значај.⁹ Кључна обележја глобалних медија су: наклоњеност транснационалном капиталу, корпоративном капитализму и неолибералној идеологији, непријатељски однос према социјалдемократима, радничкој класи и националистима, подривање локалних култура, подржавање материјалистичке вредносне оријентације, продукција садржаја који промовишу насиље, неморал, забаву, социјалну патологију, репрезентативну или хибридную стварности.

Осим књижевности и филмске индустрије, која је деценијама уназад систематски конструисала медијске стереотипе (и ауостереотипе) тзв. „добрих“ и „лоших“ момака, везујући их за читаве народе, одређена географска подручја и културе, актуелна подела напустила је образац раздвајања доминантних „вредности“ које се реализују испред и иза тзв. „гвоздене завесе“, намећући нову матрицу поларизовања на тзв. „цивилизоване“, „демократске“ и „либералне“ снаге на једној, и „фундаменталисте“, „националисте“ и „конзервативце“ на другој страни. Некадашње хладноратовске идеолошке поделе данас су превазиђене, односно супституисане оним репрезентацијама *Другог* које се више, у начелу, не успостављају политичким, већ медијским средствима: данас је, наиме, све чешће реч о асиметричним представама о злу, транспонованим у релацију с агресивним, активним и при-

људи. Укидајући географску дистанцу (све се то дешава пред нашим очима) и психичку изолованост (можда ћемо ми бити следећи), они постепено освајају наше слободе, али и мишљења, ставове, навике, моделе понашања. (Јевтовић, *Политикологија религије*, 2007: 102)

- 9 Крајем двадесетог века „Мерцедес“ је уз сваки продати аутомобил поклањао детаљни атлас Европе. Тамо где су називи градова и села који никада нису били у саставу Немачке, састављач је максимално верно преносио њихово исконско звучање, средствима своје абечеде, па макар једно руско или пољско слово преносио са три или четири немачка. Међутим, све се мења када је у питању неки насељени пункт који је некада припадао Немачкој, а данас је у саставу Русије, Пољске, Чешке, Словачке, Француске. Ту су називи на чисто немачком, а када се оловком повуче линија по тим „исконским“ градовима добијају се обресе империје познате као Трећи Рајх (Бушков, А., 2010: „Путин: забринутост за судбину милиона Руса, фељтон“, *Политика*, 25. март, стр. 26.).

митивним. Тако су и негативци у свеприсутним америчким филмовима гравитирали - од Вијетнамаца ка муслиманима, а Срби су, на сличан начин од руских ултранационалиста преузели ту улогу, која се из осамдесетих у деведесетим лако трансформисала: источни народ, бивши комунистичких системи, православци - сви елементи су се поклапали, па се данас и видео игрице праве са негативцима који су пореклом Срби... Требало би на том плану да се уочи и лагани тренд да се у негативни контекст све више стављају Кинези, али на један врло опрезан и суптилан начин јер то је тек прва степенница у вишефазном грађењу релација које ће се у будућности односити на Другог.¹⁰

Некадашња Југославија је у пракси спроводила модел блоковске неутралности, социјалистичке оријентације и “сопственог пута” који је све заразније нуђен као пример земљама у развоју. Тиме је многим засметала јер је представљала светионик који је указивао да мала држава може да очува самосталност и представља значајан геополитички фактор. То је, логично, био камен спотицања у интересима великих сила које су спретно подстичући жеље републичких олигархија да самостално владају испарцелисале јединствени простор, намећући своје идеје, идеологију и обрасце (привредне, политичке, културне и др.). У претходне две деценије Југославија (и одавно Србија као правни наследник) је у значајној мери жртва реализације интереса светске олигархије¹¹ која настоји да ослаби националне системе безбедности и институције државне власти и националног суверенитета (замењујући их међународним правом и институцијама), те уништи националне економске структуре потчињавајући их интересима транснационалног капитала. То се остварује на

10 Азија ће после Исламског света постати поприште идеолошког, пропагандног и сваког другог сукоба вредности али ће Запад ту наићи на велики отпор јер је кинеска култура дубоко укореена у миленијумску традицију, огроман људски потенцијал и источњачку мудрост религиозно-филозофске природе која ће бити изазов за модел деловања Запада. За очекивати је да модел Запада на овом подручју пре буде заустављен него да буде победоносан, јер су културолошке и идеолошке разлике, као и религијске превелике.

11 Концентрисана у неколико стотина највећих транснационалних компанија које контролишу трећину светске производње, 70% међународне трговине и 80% међународних инвестиција. Према: Јован Б. Душанић, Доларска алхемија и казино економија. Publishing, London, 1985, стр. 65.

различите начине: увлачењем земље у дужничку зависност, подстицањем политичке нестабилности и хаотичног стања (стални притисци и уцењивања), подривањем ауторитета државе и њених институција (влада, парламента, судства, војске и полиције, високих институција пре свега из области привреде и образовања) и брисањем националног идентитета - потискивањем националне свести. Уз деструктивно деловање анационалних идеологија, ти покушаји се односе и на релативизацију устаљеног система вредности и позитивног наслеђа националне историје, корумпирање и деморалисање домаће елите, формирање великог броја невладиних организација (од којих се значајан број обучава, финансира и подржава средствима из иностранства и има анационалну усмереност)¹². Наравно, све побројано је праћено обликовањем јавног мњења кроз средства масовног информисања која се стављају под контролу фактора ван земље. Тиме се јавност, како локална, тако и светска у највећем броју случајева обмањује, наводи и обликује у жељеним правцима. Да би квалитетно вршила функцију друштвене контроле, јавност мора да буде добро информисана, што је хипотетички једноставно јер би мноштво масмедија требало да гради пространу комуникациону арену, по угледу на античке полисе. Међутим, трансакција информација све више се одвија под утицајем прикривених центара моћи, који производњом селектованих догађаја намећу теорију дневног реда (агенде).

Сходно привредном притиску, данас велике силе не само да манипулишу политиком на Балкану, оне гуше и развој домаће политичке сцене у покушајима да политичку елиту учини што зависнијом. Међутим, њихов утицај и идеологија коју шире није ограничен само на политичку елиту. "Веома често и међу обичним народом на Балкану постоји осећај да они сами немају много контроле над сопственим политичким судбинама, да морају да се сложе с оним што велике силе одлуче да је за њих најбоље. Политичко руководство у

12 Оснивање невладиних организација у Израелу изузетно је компликован процес који у свим фазама и потоњем раду веома прецизно прати влада. У овој држави чак постоји НГО Монитор (Non-governmental Organization Monitor), чији је суштински оснивач држава, а бори се против субверзивног дејства других невладиних организација упереног ка Јеврејима и Израелу. Извор: http://en.wikipedia.org/wiki/NGO_Monitor.

Србији је непотребно заглављено између оних који верују да је спас земље везан за НАТО и ЕУ и оних који су отворени за шире савезе, независно од тога да ли су они на истоку или на западу.”¹³ У политичким и војним круговима доста се говори о војној неутралности која се унутар дела политичке елите етаблира као тренутно и средњерочно решење, уз паралелну сарадњу са НАТО-ом (превасходно у оквиру програма Партнерство за мир) и интезивирано везивање са новонасталим силама и консолидованом Русијом. Јасно је да се статус неутралности не може изборити без решеног територијалног питања!

Највећим делом, америчком народу, нити власти, на пример, није стало до поштовања права ирачког народа или Албанаца (на Косову), исто као што вероватно нису баш ни мрзели Садама Хусеина или Србе. Сукоб са СРЈ и два рата са Ираком били су геополитичке природе, зарад остваривања вишеструких интереса, који су добрим делом базирани на трци за ресурсима. Преседан Косова је Америци и Европи добро дошао из неколико разлога, пре свега јер се по први пут мимо одредбе Савета безбедности употребљена сила према сувереној земљи и оснивачу Уједињених народа, а Немачкој да као економски најснажнија земља у Европи поправи свој политички и пре свега војни положај, који је увек био незавидан због сећања на Други светски рат. У том смислу, интересантно је истраживање америчког Фонда за независност у новинарству и Центра за јавни интегритет који су успели да поброје укупно 935 лажних саопштења председника САД и високих званичника америчке администрације у периоду од две године пре инвазије на Ирак, 2003-ће године. У студији се истиче да су неистините приче биле део “оркестриране кампање за придобијање овдашњег јавног мњења, а што је потом Америку, неоснованим поводима, одвело у рат”.¹⁴ Кампања се заснивала на премиси да Ирак поседује нуклеарно оружје и одржава блиске везе са Ал Каидом. Ништа од тога после инвазије није потврђено!

Ако медији пренесу неку вест, она ће формирати одређено мњење. У супротном, неће бити гласа јавности и можда

13 Др Стивен Мајер, „Русија опет кључни играч“, *Политика*, 28. 09. 2008, стр 15.

14 *Политика*, „Лажима до рата“, 23. 01. 2008.

ће неко радити нешто на штету већине а у своју корист. Исто важи и за непотпуно, искривљено или пристрасно информисање. Не говоримо само о цурењу танкера у Баренцовом мору или експлоатисању деце у фабрици неке велике међународне компаније у југоисточној Азији, већ и о усмеравању јавног мњења које подржава одређену политику, потенцијално мењање државних система, ратовима (хуманитарним интервенцијама и сличним изговорима за покретање оружаних сила), окретању главе у страну... У Руанди је тако 1994-те, и поред извештаја које су писали имали УН и Црвени крст, извршен сигурно најсуровији и најрадикалнији геноцид свих времена (за месец дана је систематски мучено и убијено скоро милион припадника једне етничке групе-племена). Истина је обично прва жртва рата, али у њеној сенци често се прикрива да је рат последица – лансиране неистине. Примера је превише, а одговорност неизмерна. Пред јавношћу се, дакле, намеће задатак да буде самосвесна у креирању својих преференција и ставова, јер се од дела креатора информативно-пропагандне политике не може очекивати повлађивање било чијим циљевима ако нису у коегзистенцији са њиховим.

Слична кампања остварена је током 1998-е, на премиси масовних егзодуса Албанаца са Косова и наводног злочина у Рачку. У оба случаја “спин докторима“ није било претерано тешко да спроведу своје намере, јер су Ирачани и Срби доста дуго у западној јавности егзистирали као “дежурни кривци”. Томе је придодато свођење српске историју искључиво на лаж и митоманство, што опет спада у покушај да се конструише нека нова историја, погодна одређеним центрима моћи којима је српски народ сметао у прошлости. Небитно је било што се балканска стварност и прошлост мало подударала са шаблонизираним црно-белим етикетирањем. Центрима светске моћи је свеједно за истину јер ако се она не слаже са њиховим замишљеним планом тим горе по њу!

Закључак

Чини се да је разбијање СФРЈ био финализација свеколиких напора који су се у последњој фази могле и протумачити као нешто што су велике силе схватиле као експеримент, уз ширење утицаја САД на Исток (постављање огромне базе Бондстил на територији Косова и Метохије-простору богатом рудама и водом)¹⁵ и још један корак ЕУ (односно њених предводника) у унифицирању континента, а нарочито Балкана, кроз формирање више малих држава које су подложне утицају, ако не и комплетној контроли. Земље Балкана, уопште, морају да схвате да границе нису свете, да моћ Запада није оно што је некада била и да не би требало да (добровољно) подлегну спољним притисцима. При томе треба имати на уму заокрет у америчкој унутрашњој и спољној политици условљен унутрашњом економском кризом и промењеном сценом на глобалном економском, војном и политичком плану, затим активније учешће на светском економском, политичком и културном плану држава као што су Русија, Индија, Кина, Бразил, и евентуално ревидирање глобалне политичке парадигме.

Очекивања да ће са слабљењем државе доћи до одумирања политичке власти¹⁶ пракса је брзо демантовала, али показујући све већу жељу нових елита за контролом медијских садржаја, јер се њима све више уређују односи међу људима. Поплава медијске фикције о демократизацији на кратко даје резултате, али након друштвеног отрежњења схвата се да је у пракси само дошло до функционалне замене, јер је монопол државе замењен суверенитетом тржишта. Легитимитет либералне демократије тако улази у кризу пошто диктатура капитала све више отуђује носиоце друштвеног одлучивања, производећи олигархизацију и елитизацију формално демократских институција, чиме се смањује учешће грађана у јавном животу.

На просторима Балкана и југоисточне Европе видљиво је како утицајни медијски играчи инкорпорирају технолошке

15 Уз више база у земљама бившег комунистичког лагера. Прим. аут.

16 Хабермас, 2005.

тековине, као што су интернет и сродне метамедијске мреже у своје империје, минимализујући демократске потенцијале нових технологија. Предвиђања према којима ће будућност интернета одлучивати степен глобалне умрежености, несумњиво најављују нову врсту комуникацијских неједнакости између и унутар балканских нација, али и снажење пропагандних инструкција у биткама за јавни утицај и политички притисак.

Детерминисање и стварање доминантне државне идеологије (са свим могућим елементима) је, суштински, неопходно због обезбеђивања несметаног развоја и функционисања народа, државе. Уз ово се подразумева, по установљавању, њена динамичност и довољна у односу на константна геополитичка, друштвена, привредна, социолошка, медијска, правно-законодавна и друга релевантна, кретања. Медији креирају стварност, тј. оно што јавност прихвата као такву. Пошто медије углавном контролишу финансијски центри моћи онда медији износе њима пожељне идеје и утичу на прихватање или промену ставова јавности. Можемо се запитати шта у таквом случају преостаје малим земљама? Поред нечега што је и циљ сваке државе: политичко и економско јачање, као императив намеће се и медијско јачање. Оно се може и мора вршити на више нивоа: техничком, институционалном и образовном. Правилном поставком и вођењем одређене идеологије омогућава се лакше и ефикасније комуницирање са другима—глобалном заједницом чија је подршка једна од основа за напредак, а у одређеним случајевима и егзистенцију самог народа. Под овиме се не мисли само на креирање сопствене идеологије која је здрава и дугорочно одржива, већ и борба против оних које негативно утичу на народ, државу и њене системе. Одложене реакције, иако понекад пожељне, често могу да угрозе мишљења и ставове народа, рејтинг институције или система, владе, тако да је брзина деловања један од императива наметнутих од стране информатичко-комуникационе ере.

Литература:

- Бал, Ф., *Моћ медија: мандарин и трговац*, Клио, Београд, 1997.
- Bagdikian, V. H., *The Media Monopoly*, Boston: 5th Edition, XIV - XVI, Beacon, 1997.
- Бодријар, Ж., *Симулакруми и симулација*, Светови, Нови Сад, 1991.
- Chomsky, N., *Beyond National Sovereignty, Interational Communications in the 1990s*, Greenwood Publishing Group Inc., 1993.
- Chomsky, N., *On Power and Ideology: the Managua Lectures*, South End Press, 1987.
- Chomsky, N., *The Myth of the liberal Media: An Edward Herman Reader*, Peter Lang Publishing Inc., 1999.
- Chomsky, N., *The Spectaculars Achievements of Propagan-da, Seven stories*, New York
- Едвард С. Х., Роберт В. М., *Глобални медију*, Клио, Београд, 2004.
- Foyle, D., „Public Opinion and Foreign Policy: elite beliefs as a mediating variable“, *International Studies Quarterly*, 41, 1997.
- Јевгениј Примаков, *Свет без Русије? (чему води политичка кратковидост)*, Службени гласник, Факултет безбедности, Београд, 2010.
- Habermas, J., «Concluding comments on empirical approaches to deliberative politics», *Acta Politica*, 40, 2005.
- Holsti, Ole R., „Public Opinion and Foreign Policy: Challenges to the Almond-Lippmann Consensus“, *International Studies Quarterly*, 36 (4) 1992: 439-466.JX1
- Јевтовић, З., „Масмедијски преображај тероризма и религије у глобалном поретку“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 1/2007.
- Капо, Џ., *Будућност оглашавања*, Футура Медиа, Сарајево, 2004.
- Квејл, Д. М., „Улоге медија у друштву“, *ЦМ*, бр. 3, год. II, стр. 5-16

- Келнер, Д., *Медијска култура: студије културе, идентитет и политика између модернизма и постмодерне*, Клио, Београд, 2004.
- Livingston, S., „Beyond the CNN Effect: The Media-Foreign Policy Dynamic“, in P. Norriss (ed) *Politics and the Press: The News Media and Their Influences* (Boulder, CO: Lynne Rienner), 1997, str. 291-314.
- Мајер, Д., «Русија опет кључни играч», *Политика*, 28.09.2008, стр. 15.
- Paletz, L. D., Entman, R., *Media, Power, Politics*, Free Press, New York and London, 1981.
- Rampton, S., Stauber, J., *Wepons of Mass Deception: The uses of Mass Media in Bush's War on Iraque*, Pinguin, New York, 2003.
- Robinson, P., «The CNN Effect: can the media drive foreign policy?», *Review of International Studies*, April 25 (2) 1999, str. 301-309.
- Српска политичка мисао*, период 2005-2008
- Nacos B., Shapiro, R. and Isernia, P., eds., *Decisionmaking in a Glass House: Mass Media, Public Opinion, and American Foreign Policy in the 21st Century*, Boulder, CO: Rowman & Littlefield, 2000.
- Sobel, R., *The Impact of Public Opinion on US Foreign Policy*, Oxford University Press, 2001.
- Томас, Е., *Тиранија тренутка*, Паидеа, Нови Сад, 2004.
- Virilio, P., *Strategy of Deception*, Verso, London, New York, 2007.
- Шушњић, Ђ., *Рибари људских душа*, 3. изд., НИРО “Младост”, Београд, 1990.

Nenad Peric, Ilija Kajtez

*IDEOLOGY AND PROPAGANDA AS MASS
MEDIA MEANS OF GEOPOLITICS AND ITS
INFLUENCE UPON BALKAN*

Resume

Ideological and propagandistic activities are among the most efficient means in politics, which are being spread worldwide on incredible speed through digital media. Ideology means “hard” goals: conquest, control and subdual of people, states and regions. In early phase it has usually used the means whose effect was obvious, and then it started to use more subtle media and PR methods. After the commence of the Cold war, methods of “soft power” gained significance in the European space, especially in the Balkan. One of the reasons is found in the fact that former Yugoslavia by its structure was a fertile ground of the mixed cultures, nations, religion and tradition. In strategic sense, it has been a buffer zone between the two military-political blocks (the Warsaw pact and NATO) for decades, but also one of the leading countries of the non-alignment movement. The paper analyzes how this process has been crystallized precisely at the end of XX century – through the process of decomposition of SFRY, by great powers, and how in become one of the most used in international relations, as well as its current influence upon the Balkan region. Key words: ideology, politics, propaganda, media, geopolitics.

Овај рад је примљен 25. јуна 2013. године а прихваћен за штампу на састанку редакције 2. септембра 2013. године.

*Слободан Јанковић, Владимир Ајзенхамер**

РАЗЛИКЕ У СТИЦАЊУ МЕЂУНАРОДНОГ ЛЕГИТИМИТЕТА ПАЛЕСТИНЕ И КИМ

Сажетак

Самопроглашена независност Косова и признања његове државности од стране многих држава доводи такозвано независно Косово (ТРК) у позицију да се може разматрати заједно са Палестином (односно Палестинском Самоуправом коју је основао ПЛО и прогласио независност двадесет година пре ТРК (1988)). Обе територије, њихов статус и настојање група које се представљају као заступници интереса палестинских Арапа односно косовских Албанаца битна је тема за изучавање. Компаративна студија два пута за стицање меунаородног легитимитета посебно је важна за Србију у процесу утврђивања статуса њене јужне покрајине.

Јанковић и Ајзенхамер су после разматрања појма међународни легитимитет који су представили као један од елемената грађевине новог светског поретка размотрили неколико димензија међународног легитимитета двају ентитета. Аутори су изложили хронологију битну за процес, кратко разматрање историјских околности, преглед међународне ситуације и геополитичке позиције на којима се налазе наведене територије.

* Мр Слободан Јанковић је истраживач-сарадник у Институту за међународну политику и привреду, Београд. Владимир Ајзенхамер, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду.

У закључном делу наведено је пет разлика између самопроглашене албанске државе на Косову и Метохији и од стране арапских држава проглашене државе Палестине у стицању међународног легитимитета.

Кључне речи: међународни легитимитет, Палестина, Косово и Метохија, међународни поредак

Овај рад представља упоредни преглед двају мање или више државоликих територија које су у различитим фазама стицања признања али и легитимитета као државе. Противно праву групе које се боре за стварање државе на територији Србије то чине махом без договора са централним властима. У палестинском случају ситуација је сложенија утолико што Израел нема дефинисане границе и не полаже право на укупну територију Западне Обале а још мање на Појас Газе као на суверену територију. Ипак, највећи део Окупираних територија, тј, Јудеја, Самарија и део Галилеје или Западна Обала — различити називи истих територија — потпадају већим делом под израелску војну управу. Палестина и КиМ од посебне су важности за глобализовани поредак у настајању. Статус и границе Палестине од кључног су значаја за регионални поредак на Блиском истоку и Северној Африци. Криза Блиског истока има епицентар управо у Палестини. С друге стране Успостављање независног Косова, зачето у агресији над државом (суверенитетом) и над постојећим међународним правом (старим поретком) представља показни пример за даљи талас десуверенизације држава широм света (па и унутар ЕУ). Захтев за признањем државности у таласу опште десуверенизације је наизглед парадокслана. Он још више добија то обележје ако погледамо на процесе у Каталонији, Баскији, Шкотској, Белгији. Међутим, ови процеси растакања држава уз процесе сецесија само су наизглед контрадикторни. Фрагментација и глобализовање управљања паралелни су процеси, већ више пута описани у науци и омеђунаордним односима. Подршка изградњи албанске државе на Косову и Метохији оних земаља, институција и елита које стоје на челу глобализације светског управљања као и дуже и другојачије утемељивање арапске државе Палестине на делу некадашње британске мандатне територије везује стремљење уа стицањем међународног легитимитета.

Недефинисани статус Појаса Газе за који Израел одриче одговорност и имплицитно улогу окупатора изазов је за међународно право. После повлачења израелске војске и колониста у септембру 2005. године ова територија није стекла статус државе нити њено становништво то захтева (изузев у склопу замишљене државе Палестине). Њене поморске границе и ваздушни простор контролише Израел који је једнострано задржао право оружаног упада на ову територију, па се може сматрати да поменути исечак земље има статус окупираних територије. У овом раду, нећемо се освртати на овај правни вакуум у погледу статуса Газе јер би то захтевало засебно разматрање. То нас неће спречити да се бавимо проблемом међународног легитимитета Палестине.

Због њихове важности за разумевање промена у савременом свету, српској страни могу користити додатни увиди у различе двају случаја.

У случају јужне покрајне тзв. независност није ни у ком случају плод намере централних власти да допусте сецесију док се у случају Палестине идеја о држави Палестини постепено јавила и код извршних власти Израела које имају или су имале надлежност над Западном Обалом и над Појасом Газе.

Испитивање међународног легитимитета уопште је велики подухват а посебно и у ова два примера.

У раду ће прво бити изложена разматрања садржаја појма међународни легитимитет и контекста у којем се он употребљава да би се прешло на хронологију палестинске односно косовске борбе за стицање наводне независности односно признања државности. Део рада који се бави геополитичком позицијом обухвата и Палестину (првенствено) и Косово и Метохију. Део прегледа контекста међународних односа односи се искључиво на јужну српску покрајину. Аргументација палестинских Арапа и оних који их подржавају разматрана је у параграфу који пружа историјски осврт као и у разматрању геополитичке вишеструке важности положаја и значаја Палестине.

Закључак кроз сумирање поређења стицања легитимитета пружа систематизоване смернице за део аргументације и деловања државе Србије у међународним оквирима када је у питању очување Косова и Метохије.

Међународни легитимитет и поредак

Разлике у стицању (нечега што се може назвати) међународног легитимитета двају територија и њихових управа проистиче из историјских околности, геополитичке позиције и коначно оних субјеката међународних односа који му дају основу. Ти субјекти су првенствено велике силе и међувладине организације великог броја држава (нпр. УН, ЕУ, Организација за исламску сарадњу, Арапска лига...) и у мањој мери и друге државе.

Сам појам међународног легитимитета није довољно дефинисан и последњих петнаестак година је предмет изучавања и дискусија.¹ Тони Блер је априла 1999. године поводом агресије на СРЈ, или како је то он назвао ‘Косовског рата’, одржао говор у којем је покушао да делегитимише режим Слободана Милошевића. Тако је хтео да оправда (легитимизује) напад НАТО-а на земљу која није напала ниједну другу земљу, тиме ни чланицу НАТО. У овом говору, осим типично неистинитог приказивања ситуације и наводне забринутости за патње албанског становништва, Блер, који се залаже за нови вид међународних односа (нови светски поредак) који ће пружати међународни легитимитет каже „Ако желимо свет којим се управља према праву и кроз међународну сарадњу онда морамо да подржимо УН као његов носећи стуб.“² Блер је у овом говору истицао како „нико на Западу ко је видео шта се догађа на Косову не може сумњати у оправданост НАТО војне акције.“ Ту Блер помиње и стубове *новог света* на почетку новог миленијума, међу њима и незаобилазни Си-Ен-Ен.³ Дакле Запад је тај који даје или одузима (сумња или

1 Ian Clark, *International Legitimacy and World Society*, Oxford University Press 2010, стр. 278; сматра се капиталним делом на енглеском језику на ову тему. Види и: Н. Косолапов, „Легитимност в международных отношениях: эволюция и современное состояние проблемы”, *Мировая экономика и международные отношения*, № 2, Институт мировой экономики и международных отношений Российской академии наук (ИМЭМО РАН), 2005.

2 Цитирано према: Norman Fairclough, “Blair’s contribution to elaborating a new ‘doctrine of international community’”, (Extract from the speech of April 1999), December 2006, Интернет, www.ling.lancs.ac.uk/staff/norman/Blair.doc.

3 Ibidem.

не сумња) међународни легитимитет. Коначно, Запад је нови глобализовани свет. Илити да парафразирамо Зиновјева, у мери у којој се свет позападњучује у тој мери је глобализованији, новији и наравно праведнији.

Десет година касније, (тадашњи) председник Руске Федерације Дмитриј Медведев је 24. септембра 2009. у Њујорку нагласио да ОУН⁴ треба јачати као „апсолутно јединствени механизам међународног легитимитета.”⁵

Предисторија оваквог понашања налази се још у, од Америке оркестрираном, нападу на Ирак 1991. године. Садам Хусеин, тада задужен због рата а војно изузетно опремљен гуран је у рат. Наиме, САД су дале подстрек Кувајту да производи много више нафте од договора ОПЕК-а, да користи нафтно поље Румелија без договора са Ираком од кога је затражио хитну исплату дугова. То је довело до пада цена нафте баш у тренутку када је дојучерашњи савезник у рату са Ираном од Багдада тражио хитну исплату свих кредита који су представљани као пријатељска помоћ. Истовремено, амбасадорка САД у Багдаду, Ејприл Глеспи (*April Catherine Glaspie*)⁶, уверавала је Садама Хусеина како се њена земља неће мешати у унутар-арапске спорове. На различите начине ширећи коалицију (па и са кривотворењем обавештајних података о наводној угрожености Турске од Ирака), САД су оформиле велику коалицију и уз благослов УН постале главни арбитар у Персијском заливу.⁷ Тада су УН послужиле за давање међународног легитимитета, како је то објаснио Серђо Романо (*Sergio Romano*), бивши италијански дипломата,⁸ интелектуалац и новинар.

4 Руси као и Французи и Италијани користе овакав назив за разлику од нашег и англофоног УН.

5 “Медведев закончил выступление в Нью-Йорке призывом укреплять ООН”, *ВЗГЛЯД.RU* 24 септембра 2009, Интернет, <http://www.vz.ru/news/2009/9/24/330489.html>, скинуто: 06/07/2012.

6 Занимљиво је да г-ђа Глеспи никада пре ни после није обављала дужност амбасадора. Иако стручњак за Блиски исток, више није ангажована у овом региону већ је пензионсана на месту генералног конзула у Јужној Африци.

7 О томе више у: Giacomo Gabellini, *La parabola: Geopolitica dell'unipolarismo statunitense*, Anteo edizioni 2012, pp. 18-21.

8 Био амбасадор Италије у Француској, СССР-у и НАТО-у. Његово ту-

Питање међународног легитимитета како Јан Кларк (Jan Clark) делимично указује али и расправе о легитимитету међународног права, суштински се свODE на теоретизацију и формализацију светског друштва. Предуслов легитимитета јесте постојање неког друштва које „легитимише”. Самим тим, овде хипотетичко, светско друштво треба да да легитимитет. У току обликовања таквог друштва подржаваоци глобализације (политичке, културне и економске) настоје да прикажу основне постулате државности засноване на суверенитету, као етапу у развоју ка наднационалним удруживањима. Светско друштво као база за стварање наддржаве — са планетарним тј. светским амбицијама је немогуће без светских институција које креирају (илузију) легитимитет на глобалном нивоу. На нижем нивоу, као предворје светских налазе се регионалне међувладине организације. Зато је присуство Палестине или Косова у било којем облику у Светској банци, ММФ-у, или прво у регионалним организацијама, попут ЦЕФТА или Пакта за стабилизацију, начин легитимисања на међународном плану.

Међународни легитимитет је политички условљен у смислу да велике силе и контролисани медији настоје да прикажу своју политику као легитимну односно оправдану па и пожељну међу грађанима своје али и страних земаља. У том смислу дебата о међународном легитимитету покреће се у сврху оправдања даљег умрежавања моћи на планетарном и на макрорегионалним нивоима.

Такозвани међународни легитимитет се призива и о њему се расправља у вези са агресијама на Ирак (1991. и 2003) и на СРЈ (или како се каже на Западу *Косовски рат* 1999). Тренутно се води и дебата о међународном легитимитету америчког коришћења беспилотних летелица за убијање непријатеља у другим земљама (Јемену, Авганистану, Пакистану, Либијском рату...)。⁹ Сама чињеница да је *Косовски рат* (1999), из кога проистиче и проблем стицања легитимитета крими-

мачење првог Заливског рата пренето у: Giacomo Gabellini, *La parabola: Geopolitica dell'unipolarismo statunitense*, pp. 25-26.

9 Kenneth Anderson, "Domestic and International Legitimacy for Targeted Killing Using Drones", *Opinio Juris*, Интернет, <http://opiniojuris.org/2011/10/03/domestic-and-international-legitimacy-for-targeted-killing-using-drones/>, скинуто: 07/06/2012.

налне државе, један од угаоних камена савременог дефинисања појма *међународни легитимитет*, говори о подршци коју Тачи, Јахјага и други представници косовске албанске парламентарне државе могу имати и имају када је у питању признавање и међународно представљање албанске Приштине. *Косовски рат* и његово оправдавање упркос кршењу низа норми међународног права и међународних конвенција (у Рамбујеу прекршени чланови 51. и 52. Бечке конвенције о уговорном праву из 1980, бомбардовањем Дунава прекршена Дунавска конвенција из 1948, бомбардовањем са пројектиlima који имају осиромашени уранијум прекршени Стокхолмска декларација о животној средини из 1972. и Бечка конвенција о заштити озонског омотача, наравно прекршена је Повеља УН самим чином агресије),¹⁰ сведоче да је реч о још једној инструментализацији науке о међународним односима с циљем потврђивања надрдржаве и нове цивилизације чији је НАТО само војни носилац а преобликовање права једна од последица и средстава.

Паралелно са легитимизацијом одређених политика на међународном плану као што је случај са процесом признавања међународног субјективитета Палестине и сепаратистичке творевине Косова, води се истовремено и кампања делегитимизације оних страна које су оштећене овим процесима. Такво деловање готово да прелази у праксу. Један од примера је аргументација бившег француског председника Николе Саркозија, који је тврдио да је Гадафи изгубио легитимитет како би и том тврдњом заправо добио међународни легитимитет за напад на Либију.

О делегитимизацији Израела на међународном плану вредну студију је урадио Данијел Тауб, израелски каријерни дипломата (сада у Лондону), у време када је предводио одељење за право израелског министарства спољних послова.¹¹

Иако међународни легитимитет јесте појам без јасно дефинисаног садржаја, можемо се задовољити и недовољно прецизном дефиницијом која би гласила „међународни легитимитет јесте признање и омогућавање субјективитета у

10 Све наведено је записано и у вишеслојном прегледу напада на СРЈ из 1999. у Предраг Драгић Кијук, *Хришћанство без Христа*, Рашка школа Београд 2011, стр. 14.

11 Daniel Taub, "International Legitimacy and International Law", 2008.

међународним односима од стране барем једне велике силе и низа других држава те учешћа субјекта и/или објекта легитимисања у барем некој од међувладиних организација које делују на већем подручју.” Како би поближе увидели механизме међународног легитимисања, уз све ограде због његовог недефинисања, морамо прво указати на краћи историјат територија којима се бавимо а у вези са садашњом ситуацијом.

Палестинско питање - историјски оквир

Палестина је историјска област која као и многе друге није увек имала исте границе. У процесу деколонизације Блиског истока она постаје камен спотицања између СССР-а и САД-а, али и између светског јеврејства (посебно ционистичког покрета) и Арапа. Територија под именом Палестина је према договору Сајкс-Пико обухватала данашњи Израел са Западном Обалом и Појасом Газе као и данашњу Краљевину Јордан. При крају Првог светског рата територијама савремених Израела, Јордана, Сирије и Либана, управљале су Француска и Велика Британија као *Администрираном окупираном непријатељском територијом* (Occupied Enemy Territory Administration — ОЕТА). На конференцији у Сан Рему априла 1920. основани Мандат Палестина припао је Великој Британији. Од 1922. године, део Палестине источно од реке Јордан добија назив Трансјордан (у периоду јули–септембар 1922) под управом УК са локалним владарем из хашемитске династије (према споразуму Макмахон-Хусеин из 1915. године). Британски мандат Палестина подељен је и како би се територија у којој Јевреји имају право стварања народног огњишта ограничила на земљу западно од реке Јордан. Британци су члановима 4, 6 и 7 фаворизовали насељавање Јевреја и установили *Јеврејску агенцију* као јавно тело у Палестини које у области економије, друштва и у другим саветује и сарађује са Управом мандата.¹² Арапско становништво, од раније неповерљиво према јеврејским насељеницима, постаје додатно незадовољно када је сер Херберт Самуел као Јеврејин постављен за првог цивилног администратора Палестине.

12 The Palestine Mandate, (July 24, 1922), Интернет, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/Palestine_Mandate.html, скинуто: 13/07/2012.

Финансијски моћна јеврејска дијаспора (расејање) и Светски ционистички конгрес поготову су током Првог светског рата у Енглеској, САД-у и у Русији између Фебруарске и Октобарске револуције (1917. године), али и у другим државама, тражили подршку за оснивање јеврејске етно-религијске државе на тлу античких јеврејских монархија (Израела и Јудеје, тј. Палестине).¹³ Џон Миршајмер и Стивен Волт, аутори чувене и у филоизраелским круговима оспораване, студије о предоминантом утицају израелског лобија на америчку спољну политику, закључују „Да се амерички Јевреји нису организовали и да нису успели да због (стварања) Израела добију подршку утицајних политичара, јеврејска држава вероватно никада не би била успостављена.“¹⁴

Проблем Антанте је пре 1918. био како осигурати подршку Арапа (против Турака) а дати део територије коју они насељавају Јеврејима. Пошто су азијске територије Османског царства подељене међу Француском и Енглеском, (мандатне територије и праве колоније), уз изузетак данашње Саудијске Арабије, (северног) краљевства Јемен и новостворене Турске, проблем је остао али је његово решење одложено. Поред подршке дијаспоре, страдање Јевреја у Другом светском рату као и миграција јеврејског становништва у Палестину између 1918. и 1941. (трећа, четврта и пета алија–повратак) олакшали су и дали већи легитимитет за стварање јеврејске државе. Од колонијалних административних јединица створане су државе и на постосманском простору (Ирак, Египат, Сирија, Либан, Јордан). Међутим, како је у Палестини већина становништва била арапска, у УН је одлучено да се ова територија подели и да се прогласе две државе: јеврејска и арапска и слободни град Јерусалим делимично под међу-

13 Палестина је назив који Римљани почињу да употребљавају од II века после Христа, заменивши дотадашњи назив провинције Јудеја због јеврејске побуне Бар Кохба, 132-135. године, тада мењају и назив Јерусалима а јеврејско становништво протерују из провинције. Назив Палестина Римљани су изабрали по имену за приобални појас који су Грци звали по Филистејцима (а не Арапима) који су некада имали државе на територији данашњег Појаса Газе и Ашкелона.

14 Цитирано према италијанском издању: John Mearsheimer e Stephen M. Walt, *La Israel Lobby e la politica estera americana*, Arnoldo Mondadori, Milano 2007.

народном управом. Арапска држава Палестина била би још једна у низу арапских и самим тим није могла да апелује на стицање државности за неки посебан народ.

Са проглашењем Израела 14. маја 1948. и истовременим нападом арапских држава на њега, територија коју су УН предвиделе за стварање арапске државе на тлу мандата Палестина подељена је оружјем између Израела, Трансјордана и Египта.

Хронологија палестинског стицања међународног субјективитета

- 1935. године, 27. марта Основана Арапска партија Палестине (al-Hizb al-Arabi al-Filastini), дакле Палестина је географски назив а не народни.
- 1945. година. У Анексу оснивачког документа Арапске лиге, о Палестини, предвиђа се да Савет Лиге одреди једног члана из Палестине, све док се на њеном тлу не створи самостална арапска држава.¹⁵
- 1947. Резолуција СБ УН 181 којом је предвиђено стварање јеврејске, арапске државе и међународно администрираног града Јерусалима.
- 1948-1949. године територија предвиђена за стварање арапске државе на тлу британског мандата Палестине војно подељена између Израела, Трансјордана и Египта. Египат и Трансјордан настоје да се наметну као главни представници Арапа Палестине. Египат држи Газу, па је већина арапских и избеглица побегла на територију Трансјордана Западно обалу и у Трансјорданију, данашњи Јордан.
- 22. септембар 1948. Званично проглашење Свепалестинске владе у Гази (уз подршку Египта и осталих чланица Лиге изузев Трансјордана. То доводи до подела међу Арапски земљама и арапско-палестинском елитом. Тако 1. децембра палестински Арапи на Западној обали
- 1950. Краљ Трансјордана анектира Западно обалу и преименује земљу у Јордан.

15 *Pact of the League of Arab States*, March 22, 1945.

- 1959. основан Ал-Фатах. Пошто је претходне године формирана Уједињена Арапска Република (УАР — Сирија и Египат), Насер укида свепалестинску владу. Палестинци се ослањају све више на Западну обалу и источни Јерусалим.
- 1961. година. Пошто је УАР пропао крајем 1961. године и дошло до даљег удаљавања Египта с једне и Сирије и Ирака с друге стране, Насер тражи компромисно решење за наставак утицаја у арапском свету. То је учињено обнављањем иницијативе за борбу за Палестину. Египат предлаже Палестинцима расути у избегличким камповима у више земаља као и у Гази и у Јордану, оснивање Палестинског ослободилачког фронта.
- 1964. 2. јуна на иницијативу Арапске лиге и у Јерусалиму основана Палестинска ослободилачка организација. У Јерусалиму је одржан Палестински национални савет и на њему основана ПЛО. Утврђене су основе, оснивачка повеља ПЛО-а, допуњене и усвојене 1968. године (годину дана после војног пораза арапских држава у шестодневном рату са Израелом). Повеља јасно указује да су Палестинци Арапи, али и они Јевреји који су „имали уобичајени боравак у Палестини пре почетка ционистичке инвазије.”¹⁶ После 1967. године усваја се назив Палестинци за арапско становништво Палестине.
- 1969-1973. Резолуцијама Генералне скупштине УН 2535, 2672 и 3102 промовишу се права Палестинаца између осталог и на самоопредељење.
- 1971. 6. децембра Резолуцијом ГС УН 2787 признаје се право Палестинцима да се боре за обнову њихове отаџбине.
- 1973. На арапском самиту у Алжиру у новембру, ПЛО признат као *легитимни представник палестинског народа*.

16 Према: Giovanni Codovini, *Storia del conflitto arabo israeliano palestinese: Tra dialoghi di pace e monologhi di guerra*, Mondadori, Milano 2007, pp. 262-263.

- 1974. ПЛО на самиту Арапске лиге признат као *једини и легитимни представник палестинског народа*.
- 22. новембар 1974. године ПЛО добија стални посматрачки статус у Генералној скупштини УН.
- 1975. године, 10. новембра је усвојена, касније одбачена (Резолуцијом 4886, децембра 1991), Резолуција Генералне скупштине УН (3379) која осуђује ционизам као облик расизма.
- 1978. Амерички председник Картер даје изјаву о праву Палестинаца на отаџбину.
- 1979. У мировном споразуму Израела и Египта помињу се легитимна права Палестинаца.
- 1980. На Венецијанском самиту ЕЕЗ признаје право Палестинаца на самоопредељење, тражи самоуправу за Палестинце и наводи да су универзални принципи право на постојање и безбедност те правда за све народе.
- 1988. ПЛО у Алжиру проглашава независност Палестине и признаје постојање Израела. Јордан ефективно одустаје од настојања да поврати власт над Западним обалом, што ће краљ Хусеин 1991. јавно и рећи. Јордански краљ задржава само право да именује муфтију Јерусалима (верску власт).
- 1991-1993 тајни преговори Израела и ПЛО-а у Ослу (Осло 1) за резултат имају успостављање Палестинске аутономије, раздвајање палестинско-јорданске делегације на мировним преговорима са Израелом, пристанак Израела на међународно надгледане изборе на окупираним територијама, одрицање ПЛО-а од тероризма и насиља, израелско признање ПЛО-а као представника палестинског народа, почетак повлачења израелских снага из Газе и Јерихона
- 1994-1999. У овом периоду више договора имају за резултат повећање зоне пуне палестинске самоуправе са 1,1 одсто окупираних територија на 17,2 одсто.
- 1995. ЕУ признала Палестинску Самоуправу као пуноправног члана Евромед партнерства (Барселонски процес), који је у међувремену замењен *Унијом за Медитеран* која само формално функционише.

- 2001. Џорџ Буш јуниор 10. новембра први је амерички председник који помиње перспективу две државе — Палестине и Израела. Исте године у Дурбану (Дурбан 1 — World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance) потврђено „неотуђиво право палестинског народа на самоопредељење и на успоставу независне државе.”¹⁷ Америка незванично преко колумнисте Њу Јорк тајмса најављује саудијски мировни план за пуно признање Израела у замену за његово повлачење са (дела)окупираних територија из 1967. године. Истог дана Саудијци најављују тај план који ће подржати арапске државе, државни секретар САД и Хавијер Солана (ЕУ).
- 2002. Саудијски мировни план за две државе — Израел и Палестину.
- 2003. Мапа пута са истим циљем као и Саудијски план али са низом предуслова које је изузетно тешко испунити.
- 2004. Палестинска Самоуправа укључен у Европску суседску политику.
- 2009. и 2011. Неуспех да се на конференцијама Дурбан II и Дурбан III значајније подржи Палестина и осуди Израел због одустајања многих западних земаља да учествују у раду, слању делегација нижег нивоа те организовању парламентарних скупова од стране Израела и међународних невладиних организација првенствено финансираних од стране САД и јеврејских организација.
- 2011. Палестина добила пуноправно чланство у УНЕСКО у октобру 2011. али је 11. новембра 2011. одбијен у СБ УН предлог о прослеђивању у ГС УН гласања о признању Палестинске државе.
- 29.11.2012. у ГС УН, добија статус државе посматрача не-чланице.

17 *World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance*, Интернет, http://www.un.org/en/ga/durbanmeeting2011/pdf/DDPA_full_text.pdf, скинуто: 16/07/2012.

- Палестину као државу до сада је признало 130 од 193 чланице УН.

Косовско питање – историјски оквир

Косово и Метохија је историјска област која никад није постојала као независна држава. Косово је реч српског порекла по птици Кос и сада означава источни део Покрајине мада је првобитно био везан само за Косово Поље. Метох је реч грчког порекла и означава црквени посед. Историјски нема доказа о албанском присуству на територији данашње провинције све до 15. века, када се у турском дефтеру помињу у Призрену и околини али као мањинско становништво. Након 1878. године, када је Србија на Берлинском конгресу и формално постала суверена држава додатно се појачава албанско-турско насиље¹⁸ над српским и уопште хришћанским становништвом на простору данашњег Косова и Метохије. Срби су крајем 19. века још увек најбројнији народ у провинцији са око 50 одсто свих становника.¹⁹ Али у периоду између 1878. и 1912. из провинције је протерано око 150.000 Срба а део их је прешао на Ислам и поарбанашио се (арнаути) како би сачувао имање.²⁰ Између светских ратова, откупом земље од турских земљопоседника и преузимањем државне земље Србија је стекла могућност да насељава своје становништво назад на ову територију. За разлику од раније ослобођене Кнежевине Србије ова територија је називана Стара Србија.

Албанске претензије на простор КиМ датирају још од оснивања Призренске лиге 1878, скупа албанских главара ко-

18 Пре 1878. датира обраћање архимандрита Дечанског Хаџи Серафима Ристића султану Абдул Азизу „Плач старе Србије” који је објављен као књига 1864. године. Такође је организовано насиље — масовна убиства, силовања, пљачке, паљење имовине обављано против Срба за време Аустро-турског рата (1683-1699) и за време новог Аустро-турског рата (1737-1739).

19 Polit., Eintheilung, Nationalitäten und Religionen. Published as the enclosure to the book *Detailbeschreibung des Sandzaks Plevlje und des Vilajets Kosovo* (Mit 8 Beilagen und 10 Tafeln). Als Manuscript gedruckt, Wien 1899, p. 306.

20 Dr Konstantin Jirecek, Albanien in der Vergangenheit (in) *Illirisch-Albanische Forschungen* Zusammenge stellt von DR Ludwig von Thalloczy, I. Band, Munchen and Leipzig 1916, 87.

ји су у процесу растакања Османске империје и ослобађања балканских народа настојали да осигурају државу за период после пропасти Османлија. Претензије су, како то обично бива, надилазиле територије у којима је албански живаљ чинио већину. Међутим, Албанци су готово од почетка својих државотворних амбиција имали подршку Аустро-Угарске а онда и Велике Британије, да би САД и Немачка постале главни подржаваоци албанског експанзионизма од краја 20. века.

Након протеривања српског становништва из ове регије за време Другог светског рата и новог таласа насељавања албанског становништва дошла је и одлука Јосипа Броза Тита од 5. марта 1945. године о забрани повратка Срба колониста на Косово и Метохију чиме је бројни однос српског и албанског народа опет промењен на штету првих.

Почетком 80-тих година 20. века Албанци са КиМ интензивирају борбу за албанску «националну ствар» покренувши низ демонстрација којима су настојали да за јужну српску покрајну издејствују статус републике. Такође, Албанци захтевају да им се у федералној држави додели статус конститутивног народа, уместо статуса «народности» који су до тада уживали. Овим захтевима албански живаљ КиМ покушао је да у потпуности албанизира јужну српску покрајну, и да је као «хомогену» албанску федералну јединицу изједначи са другим федералним јединицама бивше СФРЈ. На тај начин био би ударен постојан темељ тј. полазна основа за даљу сецесионистичку активност. Ипак, државотворне амбиције које су се криле у позадини ових политичких притисака препознате су од стране тадашњег државног врха и оцењене као претња територијалном интегритету и суверенитету Југославије. Председништво СФРЈ је прогласило ванредно стање на територији КиМ и послало јединице Југословенске народне армије да обезбеде поштовање уставног поретка. Након ових догађаја све више се продубљује јаз између већинског албанског и бројчано опадајућег српског становништва, које се усред тешке безбедносне али и економске ситуације све учесталије исељава у централне делове Србије.

Током прве половине 90-тих година, након укидања широке аутономије Косова (према Уставу из 1974. имала је републичке надлежности), албански сецесионистички пројекат се наставља низом активности попут успостављања

паралелних државних институција, нелегалног доношења «Резолуције о независности и суверенитету Косова», спровођења илегалног тајног референдума на коме су косовски Албанци подржали независност. Такво пркошење властима у Београду није добило очекивану подршку иностранства, те се у другој половини 1990-их, након Дејтонског споразума, стратегија албанских сецесиониста драстично мења. На сцену ступа тзв. Ослободилачка Војска Косова (ОВК), након чега у покрајини долази до ескалације тероризма против Срба и представника легитимних и легалних органа власти Републике Србије: «У току следећих неколико година ОВК је постепено интензивирала своје операције, усредсређујући се највише на полицију, затим на српске избеглице које су се населиле у покрајини после сукоба у осталим деловима бивше Југославије и на Албанце за које се сматрало да на овај или онај начин сарађују са српским властима.»²¹ Успешно лобирање албанских сецесиониста у Вашингтону, интензивна анти-српска кампања и пристрасно извештавање западних медија, пропраћено даљом ескалацијом насиља на КиМ олакшаће 1999. године агресију НАТО на СРЈ, изведену без сагласности СБ УН-а.

Након потписивања Кумановског споразума и прекида НАТО агресије на СРЈ 1999. године,²² Косово је, Резолуцијом 1244 Савета безбедности, *de facto* стављено под међународни протекторат, и од тога тренутка отпочиње борба косовских Албанаца за стицање међународног легитимитета, а након 2008. и за међународно признање самопрокламоване Републике Косово.

21 Џејмс Кер-Линдзи, *Косово – пут ка оспореној државности на Балкани*, Завод за уџбенике, Београд, 2011. стр. 32.

22 Кумановски споразум тј. «Војно-технички споразум у Куманову» потписан је 9. јуна 1999. године, и означио је крај ваздушних удара НАТО снага на Савезну Републику Југославију. Према одредбама овог споразума уговорено је повлачење Војске Југославије и српске полиције са територије Косова. Дан касније, Савет безбедности донео је Резолуцију 1244 којом је ова српска покрајина стављена под међународни протекторат.

Хронологија процеса утврђивања статуса и унитарно проглашење независности

- 1999. Након потписивања Кумановског споразума и повлачења југословенске војске и српских полицијских снага са Косова и Метохије, присуство УН и НАТО снага на Косову је регулисано Резолуцијом 1244 Савета безбедности УН. Овом резолуцијом УН су дале мандат Мисији привремене управе на Косову (УНМИК) да помогне у обезбеђивању услова за миран и нормалан живот свих становника Косова и да тиме осигура и унапреди регионалну стабилност на Западном Балкану. То је у пракси значило крај директне контроле Србије и стављање Косова и Метохије под међународну управу. Мисија УН успостављена је да надгледа ситуацију у покрајини “док не буде донета дугорочна одлука о политичкој будућности Косова”.²³ Резолуцијом 1244 (члан 10.) УНМИК је овлашћен да створи услове у којима ће народ Косова и Метохије моћи да ужива суштинску аутономију у оквиру СР Југославије, да омогући стварање прелазне управе и помогне развој привремених демократских институција самоуправе.²⁴ Резолуцијом је предвиђено (члан 11.) да прелазна управа припреми пут до коначног решења статуса Косова.²⁵ Сама Резолуција није садржала никакав наговештај коначног решења нити је поставила јасан временски оквир у коме би ово питање било решено. Стога су обе стране у косовском сукобу, и Срби, и косовски Албанци, настојали да Резолуцију 1244 тумаче према своме нахођењу и очекивањима. Косовски Албанци су сматрали да ће започети процес недвосмислено водити ка стицању државности као коначном резултату и очекивали су да ће “ограничени временски период у позицији међународног протектората

23 Џејмс Кер-Линдзи, *Косово – пут ка оспореној државности на Балкану*, оп. цит., стр.15.

24 Resolution 1244, Интернет: <http://www.unmikonline.org/Pages/1244.aspx> 12/07/2012/

25 Ибид.

бити нужан увод у независност”.²⁶ Српска страна је остала при позицији да је КиМ саставни и неотуђиви део Србије, и да је поштовање њеног суверенитета и интегритета загарантовано Резолуцијом 1244, те да се иста може тумачити искључиво у правцу давања изузетно широке аутономије.

- У мају 2001. године УН су представиле “Уставни оквир за привремену самоуправу”.²⁷ Тиме је успостављена Прелазна самоуправа на Косову и Метохији, а привременим институцијама је дат пун опсег овлашћења над широким спектром области.²⁸ Србија је на овај потез УНМИК-а одговорила “Декларацијом о стању на Косову и Метохији”, којом је одбацила овај документ сматрајући да се њиме “прејудицира коначно решење на штету државних интереса СР Југославије, Србије, Срба и осталог неалбанског становништва у покрајини, чиме се знатно прекорачују овлашћења из Резолуције 1244 Савета безбедности Уједињених нација.”²⁹ Ипак, овај Уставни оквир није прецизирао, нити давао јасне наговештаје о будућем статусу српске покрајине. Иако су косовски Албанци почетак изградње политичких институција доживели као још један корак ка независности, УНМИК је “чврсто заузео став да документ није уступао контролу над областима, која би на било који начин могла бити схваћена као одузимање суверених права Београду”.³⁰ Одржавање *statusa quo*, праћено скретањем пажње међународне заједнице на друге, у

26 Џејмс Кер-Линдзи, *Косово – пут ка оспореној државности на Балкану*, оп. цит., стр.38

27 Уставни оквир за привремену самоуправу на Косову, Интернет: http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/FrameworkPocket_SRB_Dec2002.pdf 12/07/2012/

28 За детаље о овим овлашћењима видети: Џејмс Кер-Линдзи, *Косово – пут ка оспореној државности на Балкану*, оп. цит., стр. 41.

29 Декларација Скупштине Србије о Стању на Косову и Метохији, Интернет: <http://www.arhiva.srbija.gov.rs/vesti/2001-06/01/24790.html> 12/07/2012/

30 Џејмс Кер-Линдзи, *Косово – пут ка оспореној државности на Балкану*, оп. цит., стр. 41.

том тренутку приоритетније међународне проблеме (напад од 11. септембра и војна интервенција у Авганистану) постепено је доприносио даљем заоштравању ситуације и све гласнијим захтевима косовских Албанаца за државношћу.

- 2002. УНМИК је на захтеве косовских Албанаца за државношћу одговорио програмом “стандарди пре статуса”, представљајући осам кључних области у којима мора бити остварен конкретан напредак пре одлуке о коначном статусу.³¹
- 2004. И поред покушаја смиревања поново узаврелих страсти, на Косову и Метохији ће у марту 2004. године доћи до ескалације насиља и погрома српског становништва и затирања његове културне и историјске баштине. Након тих догађаја, Косово се поново вратило у центар пажње међународне јавности, и УН су започеле са припремама за почетак преговора о коначном статусу.³² За специјалног изасланика за статусни процес за Косово изабран је бивши председник Финске, Марти Ахтисари. Опште прихваћено мишљење у међународној заједници било је да се преговори морају водити између свих актера уpletених у косовску кризу. Контакт група (коју су чинили представници Британије, Француске, Немачке, Италије, Русије и САД) утврдила је оквир и принципе којих се треба придржавати у преговорима. То је подразумевало немогућност повратка на ситуацију од пре 1999. године тј. одбацивање било какве могућности да се Косово врати под директну управу Београда. Могућност поделе Косова и Метохије такође је била искључена, као и сценарио по коме би се Косово могло ујединити са било којом другом

31 Реч је о напретку у области изградње демократских институција, спровођења владавине права, слободе кретања, одрживог повратка избеглица и расељених лица, стварања чврстих темеља за тржишну економију, остваривање имовинских права, нормализације дијалога са Београдом и трансформације Косовског заштитног корпуса.

32 УН су ову одлуку донеле 23. окобра 2005, када је Савет безбедности овластио генералног секретара УН Кофи Анана да започене процес за утврђивање коначног статуса Косова.

државом.³³ У ове принципе накнадно је и једнострано укључена и одредба по којој споразум мора бити прихватљив изразитој већини на Косову, дакле Албанцима.³⁴

- 2006. Српски преговарачи и представници косовских Албанаца састали су се на првом директном састанку у Бечу 20. фебруара 2006. Преговори су започели дискусијом о питањима везаним за локалну управу, мањинска права, права заједница, економска питања и заштиту верске и културне баштине. Међутим, процес је врло брзо запао у ћорсокак због безкомпромисног става обе стране по питању коначног статуса. Србија није хтела да прихвати независност Косова, док косовски Албанци нису пристајали на широку аутономију у оквиру Србије.
- 2007. Као излаз из преговарачког врзиног кола, Ахтисари је УН-у препоручио модел “Независности, надзиране од стране међународне заједнице”. Албанска страна је ову препоруку наравно топло поздравила, за разлику од Србије. Ипак, овај предлог је доживео дебакл када је Русија најавила улагање вета у Савету безбедности. Након неуспеха Атхисаријевог плана, Контакт група је одлучила да одржи нови круг преговора под покровитељством Тројке (Русија, САД и ЕУ). То је био последњи покушај за постизање компромиса кроз преговоре. И овај покушај је од самог старта био осуђен на пропаст због пристрасног држања САД и водећих држава ЕУ. “Изјавом председника Буша да САД подржавају независност, коју су прихватиле и водеће државе чланице ЕУ, као и високи званичници ЕУ, Приштини је ефективно осигуран подстицај да не одустане од захтева за државношћу.”³⁵ Стога представници косовских Албанаца

33 Guiding principles of the Contact Group for a settlement of the status of Kosovo, Интернет: <http://www.unosek.org/docref/Contact Group-Ten Guiding principles for Ahtisaari.pdf> 12/07/2012/

34 Report of the Special Envoy of the Secretary-General on Kosovo's future status, 26 March 2007, S/2007/168.

35 Џејмс Кер-Линдзи, *Косово – пут ка оспореној државности на Балкану*, оп. цит., стр. 165.

нису показали спремност да дискутују о српским предлозима, који су се заснивали на различитим моделима аутономије. Уместо тога они су понудили концепт “Споразума о пријатељству са Србијом”, који је подразумевао обострано признавање суверенитета између Србије и Косова као независних држава. Ове непомирљиве разлике у вези са фундаменталним питањем суверенитета резултираће потпуним обесмишљавањем процеса одређења статуса и крахом двогодишњих напора да се кроз преговоре дође до решења.

- 2008. Нова фаза борбе косовских Албанаца за независност, започела је само неколико недеља по крају преговарачког процеса када је Косово једнострано прогласило независност од Србије. На седници тзв. косовског парламента 17. фебруара 2008. проглашена је независна држава Република Косово. Већ наредног дана самопроглашену државу признаће САД, а убрзо и већи део држава чланица ЕУ — 22 од укупно 27.³⁶ По проглашењу независности, Косово се обавезало да ће у потпуности применити обавезе које произлазе из одбаченог Атхисаријевог плана.³⁷ За надзирање процеса имплементације били су задужени Међународни цивилни представник и мисија ЕУЛЕКС-а, док је КФОР-у припала дужност да „обезбеди безбедно окружење за изградњу стабилног демократског друштва”. Влада Републике Србије је одлуку о проглашењу тзв. независности одбацила као противправни акт привремених органа у Приштини, што је подржала и Скупштина Републике Србије. На седници СБ посвећеној овом питању Русија је инсистирала на поштовању резолуције СБ УН 1244, и захтевала поштовање територијалног

36 Од земаља чланица ЕУ Косово нису признале Шпанија, Грчка, Кипар, Словачка и Румунија.

37 Имплементација плана се пре свега односила на одредбе које су се тичале заштите и очувања права косовских Срба и других етничких мањина. За више видети: Comprehensive proposal for Kosovo Status Settlement, Интернет: http://www.unosek.org/docref/Comprehensive_proposal-english.pdf 12/07/2012/

интегритета Србије.³⁸ Седница је завршена без консензуса и заједничког саопштења, а између сталних чланица Савета дошло је до размимоилажења у ставовима. Србија је потом затражила саветодавно мишљење Међународног суда правде о усклађености декларације о проглашењу независности Косова са међународним правом.³⁹

- 2010. Међународни суд је донео одлуку да унилатералним једностраним проглашењем косовске независности није прекршено међународно право.⁴⁰
- 2012. Међународна управљачка група (International Steering Group for Kosovo –ISG) је 2. јула најавила крај надзиране и прелазак на пуну независност тзв. Републике Косово од септембра 2012.

Косовско питање у контексту међународних односа

Самопрокламована Република Косово и даље није чланица УН, нити је од стране саме организације призната као независна и суверена држава. Због немогућности заузимања заједничког става, услед противљења косовској независности Русије и Кине у Савету безбедности, УН су препустиле одлуку о признању свакој од својих држава чланица понао-

38 Седница Савета безбедности посвећена једностраном проглашењу независности Косова одржана је 18. фебруара 2008. године на захтев Србије и Русије. На овом састанку амбасадор Русије при УН је од УМНИК-а захтевао да поништи једнострано проглашење косовске независности. Истоветан захтев је генералном секретару Бан Ки Муну упутио и Председник Србије Борис Тадић. Видети: “Савет безбедности сутра о Косову”, Интернет: http://xs4.b92.net/info/vesti/index.php?yuuu=2008&mm=02&dd=17&nav_category=640&nav_id=285226 12/07/2012/

39 Request for an advisory opinion of the International Court of Justice on whether the unilateral declaration of independence of Kosovo is in accordance with international law, Интернет: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N08/516/55/PDF/N0851655.pdf?OpenElement> 12/07/2012/

40 Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence In Respect of Kosovo, Интернет: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15987.pdf> 12/07/2012/, p.4.

соб. Истоветна одлука је донета и од стране ЕУ, где такође није било могуће наћи заједнички став због оштрог противљења Шпаније, Грчке, Кипра, Словачке и Румуније. До сада је Косово као независну државу признало 97 држава, убрајајући и Уганду и Нигерију у државе које су признале косовску државност. Интересантно је да су ова два признања, која је прокламовао први заменик премијера Косова Бецет Пацоли, спорна за САД јер још увек не постоје званичне дипломатске ноте.⁴¹ Косовски суверенитет и независност и даље не признаје 113 чланица УН, те кампања косовских Албанаца за шире признање независности и даље траје.

Битно је истаћи да борба за међународно признање Косова није само питање из домена међународног права, већ је за његово правилно разумевање веома битна и његова геополитичка димензија. Од самог покретања “косовског питања” као горућег међународног проблема (друга половина деведесетих година XX века), ситуација у овој српској покрајини коришћена је првенствено зарад интереса крупних геополитичких играча. Стога је, пре преласка на аргуменатацију коју косовска страна и њени савезници користе за придобијање међународне подршке „пројекту” независног Косова, неопходно утврдити који “играчи” су присутни у процесу признања Косовске независности, и каква је њихова улога. Дакле, ко су главни “промотери”, а ко главни противници косовске независности, и који мотиви леже иза поступака једних и других?

Када је у питању независност Косова и Метохије, овде се на првом месту морају истаћи дијаметрално супротни интереси и деловања САД и њених савезника (водећих држава ЕУ и НАТО-а) са једне, и Русије са друге стране. Ситу-

41 Склоност косовских Албанаца ка лажирању и увећавању броја држава које су признале Косово, најбоље показује изјава заменика министра спољних послова Косова Петрит Селџимија, да је државни субјективитет Косова признало чак 105 држава. Ову цифру он је искалкулисао на основу чињенице да је за чланство Косова у Међународном монетарном фонду (ММФ) гласало 105 држава те да се глас за учлањење слободно може сматрати као признање државе. Видети “Клинтон: Косово признало 89 држава”, Интернет: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=06&dd=13&nav_category=640&nav_id=61810312/07/2012/

ацију додатно компликује чињеница да ЕУ због противљења одређеног броја чланица нема јединствени став, по питању статуса Косова. То је довело до парадоксалне ситуације да поједине чланице ЕУ, по питању Косова, заузму политички курс ближи Русији него државама које у ЕУ уживају лидерску позицију - Немачкој и Француској.

Главни поборници међународног признања независног Косова су САД, Француска, Немачка и Велика Британија. Оне су се, од самог почетка косовског сукоба, поставиле као заштитници и ментори будуће независне државе. Такође, ради се о државама које су најгласније заговарале а потом и спровеле у дело војну агресију против СРЈ 1999. године. Своју позицију САД и њени савезници су од почетка НАТО напада правдали позивајући се на заштиту људских права (спречавање етничког чишћења) која су према њиховмј тумачењу била драстично угрожена од стране српских власти. Ове државе и данас најгласније заговарају међународно признање Косова и Метохије, јер на тај начин у домаћој и иностраној јавности одржавају “имиц” оправданости *војне интервенције* из 1999. године. Јасно је, да поред савезништва западних земаља и Косова, као и потребе да се косовском независношћу учврсти “легитимитет” НАТО агресије на СРЈ, ситуацију треба посматрати и у контексту политичког ривалитета Запада и Истока (Русија), али ту је већ реч о ширем геополитичком контексту који ће бити предмет разматрања последњег поглавља овог рада.

Што се тиче главних опонената косовске независности, у њих (поред Србије) спадају пре свих Русија, Кина, Шпанија, Грчка и Кипар. Русија се у овом међународном спору поставља као традиционални савезник Србије, и њени мотиви се такође морају сагледавати и у светлу њених историјских интереса на Балканском полуострву. „Русија се на челу са Владимиром Путином трудила да поново учврсти свој регионални и међународни ауторитет и његова дискусија у вези са Косовом одвијала се у околностима све већих тензија између Русије и Запада”⁴² Такође, Русија је забринута за последице које би признање Косова, противно вољи Србије,

42 Џејмс Кер-Линдзи, *Косово – пут ка оспореној државности на Балкану*, оп. цит., стр. 175.

имало по међународно право и учинак других сукоба у свету. „Иако је постојао елемент словенске солидарности, цело питање се такође тицало и руског става према другим регијама у бившем Совјетском Савезу”.⁴³ Самим тим снажне разлоге за противљење независности Косова и Метохије имају и бројне државе бившег СССР-а, пре свега чланице Заједнице независних држава (ЗНД), које се као и поменуте државе ЕУ суочавају са претњама сепаратистичких покрета којима би косовски пример могао послужити као подстицај за интензивирање сецесионистичких активности.⁴⁴ Сличну бојазан дели и Кина,⁴⁵ која такође није признала Косово али је изнела став да „експлицитно неће искључити могућност признања у будућности.”⁴⁶ Овакав став заузеле су и неке друге утицајне државе попут Индије, Бразила, Јужноафричке Републике и Индонезије.

Такође, потребно је осврнути се и на улогу Уједињених Нација, као главног медијатора процеса решења косовског питања, али и УН-а као главне арене у којој се води борба за међународно признање косовске независности. Пре свега, УН представљају један од најутицајних спољних фактора присутних (кроз мисију УНМИК-а) на територији Косова и Метохије. Иако је улога УНМИК-а након доласка ЕУЛЕКС-а сведена у нешто симболичнији оквир,⁴⁷ ова мисија је у складу са Резолуцијом 1244, и по захтеву Србије и даље присутна и ангажована на заштити људских права и права мањина.⁴⁸

43 Ибид, стр.177.

44 “Push at UN for Kosovo independence could bolster secessionist demands around the world”, Интернет: <http://www.balkanpeace.org/index.php?index=article&articleid=14346> 12/07/2012/

45 Кина се суочава са сепаратистичким тенденцијама међу ујгурском мањином, који чини већински део становништва у провинцији Ксињанг, као и са захтевима за независношћу Тибета. Такође, не треба сметнути с ума и даље нерешено питање Тајвана.

46 Џејмс Кер-Линдзи, *Косово – пут ка оспореној државности на Балкану*, оп. цит., стр. 21.

47 Мисија владавине права ЕУ на Косову “ЕУЛЕКС Косово”, установљена је крајем 2008. године и испрва је требала да замени мисију УНМИК-а. Србија је прихватила ову мисију тек након што је ЕУ прихватила услов српске стране да мисија буде неутрална према питању статуса покрајне и њеног једностраног проглашења независности.

48 “Унмик мора да остане”, Интернет: <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/>

Поред присуства на терену посредством УНМИК мисије, УН играју и улогу кључне организације чије је признање неопходно за потпуни легитимитет и легалитет косовске независности. Без обезбеђеног места у УН, нема ни довољно независног Косова. Стога су УН место за одмеравање снага заговорника и противника косовске независности, док су се сами Албанци у покрајини, у великој мери свели на марионете кључних светских геополитичких актера и њихових интереса.

Постоје озбиљне спекулације о томе да ли би „независно” Косово заиста могло да опстане као функционална држава уколико би му била ускраћена помоћ и подршка Запада.⁴⁹ У њима се изражава сумња да косовске власти поседују функционалан и ефикасан државни апарат. “Никада није било објективних и проверљивих индикатора који би указали да ли би, и колико дуго, Косово могло да опстане као самостална независна држава без надзора ЕУ/НАТО. Другим речима његова *ефективност* никада није била тестирана или верификована. У случају Косова *ефективност* спада у поље апстрактних спекулација супротних чињеничној реалности”⁵⁰

*Аргументација у прилог косовске
независности и могућности
међународног деловања самопрокламоване
Републике Косово*

Иако је евидентно да је са аспекта међународног права немогуће оправдати наметнуто стварање нове државе на територији друге суверене државе, која је притом и пуноправна чланица УН-а, главни промотери косовске независности упорно инсистирају на третирању овог случаја као *sui generis*. Ситуација је додатно закомпликована руским признава-

politika/glas-javnosti-19-06-2009/unmik-mora-da-ostane 12/07/2012/

49 За више о унутрашњим проблемима косовских власти, и страном помоћи Косову видети: Kosovo: Current Issues and U.S. Policy, Интернет: <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RS21721.pdf> 12/07/2012/ pp.6-9.

50 Alexander Orakhelashvili, “Statehood, Recognition and the United Nations. System: A Unilateral Declaration of Independence in Kosovo”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, volume 12, 2008, p.10.

њем независности Јужне Осетије и Абхазије, када је постало очигледно да је косовско “решење” немогуће третирати као јединствено и једнократно одступање од система међународног права. Случај Јужне Осетије и Абхазије јасно је показао да је нарушавањем територијалног интегритета Републике Србије, и заобилажењем Повеље УН-а и Хелсиншког финалног акта из 1975. године, успостављен опасан преседан који може додати ветар у леђа сецесионистичким покретима широм света. Упркос овоме, САД, Немачка и други поборници признања независног Косова и даље настоје да убеду остатак светске јавности како је Косово јединствен случај, и да његова нелегитимна и нелегална независност не може послужити као правни преседан у евентуалним будућим захтевима за независношћу сецесионистичких покрета на територијама других суверених држава.

Но, без обзира на неутемељеност и неуверљивост овакве аргументације, за пружање систематизованих смерница за деловања државе Србије у међународним оквирима, када је у питању очување Косова и Метохије, важно је јасно идентификовати кључне аргументе којима косовски Албанци, као и њихови патрони, правдају тврдокорни став да је независност једино прихватљиво решење косовског гордијевог чвора.

На првом месту, косовски албанци сматрају да, као већинско становништво у покрајини, имају право да сами одлуче о својој судбини. Као главни аргумент они се позивају на право на самоопредељење гарантовано Повељом Уједињених Нација (чланови 1, 2. и 55).⁵¹ Западне земље које подржавају независно Косово такође користе овај аргумент. Оне у први план истичу слободу народа Косова да собом управља самостално, наглашавајући да им је та слобода гарантована управо поменутиим правом на самоопредељење.⁵² Ипак, како би додатно појачали овај аргумент и учинили га уверљивијим, косовски Албанци су у њега уградили и “емотивну димензију”. Наиме, они тврде да је “након дуге историје срп-

51 Повеља Уједињених Нација, Интернет: http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PROPISI/povelja_un_lat.pdf 12/07/2012/

52 За детаљно критичко разматрање овог аргумента видети: Bing Jia, “The independence of Kosovo: A unique case of secesion”, Chinese Journal of International Law, Oxford Univerisity Press, volume 11/2, 2012, pp. 31-37

ске репресије, која је кулминирала конфликтом из 1998-99. године, Београд изгубио право на вршење суверене власти над косовским Албанцима”⁵³ Запад је такође прихватио ово мишљење, изнова наглашавајући да је НАТО интервенција против СРЈ била мотивисана искључиво хуманитарним разлогом, и да је за циљ имала спречавање етничког чишћења на Косову и Метохији 1999. године. Западни заговорници косовске независности играју на карту наводне драстичне злоупотребе власти, и угрожавања основних људских права мањинске етничке групе (косовских Албанаца) од стране већинске етничке групе (Срба), што је за последицу имало губитак права матице (Србије) да врши суверену власт на оном делу територије на коме је угрожена етничка група преобладајуће становништво. На тај начин се из “моралних” и “хуманитарних” разлога даје предност праву на самоопредељење у односу на територијални интегритет,⁵⁴ а само признање независности Косова промовише се као нека врста “моралне надокнаде” за “патње” косовских Албанаца.

Постоји још један битан аргумент којим косовски Албанци настоје да поткрепе тезу о праву на самоопредељење. У питању је међународно признање које су добиле бивше југословенске републике којима је након распада заједничке државе дат међународни благослов за осамостаљивање. С обзиром да је Косово и Метохија било аутономан ентитет „унутар бивше Југославије”,⁵⁵ неопходно је посматрати проблем КиМ у ширем контексту распада те државе. Косовски

53 Џејмс Кер-Линдзи, *Косово – пут ка оспореној државности на Балкану*, *op. cit.*, стр.17.

54 Српска страна користи управо супротан аргумент како би доказала да је независност Косова нелегална. Она се позива на територијални аргумент и императив поштовања интегритета Републике Србије, сматрајући да су чином проглашења независности Косова прекршени повеља УН и Хелсиншки финални акт из 1975. године.

55 Потребно је обратити пажњу на то да косовска страна инсистира на формулацији аутономни ентитет “унутар Југославије”, иако је у бившој Југославији она била аутономна покрајина у оквиру републике Србије. На овај начин косовски Албанци настоје да што више приближе статус аутономије који је Косово и Метохија уживало пре Милошевића, статусу федералних јединица који су уживале остале републике.

Албанци сматрају да би на њега требало применити и истоветна правила која су важила за југословенске републике.

Косовска страна као додатни аргумент за независност такође наводи и мишљење да би лош економски, социјални и безбедносни положај мањина на Косову био знатно унапређен уколико би они били опште међународно признати и вршили суверену власт на читавој територији. Овај “аргумент” је одговор на забринутост Београда и Москве у вези са кршењем људских права и угроженом безбедношћу Срба, као и етничких мањина у покрајни, и страха од њиховог етничког чишћења. Важно је истаћи да је сличан “аргумент” косовска страна већ користила као иницијалну капислу за покретање „Процеса за одређење коначног статуса”. Тада су косовски Албанци играли на карту социјалне и економске нестабилности која је била последица недефинисаног статуса тј. непостојања државних структура које би могле да решавају постојеће проблеме. Ова стратегија је подразумевала и провоцирање таласа насиља из 2004. године, што је “натерало” *међународну заједницу* да опет поради на пољу решавања статуса.

Маневарски простор Косова за ефикасно међународно деловање је и даље ограничен јер није чланица УН. Главна препрека пуноснажном међународном признању Косова, као и њеном несметаном међународном ангажману,⁵⁶ јесте одбијање Србије да пристане на губитак дела територије. Све докле Србија истрајава у тврдњи да је реч о повреди међународног права, друге земље које чврсто подржавају њен став противиће се пријему Косова у УН.⁵⁷ Од тих земаља најважније су Русија и Кина као сталне чланице СБ УН, са правом вета. Без места у УН, пуноправно чланство Косова у бројним међународним организацијама је онемогућено. На билатералном плану Косово води веома живу политичку активност и лобира за своју независност, а уз подршку својих западних савезника успело је да се избори и за приступање неким од

56 “Јеремић: Косово није држава”, Интернет: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012 &mm=06&dd=14&nav_category=167&nav_id=618339 12/07/2012.

57 “Јеремић: Косово у УН преко мене мртвог”, Интернет: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.289.html:387966-Jeremic-Kosovo-u-UN-preko-mene-mrtvog> 12/07/2012/

битних међународних организација - Међународном монетарном фонду, Светској Банци и Међународној адвокатској комори. Главни косовски спољнополитички приоритет је и даље “Признавање независности Косова од стране апсолутне већине држава међународне заједнице и успостављање дипломатских односа са тим земљама.”⁵⁸ Како се истиче на сајту Министарства спољних послова Косова, ово министарство је на првом месту посвећено “максималном ангажовању на очувању субјективитета нове државе, признавању независности Косова од стране већине држава међународне заједнице, успостављању дипломатских односа са тим државама, неговању тесних и посебних односа са Сједињеним Америчким Државама, изградњи стратешког партнерства са Европском унијом и НАТО и брзом напредовању у интеграционим процесима у ЕУ...”⁵⁹ Дакле, поред поменуте дипломатске активности у правцу увећања броја држава које признају његову независност, Косово као спољнополитички императив одређује и неговање тесних веза са својим западним савезницима чија подршка и лобирање играју кључну улогу у процесу његовог међународног признања. Као приоритет се наводи и укључивање у ЕУ интегративне процесе, што би за косовске Албанце представљало важан корак ка ширем признању државности. “Косово тежи да се временом придружи Европској унији и НАТО-у, иако је то у најбољем случају веома далека перспектива, услед чињенице да Косово нису признале поједине НАТО и ЕУ чланице, као и услед сиромаштва и слабих државних институција.”⁶⁰ Такође, “Споразум о регионалном представљању Косова” који је недавно закључен између Београда и Приштине отвора нове могућности за учешће Косова у бројним регионалним иницијативама, чиме је међународни положај Косова донекле унапређен.⁶¹

58 Sajt Ministarstva inostranih poslova Republike Kosova, Интернет: <http://www.mfa-ks.net/?page=3,98> 12/07/2012.

59 Ибид.

60 Kosovo: Current Issues and U.S. Policy, Интернет: <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RS21721.pdf> 12/07/2012.

61 Споразум је склопљен у фебруару 2012. године. Према постигнутом решењу, Косово, које је до сад на регионалним скуповима носило назив Косово-УНМИК, од сада ће бити представљано као Косово* (фундата) “Без прејудуцирања статуса и у складу је са Резолуцијом 1244

На крају је потребно истаћи да се косовски Албанци, у настојању да обезбеде међународни легитимитет пројекту независног Косова, и даље у највећој мери ослањају на помоћ својих западних савезника. Реч је првенствено о притисцима које Европска Унија врши на Србију, условљавајући даљи ток њених ЕУ интеграција постизањем различитих компромиса између Београда и власти у Приштини.⁶² САД и даље играју улогу најпреданијег заговорника независности, и утицајног лобисте за “косовску ствар”. Узевши у обзир претходно наведено не може се пренебећи чињеница да је од момента једностраног проглашења независности дошло до повећане активности Косова на међународном плану, али треба напоменути и чињеницу да се ова активност још увек одвија са променљивим успехом.

Геополитичка позиција

Територија Косова и Метохије у саставу Србије била је и остаје повољна за потресе земље и региона због чињеница да неинтегрисана и добрим делом антидржавно настројена мањина чини већину у њој. Косово и Метохија су битни и због рудних налазишта. Политика САД-а на овом простору служи и за компензацију америчкој политици која се тумачи као анти-исламска на простору од Либије до Авганистана. Јужна српска покрајина потенцијално је везана и на промоцију турске неоосманистичке политике која на дужи рок настоји да реинтегрише оне земље које су некада биле освојене од стране Турака Османлија. Косово и Метохија послужили су и као основ за локалну варијанту растурања концепта суверености и преобликовања па и губљења народног идентитета — у овом случају Срба који су временом постали конститутивно везани за Косово.

и Мишљењем МСП-а о проглашењу независности Косова.”

62 Ова условљавања се за сада тичу углавном решавања технички питања на релацији Београд-Приштина. Један од најсвежијих примера таквог изнуђеног компромиса јесте и поменути “Споразум о регионалном представљању Косова”. Постизање овог споразума било је, пред Србију, постављено као главни услов за добијање статуса кандидата за чланство у ЕУ.

После пропасти тзв. хуманистичких интервенција у Сомалији 1992⁶³, напад на Србију и Црну Гору успео је да афирмише овај концепт који је после Сомалије опробан и на Хаитију (1994) али без довољно међународног значаја. Осим тога, потоње инсталирање НАТО базе показало је да Европске земље и даље нису способне да регулишу сукобе на свом континенту те да је хегемон с друге стране океана. Физичко и интересно јачање и ширење НАТО у дубину Балкана, традиционално везаног за руску спољну политику додатно је требало да предупреди и спречи евентуално јачање и опоравак Русије, поготову што је ослабљен, за англоамеричке аналитичаре, увек потенцијални руски савезник — Србија.

Интерес Велике Британије али и других великих сила за територију Израела, Јудеје, Самарије (Јудеја и Самарија је традиционалнији назив за Западну обалу) и Појаса Газе почивао је и на чињеници да је до првог Израелско-арапског рата у палестинској рафинерији у приобалном граду Хаифи прерађивана ирачка нафта.⁶⁴ Такође, јеврејска држава на размеђи Африке и Азије прекидала је и прекида ланац арапских држава и контролу једног од најважнијих поморских путева (Синај).

Палестина, заправо Западна обала и Појас Газе на које полажу право све палестинске организације неповезане су територије, насељене готово хомогеним арапским муслиманским живљем са све малобројнијом хришћанском мањином. Међутим острва јеврејских колониста остају ван домета палестинске администрације. Територија нема физичку повезаност (између Газе и Западне обале) а тренутно нема излазак ни на реку Јордан, морску луку, нема директну и слободну везу између територија на којима је активна Палестинска самоуправа (ПС) и економски је у потпуности зависна. Економска зависност огледа се у сталној помоћи страних влада и УН а с друге у израелском надзору међународне трговине Пале-

63 У свом говору од 6. децембра, одлазећи амерички председник Џорџ Буш старији као разлог за војну операцију у Сомалији *Restore Hope*, наводи хуманитарну кризу. Према: Giacomo Gabellini, *La parabola: Geopolitica dell'unipolarismo statunitense*, pp. 37-39. Радило се о осигурању послова америчких компанија

64 Irene Gendzier, "U.S. Policy in Israel/Palestine, 1948: The Forgotten History", *Middle East Policy*, Vol. XVIII, No. 1, Spring 2011, pp. 42-53.

стинске самоуправе (ПС) те несамосталности у сакупљању пореза и наплати такси.

Косово и Метохија и Палестина су изузетно мале територије са малобројним становништвом и економски зависне. Стога не могу представљати иоле самосталније актере међународних односа.

Закључак

Процес стицања међународног легитимитета Палестине траје више деценија. Главни подржаваоци стицања њеног међународног легитимитета су међународне организације Арапска лига и ОИК (Организација за исламску сарадњу, раније Организација исламске конференције) као и њихове чланице појединачно. Подршку легитимитету Палестине пружале су повремено и друге државе од несталог СССР-а до појединих западноевропских држава као и многе земље у развоју. У последње време Венецула, Куба и Еквадор снажније истичу подршку Палестини.

Разлике између самопроглашене албанске државе на Косову и Метохији и од стране арапских држава проглашене државе Палестине у стицању међународног легитимитета су следеће:

1) који актери међународних односа их подржавају на путу независности: У случају тзв. Републике Косово (ТРК) то су пре свега САД, ЕУ и Турска док су у случају Палестине то Арапска Лига, ОИК и поједине анти-амерички настројене државе. Из овога проистиче и разлика у брзини признавања која је очигледно на страни западног пројекта.

Палестина, као самоуправа има подршку Европске уније, повремено и Америке, када је у питању финансирање одређених реформи, институција самоуправе и друго. Званични циљ ЕУ, уосталом и САД а онда наравно и Руске Федерације јесте стварање, како се то протоколарно наводи, „демократске, независне и одрживе палестинске државе.” Наравно, и ЕУ и САД су убрзо по одржавању првих избора за законодавно тело ПС подржали ону партију (Фатах) која је добила мањи број гласова и увели санкције делу територије под администрацијом партије која је добила на изборима 2006. године. Такође се поставља питање, шта ако Палестин-

ска држава промени систем и постане недемократска после стицања независности? Друго питање, на којем Израел све више инсистира јесте како омогућити одрживост?

Разлике у приступу видљиве су и у коришћењу аргумента тзв. 'реалности на терену', што је згодан пропагандни термин. Ово начело, познато домаћој јавности, није непознато ни на Блиском истоку. Палестинци су са овим упознати још 2003, у пропалом мировном плану *Road Map*. Сам Џорџ В. Буш је барем у два наврата говорио о уважавању реалности (постојања јеврејских колонија) приликом тражења територијалног оквира за будућу палестинску државу. Но нису Палестинци једини у регији који одбијају да прихвате „реалност.” Да ли је јеврејски народ био реалан када је мислио да у муслиманском мору може направити државу? Коначно, може се навести да Израел никако није био „реалан”, када је са територијом мањом од београдског пашалука и мање становника од Србије одлучио не само да се супротстави далеко бројнијим суседима него и да одузме део територија које су они контролисали. Свакако, земља у којој редовни војни рок служе и младићи и девојке има снажну подршку у САД, а Србија је нема и готово је несувисло питање жели ли Београд такву врсту подршке уопште.

2) Разлике проистичу и из тога ко се противи успоставању ових држава: Израел, осим снажно суверенистички настројене политике, економске развијености и донекле милитаризованог друштва са обавезним служењем војног рока има подршку још увек најразвијенијих земаља света пре свега САД-а, УК, већине чланица ЕУ и бивших англофоних доминиона УК, изузев Јужноафричке Републике. Србија има подршку Русије, Кине, пет чланица ЕУ те низа земаља у развоју које и саме имају проблеме са сецесионизмом попут Индонезије, Боливије, Азербејџана и других.

3) Разликује се утемељеност захтева за независношћу Палестине и ТРК. Палестинци се позивају на правду (што и није толико правни основ), на самоопредељење, и на упоредну праксу — наводи се случај Финске која није имала физичку контролу својих граница у моменту стицања независности као противтежа Израелском позивању на међународно право према којем је признање неког ентитета као државе а без суверене контроле над територијом од стране

тог ентитета погрешно и представља кршење међународног права.⁶⁵ Има правних мишљења да је Палестина наследник Палестине која је после Првог светског рата сматрана једном од наследница Османског царства и “привремено” била под британском управом. Међутим, Палестина не испуњава основне премисе државе. Отуда су кључни аргументи палестинске стране право на а) самоопредељење, б) поштовање Резолуције УН 181 о стварању арапске државе и Резолуција 242 и 338 о повлачењу Израела са Окупираних територија прихваћене од стране већине палестинских покрета (Хамас се још увек залаже за Палестину на укупној територији некадашњег мандата). То ће још више бити и чињеница да су признати од стране већине чланица УН, уз статус државе по-матрача која није члан.

С обзиром да Арапи имају више од једне државе, палестински Арапи од 1968. године инсистирају на апелативу Палестинци (палестински народ) да би истакли како су народ без државе.

Палестинци истичу да је њихова територија окупирана (самим тим на њој претходно није постојала јеврејска држава). Изузев Јерусалима и Голанске висоравне остале територије које је Израел заузео 1967. третирају се као територије под војном окупацијом.

ТРК се такође позива на самоопредељење, што важи за земље које се ослобађају колонијалног ропства и може се подвести за народе без матичне државе, што овде није случај. Емотивни аргумент у смислу патњи и насиља треба да укаже како је албански народ на Косову и Метохији наводно био изложен до те мере нехуманом поступању да је морао да се побуне и крене у процес стварања сопствене државе. Међутим, не постоји довољно чињеница које би подупрле овакве тезе. Насупрот томе налази Хашког трибунала и Црвеног крста говоре о око 2500 укупно страдалих Албанаца (2,788 ископаних тела према Хашком трибуналу, без спецификације да ли се ради само о жртвама рата и без података о идентитету). Црвени крст је проценио годину дана након краја рата (јуна

65 “*International Recognition of a Unilaterally Declared Palestinian State: Legal and Policy Dilemmas*”, Jerusalem Center for Public Affairs, Интернет, <http://jcpa.org/art/becker2.htm>, скинуто: 12/07/2012.

2000.) да 3,368 људи недостаје од чега око 2500 Албанаца.⁶⁶ Од ископаних 2150 тела до јула 1999. КФОР је саопштио да се 850 може приписати ратним злочинима. За више од половине свих погинулих се тврди да су страдали после почетка бомбардовања. Такође је важно истаћи да нема процене броја погинулих Албанаца који су се борили у редовима ОВК а наравно суделују у укупном броју мртвих Албанаца. Такође, у случају Косова и Метохије нема речи о окупацији.

4) Коначно, разлика се састоји у томе каква је важност независности Косова и Палестине за међународни поредак. Као што је напред наведено, *Косовски рат* представља један од темеља за светски поредак који највише промовишу САД, Велика Британија и низ других развијених земаља. Независност Палестине може се донекле уклапати у овај концепт али на дугом штапу. Војне интервенције представљене као хуманитарне или као одговорност за заштиту, превенцију или како год дефинисали агресије НАТО и западних земаља не позивају се нити има икаквих назнака да ће се позивати на било какву интервенцију против Израела. Светско друштво, међународни легитимитет и хуманитарне интервенције делови су жељеног глобално интегрисанијег друштва какво промовишу западне земље. Зато, док су ове државе доминантне, у периоду транзиције од униполарног ка можда мултиполарном поретку, албанско Косово има снажнију подршку од Палестине.

5) Разлика постоји и у ставу Србије према Косову односно Израела према Палестини. Израел јесте у више махова преговарао индиректно и директно са палестинским представницима али им никада није омогућавао или олакшавао међународно представљање за разлику од Србије која на овај начин легитимише албанске косовске институције као државне. Израел не препушта међународну трговину и царину пуној палестинској контроли, што Србија чини. Израел одређује висину ПДВ-а, чак води и сакупљање дела пореза намењених окупираним територијама а сходно *Париском*

66 <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/781310.stm> и Matthew Parish, "Paradigms of State-Building: Comparing Bosnia and Kosovo", *Journal of Eurasian Law*, Vol. 3, No. 3, 2010, p. 5.

протоколу из 1994, путем којег се гарантује економска унија Израела и Палестинске Самоуправе.⁶⁷

Литература

Документи

Guiding principles of the Contact Group for a settlement of the status of Kosovo, Интернет: [http://www.unosek.org/docref/Contact Group-Ten Guiding principles for Ahtisaari.pdf](http://www.unosek.org/docref/Contact%20Group-Ten%20Guiding%20principles%20for%20Ahtisaari.pdf) 12/07/2012/

Декларација Скупштине Србије о Стању на Косову и Метохији, Интернет: <http://www.arhiva.srbija.gov.rs/vesti/2001-06/01/24790.html> 12/07/2012/

Comprehensive proposal for Kosovo Status Settlement, Интернет: http://www.unosek.org/docref/Comprehensive_proposal-english.pdf 12/07/2012.

Pact of the League of Arab States, March 22, 1945.

Повеља Уједињених Нација, Интернет: http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PROPISI/povelja_un_lat.pdf 12/07/2012.

Resolution 1244, Интернет: <http://www.unmikonline.org/Pages/1244.aspx> 12/07/2012.

Request for an advisory opinion of the International Court of Justice on whether the unilateral declaration of independence of Kosovo is in accordance with international law, Интернет: [http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N08/516/55/PDF/N0851655.pdf? OpenElement](http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N08/516/55/PDF/N0851655.pdf?OpenElement) 12/07/2012.

The Paris Protocol, PLO Negotiations Affairs Department, Интернет: <http://www.intertech.ps/nad /etemplate.php?id=48>, скинуто: 14/07/2012.

Уставни оквир за привремену самоуправу на Косову, Интернет: http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/FrameworkPocket_SRB_Dec2002.pdf 12/07/2012.

67 *The Paris Protocol*, PLO Negotiations Affairs Department, Интернет: <http://www.intertech.ps/nad /etemplate.php?id=48>, скинуто: 14/07/2012.

World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance, Интернет, http://www.un.org/en/ga/durbanmeeting2011/pdf/DDPA_full_text.pdf, скинуто: 16/07/2012.

Књиге

Gabellini, Giacomo, *La parabola: Geopolitica dell'unipolarismo statunitense*, Anteo edizioni, 2012.

Драгић Кијук, Предраг, *Хришћанство без Христа*, Рашка школа, Београд, 2011.

Кер-Линдзи, Џејмс, *Косово – пут ка оспореној државности на Балкану*, Завод за уџбенике, Београд, 2011.

Clark, Ian, *International Legitimacy and World Society*, Oxford University Press, 2010.

Codovini, Giovanni, *Storia del conflitto arabo israeliano palestinese: Tra dialoghi di pace e monologhi di guerra*, Mondadori, Milano, 2007.

Mearsheimer, John, e Walt, Stephen M, *La Israel Lobby e la politica estera americana*, Arnoldo Mondadori, Milano, 2007.

Orakhelashvil Alexander, *Statehood, Recognition and the United Nations. System: A Unilateral Declaration of Independence in Kosovo*, Max Planck yearbook of United Nations law, vol. 12, 2008.

Чланци, интернет

„*Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence In Respect of Kosovo*“, Интернет: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15987.pdf> 12/07/2012.

Gendzier, Irene, “U.S. Policy in Israel/Palestine, 1948: The Forgotten History”, *Middle East Policy*, Vol. XVIII, No. 1, Spring 2011, pp. 42-53.

“International Recognition of a Unilaterally Declared Palestinian State: Legal and Policy Dilemmas”, *Jerusalem Center for Public Affairs*, Интернет, <http://jcpra.org/art/beck2.htm>, скинуто: 12/07/2012.

Kenneth Anderson, “Domestic and International Legitimacy for Targeted Killing Using Drones”, *Opinio Juris*,

- Интернет, <http://opiniojuris.org/2011/10/03/domestic-and-international-legitimacy-for-targeted-killing-using-drones/>, скинуто: 07/06/2012.
- Jia, Bing, "The independence of Kosovo: A unique case of secession", *Chinese Journal of International Law*, Oxford University Press, volume 11/2, 2012.
- Косолапов, Н, „Легитимность в международных отношениях: эволюция и современное состояние проблемы”, *Мировая экономика и международные отношения*, № 2, Институт мировой экономики и международных отношений Российской академии наук (ИМЭМО РАН), 2005.
- „Kosovo: Current Issues and U.S. Policy“, Интернет: <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RS21721.pdf> 12/07/2012.
- “Клинтон: Косово признало 89 држава”, Интернет: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=06&dd=13&nav_category=640&nav_id=618103 12/07/2012.
- Parish, Matthew, "Paradigms of State-Building: Comparing Bosnia and Kosovo", *Journal of Eurasian Law*, Vol. 3, No. 3, 2010
- “Push at UN for Kosovo independence could bolster secessionist demands around the world”, Интернет: <http://www.balkanpeace.org/index.php?index=article&articleid=14346> 12/07/2012.
- “Rothschild, Baron Edmond James de (1845-1934)”, *The Jewish Agency for Israel*, Интернет, <http://www.jewishagency.org/>.
- Сайт Министарства иностраних послова Републике Косова, Интернет: <http://www.mfa-ks.net/?page=3,98> 12/07/2012.
- Taub, Daniel, "International Legitimacy and International Law", 2008.
- Fairclough, Norman, "Blair's contribution to elaborating a new 'doctrine of international community'", (Extract from the speech of April 1999), December 2006, Интернет, www.ling.lancs.ac.uk/staff/norman/Blair.doc.

Slobodan Jankovic, Vladimir Ajzenhamer

*DIFFERENCES IN GAINING
INTERNATIONAL LEGITIMACY
BETWEEN PALESTINE AND KIM*

Resume

Differences of two entities in gaining international legitimacy and possibilities of acting are due to the two set of factors: force of the outside actors promoting and opposing them, and according to the will, behaviour and international position of the country that legally controls the territory in which entity is being constituted. Arguments they use are partially equal but many others differ. History, geopolitical location and importance of their status for the changing world order are favoring quick rise of Albanian criminal state to the prominence. Impossibility of obtaining legal secession makes pathway toward internationalisation and seeking international confirmation of statehood – international legitimacy.

Key words: International legitimacy, Palestine, Kosovo and Metohija, International order.

Овај рад је примљен 11. јануара 2013. године а прихваћен за штампу на састанку редакције 2. септембра 2013. године.

*Мирољуб Јевтић**

ИСЛАМСКА СУШТИНА АЛБАНСКОГ СЕЦЕСИОНИЗМА И КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ СРБА

Сажетак

Албански сецесионизам који угрожава српску културну баштину на КиМ је по својој идеолошкој суштини исламски. Како ислам догматски захтева неравноправност немуслимана, по дефиницији се српско културно благо налази на удару. Та чињеница да иза албанског сецесионизма лежи ислам је код нас потпуно занемарена. Проблем се представља као деловање секуларног и антирелигиозног албанског национализма, што је нетачно. Због свега тога не схвата се каква судбина чека српску баштину на КиМ. Нигде у исламском окружењу немуслиманске енклаве нису успеле да опстану и полако нестају. Албански проблем који је одувек био исламски сада се све више радикализује и претвара и у антиалбански, у мери у којој се албанско питање представља као секуларно. Самим тим јасно је каква судбина може да задеси српско културно благо и заједницу.

Кључне речи: Српско културно благо, албански сецесионизам, исламска суштина, претња, политикологија религије

* Уредник часописа Политикологија

Сваки политички проблем, исто као и свака болест, могу се решити или излечити само ако је правилно одређен узрок болести, односно дијагноза. Како је албански сецесионизам на КиМ главни узрок угрожавања српске културне баштине на том простору, јасно је да се она може заштити, само ако се сецесионистички процес спречи. Да би се тај покрет спречио потребно је разумети његове узроке, јер тек када се схвате узроци проблема могу се применити успешне мере за решавање проблема. Исто као што се у медицини прво мора одредити тачна дијагноза да би се после преписали прави лекови.

Са те тачке гледишта види се да целокупна српска наука, публицистика и политика, скоро без изузетка, о албанском сецесионизму говоре следеће. Говоре да се тамо ради о изразито секуларном и антирелигиозном националистичком покрету који тежи да уједни све Албанце у једну државу. Резултат такве политике би се по логици ствари завршио на границама такозване Велике Албаније и самим тим би престао албански сецесионистички покрет и непријатељске активности које он спроводи. Географска граница такве Велике Албаније се завршава негде између Ниша и Прокупља на северу и негде источно од Лесковца, који постаје део те државе. Или у још оптимистичкијем виђењу албанског националног покрета то се ипак завршава негде између Ниша и Алексинца, а даље на север не иде.¹ То значи да би остатак Србије после тога био остављен на миру.

Истовремено то би значило, да ако је у питању националистички изразито антирелигиозни покрет, како нам говоре наши стручњаци за албанско питање, да би тај покрет требало да буде против уништавања српских цркава и манастира на КиМ. Зато што су они изразити примери средњевековне црквене уметности, а како у држави Албанији живи и 20% православних Албанца, онда би те цркве као споменици православне културе могли да буду узети као албански, исто као што се џамије које су градиле Османлије узимају као примерци албанске исламске уметности.

1 http://search.yahoo.com/search;_ylt=Avaay9k5k.TxXvv.wVafEdubvZx4?fr=yfp-t-900-s&togglе=1&cop=mss&ei=UTF-8&p=great%20albania%20map (Доступно 1.8.2013)

Међутим, сваки минут видимо да није тако. Мада Албанци, када говоре о Дечанима, Грачаници,² итд. истичу како су то биле цркве које су њихови преци градили, а Срби само преуредили, сваког дана нападају и уништавају те објекте на које се позивају као своје. У исто време никада нису напали нити уништили ни једну џамију. Нису то урадили ни у време најдебљег формалног атеизма у СФРЈ, када су се све њихове партије називале марксистичко-лењинистичким. Када су се представљали као продужена рука комунистичке партије Албаније која је прогонила религију. Напротив, сво то време представљају се као комунисти који осуђују религије, живели су као муслимани. Хранили се као муслимани, обрезаивали се и сахрањивали по верским обредима. О томе нам је интересантан запис оставио Западњак Хартмут Алберт, који је посетивши Космет за време постојања комунистичке Албаније, као симпатизер тога политичког пројекта описао како његов домаћин, који се представљао као следбеник Енвера Хоџе у својој кући живи по исламским обичајима. Као закључак зашто је то тако он каже да је то резултат љубави за Албанију, али да ислам уређује унутрашње односе, без обзира на причу о атеизму.³

Дакле прича може да буде управо супротна. Јер ако је тачно ово што каже Хартмут Алберт, ако се ради о исламу онда то сасвим мења ствар. Јер ако је у питању исламски проблем то онда значи да нема идеје Велике Албаније. Односно да је Велика Албанија само етапа у остваривању исламских циљева. А исламски циљеви су планетарни. За њих је свака појединачна држава неважна. А самим тим и Велика Албанија, која је само етапа ка освајању света. У нашем случају, то значи да давањем Ниша Албанцима ништа не би смо спречили. Јер ће они одатле кренути на Београд, да би са осталим муслиманима допрли до Беча, Берлина, Лондона, Вашингтона...

Просто је невероватно како у условима оволике приче о планетарном исламском политичком пројекту ником, ко има озбиљне позиције у власти Србије и скоро ни једном на-

2 <http://www.pressonline.rs/info/drustvo/267102/albanska-istorija-visoke-decane-podiglo-albansko-pleme-.html> (Доступно 1.8.2013)

3 *Studies on Kosova*, ed Arshi Pipa et Sami Repishti, Boulder east European monographs, Columbia University Press, New York, 1984.

учнику, није пало на памет да барем размотре ову могућност и да ту потраже одговор каква је будућност културне баштине Срба на КиМ, али и свугде другде. Али исто тако, каква је будућност Срба уопште. Него сви упорно понављају причу о секуларној и изразито антирелигиозној Великој Албанији.

Аутор ових редова, је на жалост једини изузетак који је од почетка своје научне каријере покушавао да покаже да је прича коју је изнео Хартмут Алберт тачна и у томе мислимо да смо урадили сасвим довољно за једног човека. Што је посебно важно имали смо заиста велики простор да те идеје изложимо и да позовемо јавност да их узме у разматрање.⁴ Али упркос томе резултати су, данас после 27 година напора ништавни. Мислимо да је веома важно да објаснимо откуд је потекло такво наше опредељење. Аутор ових редова је одрастао у Прокупљу, граду близу КиМ. У време нашег детињства сви смо се грејали на дрва. С јесени, када би се дрва купила, градом су шпартали неки чудни људи које до тада нисмо сретали. Ми смо до тада знали конфекцијски обучене грађане и сељаке у сукненим или пртеним оделима са шајкачама који су послом силазили у град. Ови сезонци који су никли ни откуд били су нешто сасвим супротно. На главама су носили беле округле капе и око њих увијене чалме. А на раменима су носили справе за сечење дрва и улазили у дворишта нудећи своје услуге. Ми дечаци, који још нисмо ишли у школу, нисмо могли да одолимо да не питамо своју старију

4 На пример први велики јавни наступ имали смо у некада веома читаној ревији „Дуга”, која се штампала у више од 100.000 примерака и читала широм Југославије. Аутор ових редова је ушао у јавност преко Дуге својим првим јавним наступом у томе листу у форми Интервјуа 3.5.1986. На, за тадашња схватања о атеизму Албанаца, скандалозно питање: „има ли ислам утицај на албански сецесионизам” одговорили смо отприлике да кад се из албанског сецесионизма извуче ислам да ће остати корице, као када се из уџбеника физике извуче математика. Затим смо објавили велико истраживање рађено за Министарство науке. Наслов истраживања је био „Ислам у идеологији албанског национализма”. То истраживање је ишло 16 дана у Политици као фељтон од 30.12.1988. до 14.1.1989. Политика је тада имала тираж од више стотина хиљада примерака. Дакле тај фељтон рађен најозбиљнијом научном методологијом видео је свако. И он је поручио да је цела слика о албанском сепаратизму погрешана, јер искључује ислам. О томе се фељтону веома позитивно изразио блаженопочивши патријарх Герман у „Новостима”, које је опет читала читава Југославија. И ништа није вредело. Слика се ни до данас ни за јоту није променила. Зато што су сви остали аналитичари и даље тврдили а и сада 2013. тврде да се ради о покрету који је изразито секуларан.

браћу и сестре који су ти, од наших комшија и сељака тако различити људи. Одговор је био: „То су Шиптари”. Следеће питање било је: „Ко су то Шиптари?”. Одговор старије браће се сводио на: Шиптар купује жену, не пије ракију и не једе свињетину. И на томе се завршило. Нико није спомињао да они говоре други језик, да су друга нација итд. И време је прошло а таква слика о Албанцима је остала. А све те особине које су те „Шиптаре” разликовале од нас, касније сам сазнао, нису имале никакву везу са нацијом. Све те особине биле су особине муслимана. Сваког муслимана без обзира где живи у Призрену или у Каиру. Дакле ни за кога, то што су они посебна лингвистичка и етничка група није било важно. Све оно што је било важно и што их је у битним стварима делило од нас било је везано за ислам. Али ни ми деца, нити старији, то нисмо умели да разлучимо. Па смо називајући их етничким именом у ствари о њима говорили као о муслиманима.⁵

Када се касније албанско питање подигло на ниво важног политичког проблема и када се почело говорити о његовим коренима, сви они који су важили за научне и политичке ауторитете су истицили, да када се о религији ради, да она у албанском бунту не постоји. Аутор ових редова је одмах видео да то није тачно, јер није могуће. Зато што све оно што Албанце дели од Срба јесте традиција заснована на исламу или ислам као вера. Јер они, кад год би били у српској средини, говорили су српски, значи језичка баријера је нестала, али обичаји су били дијаметрално супротни и искључивали су се па нису дозвољавали сарадњу. Тако се голим оком видело да је то главни извор незадовољства Албанаца. Јер они своју исламску културу у једној секуларној и доминантно хришћанској заједници нису могли да испоље. Замислите психологију човека коме се свињско месо гади, кад се нађе у војсци или мора да једе у ресторану где је све или спреmano од свињског меса или је коришћена свињска маст или је по-

5 Били смо четврти или трећи разред основне школе. У некој новини се појавио текст о фотографу из Бијељине који је снимао вестерн филмове. Фотограф је имао неко типично муслиманско име. Презиме се завршавало на ић. Мој друг, који је то прочитао, ми је рекао „гледај овај босански Шиптар прави каубојске филмове”. Дакле нама се урезало у главу да је сваки муслиман Шиптар.

суђе претходно коришћено за свињетину. Замислите неког коме се стално повраћа од хране коју мора да једе. А мора јер ће умрети од глади. Чак и кад купи пилећу саламу у продавници, нож којим је она сечена претходно је секао шунку. А поготову замислите неког ко је на ислам прешао да буде господар хришћанима, како их ислам учи. А сада мора он да се прилагођава условима живота у којима је равноправан, али му та равноправност смета. Јер не жели да буде равноправан него доминантан.

То се најбоље види на примеру Турске. Турски министар иностраних послова Ахмет Давутоглу је изјавио: „Више је Албанаца који живе у Турској, него у Албанији!”⁶ Што је посебно важно ти Албанци су мерено правима мањина најобесправљенија албанска мањина било где у свету. И ту је централна тачка проблема. Албанци су у великом броју примили ислам, како ислам не познаје појам нације у модерном смислу те речи него гради политичку заједницу на вери, то су Албанци са пријемом ислама постајали браћа у вери Турцима. Тако да су се у потпуности уклопили у некадашње османско, а сада у турско друштво. За њих је то отаџбина иако се у Турској постепено топе и нестају. И нико се од њих не буну због тога.

Дакле немогуће је да народ, у овом случају албански, народ који је импрегниран исламом, исламом који је битно политичка религија у свему остаје муслимански, само у политици не! А сви су такозвани научници говорили да је то тако и то људи, које нам годинама представљају као врхунске стручњаке за ислам. Тако је на пример у најпресуднијим тренуцима, пред распад СФРЈ, када је требало дати праве информације, следеће објашњење дао Дарко Танасковић кога представљају као највећег стручњака за ислам у Србији. Он је у ауторском тексту за, тада, веома угледни НИИ, дакле без могућности да су му новинари нешто додали или да су га погрешно интерпретирали написао следећу ствар о албанском политичком покрету: „Дају ли нам чињенице, ако их свестрано и објективно одмеримо, право да југословенство наших муслимана прогласимо за неку врсту кетмана, из ко-

6 <http://www.nspm.rs/prenosimo/obnovicemo-otomanski-balkan.html?alphabet=l>
(Доступно 1.8.2013)

јег они сада, проценивши да је куцнуо час, излазе отворено и ступају у борбу на Алаховом путу и то опет на Косову? Потписник ових редова убеђен је да не и такво своје убеђење је сваком погодном приликом истицао...”⁷ Како видимо не само да неће да учествују у борби на Алаховом путу - цихаду него се не може сумњати ни у њихово југословенство. При томе се из наслова види да се ради баш о односу „Ислама и Косова”.

Са друге стране ми, како се види, полазимо од сасвим супротне позиције да је проблем КиМ битно исламски. Самим тиме се то важно питање премеће у питање односа религије и политике, а тим се предметом бави политикологија религије као једна од најмлађих дисциплина у систему политичких наука.⁸ Питање које би се могло поставити је следеће: како је могуће да се чињеница да је албанско питање суштински исламско не види од стране практично свих наших аналитичара. Одговор на њега није посебно тежак. Ради се о томе да су наши аналитичари здраво за готово прихватили слику о Албанцима и њиховим политичким пројектима коју о себи шире сами Албанци.

Та прича се састоји у следећем. Албанци говоре да су јединствен народ, који не дели ништа када су заједничко порекло и језик у питању. Чињеница да припадају трима различитим верама, које догматски искључују једна другу је утицала да Албанци како сами кажу, будући да су им порекло и језик најважнији, одбаце религију и да малтене постану атеисти. Јер је верска индиферентност услов да разлике које намеће вера буду превазиђене. Дакле Албанци кажу да су будући свесни снаге свога порекла и снаге свога језика одбацили религију у име националног јединства. А то је посебну димензију добило у време Енвера Хоџе када је религија била забрањена.⁹

7 Дарко Танасковић, „Наша тема ислам и Косово - Радикали против Југославије“, *НИИ*, 8.4.1990, стр. 10-14

8 Мирољуб Јевтић, „Political Science and Religion”, *Политикологија религије*, бр. 1/2007.

9 Више о томе у Мирољуб Јевтић, *Албанско питање и религија*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2011. стр.15. Ова монографија је настала из поменутог истраживања и једна је од два једина наслова на српском језику који албански проблем третирају као религијски. А оба је написао аутор ових редова. Други наслов је *Шинтари и ислам*, а то је само мање раз-

Ту причу коју су Албанци о себи ширили, српски аналитичари су прихватили здраво за готово и то је трајна чињеница. На њу је насео и Вук Карацић. Он каже: "Арнаути су у овој ствари за нас још ближи и приличнији примјер него и Мађари и Нијемци: њих (Арнаута) има и Римског (а може бити гдјешто и Грчкога) закона, па се сви зову Арнаути, И да речемо да се између себе мало мрзе, али према другијем народима живе као браћа, И као да су сви једнога закона, И један би од њих Турскога закона убио десет правијех Турака за једног Арнаутина макар кога Хришћанског закона, као што би Арнаутин Римскога закона убио десет Талијанаца за једнога Арнаутина Турскога закона".¹⁰ Чињеница да су сви албански говорећи људи имали осећање да припадају једној нацији је, по албанским причама, родила национални покрет у 19. веку који је кренуо у борбу за стварање етничке Велике Албаније. И ово што видимо сада требало би да буде завршница те приче.

Дакле, албанска прича каже, створила се у 19. веку албанска нација која је родила албански национализам. Нација која окупља све Албанце без обзира на веру. Стварност је у ствари потпуно друкчија. Албанска етничка секуларно и антирелигиозно профилирана нација, а само таква може да буде, не постоји ни данас а камоли у 19. веку. Али шта постоји у вези са нацијом. Постоји албански национални и нацио-

вијена форма претходне. Дакле ради се у основи о истом тексту. Само што је овај први проширен новим информацијама.

- 10 Овде цитирано према Вук Стеф. Карацић, *Етнографски списи*, Просвета, Београд, 1972, стр. 32. Из поменутог цитата се види да Вук вели да су Албанци исламске и римокатоличке вероисповести и да има понешто православних. Не знамо да ли су Вуку у моменту писања тога текста фалили подаци, али православаца међу албанским хришћанима има два пута више него римокатолика. То казују сви пописи и процене и старе и нове. Од нових видети нпр. 2005 *The New York Times Almanac*. Тамо стоји да су верске пропорције у Албанији следеће: 70% муслимана; 20% православних; 10% римокатолика. Или је можда Вук био добро обавештен? Јер се национална структура тих православних и данас тешко да утврдити и омеђити ко су међу њима Албанци, ко Грци а ко Цинцари? Утолико је то било теже у првој половини 19-тог века, када су православни становници данашње Албаније здушно подржавали грчки национални устанак, учествовали у њему и дали Грчкој велики број хероја и државника. Некада веома познати француски историчар Пинон Рене је писао да је, чак и чувени Теодорис Колокотронис чији споменик краси један атински трг, и чија је фотографија била на грчкој новчаници од чини нам се, 5000 драхми, био Албанац. О томе видети у Pinon Rene, *L'Europe et la jeune Turquie*, Paris, 1911, стр. 308.

налистички дискурс, који шире интелектуалци и политичка елита. Националистички дискурс који широке масе не прихватају, али су је прихватили скоро сви српски аналитичари и политичари. И поставили су потпуно погрешну дијагнозу. Самим тим су одредили погрешне лекове. А резултат видимо данас.

Дакле, нема јединствене албанске нације, самим тим не постоји ни албански национализам. Албанци су подељени на три верске заједнице, па чак и на четири ако се шире гледа. Прво се деле на хришћане и муслимане. Затим се хришћани деле на православце и римокатолике, а муслимани на суните и припаднике дервишких редова. У самој држави Албанији се процењује да је однос сунита и припадника дервишке бектешијске исламске заједнице 2:1. Дакле цени се да је број бектеша чак једна трећина свих муслимана у држави Албанији.¹¹ Значи да би се начинила јединствена албанска нација потребно је да све три верске заједнице, односно четири, предност дају етничком над религијским. Како је религија толико поделила народ да су они чинили три засебне целине, па чак и четири ако узмемо бектеше, ваљало је наћи нешто што би им било истоветно и што би их ујединило. Колико је религија поделила народ најбоље се види из вапаја, који је своје верски подељеном народу упућивао један од делатника на пољу национализма, бектеш Наим Фрашери који говори: „Сви смо ми браћа исте крви и језика. Не реците: Турци и Ђаури (кјафир, неврјерник) не реците то никад”.¹² Већ из тога произилази да Вук није био добро информисан и да су албански хришћани итекако називали Турцима, своје муслиманске сународнике. Због тога један други делатник на пољу националне ренесансе, римокатолик Васа Пашко каже: „Не обраћајте пажњу на цркве и џамије, јер вјера Албанаца јесте Албанство”.¹³ Још један детаљ ће помоћи да се схвати зашто су српски аналитичари, када говоре о Албанцима, узимали здраво за готово да је Албанцима нација важнија од вере. То је национално име. Сетимо се цитата Вука Караџића о називу Арнаути, који користе сви Албанци.

11 Исто.

12 Корм Жорж, *Мултиконфесионалне заједнице*, Свјетлост, Сарајево, 1977, стр. 273.

13 Исто.

Кад се рецимо ради о Србима, велика већина средње-вековних Срба је задржала православну веру, самим тим и етничко име - Србин. Они Срби који су променили веру и постајали муслимани, су желећи да затру везу са српским коренима бежали као ђаво од крста од српског имена. На руку им је ишло то што османска држава, као исламска, није била заинтересована за нацију, па је појам Турчин имао значење муслиман. Они су били муслимани па су могли бити тако и Турци. Иста је прича са онима који су прелазили у римокатолицизам, они су се претапали у верски идентичне Хрвате и Мађаре. Код Албанаца је ситуација била обратна. Тамо је маса прешла на ислам. На северу Албаније су концентрисани скоро сви римокатолици, а у време османског царства Космет и Западна Македонија су чинили јединствени политички простор са данашњом Албанијом. Тамо римокатолици нису представљали више од 5% становника. Тако да је 95% Албанаца било исламске вере. Значи рећи да си Албанац значило је да си муслиман. Зато су римокатолици мада и сами Албанци бежали од имена Албанац и представљали се просто као римокатолици, да не би као Албанци били поистовећени са муслиманима. Карактеристичан је у томе смислу запис Албанца римокатоличког скопског надбискупа Матије Масарека (1758-1807): „Данас, наставља надбискуп 1767, сваки је закутак препун ‘проклетих потурчених Арбанаса, разбојника и убица, који се међу собом крве и католицима чине насиље’. Није давно, каже, како су Арбанаси ради пљачке побили више од 30 католика”¹⁴

Дакле један врхунски албански интелектуалац нам јасно каже да су само потурчени Арбанаси Албанци. Не зато што римокатолици то нису, него зато што сви под појмом Арбанас подразумевају муслимана. Како су и римокатолици Албанци, али не желе да буду поистовећени са муслиманима они се просто представљају као римокатолици. Зато је за сваког Албанца тада назив Шиптар, Арнаут, Арбанас или Албанац било једнако муслиман. Дакле овај етноним се везивао пре свега за муслимане. Колико је то раширена појава, до данас, види се из извештаја који је после борби за ослобођење

14 Јован Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље 16-19 века*, Београд, 1950. стр. 658-660. Овде преузето од Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, Београд, 1986, стр. 90-91.

Ђаковице писао у Другом светском рату, формални комуниста а суштински албански националиста, високи функционер СКЈ Фадиљ Хоџа. Дакле он који се бори за, од вере ослобођену и изнад вере формирану, албанску нацију, описујући резултате борбе за Ђаковицу каже: „У овој борби ... је изгинуло много шиптарских милиционера и пуно католичких цивила”.¹⁵ Шта се може закључити? За њега, антирелигиозног националисту, римокатолици нису Албанци, односно Шиптари, како их он назива, већ само римокатолици. А шта су „шиптарски милиционери” по вери него муслимани. Дакле и за њега муслимана, исто као и за римокатолика Матију Масарека, Шиптар односно Албанац једнако је муслиман, а римокатолици очигледо нису Албанци иако не могу бити ништа друго. И ту су српски истраживачи начинили грешку. Исту онакву какву су учинили кад су средњовековни појам Турчин поистоветили са етничком припадношћу. Тако су амнестирали босанске муслимане за злочине над Србима, јер су их називали Турцима, па су ти зулуми приписивани Турцима у етничком смислу. А зулуме су како смо рекли чинили управо „Турци” из Босне и Рашке области који не знају никакав други језик него ли српски.

Дакле, појам Албанац који формално јесте национални и који одваја веру од нације је у овом случају био управо супротно томе. Он је у себе обавезно укључивао веру тј. ислам. Тако да кад год су Албанци говорили о својој нацији они су укључивали ислам. Чак и кад су били комунисти као Енвер Хоџа. Јер ислам није само теологија већ и историја и традиција. Дакле Албанци када би говорили о својој нацији користећи секуларне симболе мислили су и на ислам. А Срби који су то прихватили, не видећи директно помињање ислама, су ове појмове узимали као секуларне па чак и као антирелигиозне. И тако се формирала слика о Албанцима и албанском покрету као антирелигиозном. Са друге стране прокламовањем муслиманске нације у Босни се о босанским муслиманима, и кад су атеисти, говорило као о муслиманима, и то је хтели или не укључивало религију. Тако се десио парадокс. Кад год би се неко трудио да схвати како ислам функциони-

15 Зборник НОР 1/19, документ бр. 62, овде цитирано према *Борба*, Београд, 26.2.1988, стр. 7.

ше у СФРЈ увек су га упућивали на БиХ а никад на Космет. А прави и дубоки ислам је увек био на Космету. Сами босански муслимани без размишљања признају да је ислам међу Албанцима увек био јачи него међу њима.

Полазћи од старе народне „с ким си такав си” логично је да су највећи муслимани међу муслиманима српског језика они који живе са најрелигиознијим муслиманима - Албанцима. Али говорећи ко је више религиозан председник СДА за Космет Нуман Балић вели: „Мислим да Косово има нешто већу исламску свијест (него остале средине) код сједења, понашања, сунет”.¹⁶ Или рецимо Адил Зулфикарпашић, некада потпредседник Алије Изетбеговића: „Они су наша браћа у вјери (Албанци прим М.Ј.) Они су велики вјерници. Они су тако сачували структуру породице, да јесте права исламска породица”.¹⁷ Дакле и за њега је Албанац једнако муслиман. То је дакле у другој половини 20. века. А многи српски научници верују Албанцима кад говоре да су формирали нацију већ у 19. веку и да је Призренска лига националистичка организација.

Али то је била празна прича која није праћена политичком праксом. Било је тада албанских интелектуалаца, које смо већ споменули, који су говорили о потреби стварања нације, али народ то није прихватио. Зато нема масовних албанских покрета за борбу против османске власти какви су рођени у Србији, Црној Гори, Бугарској и Грчкој. Нема таквих покрета јер је већина Албанаца муслиманске вероисповести. За њих је османско царство отаџбина. Јер као муслимани имају верски задатак да воле ту земљу и да је прихвате као своју. Јер она није турска, она је исламска држава и припада свим муслиманима. То је време када нема ни Турака у етничком смислу. Сва популација муслиманске вере без обзира кога је порекла ту државу прихвата као своју. Када би се против ње побунили напали би Алаха, напали би на Мухамеда. „Прва Призренска лига” је управо супротно од оног што се о њој говори. То је панисламска организација. Она је антиалбанска организација. Јер има за циљ да никада не дозволи да се Албанци отцепе од султана. *Баи тако антиал-*

16 *Муслимански глас*, 12. јули 1991

17 *Arabia*, The Islamic World Review, Islamic press Agency office, Crown house, Crownelane East Burnham.N.R Slough Buck, England, br. 32.

банска организација. Она тежи очувању царства. Њен статут „Карарнаме” управо то и каже у члану 2: „Наша најискренија намера јесте да се очувају империјална права нашег господара и недодирљивост његовог величанства султана”.¹⁸ Али је тачно и то да данас, сви који говоре о албанским правима траже да вилајети које је тада, од балканских савезника, тражила „Призренска лига” чине основ Велике Албаније. Али Лига тада није тражила независност тих крајева, већ је хтела вечити опстанак османског султаната. То је поента.

Елем није дошло до стварања албанске нације, а самим тим ни до национализма, што је у принципу први корак ка националној држави. Овде се десила обрнута ствар. Услед стицаја међународних околности који су крунисани балканским ратовима, Албанцима је била пресечена веза са султаном и халифом. А велике силе, пре свега Аустроугарска и Немачка, које нису хтеле да се Србија и Грчка прошире, су направиле Албанију. Тако је створена држава која је требало да буде национална, али без нације. Муслимани су хтели да се врате под власт Истанбула. Видела се та, за сваку нацију незамислива ситуација. Независна Албанија постоји 2 године. И уместо да су срећни што су се ослободили окупације, муслимани из централне Албаније дижу масовни устанак 1915. године. „И како сами албански историчари Путо и Поло веле претварају тај устанак у устанак исламских верских фанатика. Као основни циљ за који гину, побуњеници истичу жељу да се одрекну националне независности и да се опет врате под власт свога верског вође - халифа, који је истовремено османски султан. Та је одлука донета на скупу у граду Круји поменуте 1915. године”.¹⁹ На челу устанка налази се шејх (поглавар) дервишког реда меламија Хаџи Ћамил. Са друге стране православци би да се уједине са Грчком. Била је створена и влада Северни Епир.²⁰ Римокатолици окружени муслиманима су једини хтели независну католичку државу.

18 http://www.webcitation.org/query?url=http%3A%2F%2Fwww.albanianhistory.net%2Ftexts19%2FАН1878_2.html&date=2011-02-19 (Доступно 3.8.2013)

19 Pollo Stefanak, Arben Puto, *Histoire d'Albanie des origines à nos jours*, Roanne, 1974, стр. 187. Овде цитирано према, Мирољуб Јевтић, *Проблеми политикологије религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2012. стр. 160.

20 Pollo Stefanak, Arben Puto, *Histoire d'Albanie des origines à nos jours*, Roanne, 1974. стр. 185.

Став католика према албанској нацији види се из чињенице да су они хтели да се отцепе од државе која се звала Албанија. Дакле не од Турске него од Албаније. Зато су прогласили „Републику Мирдита”. Тиме су показали какав им је став према јединственој Албанији и албанској нацији, коју су доживљавали као муслиманску и непријатељску. Али они су били мали и немоћни да то реализују. Покушај Ђона Маркуа (1861-1925) вође римокатоличког племена Мирдита да прогласи независну државу је трајао од 17. јула до 20. новембра 1921. године кад је била срушена нападом албанске владе.²¹

Тада, после првог светског рата, када је створена држава која је требало да припада албанској нацији, где вера није важна, почиње по први пут да се озбиљније ради на стварању албанског национализма. Тек тада се појављују праве идеје Велике Албаније. Зато што је много албанскофона остало изван граница нове државе. Али су они скоро сви били муслимани. Османска царевина је пропала, халифат као репрезент ислам укинут, Турска је постала секуларна и антиисламска на неки начин. Тако да је било какав покушај уједињења са Турцима био осуђен на неуспех јер то сами Турци тада нису хтели. Албанија је била приморана да сама настави посебан живот. Тада Албанци муслимани почињу говорити о угроженим правима њихове нације која је подељена и јављају се анексионистичке тежње од стране Албаније и сецесионистичке од стране Албанаца у краљевинама СХС и Грчкој. Али и једна и друга тежња су искључиви захтеви муслимана. Нормално има ту увек и по који православац или римокатолик, јер албанска прича постоји. Али огромна маса хришћана је против тога. Они су против тога јер су свесни да би са уједињењем са Албанцима муслиманима из краљевина СХС и Грчке од трећине спали на 10-15%, дакле били безначајна мањина. Али Албанци муслимани гурају ту политику говорећи о нацији, која формално мисли на све Албанце без обзира на веру, а српски аналитичари те податке узимају здраво за готово и кроз занемарују ислам као озбиљну чињеницу. Да ли је ово тачно или није, најбоље показује шта сами Албанци римокатолици мисле о Албанији у садашњим границама а још више шта би мислили о великој. Албански историчар Вирон Кока

21 <http://www.gjonmarkagionifund.org/markagjoni.html> (Доступно 3.8.2013)

анализирајући ставове римокатоличких свештеника према нацији, у периоду између два светска рата, каже: „Католици су сматрали муслимане хордом примитивних Азијата лишених националног осећања и недостојних да буду обухваћени албанском нацијом”.²² Као резултат тога католички теолог Ђерђ Фишта је предложио да се Албанија подели на Северну католичку, централну муслиманску и јужну православну.²³ Дакле не само да нема Велике јединствене Албаније у римокатоличким плановима него нема ни јединствене Албаније уопште.

Дакле тада се заиста мисли на неку Велику Албанију, али муслиманску Велику Албанију, јер нема јединственог исламског света. Али ни тада се то не прихвата као трајна чињеница. Верни муслимани не могу никада прихватити да их је Алах заборавио и верују да ће се једног дана створити претпоставке за уједињење исламског света. То се јасно видело у току Другог светског рата када је створена „Друга призренска лига”. Дакле тада Косметом и Албанијом владају Немци и Италијани, нема Турске а Албанци формирају „Другу призренску лигу” за коју Албанац Синан Хасани вели да је верски покрет муслимана чији је основни циљ стварање верске државе.²⁴ Нормално формално је руководство Лиге говорило о Албанизму, али је скривени циљ, како вели Хасани, била исламска држава. А она је по дефиницији одговарала и Турцима и Арапима, али не и Албанцима хришћанима.

Колико је пројекат Велике Албаније неодвојив од ислама најбоље се види на основу историје Албаније после Другог светског рата. Енвер Хоџа по свему судећи радикални атеиста, али не из марксистичких већ националистичких побуда, како вели немачки аналитичар Бернارد Тенес,²⁵ је укинуо религију. Али он је укинуо верске заједнице и веронауку, али није укинуо историју везану за религију. Напротив као доминантна али ретуширана Албанијом је владала култура

22 Кока Viron, „L'Ideologie reactionnaire du clerge dans l'annees 30 du XX sciècle », *Studia Albanica*, br. 1/1969. Tirana.

23 Исто

24 Хасани Синан, *Косово, истине и заблуде*, Загреб. Кока Viron, *L'Ideologie reactionnaire du clerge dans l'annees 30 du XX sciècle*, *Studia Albanica*, br. 1/1969. Tirana, 1986, стр. 113.

25 Маровић М, „Корени национализма у Албанској партији рада и њена опседнутост југословенским синдромом“, *Идеје*, 5-6/1987. Београд.

албанских муслимана, хришћани су били само икебана. Комунистичку партију Албаније су формирали хришћани, али су сви они, ликвидирани и партију су преузели муслимани. Да би се очувао привид равноправности на одређена контролисана места довођени су хришћани. Али су они били само украс без значаја.²⁶ Када се радило о борби за остваривање националистичких циљева Енвер Хоџа, који је у Албанији забранио практиковање вере се у СФРЈ ослањао на дервишке редове.²⁷

Да иза свега стоји ислам у овој или оној форми показало се после рушења комунизма у Албанији. Религија и верске заједнице су обновљене. У Србији и Македонији је бучно сецесионистички покрет. Дошло је до рата 1999. године. А иза албанске побуне на КиМ стали су само муслимани.²⁸ Причали су о правима Албанаца али су се борили само за Албанце муслимане. Зато су Албанци хришћани, нарочито православци одбили да ту борбу прихвате као своју. У то време Албанијом је владала социјалистичка партија којом су доминирали православци. Какав је њен однос према рату на КиМ 1999. године био најбоље показује став једне француске аналитичарке: „За Социјалистичку партију, јужњачку и православну, рат на Косову није њихов рат. То је рат муслимана који они не разумеју”.²⁹

Ствар је посебно ескалирала развојем слободе религије. Међу Албанце почињу да продиру вахабити³⁰ и то у огромном броју. Према тврдњи бечког листа „Стандард”, ове 2013. године се број конзервативних муслимана цени на око 50.000.³¹ А то су две и по нацистичке дивизије. Јер су нацистичке дивизије бројале око 20.000 људи. При томе треба имати у виду да се ту мисли само на одрасле. А сви из њихових бројних фамилија су са њима. Ови муслимани наступају

26 Јевтић Мирољуб, *Албанско питање и религија*, исто.

27 Хасани, исто, стр. 160.

28 Драган Новаковић, „Исламска заједница у функцији остваривања албанских националних интереса“, *Политикологија религије*, бр. 1/2007.

29 Xavier Bougarel et Nathalie Clayer, *Le Nouvel Islam balkanique: Les musulmans, acteurs du post-communisme 1990-2000*, Paris, 2001. стр. 172.

30 Оливер Потежица, „Вахабити придошлице на Балкану“, *Политикологија религије*, бр. 1/2007.

31 <http://derstandard.at/1358304927258/Radikaler-Islam-als-tickende-Bombe-im-Kosovo#forumstart>

изразито антиалбански. Они агресивно нападају све Албанце хришћане. „Током Рамазана, радикални косовски имам Шефкет Краснићи одржао је проповед на скопском стадиону ‘Чаир’, привукавши неколико хиљада људи. Он је шокирао земљу својом осудом Мајке Терезе, која је рођена на подручју Скопља и коју многи сматрају светицом. ‘Њој је место у сред пакла, зато што није веровала у Алаха, пророка и Куран ... Чак и ако је веровала у Бога, њено веровање је било непотпуно са недостацима. Бог не прихвата такво веровање“.³² Ваљда је сада свима јасно какав је став муслимана Албанаца према католицима исте народности? Муслимански Албанци су се обрушили и на икону албанског национализма Скендер-бега. Један албански муслимански писац каже за Скендер-бега да је сумњивог албанског порекла, односно да није сигурно да је уопште Албанац.³³ То све због тога јер је Скендербег напустио ислам, што је највеће светогрђе у исламу. Горе него неверништво.

Однос овог дела Албанаца према другим Албанцима најбоље је описао албански исламски писац Зекерија Идризи. Текст се појавио у веома угледном дневном листу из Приштине, који се зове „Коха Диторе“. Редакција аутора представља као исламског коментатора. То нас обавезује да обратимо пажњу на то што он, као Албанац и стручни познавалац ислама, каже о вахабизму у једном од најудицајнијих дневних листова на Косову. Идризи каже: „Оклевао сам да дотакнем феномен нашег албанског вахабизма и вахабита (ако они могу бити названи Албанцима) који су у прошлих 20 година пустили корење у наше илирско-дарданске-албанске земље. Оклевао сам због простог разлога јер сам мислио да Вашингтон, да Бушова администрација, обрађују тај проблем. Али феномен вахабизма је добио широке и аларманте размере у свим албанским земљама и у албанској дијаспори на Западу. Они су видљиви свуда са својим ексцентричним дугим брадама, азијским облачењем, кратким панталонама, женама покривеним црнимом (што подсећа на словенске православне монахиње) и са екстремно вулгарним речником.“^{33,34}

32 Тренд “вахобија” повећава забринутост у Македонији: http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/sr_Latn/features/setimes/features/2010/09/22/feature-02,22/09/2010

33 <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=996>

34 Idrizi Zekeria, „Danger! ‘Wahhabis’ on the march in the Albanian lands“, *Koha*

Ови вахабити су се обрушили на исламске споменике и руше свуда стару исламску архитектуру проглашавајући је анти-исламском. Тако су у Ђаковици срушили старе споменике.³⁵ Ако се на Западу све то зна, поставља се питање колико су му намере поштене када здушно стоји иза пројекта косовске независности, знајући да се тамо руше све евро-америчке вредности.³⁶

За сам крај може се поставити питање каква је судбина намењена српској културној баштини на КиМ? Одговор је више него јасан. Ако се прети исламским споменицима који су рађени према ханефијским критеријумима за време Османлија, онда је јасно шта чека српске споменике културе. Сви споменици ће бити уништени и ништа их не може спасити ако на КиМ остане албанска власт. Исто тако ће бити разорене и све српске енклаве које се налазе под управом новопризнате државе Косово. То значи да су све паре које су даване за одржавање српске заједнице на КиМ биле бачене кроз прозор. Јер ће Срби отуда бити протерани. Погледајмо шта се дешава у исламском свету. Сада се чисте последње енклаве у Ираку, у Сирији ако Асад падне биће исто. А слична судбина чека и Копте у Египту. Због свега тога у свету многи озбиљни људи постављају питање основаности независности Космета.³⁷ Нажалост у Србији нема спремности да се о томе говори. Својевремено је аутору ових редова бивши министар за КиМ Слободан Самарџић у маниру свих осталих рекао, како се у покрајини ради о национализму и да са исламом то нема везе. А и кад би имало, да би покварило наше односе са исламским светом, кад бисмо о томе говорили.

Прво, наши односи са исламским светом су сасвим добри с обзиром на постајање Републике Српске. Све исламске земље желе престанак постојања Републике Српске и унитарну БиХ. Друго, све важне исламске земље ионако подржавају независно Косово. Признала га је најважнија Саудијска Арабија, најважнија арапска земља Египат, УАЕ са

Ditore, 15.11.2005. <http://www.islamicpluralism.org/896/danger-wahhabis-on-the-march-in-the-albanian-lands>, (Доступно 18.5.2013)

35 <http://www.cafedost.com/bbs/discussion.cgi?forum=2&discussion=576>

36 Gregory R. Copley, „The Road to Peace in the Balkans is Paved with Bad Intentions“, *Политикологија религије*, 2/2007.

37 Gregory R. Copley, „Meeting the Burden of Statehoods: Is Kosovo Ready“, *Политикологија религије*, бр. 1/2007.

којима развијамо јаке привредне везе³⁸, исламска нуклеарна сила Пакистан и још двадесетак земаља чланица ОИС (Организације исламске сарадње). Једина важна земља исламског света која то није учинила јесте Иран. Кад кажемо важна мислимо важна у смислу да се наглашеније бори за исламске идеале. Јер Индонезија је важна због својих габарита, али она као исламска земља није много истакнута у борби за исламски имиџ. Са друге стране Иран је све време подржавао и подржава исламизацију Космета. А то што га не признаје, није зато што Иранци не знају да се ради о муслиманима, него због тога што признање повлачи могућност да сутра неко призна евентуално бунтовне делове те земље.

И посебно важно. Када би се сутра поставило питање отцепљења Прешева, Бујановца и Медвеђе и присаједињење Космету или право на отцепљење Рашке области и прикључење муслиманској Босни, све ове земље би признале ове акте. Исто тако би доносили инвестиције, као што је дошао Етихад, ако од тога имају профит. Чак и кад би се поставио, сада незамислив захтев о екстериторијалности београдске цамије и то би признали. То је тако и то је, са исламске тачке, сасвим логично. Јер се ради о земљама које воле своју религију и боре се за њу. И то је сасвим легитимно и природно са тачке гледишта ислама. А то, што се такозване хришћанске земље понашају друкчије и против својих природних интереса, за то нису криви муслимани. Њима је то само доказ, да је једина истинска вера ислам. То је за муслимане знак да је само њихова вера исправна, јер се иначе то не би дешавало. Зато што се све збива по божјој вољи, дубоко верују муслимани. Дакле муслимани се уопште не би љутили кад би проблем био представљен као у овом тексту. Само са једном разликом. Нису се албански муслимани побунили да би отели Србима земљу. Јер цела планета припада Алаху. Он је даје људима, али морају за узврат да живе по његовим законима. Ако Срби то не желе, онда се Албанци муслимани отцепљују од такве Србије да би спасили своју душу. Србима при томе

38 Уосталом УАЕ који су довели Етихад спадају и у највеће донаторе независног Косова. Према писању приштинског листа „Зери” УАЕ је за шест месеци 2012. године на Косово послао преко 25 милиона евра., око 2,7 милиона дошло је из Кувајта, око 900.000 из Катара и око 600.000 из Саудијске Арабије. Овде наведено према *Политика*, 24.8.2013, стр. 6

нуде да се поново уједине, али под заставом Алаха. Ако Срби то неће, то је њихов избор, у овом тренутку. Али сутра ће муслимани доћи и код њих, али не да их тлаче него да их извуку из греха и обезбеде им рајско блаженство.³⁹

Литература

Arabia, The Islamic World Review, Islamic press Agency office, Crown house, Crownelane East Burnham, N.R Slough Buck, England.

Борба, Београд.

Viron Кока, «L'Ideologie reactionnaire du clerge dans l'annees 30 du XX siècle», *Studia Albanica*, br. 1/1969, Tirana.

Вук Стеф. Карацић, *Етнографски списи*, Просвета, Београд, 1972.

Gregory R. Copley, «The Road to Peace in the Balkans is Paved with Bad Intentions», *Политикологија религије*, бр. 2/2007.

Gregory R. Copley, «Meeting the Burden of Statehoods: Is Kosovo Ready», *Политикологија религије*, бр. 1/2007.

39 Посебно је важно да та аргументација једино може да прође код Америкаца од којих тражимо подршку за проблем КиМ, а ми користимо супротну причу о антирелигиозном карактеру албанског сецесионизма. А она окреће Вашингтон на албанску страну. Аутор ових редова је више пута службено боравио у САД и учествовао у преговорима на веома високом нивоу. Тамо смо били у својству саветника за спољну политику доскорашњег владике Рашко-призренског, Артемија. На састанку у Хадсон институту садашњи директор те, једне од најважнијих америчких тинк-танк институција, Кен Венштајн је рекао тадашњем владици да једино аргументација о исламском карактеру албанског сецесионизма може да преокрене америчку политику у корист Срба. Али наш МИП није кадровски опремљен за ту причу. Јер његови кадрови исто као и политичари знају да причају само причу о националистичком карактеру проблема КиМ, који само још више учвршћује САД у уверењу да треба подржавати независност Косова. Дакле цела држава и МИП раде у прилог Албанаца. Нормално ненамерно. Да би се стање преокренуло потребно је за целокупан састав МИП држати курсеве из политикологије религије, која једино може да оформи кадрове способне да делују у правом смеру.

- Драган Новаковић, „Исламска заједница у функцији остваривања албанских националних интереса“, *Политикологија религије*, бр. 1/2007.
- Дуга, Београд.
- Жорж Корм, *Мултиконфесионалне заједнице*, Свјетлост, Сарајево, 1977.
- Zekeria Idrizi, “Danger! ‘Wahhabis’ on the march in the Albanian lands”, *Koha Ditore*, 15.11.2005. Приштина. <http://www.islamicpluralism.org/896/danger-wahhabis-on-the-march-in-the-albanian-lands>, (Доступно 18.5.2013)
- Јован Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље 16-19 века*, Београд, 1950.
- Xavier Bougarel et Nathalie Clayer, *Le Nouvel Islam balkanique: Les musulmans, acteurs du post-communisme 1990-2000*, Paris, 2001.
- М. Маровић, „Корени национализма у Албанској партији рада и њена опседнутост југословенским синдромом“, *Идеје*, 5-6/1987. Београд.
- Мирољуб Јевтић, „Political Science and Religion”, *Политикологија религије*, бр. 1/2007.
- Мирољуб Јевтић, *Албанско питање и религија*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2011.
- Мирољуб Јевтић, *Проблеми политикологије религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2012.
- Мирољуб Јевтић, *Шиптари и ислам*, Графомотајица, Прњавор, 1995.
- Муслимански глас*, Сарајево.
- НИИ, Београд.
- Оливер Потежица, „Вахабити придошлице на Балкану“, *Политикологија религије*, бр. 1/2007.
- Политика*, Београд.
- Rene Pinon, *L'Europe et la jeune Turquie*, Paris, 1911.
- Синан Хасани, *Косово, истине и заблуде*, Загреб, 1986.
- Stefanak Pollo, Arben Puto, *Histoire d' Albanie des origines à nos jours*, Roanne, 1974.

Studies on Kosova, ed. Arshi Pipa et Sami Repishti, Boulder east European monographs, Columbia University Press, New York, 1984.

2005 *The New York Times Almanac*.

Miroљub Jevtic

*ISLAMIC ESSENCE OF ALBANIAN
SECESSIONISM AND CULTURAL
HERITAGE OF THE SERBS*

Resume

Albanian secessionism that threatens the Serbian cultural heritage in Kosovo is in its essence ideologically Islamic. Having in mind, that dogmatically, Islam requires inequality of non-Muslims, the Serbian cultural heritage in Kosovo, as Christian, is attacked. In Serbian science and politics, the fact that Islam lies behind Albanian secessionism, is completely neglected. The problem of Albanian secessionism is presented as a secular and antireligious activity, which is incorrect. Because of that Serbian public do not understand which fate awaits the Serbian heritage in Kosovo. Everywhere in the Islamic environment, non-Muslim enclaves have failed to survive and slowly disappear. Albanian problem was always Islamic, but now, turned into anti-Albanian, to the extent that the Albanian question presents itself as secular. Thus it is clear which future may awaits the Serbian cultural heritage and community into independent Kosovo.

Keywords: Serbian cultural heritage, Albanian secessionism, Islamic essence, threats, Politology of religion

Овај рад је примљен 8. јула 2013. године а прихваћен за штампу на састанку редакције 2. септембра 2013. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ОСВРТИ

Гордана Живковић

КО СУ ДАНАС СРПСКИ ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ. 255-272

Срђан Милошевић

РЕХАБИЛИТАЦИЈА КНЕЗА ПАВЛА
КАРАЂОРЂЕВИЋА У КОНТЕКСТУ
МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА 273-290

Гордана Живковић*

КО СУ ДАНАС СРПСКИ ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ (феноменолошки оглед)

Сажетак

Одмах на почетку свога рада ауторка упозорава на чињеницу да је данас мало шта још остало од већ класичне „дефиниције“ интелектуалца која је незамислива без интелектуалне слободе, подразумевајући као руководеће следеће начело мишљења и деловања – Не одустајати од рационалног приступа, неутралне дистанце и сталне упитности спрам свега што нас окружује. Истичући да су моралност, етичност, приврженост идејама истине, правде, хуманости и солидарности предуслови сваке истинске интелектуалне (нарочито: научне) делатности, она с правом закључује како валидност и истинитост научног става не одређује било чија идеолошко-политичка припадност, већ сасвим обрнуто – усвајање научне истине представља један од битних услова политичке и свеколике прогресивности. Проводећи детаљну анализу саме феноменологије збиље српског транзиционог друштва - свеопшту политизацију друштва, слом друштвених вредности, крах морала, етике, стваралаштва, кризу људског интегритета и субјектности, с нагласком на делатност тзв независних интелектуалаца и невладиних организација, ауторка оставља „отвореним“ значајно питање: да ли се и чиме се данас уопште може „одбрани“

* Институт за европске студије, Београд.

схватање интелектуалца као заговорника критичке, истином обавезане јавности?

Кључне речи: интелектуалци, српска транзиција, политизација друштва, криза морала и стваралаштва, подаништво, невладине организације, Српска православна црква

Мислим да су немали проблеми који прате део наше „транзиционе науке“ у сталној трци да се у свим доменима што пре „усагласи“ и „хармонизује“ с конкретним и прецизно формулисаним европским стандардима, процедурама, методама, па и истраживачким резултатима – а то су, рецимо, забрињавајући недостатак аутономних и теоријски компетентних мишљења, одсуство критичке дистанце, превага идеолошке острашћености над објективним анализама и судовима, те везаност за поједине центре политичке и финансијске моћи – тек један од разлога што у нашој јавности данас неприкосновено влада један узак круг „независних интелектуалаца и аналитичара“, које чине увек исти и по правилу политички ангажовани и „партијски“ људи.

Поред осталог, они промовишу у виду правих медијских хајки говор мржње према свему црквеном и националном, тумачећи их као сигуран белег нашег конзерватизма, традиционализма, „паланачког духа“, антимодерности, недемократичности, ауторитарности, „етничког фундаментализма“, па и шовинизма и клерофашизма.¹ Реч је о правом

1 Рецимо, на питање – шта је то у Српској православној цркви што је доводи у ситуацију да „улази у сукоб са савременошћу“ - др Милан Вукомановић нуди следећи одговор: „Српска православна црква је, као што знамо, врло конзервативна религијска институција. С друге стране, она је данас, више него икад у последњих пола века, добила прилику да се јавно изјашњава око читавог низа питања која једноставно не спадају у домен црквене надлежности и њених уставних оквира и ограничења... А у оној мери у којој она испољи некакав бескомпромисни догматизам, налазиће се све више у раскорак са савременим светом и то ће водити њеној маргинализацији на јавној сцени.“ (Милан Вукомановић, „Српска православна црква – препрека модернизацији државе и друштва“, интервју, 4. март 2006, www.nedimsejdinovic.com). Јер, скреће пажњу Вукомановић „заборавља се да оправдана критика цркве и те како може бити утемељена на савременим либерално-демократским начелима и идеји плурализма као једне од најважнијих тековина европске просвећености.“ (Исто). Међутим, бројне чињенице данас јасно указују на дубоку кризу рационалности модерне политичке заједнице која се испуљује кроз тежњу за моћи у чијој основи лежи конкретан интерес, потискујући као сасвим превазиђена вечно актуелна питања о људској слободи, правди, истини, моралу и етици. Другим речима, модернизација као „формула избављења“ савременог човека

тоталитарном говору – искључивом, слепом и глувом за мериторност чињеница, затвореном у себе, и у отпору према снази аргумента и критичког мишљења!² Мислимо да нимамо наиван проблем друштва које претендује да буде уистину европско, јесте управо овакво идеолошко и прагматско-политичко „одчитавање“ мрачне стране српског „Јанусовог лица“ у виду појединих политичких партија, СПЦ, „националне интелигенције“ , али и великог дела самог српског народа, који се проглашава „демократски неподобним“, назадним, конзервативним, националистичким, „ратно настројеним“ и примитивним! Тако се по ко зна који пут у историји потврђује „српски усуд“ да су Срби сами себи највећи непријатељи, а да је њихова „специфичност“ у многим повесним раздобљима била управо – неслога, унутарњи конфликт, и стални живот на ивици међусобног сукоба. Уверени смо да је потпуно неумесно и чак политички контрапродуктивно говорити о Србији са два Јанусова лица – „елитистичким“ и „популистичким“! И при томе, наравно, унапред придавати апсолутну „компаративну предност“ „демократској“ Србији као политички кредибилној и легитимној, у односу на „популистичку“ (или: православну, националистичку и антиреформску) Србију.

Јер, управо трагом демократске политичке идеје није допустиво дељење једног истог народа на „добре“ и „лоше“, „демократе“ и „фашисте“, „прогресивне“ и „заостале“, „образоване“ и „примитивне“, а то није могуће ни оправдати ма каквим политичким циљевима, па ма били они и најпрогресивнији и приоритетни!³ Нема никакве потребе посебно указивати на многоструко штетан утицај оваквог

подлеже данас озбиљној упитности, и баш тим трагом нуде се знатне црквене могућности.

- 2 Српска православна црква “види“ се као главни кривац за наше транзиционе проблеме, те „кочничар“ модернизације, демократизације и свеколике еманципације Србије. А код радикалних „реформиста“ таква нетрпељивост према Цркви, прераста чак у опсесивну теорију завере војске – академије наука –Цркве против напретка и демократије, што засигурно враћа Србију у мрачни Средњи век. (Види: Бранко Радун, „Црква и Меморандум“, дебате „Црква и политика“, Нова српска политичка мисао, 2006.
- 3 Теорија елите као срж сваке аристократске политичке теорије и идеологије, сасвим је у супротности демократској теорији која се противставља управо идеји о нужности владајуће елите. Отуда је баш из демократске перспективе гледано, потпуно нелегитимно често у нашој политичкој јавности потенцирано питање: Сваки глас је важан, а да ли је једнак?

екстремно идеолошког и прагматског мишљења и деловања српских „независих интелектуалаца“ на саму политичку и друштвену збиљу! Присетимо се само да је још пре више од пола века – дакле, пре данашње доминације електронских медија – Фридрих фон Хајек био потпуно свестан огромне моћи интелектуалаца у формирању јавног мњења, упозоривши да је тек пуко питање времена када ће њихови погледи и ставови постати владајућа снага политике.⁴ Интересантно је међутим да Хајек на значајно питање – јесу ли интелектуалци неутрални приликом избора идеја којима посвећују своју пажњу, нуди одречан одговор. Он тврди, наиме, да интелектуалци дају предност управо оним идејама које им обезбеђују посао и приходе, увећавајући њихову моћ и престиж.⁵ Стога, они траже управо оне идеје које повећавају њихову улогу у држави зато што је држава обично њихов главни послодавац, спонзор или донатор.⁶

Наравно, са оваквом једном генерализацијом се не морамо сасвим сложити, но зато морамо прихватити као незаобилазне неке од оваквих ауторових увида. Најпре, чињеница је да је (и) данас мало шта још остало од већ „класичне“ „дефиниције“ интелектуалца која је незамислива без интелектуалне слободе, подразумевајући као руководеће следеће начело мишљења и деловања – Не одустајати од рационалног приступа, неутралне дистанце и сталне упитности спрам свега што нас окружује. Питање је међутим чиме се данас уопште може „одбранити“ овакво схватање интелектуалца као заговорника критичке, истином обавезане јавности. Јер, не може се пренебрегнути доминација политике у свим сферама друштвеног живота, која битно доводи у питање управо субјектност и стваралаштво појединца (дакле: и интелектуалца), сужавајући тако домен његове самосталности и способности изрицања независног суда; а надамсе, „троши“ морал, ослабљује идеју истине и правде. И мада се не могу одредити сасвим јасне и непроменљиве границе „политичког“

4 Клаус, В., „Интелектуалци и социјализам“, у: Регионални састанак Мон Пелерин друштва, Рејкјавик, 22. августа 2005, у зборнику „Интелектуалци и социјализам пола века касније“, *Нова српска политичка мисао*, 2005, вол. 10, бр. 1-4, стр. 221- 227.

5 Види: Исто.

6 Види: Исто.

у друштвеном животу, нећемо нимало погрешити уколико кажемо да је наше друштво, већ у дужем временском периоду, у разним варијантама доминантно политичко друштво! Тачније, друштвени живот и друштвени односи се у потпуности политизирају, док на другој страни политика у свом правом и изворном значењу (као брига за друштвену заједницу) полагамо ишчезава.⁷ А приметна је, чак, и све изразитија тежња ка ванинституционалним, „револуционарним“, средствима и методама у решавању наших нагомиланих социјалних, политичких, међуетничких и међунационалних проблема, чему само додатно доприносе недовољна развијеност правног поретка⁸, непостајање правне државе и цивилног друштва. Засигурно, такво одсуство јасних и постојаних „правила игре“, те владавина волунтаризма и прагматизма, неумитно доводе до драматичног трошења моралне вредности и потенцијала људскости!

Онда, ко су заправо данас интелектуалци? Зна се да је у различитим друштвено-економским формацијама интелигенција имала различите социјалне карактеристике почев од првих професионалних свештеника (црквена интелигенција) до данашњих научника, стручњака, културних посленика, уметника и низа других интелектуалних професија. Поред оваквог ширег значења саме речи „интелигенција“ - којом се обухватају сва лица која се баве неком врстом интелектуалне делатности као својом професијом, постоји и уже значење – а оно се односи искључиво на стваралачку (креативну) интелигенцију, тј. научнике, филозофе, писце, уметнике, итд. Стандардна чињеница јесте да интелигенција по својој друштвеној улози, по правилу или макар у већини случајева, припада конкретном друштвеном систему прихватајући и бранећи његову преовлађујућу идеологију. Па ипак, то не

7 Овакво уплитање политике у све сегменте друштвеног живота, јесте опасније самим тим што је у основи политичког процеса увек присутна „напетост“ између „две крајности“ у схватању обавезе у придржавању моралних норми. Оне, која се условно може назвати циничним „реалполитичким“ схватањем морала; и, оне друге која се условно може означити као „херојско схватање“ политичког и моралног деловања као „узвишеног жртвовања“, које служи вишем циљу.

8 Садржину правног поретка чине правне норме које се остварују у људском понашању; отуда је сваки правни поредак конституисан тако да „почиње“ стварањем норми, а „завршава“ њиховим остварењем у људском понашању.

искључује сасвим могућност постојања и оних интелектуалаца који усвајају супротна идеолошка уверења и своју политичку активност усмеравају у правцу промене постојећег друштвеног система.

Поводом тога дужни смо скренути пажњу на два екстремна, међусобно опречна, гледишта о социјалној условљености активности интелигенције и њених ставова. По једном, чији су протагонисти Макс Вебер и Карл Манхајм, могуће је друштвене науке ослободити од вредносних (идејно-политичких) судова, тако да се интелигенција „разуме“ као група која „слободно лебди“ у датом социјалном простору. Јасно, мале су шансе да се овако што може остварити данас у постојећим условима потпуног суноврата свих друштвених и моралних вредности; потпуне доминације политике и императива слеђења принципа опортунитета, прагматизма и подаништва; везивања за одређене групе (институционалне и ванинституционалне) у чијим је рукама новац; губљења људског и моралног дигнитета... Тачније, сведоци смо страхотног притиска тоталитарних идеолошких и политичких захвата у нашу друштвену и личну свест, у погледе на човека, живот и свет, а којима се жели трансформисати наше природно традиционално окружење, обичаји, навике, сећање, само наше национално, културно и цивилизацијско биће! Тако, рецимо, медији су данас овде преплављени разним увезеним стереотипима, а великим делом су у функцији својеврсног „испирања мозга“ уношењем убитачног „вируса“ медиокритетства и разарања личности, поништењем ма какве човекове креативности, самосвојности, достојанства и слободе...

По другом, у много чему и данас актуелном, типично комунистичком и марксистичком схватању, у основи стоји: научна објективност своди се на „партијност“, тј. неминовно прихватање владајућих политичких схватања и норми, што се на попршту данашње „транзиционе демократије“ артикулише кроз различите интелектуалне ставове појединаца – а у зависности од њихове конкретне идеолошке, прагматско-политичке, па и пуке интересне усмерености и одређености. Другим речима, то значи да наш интелектуални свет није уопште хомоген, већ се унутар њега протежу „бор-

бене линије“, те битне разлике.⁹ Али, то истовремено значи и да увек може постојати неки „случај“ који представља „изузетак“ у односу на „постојеће правило“ – јер, не може се никако порећи да су многи интелектуалци упркос свему ипак сачували свој „raison d etre“, свој морални дигнитет, свој људски интегритет. На страну то, што је „цена“ која се за то данас мора плаћати одвећ висока и све мање подношљива! Али, како је очување људског интегритета (тј. недељивости и целокупности његове личности) *sine qua non* опстанка и опстојања човека као друштвеног и људског бића, неспорно је да без интегритета нема, нити може бити право интелектуалца! Интегритет, у ствари, означава: постојање и нужност очувања физичке и моралне целокупности и неповредивости човека као људског бића. Значи, он се првенствено односи на физичку и моралну сферу људске личности; баш зато и јесу прокламована права на тзв. личну слободу, на живот и на заштиту човековог интегритета, и то физичког (*habeas corpus*). Међутим, исто тако интегритет означава и нужност поштовања и очувања моралне целокупности и неповредивости човека као осетљивог, осећајног и мисаоног – моралног људског бића или карактер човека који поступа у складу са очувањем свог моралног интегритета. И управо морални интегритет чини основу читавог низа осталих личних, политичких и социјалних слобода и права човека. Зато, с пуним правом Владета Јеротић истиче да се интелектуалцем сматра управо онај човек, који поседује висок ниво интелигенције, самопоуздања, храбрости, толерантности, зрелости и могућност контроле својих нагона.¹⁰

Ако су већ моралност, етичност, приврженост идејама истине, правде, хуманости и солидарности, предуслови сваке истинске интелектуалне (поготово: научне) делатности, онда је потпуно јасно да у условима овдашње праве друштвене патологије толико нападана Српска православна црква задобија наглашену улогу и значење. Јер, управо она као

9 Српски интелектуалци управо ради своје разједињености и дубоких идејних, политичких и идеолошких разлика по правилу остају по страни збивања која имају судбинско значење на овом нашем простору. од судбинског значаја за човека, народ и заједницу на овом тлу.

10 Трибина о улози интелектуалаца у Српској православној цркви, „Глас јавности“, 30.01.2003.

традиционални „чувар“ друштвеног морала - промовишући универзалне „религијске обрасце“ опхођења и друштвеног комуницирања чија је основна „намера“ у успостављању односа унутар друштвене заједнице којима се развија живот љубави, сарадње, солидарности, узајамног поштовања – може допринети успостављању преко потребних друштвених норми, којима се човек изричито обавезује на висок степен моралности и савести у свом свеукупном деловању.¹¹

Утолико је чуднији, иначе један од уобичајених стереотипова превлађујућег дела наше „секуларне“, атеистичке, „независне“ интелектуалне јавности, који гласи: прави интелектуалац не може бити „побожни интелектуалац“, с обзиром да га припадност црквеном телу унапред искључује из официјелне академске и научне заједнице. Вели се при томе како „аутентичан интелектуалац“ искључиво верује у људски ум, као јединог творца човекове слободе и индивидуалности; док, руководећи императив свеукупног делања види у промени света и уношењу принципа *ratio* у људске односе. Не треба посебно наглашавати, међутим, да је управо модерна рационалност као „врховни научни арбитар“, временом, завршила „у замци“ јаловог прагматизма, који врхунски императив свеукупног делања проналази искључиво у принципу користи! Па стога, сваки могући велики концепт и идеју по правилу „раствара“ у оперативни појам „инструменталног ума“ потпуно усмереног ка својим ограниченим циљевима“!¹² И да се дефинитивни резултат овакве позитивне настројености „апсолутизоване рационалности“ – које, пак, свеколико бивање хоће подвргнути критеријумима опортунитета и методологији остваривања најкориснијих циљева – јавља у редукцији саме истине на ниво просечног друштвеног стандарда. То заправо значи да је модерна наука одавно већ одустала од истине, везујући се уз технику и стављајући

11 Разумљиво, сви ови наведени принципи представљају само „парадигматичан“ облик верског живота уколико је он доиста аутентичан, док се на нивоу конкретниог деловања верских заједница њиховом политичком, прагматском или којом другом инструментализацијом и злоупотребом, могу артикулисати сасвим супротни садржаји! И баш ту и лежи највећа одговорност Српске православне цркве!

12 Види: Rudolf Carnap, „Der logische Aufbau der Welt“, Berlin, поново објављено заједно са „Scheinprobleme in der Philosophie“. „Das Fremdpsychische und der Realismusstreit“, Hamburg, 1961. Цитирано према новом издању.

се на располагање пуким интересима политичког владања.¹³ Управо у томе, огледа се истински крах великих амбиција рационалног уређења света, те уједно, показује веома проблематичном споменута тврдња да се тек из рационализма могу црпсти данас потенцијали човековог ослобођења. А баш тим трагом сагледавају се и неспорне могућности онтологије вере!

Мислимо зато да није исправно заступати становиште према коме вера и знање неизбежно морају бити у сукобу, међусобно се искључујући. Није тачно да једино атеисти могу бити интелектуалци! Није тачно да су интелектуалци од интегритета нужно неверујући или пак агностици! Неприхватљиво је скоро конвенционално мишљење да онај ко припада црквеном телу, не може у исто време бити легитиман део интелектуалне и научне заједнице. Уверени смо да истински побожан човек, управо зато што живи црквеним животом (што подразумева његов непрекидан труд, самоконтролу и одрицање, пожртвованост и изгарање љубављу за друге и према Богу) има снаге да истраје и на путу интелектуалног и научног стваралаштва, превазилазећи искушења лагодне егзистенције - осигуране „привезивањем“ уз разне институционалне и ванинституционалне „центре“ финансијске и политичке моћи) – као сигурног пута ка губљењу унутарње слободе и моралног интегритета... Тачније, управо као верник, у свој пунини свог бића, човек се може одговорно и високо професионално бавити науком!¹⁴ Отуда, бити верујући научник никако не значи унапред бити лишен способности критичког мишљења, рефлексивности и научне креативности. Јер, који ће став у науци бити валидан и истинит не одређује ма чија идеолошко-политичка припадност, већ обратно – усвајање научне истине представља један од битних услова политичке и свеколике прогресивности.

13 Види: Живковић, Гордана, „Православље и модерна рационалност (могући домети и ограничења)”, у *Црква и криза политичке заједнице*, Центар за хришћанске студије, Београд, 2006.

14 Уколико пак тако не би било, довео би се озбиљно у питање сам смисао и разлог постојања прокламованих верских слобода. Јер, оне нису постале драгоцен део западноевропског цивилизацијског наслеђа, да би се „лишавале“ живота, сводиле на пуку јуридикчку чињеницу и формалност. Већ да би непрекидно развијале оно продуктивно језгро, које може гарантовати човеку остварење вере као начина живота.

Стога, овакве жестоке и бестијалне медијске харанге против Цркве и вере – предузете од стране „независних интелектуалаца“, те истакнутих посленика неких невладиних (дакле: не- државних) организација, могу озбиљно поколебати и најнаивније у уверењу да овакви „умски радници“ јесу аутономни и независни, као и да нису „намештеници“ одређених политичких снага које у овом друштву желе остварити политичку хегемонију.¹⁵ То се односи пре свега на оне - за сва друштвена и политичка питања „апсолутно компетентне“ - невладине експерте, који у мукотрпно покренутој транзиционој „критичкој рефлексiji“ по природи ствари имају потпуни примат, што непосредно доказује и њихов ничим доведени у питање апсолутни медијски монопол. Зато су ови малобројни, али веома гласни, невладини гласноговорници не без разлога постали наши прави „демократски гуруи“, чврсти заговорници „лустрирања“ свих који данас мисле „антимодерно“, „антиевропски“, „уско провинцијално“ и „националистички“, те, „идеолошки благовесници“ незаобилазног „фундаменталног суочења Срба са собом самима“ као својеврсног вида „секуларног покајања“, без кога нема и не може ни бити нашег „рашчишћавања са срамном прошлoшћу“ и постављања здравих темеља наше европске и цивилизоване будућности.¹⁶

15 Види: Гордана Живковић, *Црква и невладине организације*, Центар за хришћанске студије, Београд, 2010.

16 Тако се, рецимо, тврди да је однос Српске православне цркве према ономе што долази из западног културно-цивилизацијског круга екстремно негативан, да се чак може говорити о наглашеном антизападњаштву ове цркве, па тиме, дакле, и одбацивању самих темеља модерног, демократског друштва и државе. (Види: *Између ауторитаризма и демократије: Србија, Црна Гора, Хрватска, Књ. 2, Цивилно друштво и политичка култура*, Уредник Драгица Вујадиновић, Београд: Цедет, 2004 – пројекат иницирао Центар за демократску транзицију, ЦЕДЕМ из Подгорице и Центар за истраживање транзиције цивилног друштва из Загреба.) А у том „антизападњаштву“ Српске православне цркве, сматра се, важно место заузима специфична концепција друштва и државе, у којој се „појединац утапа у друштво“ као у „органску целину“, одбацујући при томе у потпуности индивидуализам и плурализам с њим, укључујући ту и партијски плурализам. (Види: Олга Поповић – Обрадовић, Исто). Насупрот томе, вели се надаље, усвајају се „принципи солидаризма и колективизма“ или „у српској варијанти тог солидаристичког учења“ усваја се – саборност, нудећи се као „формула домаћинско православне Србије“ (Види: Исто). Треба одмах рећи да се овде сасвим злонамерно или тек из незнања говори о саборности, као нечему што је усмерено против слободе личности. Сасвим супротно томе, личност у католичанском преображају задобија, у ствари, евидентну

Већ дуже времена из редова проевропске, ултрареформске и либералне интелигенције стижу алармантна упозорења да голи интерес преживљавања у Србији данас поново ставља на дневни ред питање секуларизације, иако је овде реч о питању које је модерни свет одавно већ решио у корист секуларне државе. Констатујући са жаљењем како се после пет деценија живота у секуларној држави данас у Србији на почетку 21. века одвија процес десекуларизације, скреће се уједно пажња на чињеницу да управо секуларизација као принцип уређења друштва и државе чини ону границу која раздељује предмодерно од модерног доба, па је самим тим тешко данас замислити демократски поредак без секуларне државе. А додатно отежавајуће околности провођења десекуларизације у нас обелодањене су „чињеницом“ да су вредности које промовише Српска православна црква – крајње архаичне, колективистичке, антизападњачке и ксенофобичне, док сам начин њиховог промовисања одликује изразита нетолерантност, па и агресивност. Како је пак Црква, историјски гледано, била окосница и константа српског националног идентитета, чак једина историјска константа тог идентитета, то је она данас „један од кључних чињеница блокаде“ у коју је доведен српски народ, тиме „што је разапет између захтева модерног доба, с једне стране, и фикција митова, с друге.¹⁷ Сматра се зато да без ослобођења од тих митова, фикција и предрасуда, уопште није могуће замислити да се српски народ коначно приближи било каквој могућности да оствари сопствени идентитет као „идентитет модерне нације“.

Управо на том трагу интелектуалци „ултрареформске“, либералне, и „проевропске“ оријентације изричито указују на огромну опасност постојања, те несагледиво штетне и чак погубне последице утицаја на нашу јавност, а поготово младе људе, „православне десно оријентисане *патриотске* омладине“ (Српске двери, Свети Јустин философ, Номоканон итд),

снагу да изрази живот-свест целине, и баш у томе се и обелодањује једно од бизних својстава човека као друштвеног бића и бића заједнице. Отуда се сасвим погрешно надаље изводи закључак, како се као велики проблем показује то што СПЦ – инсистирајући на Тројству: црква, нација, држава (дубоко укоревеном у историју и традицију) – у овом тренутку то тројство намеће као формулу културног и политичког идентитета Срба.

17 Види: Олга Поповић-Обрадовић, *Између ауторитаризма и демократије: Србија, Црна Гора, Хрватска*, наведено дело.

као „некакве ултра- десничарске крајности“ и „девијације“ чије се активности и трибине не би смеле више „толерисати“ под покровитељством државе или васпитно-образовних установа, било где, а због чега би неко морао убудуће сносити законску, па и кривичну одговорност. У супротном, сматра се, „имаћемо након комунизма и православни талибанизам“ и то подржан од стране младе генерације,¹⁸ а последице овакве једне својеврсне „талибанизације Универзитета“ биће несაгледиво штетне. Јер, „православни талибанизам је само један део српског фашизма, а треба нам космополитизам, национална и верска толеранција и мултикултуралност“.¹⁹

Наравно, овде с разлогом можемо поставити следеће питање: залажу ли се, макар само вербално, ови „прореформски либерали“ за поштовање уставности и законитости, те једнакости слобода и права свих грађана? Јер, када би то заиста тако било, онда би свакако морали респектовати као легалан и легитиман још 2006. године усвојен Закон о црквама и верским заједницама, који отвара нови простор за суделовање Цркве и верских заједница у процесу осмишљавања живота српског друштва. Одбацивање и враћање на сам почетак свих промена у црквено-државним односима својственим сваком истински демократском политичком поретку, значи заправо – непоштовање једне цивилизацијске тековине која доприноси стабилности установа правне државе. Затим, подразумева ли њихов „реформски концепт“ демократског друштва идеолошки неутралну државу која нема монопол над образовањем и васпитањем, те осигурава у оквиру својих надлежности извођење факултативне верске наставе у државним школама? Речју, због чега се ови „либерални европејци“ тако силно противе реализовању и у нас онога што већ увелико постоји у модерном и демократском свету – раздвојености цркве и државе која чини недопустивим и свако државно мешање у „унутрашње црквене ствари“?

Протоком времена постаје све извесније да права европска, грађанска, демократска и модерна Србија може уистину заживети, тек под условом да претходно коначно „раскрсти“ са тврдокорним баластом свог комунистичког наслеђа. Да

18 Види: *Православни талибани*, <http://forum.b92.net/index.php?showtopic=26306>, 3 mart, 2010

19 *Исто*.

овде никако није у питању јефтина реторика једног евроскептика и противника европских интеграција, већ сувисли став изнедрен увидом у саму феноменологију политичког живота у нас, поред осталог сјајно илуструје и бизарни, па ипак веома отужни, *Извештај о стању људских права у Србији за 2007. годину*²⁰, рукотворен у „хелсиншкој фабрици виртуелног српског друштва“ у којој пуном паром раде неки јавности мало познати „андерграунд прегаоци“, предвођени својом надасве познатом и експонираном председницом Соњом Бисерко. У овом чисто политичком извештају сроченом у духу најбоље комунистичке традиције, с обиљем већ класичних и у много чему анахроних „тоталитарних досетки и пикантерија“, по рангу значајности за нашу напред изложену тврдњу засигурно се издваја ексцентрична и сасвим уједностављена констатација која представља истински „теоријски новум“ – интелектуалну елиту у Србији данас чине углавном бивши *конвертити*.²¹

А да би се уопште могло разумети о чему је овде заправо реч, „хелсиншки тим експерата“ упушта се у сложен „аналитички захват“ над историјским, али и актуелним „чињеницама“, нудећи нам следеће „детално појашњење“: „О појму конверзије и њеним различитим облицима доста се расправљало у стручној литератури, тако да је као основни образац утврђено *напуштање комунистичког интернационализма (Г.Ж.)* чак и пре распада социјалистичког система, и скретање у разните верзије либерализма и конзервативног национализма. То скретање за собом повлачи неопходну ревизију прошлости, а за поједине интелектуалце конвертите то значи сатанизацију комунизма, тј. оног што су били. Ово је за њих битно јер тиме оправдавају свој интелектуални обрт и своју садашњу делатност“.²² При томе се „прецизира“ сам појам „конзервативног национализма“ – једну од његових најбитнијих одредница чини „антизападњаштво“ које је у суштини повезано са теоријом завере по којој је најпрепознатљивије.²³ Тако се, каже се даље, Запад перципира као „ароганција и

20 *Србија: Самоизолација – реалност и циљ*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2008.

21 *Нове елите и национална идеологија*, Исто.

22 Исто.

23 Исто.

бруталност бројних међународних представника“, што прати „емотивна реторика“ типична за данашњи национализам у Србији (оптерећен осветничким или страдалничким митовима), али је виђена и као погодан инструмент за пропагирање истога.²⁴ Такође, тврди се да „мит о мучеништву никад није био популарнији јер и сада као и раније његов оквир чини делатност Српске православне цркве са подршком академских кругова“.²⁵ Најзад, закључује се да је „конзервативно органицистичко поимање друштва стално присутно код интелектуалне елите“. А оно се своди и на „фиксираност идентитета, на његов природни карактер“, што заправо значи да је „национални идентитет нешто поприлично постојано и не може се тек тако мењати“.²⁶ Резултат такве политике, сматра се, представља „идеологија о угрожености нације која је постала основа правдања процеса појачаног националног осветљивања у ком се потискују, прећуткују или релативишу тамне стране властите прошлости“.²⁷

Међутим, „корени овакве матрице“ откривају се још у осамдесетим годинама прошлог века када је српска јавност, „обнављањем косовског мита, *кондиционирана за прелазак са интернационалног, социјалистичког система вредности на онај националистички и етнички* (Г.Ж.)“.²⁸ Заправо, трди се, „елита је инсистирала на осећању угрожености од демократских промена које су долазиле из других република и нација. То је довело до враћања на националну, „славофилску“ струју која је увек била веома јака у српској политичкој култури. На новом – старом моделу подигнуте су две генерације које су се окренуле антизападњаштву, антиевропеизму, антитржишту и, изнад свега, одбијању концепта људских права, односно плурализма, толеранције и различитости“.²⁹

Овакви „конвертовани интелектуалци“ препознају се пре свега „у бившој југословенској елити Српске академије наука и уметности (САНУ)“, чији допринос савременој историји представља „стратешки документ (Меморандум) који уобличава идеју великосрпског пројекта“, а „поражавајуће је

24 Исто.

25 Исто.

26 Исто.

27 Исто.

28 Исто.

29 Исто.

то што је то наслеђе САНУ и дан данас актуелно и има своја значајна интелектуална упоришта³⁰. Посебно је интересантна и за нас значајна тврдња – да национализам који се промовише данас има „неколико општих места: у његова основна полазишта улази *критика марксистичког интернационализма, наглашавање угрожености властите нације, слабљење критичности према конзервативним утицајима и вредностима и занемаривање интересно-рационалне, друштвено-економске димензије друштвеног живота*(Г.Ж.)“³¹. У склопу тога се проводи наглашена критика Српске православне цркве – као конзервативне, ретроградне, анахроне, фундаменталистичке, шовинистичке, клерофашистичке, провинцијалне, антиевропске, антидемократске, антицивизацијске снаге, која има повлашћени положај у српском друштву, тесно сарађујући да српском државом у стварању „новог српског идентитета“ заснованог на православним идејама и вредностима, органском поимању друштва и десничарским идеологијама „крви и тла“³². Наиме, вели се да је „перманентна политичка и медијска кампања против Еуропе и Запада довела до масовног скептицизма према тзв. страним вредностима и глорификације тзв. аутохтоних српских, православних вредности. Преко тих преовлађујућих слика из прошлости формирана је нова идентитетска матрица. По њој, српска нација је историјски исправна: она никада није водила освајачке ратове, увек је била на исправној страни историје. Таква самоперцепција обезбеђује априорну моралну и сваку другу неодговорност, јер, дајући ореол „историјске чистоте“, ослобађа не само у односу на прошлост, него и унапред, од „неисправности“³³.

Сходно свему томе, сматра се недопустивим суделовање ове цркве у процесу осмишљавања живота српског транзиционог друштва, држање веронауке у државним школама, враћање Богословског факултета у састав Београдског универзитета, присуство свештеника у Војсци, итд. Након свега овога остаје нам само да се запитамо: колико, заправо, оваква једна „проевропска прича“ о људским правима (па и праву на интелектуални рад) стварно стреми демократизацији и мо-

30 Исто.

31 Исто.

32 Исто.

33 Исто.

дерној политичкој заједници, с обзиром да се у њој прикривено и посредовано, али и сасвим изричито, промовишу многе вредности од којих се у целом свету одавно одустало, па чак и тамо где сасвим „ирационално“ слови за „умно“? Мислимо да је потпуно јасно да се оваквим начином деловања „независних“, „хелсиншких“, интелектуалаца, у српску транзициону „демократску праксу“ уводи „на велика врата“ један екстремно недемократски облик политичког мишљења, којим се српски интелектуалци деле – на политички најподобније, мање подобне и неподобне, што звучи итекако познато свима који нису заборавили ову чувену „лекцију“ из домена политичке теорије и праксе титоизма, или, „социјализма с људским ликом“. Нема сумње, међутим, да се тиме разара сам темељ изворне идеје европске демократије, која промовише и гарантује управо једнакост свих пред законом! Зато нимало наиван проблем овог друштва које претендује да буде уистину демократско и европско, јесте управо овакво идеолошко и прагматско-политичко „одчитавање“ мрачне стране српског „Јанусовог лица“ у виду појединих политичких партија, али и великог дела самог српског народа, а надасве његове интелигенције и Цркве, који се проглашавају – „демократски неподобним“, назадним, конзервативним, националистичким, „ратно настројеним“, „клерофашистичким“, „фашистичким“ и чак примитивним. А последице тога су многоструко штетне и несагледиве на плану егзистенције човека, народа и друштвене заједнице на овом тлу...

Литература

- Вукомановић, Милан: „Српска православна црква – препрека модернизацији државе и друштва“, Интервју, 4.март 2006, www.nedimsejdinovic.com
- Живковић, Гордана: *Црква и криза политичке заједнице*, Центар за хришћанске студије, Београд, 2006.
- Живковић, Гордана: *Црква и невладине организације*, Центар за хришћанске студије, Београд, 2010.

- Између ауторитаризма и демократије: Србија, Црна Гора, Хрватска, Књ.2, Цивилно друштво и политичка култура*, уредник Драгица Вујадиновић, Београд, Цедет, 2004.
- Клаус, В: „Интелектуалци и социјализам пола века касније“, *Нова српска политичка мисао*, 2005, вол.10, бр.1-4.
- Carnap, Rudolf: *Der logische Aufbau der Welt*, Berlin.
- Нове елите и национална идеологија, Србија2007: Самоизолација – реалност и циљ*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2008.
- Православни талибани*, <http://forum.b92.net>
- Радун, Бранко: *Црква и Меморандум, дебате, Црква и политика*, Нова српска политичка мисао, 2006.
- Србија 2007: Самоизолација – реалност и циљ*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2008.
- Трибина о улози интелектуалаца у Српској православној цркви*, Глас јавности, 30.01.2003.

Gordana Zivkovic

*WHO ARE SERBIAN INTELLECTUALS TODAY
(phenomenological view)*

Resume

Right at the beginning of the paper, the author warns about the fact that today there is not much left of the classical “definition” of an intellectual, which is unthinkable without intellectual freedom, assuming the following leading principle of thinking and acting – Not giving up on rational approach, neutral distance and constant questioning vis-à-vis everything that surrounds us. By pointing out that morality, ethics, commitment to the ideas of truth, justice, humanity and solidarity represent a precondition of every intellectual (especially: scientific) activity, she concludes that validity and the veracity of a scientific attitude is not determined by anyone’s ideological-political affiliation, but quite

the opposite – adoption of scientific truth represents one of important conditions of political and every other progressivity. By conducting detailed analysis of the phenomenology of reality of the Serbian transition society – the overall politization of society, collapse of social values, crash of morality, ethics, creativity, crisis of human integrity and subjectivity, emphasizing the activity of the so-called independent intellectuals and non-governmental organizations, the author leaves “open” a significant question: whether, and what can “defend” the understanding of intellectuals as proponents of critical public, bind by truth?

Key words: intellectuals, Serbian transition, politization of society, crisis of morality and creativity, subjection, non-governmental organizations, Serbian Orthodox Church

Овај рад је примљен 5. јула 2013. године а прихваћен за штампу на састанку редакције 2. септембра 2013. године.

Срђан Милошевић*

РЕХАБИЛИТАЦИЈА КНЕЗА ПАВЛА КАРАЂОРЂЕВИЋА У КОНТЕКСТУ МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА**

(прилог анализи судске пракси рехабилитација личности проглашених за злочинце после Другог светског рата)

Сажетак

Рад се бави питањем рехабилитације кнеза Павла Карађорђевића у контексту међународних правних начела и докумената насталих у току и после Другог светског рата чији је непосредни циљ био да инкриминишу злочине почињене од сила Осовине и њихових сарадника. У раду је истакнуто да је у исказима цитираним у Решењу о рехабилитацији кнеза Павла, као и у судском извођењу доказа неадекватно оцењена улога кнеза Павла у догађајима који се тичу приступа Југославије Тројном пакту, као и да је на неадекватан начин третирано то питање са становишта међународног права. Кључне речи: Кнез Павле, рехабилитација, Тројни пакт, међународно право

* Институт за новију историју Србије, Београд.

** Рад је настао у оквиру пројекта Традиција и трансформација – Историјско наслеђе и колективни идентитет у Србији у 20. веку, бр. 47019, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Увод

Кнез Павле Карађорђевић рехабилитован је *Решењем о рехабилитацији* које је 28. новембра 2011. године донео Виши суд у Београду (у даљем тексту *Решење*).¹ На тај начин поништена је *Одлука о утврђивању злочина окупатора и њихових помагача* ф бр. 3572² (у даљем тексту *Одлука*), којом је кнез Павле проглашен за злочинца од стране Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и његових помагача (у даљем тексту ДК). У овом раду биће предочена нека питања произашла из сучељавања *Одлуке* из 1945. и *Решења* из 2011, а која се тичу послератног међународног кривичног права и његове рецепције у Југославији.

Јасно је да је у ова два документа (у *Одлуци* из 1945. и у *Решењу* из 2011.) реч о две сасвим супротне интерпретације историјских догађаја од пре нешто више од седам деценија, као и о битно другачијем квалификовању одређеног историјског деловања, које има и своју правну димензију. У *Одлуци* ДК од 17. 9. 1945. године, којом је кнез Павле проглашен за злочинца наведено је да је кнез Павле, поред осталих дела која су му стављена на терет, одговоран и за дела “издаја народа” и “припрема агресивног рата.” У изводу из *Одлуке* из 1945. године, један део образложења терети кнеза Павла да својом политиком

“напушта дотадање савезе и наслон на демократске земље, а тајно укључује Југославију привредно и политички у потпуну зависност од сила осовине. 1941. г. закључује Тројни пакт, пошто је претходно систематски спроводио саботажу наоружања и припремао земљу за капитулацију. *Одвајањем од демократских земаља потписивањем Тројног пакта, Павле је допринео агресивном рату сила осовине.*” (Подв. аутор)³

1 Решење о рехабилитацији Павла Карађорђевића (Рех бр. 226/10) може се у интегралном облику наћи на веб адреси: [http://www.bg.vi.sud.rs/images/resenje8\(1\).pdf](http://www.bg.vi.sud.rs/images/resenje8(1).pdf) Посл. приступ 2. 4. 2012.

2 *Odluka o utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača* F BROJ 3572 (као у оригиналу), Архив Југославије (АЈ) - Фонд Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (110) - фасцикла (111) - лист бр. (313). Документ нема изворну пагинацију. У даљем тексту документ ће бити цитиран као *Одлука* уз невођење странице према архивској пагинацији. Такође, треба напоменути да документ није сачуван у целини односно да су сачуване само прве странице документа и фасцикла са генералијама.

3 *Одлука*, 313.

Решење о рехабилитацији у потпуности одбацује овакву интерпретацију, указујући на наводне историјске неистине присутне у *Одлуци* и на правне последице проистекле из тих, како се у *Решењу* наводи – неистинитих тврдњи. Наиме, чињеница је да је Југославија до 1941. године дошла у привредну, а у многоне и политичку зависност од сила Осовине, будући да се, примера ради, приликом избора министра у влади водило рачуна о томе ко ће бити по вољи немачке дипломатије, односно да се не доводе људи према којима би немачка дипломатија била неповерљива.⁴ Југославија се истакла и у подршци Франковој Шпанији, а фашизација земље, нарочито у време владе Милана Стојадиновића била је евидентна. Кнез Павле, који јесте био прозападно оријентисан, све ове појаве је ипак толерисао. Са друге стране, није тачна оцена да је кнез систематски спроводио саботажу наоружања, будући да је данас познато да је улагао напоре, премда закаснеле, да се земља наоружа.⁵ Ипак, смене у војном врху, мобилизације и демобилизације, промене ратног распореда, темељне измене војних планова и уопште хаотична ситуација свакако нису представљали фактор стабилизације војног чиниоца. Укратко, историјски контекст је донекле комплекснији него што то приказује цитирани део из *Одлуке* из 1945. године, али остављајући по страни ширу историјску проблематику, држећи се само оних историјских чињеница неопходних за разумевање проблема о којем је реч, потребно је размотрити питање правног статуса одлуке о приступању Југославије Тројном пакту и последица које су из те одлуке проистекле за њене доносиоце. Управо са тим у вези је и последња тачка из *Одлуке* из 1945. године - “припрема агресивног рата”. Да ли је та тачка у случају кнеза Павла оправдана? То је централно питање од којег у највећој мери зависи правна квалификација деловања Павла Карађорђевића и његових сарадника, и то првенствено са становишта међународног права и његове рецепције у послератној Југославији.

4 Вид: М. Konstantinović, *Politika sporazuma. Dnevničke beleške 1939–1941. Londonske beleške 1944–1945*, Београд 1998, стр. 269 и даље.

5 Вид: Бјелајац, Миле, *Дипломатија и војска*, Београд 2010. (Посебно види поглавље „Последица војног слабљења и слома Француске“, стр. 163–180); Др Давид Албала: *специјални делегат при Југословенском краљевском посланству у Вашингтону 1939–1941*, прир. Ђ. Лопичић, Београд 2010.

Ако су квалификација “издајник народа” или “разбијање јединства народа Југославије”, које се такође налазе у *Одлуци* из 1945. године у многоме оптерећене политичким садржајем, у случају дела “припрема агресивног рата” ствар стоји посве другачије. То питање је важно управо из разлога што превазилази оквир југословенског послератног законодавства и тиче се међународних норми, а не искључиве воље комунистичког режима.

*Улога кнеза Павла у приступању Југославије
Тројном пакту, правни статус тог чина и
правне последице за актере*

Очигледно је да се две тачке са почетка *Одлуке* из 1945. које се наводе међу делима која се стављају на терет кнезу Павлу, наиме “издаја народа” и “припрема агресивног рата”, односе на приступ Југославије Тројном пакту. То се види на основу цитираног кратког уводног дела *Одлуке*.⁶ Оправданост расправљања овог питања у контексту рехабилитације кнеза Павла јасно је видљива када се има у виду улога кнеза Павла у политичком животу Југославије као и питање правног статуса приступа Југославије Тројном пакту. Оба ова питања само су веома површно дотакнута у *Решењу*, а имају кључни значај за рехабилитацију. Правни тим за рехабилитацију је ушао у некомпетентну расправу о иманентно историографским питањима, а суд је ту суштински некомпетентну историјско-правну аргументацију прихватио. Да би се, дакле, објаснило одакле је проистекао правни проблем потребно је најпре указати на историјски контекст.

*Улога кнеза Павла у приступању Југославије
Тројном пакту*

Прво и основно је да се укаже на ноторну чињеницу да је у активностима које су довеле до приступања Југославије Тројном пакту једну од кључних улога играо кнез Павле,⁷

6 Вид. извод из *Одлуке*, нап. 4.

7 *Решење* настоји да ту улогу кнеза Павла замагли односно да занемари њен стварни значај, што је супротно историографским знањима о периоду владавине Намесништва 1934–1941. Наиме, научна историографија, без обзира на интерпретацију тог чина, не негира кључну улогу кнеза Павла у

што је чињеница неоспорена у досадашњој научној историографији. Међутим, тенденција тима за рехабилитацију је, на трагу неких ревизионистичких интерпретација,⁸ да кнеза Павла, најпре широким али пристрасним оцртавањем историјског контекста, позивањем на његов негативан став према Хитлеру, Мусолинију и наци-фашизму, односно позивањем на његове несумњиво искрене симпатије према западним са-

одлучивању о томе да ли ће до приступања пакту доћи или не. Због тога овај рад полази од става, до сада неоспореног у научној историографији, да је кнез Павле, заједно са сарадницима, један од кључних актера у приступању Југославије Тројном пакту. Не постоји ниједан савремени извор који би негирао такву улогу кнеза Павла у одлучивању о томе да ли ће Југославија приступити Тројном пакту или не, док са друге стране постоје бројни извори који такву улогу доказују. Кнез Павле је врло брзо стао на становиште о неопходности да Југославија приступи Тројном пакту и веома “конструктивно” је учествовао у доношењу такве одлуке. Сам кнез Павле није никада себе изузимао из одлуке о приступању Југославије Тројном пакту. О улози кнеза Павла у одлучивању у вези са приступом Југославије Тројном пакту написана је до сада једна мања библиотека радова. Разуме се, реч је често о ширим прегледима историје међуратне Југославије, а далеко мање је писано о овој специфичној теми. Приступање Тројном пакту није била искључиво одлука кнеза Павла, али је он имао највећи ауторитет у земљи. Детаљније о околностима у вези са потписивањем пакта види: Ferdo Čulinović, *Slom stare Jugoslavije*, Zagreb 1958; Isti, *Dvadeset sedmi mart*, Zagreb 1965; Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, Beograd, 1984, 370–436; Branko Petranović, Nikola Žutić, *27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata*, Beograd 1990, 99–136; B. Krizman, “Pris-tup Jugoslavije Trojnom paktu u proljeće 1941”, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 3-4/1970, 377–404; J. Хоптнер, *Југославија у кризи*, Лондон, Њујорк 1962, 282–338; Ante Smith Pavelić, *Jugoslavija i Trojni pakt*, Buenos Aires 1956. Интересантно је навести и неколико сведочанстава кнежевих непосредних сарадника: Михаило Константиновић је после рушења Стојадиновића писао да се спољна политика није променила: “Њу је, уосталом, и раније водио Кнез, па је и сад води у истом правцу”. М. Konstantinović, *Politika sporazuma. Dnevničke beleške 1939–1941. Londonske beleške 1944–1945*, Beograd 1998, 159. На састанку у Берхтесгадену 14. 2. 1941. Цветковић и Цинцар Марковић, донекле затечени предлогом да Југославија приступи Пакту, одговорили су да “немају од Кнеза (подв. С. М.) инструкције у том смислу”, на шта је Хитлер рекао да би онда састанак са кнезом Павлом разјаснио позиције, што се касније и догодило. Vladislav Stakić, *Moji razgovori sa Musolinijem: osovinske sile i Jugoslavija*, Minhen 1967, 107; Драгиша Цветковић је у једном разговору рекао да му је кнез “с болом у души наложио (подв. С. М.)” да потпише пакт. Д. Цветковић према: Драгиша Цветковић њим самим, прир. Видосав Петровић, Ниш 2006, 450; Милан Антић такође каже да је “Кнез одлучио (подв. С. М.) да прихватимо немачки ‘ултиматум’“. АСАНУ – Збирка Милана Антића (14387) – док. бр. 8460.

- 8 Те интерпретације углавном су литерарне и налазимо их нпр. у драми Слободана Селенића, *Кнез Павле. Комад с тезом*, Београд 1991. или у роману Верослава Ранчића, *Коначна истина - Олга и Павле Карађорђевић*, Београд 2011.

везницима, пре свега према Великој Британији, на неки начин одвоји од одлуке о приступању Југославије Тројном пакту, што је у највећој могућој мери неисторично. У *Решењу* се потом цитирају искази подносиоца захтева који потпуно занемарују стварни историјски контекст и све што је претходило одлуци (вишемесечна дипломатска активност кнеза и сарадника, лични тајни сусрети кнеза Павла и Хитлера, састанци Крунског савета којима је кнез председавао и на којима је одлука о приступању пакту заправо и донета). Тако се у једном искази цитираном у *Решењу* тврди следеће: “Оно што му се (кнезу Павлу - прим. С. М.) ставља под тачком 4 на терет, а то је да је закључио Тројни пакт је нетачно, јер он ни по Уставу ни по Закону није имао овлашћење да закључи Тројни пакт нити га је фактички закључио и потписао, већ је то учинила Влада преко Цветковића и Мачека (sic!), с тим да је одлука донесена једногласно.” Поред тога се каже да на седници Владе на којој се о пакту одлучивало кнез Павле “није гласао, јер није члан владе” (односно “није гласао, јер по Уставу и Закону као намесник то није ни могао”)¹⁰ па се на крају закључује следеће: “Наводи да је потписивање Пакта допринео о агресивном рату сила осовине, је нетачан и нелогичан како са историјског тако и са правног аспекта.”¹¹ Суд је све ово уважаио па је закључио: “Наведеном одлуком кнезу Павлу Карађорђевићу се између осталог ставља на терет и припрема и потпис Тројног пакта којим је 25. марта 1941. године у Бечу Југославију предао на милост и немилост фашистичкој Немачкој. Из изведених доказа, као и неспорних историјских чињеница произилази да је наведена тврдња произвољна и неистинита. Наиме, Протокол о приступању краљевине Југославије Тројном пакту у Бечу 25. марта 1941. године потписала је Влада краљевине Југославије преко својих представника министара Драгише Цветковића и Цинцар-Марковића. Овлашћење за потписивање Тројног пакта као и доношење Одлуке кнез Павле Карађорђевић није имао ни по тада важећем Уставу ни по закону”.¹² Другим речима, суд је овде арбитражирао у једној историографској ствари и извео

9 *Решење*, стр. 4.

10 *Ibid.*, стр. 5.

11 *Ibid.*

12 *Ibid.*, стр. 15.

доказ да кнез Павле није лично потписао Протокол о приступању Тројном пакту, иако нико никада није ни тврдио супротно. Са друге стране, иако се кнезу на терет ставља дело “припрема и потпис пакта”, потпуно је изостао доказ да кнез Павле није учествовао у *припреми* тог чина, што би, наравно, било немогуће доказати. Дакле, све и да је тачно (а није) да је у *Одлуци* из 1945. тврђено да је кнез Павле лично потписао пакт, и да је, примера ради, тек пред Вишим судом доказано да није било тако, остало би и даље неоспорено да је он у том чину учествовао *припремајући* ту одлуку заједно са својим сарадницима, што је такође довољно за евентуално постављање питања политичке, али и кривичне одговорности, о чему ће убрзо бити речи.

Ове тврдње из *Решења* у највећој могућој мери неодговорне су према историјским, материјалним чињеницама и то у више аспеката, а нарочито због инсистирања на томе да, будући да кнез Павле није имао формална овлашћења за одлучивање о приступу Југославије Тројном пакту, самим тим нема ни никакве одговорности за тај чин. Ово је до апсурда доведен, готово софистички формализам који пркоси свим сазнањима о околностима приступа Југославије Тројном пакту, о стварној улози кнеза Павла Карађорђевића, али и самом праву. Наиме, аргумент који је употребљен подразумева да се појединац који се својевремено налазио на најодговорнијој државној функцији ослобађа одговорности за једну од најсудбоноснијих одлука пред којом се међуратна Југославија нашла искључиво на темељу формалних аргумената који се тичу његових уставних и законских надлежности и уз потпуно игнорисање његове стварне, фактичке улоге, која је подразумевала не само активно учешће у одлукама него и непосредно и лично одлучивање о кључним државним питањима. У том контексту, само успут треба напоменути да у прилог томе колика је важност придавана утврђивању одговорности у вези са сарадњом са фашистичким државама сведочи и чињеница да је у послератном међународном праву, управо како би се избегло да се формалним разлозима ослободе одговорности правно неодговорни појединци – монарси, установљено да у домену утврђивања одговорности за сарадњу са силама Осовине не важи начело “*princeps legibus solutus*”. У *Решењу* о рехабилитацији кнеза Павла се,

међутим, за политичког човека који је на најнепосреднији начин одговоран за приступање Југославије Тројном пакту (преговори са Хитлером, активно учешће у одлучивању на седницама Крунског савета) лаконски, без једног јединог релевантног аргумента и управо уз игнорисање свих релевантних извора који сведоче супротно, тврди нешто што је у супротности са материјелном истином тј. да његове одговорности заправо нема. Да апсурд буде већи, најпре се погрешно интерпретира тврдња из *Одлуке* из 1945, а потом се оповргава та неисправно схваћена тврдња. Осим тога, на исти начин би се могао одговорности ослободити и рехабилитовати сваки појединац осуђен у прошлости, будући да се као критеријум узима једино да ли је дотични појединац имао право да делује на одређени начин или не, а не да ли је стварно поступао на тај начин. Ово из темеља руши принцип кажњивости неког дела, будући да се као довољан доказ фактичког непостојања дела прихвата аргумент да за његово извршење постоји нека формална правна препрека (кнез Павле није имао законско право да одлучује, ergo – није ни одлучивао).

Одбацујући, дакле, ову тврдњу из *Решења* као потпуно неосновану и апсурдну и констатујући још једном кључну улогу коју је кнез Павле имао у доношењу одлуке о приступању Југославије Тројном пакту, што је, поновимо, неоспорено у научној историографији, погледајмо какав је правни статус те одлуке у светлу међународног права.

Правни статус приступања Тројном пакту

Одговоре на питање о правном статусу приступа Југославије Тројном пакту, о условима под којима се то приступање догодило, као и о последицама за актере могуће је пронаћи у југословенској рецепцији међународног права са једне, и одређене правне филозофије са друге стране, односно у принципима који су формулисани и, такође, планетарно прихватањени током и после Другог светског рата и који су се тicali правне квалификације разних облика сарадње са силама Осовине у оквиру Тројног пакта. Добро је познато да су током и по завршетку Другог светског рата, од Московске декларације 1943. године до Лондонске декларације августа 1945. године уобличени принципи међународног права који су предвиђали врло широко постављене критеријуме за

утврђивање одговорности за било који облик сарадње и солидарисања са силама Осовине у оквиру Тројног пакта или у квислиншким формацијама.¹³ Лондонска декларација, коју су потписали представници СССР, САД, Велике Британије и Француске, 8. августа 1945. године и Статут међународног војног трибунала као анекс те декларације представљају темеље процеса изградње послератног међународног кривичног права. У члану ба Статута прописано је да се као најтежи облик кршења међународног права сматра злочин против мира који укључује “планирање, припремање, започињање или вођење агресорског рата, или рата којим се крше међународни уговори, споразуми или гарантује, или учествовање у неком заједничком плану или завери за извршење ма ког од горе наведених дела (подв. С. М.)”.¹⁴ Посебно треба нагласити да је, како се види из формулације овог члана Статута, инкриминисано и *планирање*, чак и онда када се дело не изврши – “недовршено кривично дело”,¹⁵ као и да је начело забране ретроактивности било у домену суђења за злочин против мира напуштено, што је од посебне важности, будући да је једино тако било могуће адекватно осудити починиоце широког спектра злочина током Другог светског рата.

13 Разуме се, статус велике силе обезбедио је СССР-у да Пакт о ненападању са Немачком, упркос екстензивним привредним аранжманима две земље, који су несумњиво допринели немачком јачању ратних потенцијала, остане изван видокруга. Међутим, реч је о веома компликованом питању дипломатске, правне и политичке природе, тако да се оно овде не може разматрати, будући да се тиче бројних питања која сежу дубоко у тридесете, па чак и двадесете године 20. века, а тичу се односа великих сила, посртања међународног кривичног права, унутрашњих прилика у појединим земљама итд. О томе види: Francine Hirsch, “The Soviets at Nuremberg: International Law, Propaganda, and the Making of the Postwar Order,” *The American Historical Review*, Vol. 113, No. 3 (June 2008), pp. 718–722.

14 Наведено према: Antonio Kaseze, *Међународно кривично право*, Београд 2005, 127.

15 Ibid., стр. 25, 221–225. Овде треба напоменути да би, према данашњим критеријумима, било веома интересантно видети судску расправу о случају који би био идентичан случају о којем се овде расправља. Недовршени злочин је, према савременим критеријумима међународног права, кажњив само у случају *завере* ради извршења геноцида. Суд у Нирнбергу, чија је делатност хронолошки блиска делатности ДК, стао је на становиште да је недовршени злочин, у случају да се ради о злочину против мира, такође кажњив, а “припрема агресивног рата” представља један од аспеката злочина против мира. А. Kaseze, 224. Не треба сумњати у то да су послератне комунистичке власти биле склоне да са још мање финеса примењују ова начела.

За тему овог рада од посебне важности је то што је Југославија одмах по њеном усвајању прихватила, августа 1945. године Лондонску декларацију и Статут Међународног војног трибунала¹⁶ (МВТ) који је дефинисао кривично дело “злочин против мира”. Југославија је и иначе у току али и после рата била међу првим земљама које су прихватале међународна акта која су прописивала кажњавање ратних злочина и узимала учешће у разним међународним телима која су се тицала проблематике ратних злочина. То је било могуће, између осталог, и захваљујући континуитету који је на међународном плану обезбедио споразум Тито-Шубашић и прелазна влада. Разуме се, сва међународна акта која су се тицала ратних злочина постајала су део националних правних система држава које су та акта прихватиле. Отуда се у *Одлуци* о проглашњеу кнеза Павла за ратног злочинца наводи као једно од дела које му се ставља на терет “припрема агресивног рата”, што је формулација непосредно преузета из Статута МВТ и што би на евентуалном суђењу представљало најрелевантнију оптужбу. Дакле, из наведеног је недвосмислено јасно да је постављање питања одговорности за чин приступања Тројном пакту као савезу који је водио агресивни рат *начелно* било правно утемељено: приступ пакту који води агресивни рат отвара питање карактера ангажованости новопридошле чланице те алијансе. Потребно је, међутим, утврдити садржај југословенског аранжмана са Осовином, како би се оценило да ли је та начелна правна утемељеност релевантна у конкретном случају.

Наиме, имајући у виду третман сарадње са Осовином у међународном праву, као и кључну улогу коју је у приступању пакту имао кнез Павле, лако је закључити да је комунистичким властима несумњиво била довољна и сама чињеница да је Југославија под вођством кнеза Павла приступила Тројном пакту како би овога прогласиле за издајника и злочинца. У послератним политичким околностима, критеријуми за утврђивање онога што је представљало сарадњу са фашистичким силама нигде, па ни у Југославији, нису били сувише високи, тј. и најмања повезаност са фашистичким си-

16 *The Character and Judgment of the Nürnberg Tribunal. History and Analysis*, United Nations - General Assembly, International Law Commission, New York 1949, 3.

лама, пре или током рата и окупације, сматрана је неретко (мада не увек и доследно) делом које је подразумевало оштру казну, нарочито ако се радило о личностима високо рангираним у политици, војсци или привреди. Чак и без обавеза војне природе (од којих је Југославија била, као што је добро познато, тајним нотама ослобођена),¹⁷ због других видова сарадње са силама Осовине која је подразумевана одредбама Тројног пакта, југословенски државници који су увели земљу у Тројни пакт били су под ударом послератних прописа. Та пракса била је заснована на широко схваћеном појму *саучесништва* у фашистичким злочинима, карактеристичном за послератну правну праксу у многим земљама, и то не само оним под совјетским утицајем, па и за само међународно право и, коначно, суд у Нирнбергу.¹⁸

Међутим, оно што је представљало највећи проблем за југословенске политичаре који су увели земљу у Тројни пакт јесте чињеница је да је Југославија приступом пакту повредила неке своје међународне уговоре, пре свега уговор са Грчком. Иако уговор са Грчком није имао карактер савеза, он је свакако подразумевао међусобно поштовање суверености и територијалног интегритета. Са тим у вези, на проблематичније од свега је то што су југословенски државници правили територијалне калкулације у вези са Солуном и што су од Немачке тражене (или барем нису одбијене) гаранци-

17 О овоме је доста писано у домаћој историографији. Историографија је углавном писала о четири ноте од којих су две биле тајне и нису се могле објавити. То истичу сви аутори од Ферда Чулиновића до Бранка Петрановића. (Поменимо само књиге F. Čulinović, *Dvadeset sedmi mart*, Zagreb 1965. и В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 1, Beograd 1989.) Међутим, у последње време, у ревизионистичким круговима говори се (и чак инсистира на томе) да су постојале само три ноте, за шта је лако доказати да представља неистиниту тврдњу. Примера ради, у књизи Миодраг Јанковић, Вељко Лaziћ, *Кнез Павле. Истина о 27. марту*, Београд 2007. двојица аутора истичу да су постојале само три ноте, нетачно наводећи да су оне објављене у Политици 26. марта 1941. (Тада су у Политици објављене само 2 ноте, за које је било договорено са представницима Осовине да буду објављене.) Тврдња о три ноте потиче, вероватно, од Драгише Цветковића: “Ми остајемо при нашим ранијим изјавама: постојале су три клаузуле које смо примили”. (Д. Цветковић - кнезу Павлу, 21. фебруара 1956. године, Архив Југославије – Збирка кнеза Павла – ролна 1 – снимак 242. (Објављено у: М. Јанковић, В. Лалић, *Кнез Павле. Истина о 27. марту*, Београд 2007, 100.)

18 О томе види: Francine Hirsch, “The Soviets at Nuremberg: International Law, Propaganda, and the Making of the Postwar Order”, *The American Historical Review*, Vol. 113, No. 3 (June 2008), p. 707 - 708.

је да ће, у случају победе Осовине у рату, *Солун припасти Југославији*. О околностима под којима је до тих гаранција дошло овде не можемо детаљније расправљати. Епилог осетљивих преговора била је следећа гаранција Осовине учињена на захтев са југословенске стране: „Приликом новог утврђивања граница на Балкану узет ће се у обзир интереси Југославије за територијалном везом са Егејским морем проширењем њезиног суверенитета на град и луку Солун.“¹⁹ Тај аранжман је у светлу члана 6а Статута МВТ спадао под дело “злочин против мира”, будући да је подразумевао кршење дотадашњих уговора са Грчком, тада још увек независном државом и субјектом међународног права, односно будући да је представљао планирани добитак у корист Југославије који би био непосредна последица агресије сила Осовине на Грчку. (Овде још једном треба подсетити да је инкриминисана и припрема и планирање агресивног рата). Другим речима, Југославија је требало да се, у случају победе Осовине, појави као уживалац резултата агресивног рата, што је било унапред договорено – планирано и припремљено.

У овом сведеном приказу показано је, дакле, да одлука да се постави питање одговорности југословенских државника који су донели одлуку да земља приступи Тројном пакту није била израз волунтаризма комунистичког вођства, већ да је за то постојао основ у међународном праву, које је послератна Југославија брзо усвајала.

19 F. Čulinović, 27. mart, Zagreb 1965, стр. 210. према *Documents on German Foreign Politics*. From the Archives of the German Foreign Ministry. Series D (1937-1945). Volume XII, The War Years, February 1 – June 22, 1941, United States Government Printing Office, 1962, док. бр. 205, 207. У вези са овом нотом постоје различите контроверзе, о чему овде неће бити детаљније расправљано, али научна историографија до данас није одбацила ни њену аутентичност ни њену веродостојност. Осим тога, постоје различита сведочанства о томе како се да кнез Павле није желео да се добију овакве гаранције у вези са Солуном. Ипак, он те гаранције није отклонио, нота са таквим садржајем је уручена Југославији, тако да је то за историографију свакако контроверзно питање, али за суд већих контроверзи нема: уколико је гаранција добијања Солуна у супротности са међународним правом (што се аутору овог рада чини неоспорним), онда је и правна одговорност кнеза Павла, фактичког “старатеља” Југославије и креатора спољне и унутрашње политике земље, за то такође неоспорна, будући да је он својим ауторитетом такву гаранцију могао да отклони, што он није учинио.

Закључак

Један од већих пропуста овог *Решења* о рехабилитацији кнеза Павла Карађорђевића представља потпуно занемаривање међународног права и пропуштање да се увиди јасна веза између улоге кнеза Павла у приступању Југославије Тројном пакту и послератног међународног кривичног права. За југословенске политичаре који су земљу увели у Тројни пакт тај чин је био посебно неугодан, будући да је реч о савезу држава које су водиле агресивни рат и будући да је југословенски аранжман са Осовином садржао и гаранције да ће Југославија после рата добити територијално проширење на рачун Грчке. У међународном праву, које је установило злочин против мира као најтежи облик кршења међународног права и које је послератна Југославија прихватала у складу са динамиком доношења међународних правних докумената, постојао је чврст основ да се после завршетка рата постави питање кривичне одговорности свих појединаца одговорних за одлуку да Југославија приступи Тројном пакту. Са тим у вези, не само да је са историјског становишта произвољна, већ је са правног становишта неприхватљива тврдња изнета у једном исказу цитираном у образложењу *Решења* о рехабилитацији да је приступање Тројном пакту било “једино рационално” решење. Није претерано рећи чак ни да је таква оцена у супротности са међународним правом, јер у основи значи да је једино рационално било сарађивати у криминалном делу злочин против мира.

Разуме се, сасвим друго питање је оцена судских поступака и права оптужених на евентуалном суђењу после Другог светског рата. Због често драконских казни, као и због изразито лошег третмана и оптужених и осуђених, релевантни међународни кругови очито нису сматрали за оправдано да се актери југословенске политике која је довела до потписивања Тројног пакта предају југословенским властима. Код савезника од којих је тражено изручење кнеза Павла (и Драгише Цветковића) преовладало је, према свему судећи, становиште (које није било посве неоправдано) да би његова екстрадиција била веће огрешење о правду него његово некажњавање, тим пре што је од 1941. до 1946. кнез Павле и био

у некој врсти интернације.²⁰ Искуство са непосредним сарадницима кнеза Павла, намесницима Станковићем и Перовићем, који су осуђени на 12 и 11 година, министром спољних послова Александром Цинцар-Марковићем (који је после две године истражног притвора умро) или са министром двора Миланом Антићем (који је у истражном притвору провео више од три године, после чега је осуђен на 15 година робије) могло их је додатно уверити у острашћеност комунистичких судова. Дакле, у осветничком карактеру послератних судских процеса политичким противницима у Југославији (који нису били само политички противници комуниста, већ су се могли довести у везу са сарадњом са силама Осовине или ратним злочинима), пре него у неоснованости самих оптужби против њих, треба тражити разлоге због којих нису уследила изручења многих појединаца које су послератне власти потраживале од Савезника, при чему, дакако, не треба искључити ни идеолошки отклон који су Савезници имали према новим југословенским властима, као што не треба занемарити идеолошке мотиве који се огледају у драконским казнама па и сасвим противправним активностима послератних југословенских власти. У сваком случају, за појединце који су се нашли у емиграцији, једини вид моралне казне, коју су они према становишту послератних власти заслуживали, било је управо проглашење злочинцима од стране ДК, што је требало да има моралну тежину какву само покретање судског поступка код надлежног суда не би могло да постигне.²¹ Наиме, одлуке ДК нису имале ни карактер ни снагу пресуде, тако да је реч о превасходно моралној осуди, која је језиком права и руководећи се правним принципима, али без већег правног дејства, квалификовала одређено деловање и

20 У једном периоду било је речи о томе да ће кнез Павле бити изведен пред суд у Нирнбергу.

21 Одлуке ДК доношене су највероватније због тога што се знало да ће бити немогуће све злочинце извести пред лице правде. Са друге стране, суђења у одсуству нису била прихватљива као широко распрострањена пракса. Она су била могућа непосредно после рата, нарочито појединцима за које се веровало да неће ни бити изручени Југославији, али касније не. За кнеза Павла је постојало уверење да ће бити изручен Југославији, па због тога њему није суђено у одсуству 1945. или 1946. Касније, када је постало јасно да изручење неће уследити, судски процес у одсуству, очигледно, није се чинио као прихватљив властима.

имала сасвим ограничен правни значај (својеврсно пријава да постоји основана сумња да је лице починилац злочина).²²

Имајући све наведено у виду потпуно је неприхватљив начин на који је суд у *Решењу* о рехабилитацији кнеза Павла третирао питање његове одговорности у вези са квалификацијом “припрема агресивног рата”. Послератна Југославија се у унутрашњем праву руководила принципима и међународним документима који су инкриминисали сваки облик сарадње са Осовином, тим пре што је то, несумњиво, било и моћно оружје у обрачуну са политичким противницима. Међутим, потпуно је погрешно да се евидентни пропусти проистекли из послератне острашћености или пак бројне злоупотребе настале као последица обрачуна са политичким противницима послератних комунистичких власти употребе за потпуну дискредитацију сваког аспекта њихове делатности. Нарочито је неприхватљиво да се евентуалне неправде “исправљају” на начин који се супротставља и историјским чињеницама и праву.

Литература

АСАНУ – Збирка Милана Антића (14387)

Драгиша Цветковић њим самим, прир. Видосав Петровић, Ниш 2006.

Documents on German Foreign Policy, 1918-1945. From the Archives of the German Foreign Ministry. Series D (1937-1945). Volume XII, The War Years, February 1 –

22 О природи одлука које је ДК доносила најречитије сведочи део завршног извештаја њеног председника Душана Недељковића: „О правној природи одлуке као акта који редовна правосудна пракса није познавала, треба казати да она има само декларативан карактер... Јасно је да овакав акт није могао имати карактер оптужнице, а још мање карактер кондемпнаторне пресуде.“ „Izveštaj koji je podneo predsednik Komisije Prof dr Dušan Nedeljković o radu Državne komisije za period od 1943–1948“, *Dokumenti istorije Jugoslavije*, прир. Momčilo Zečević, Jovan Popović, Beograd 1996, str. 43.

- June 22, 1941, United States Government Printing Office, 1962.
- M. Konstantinović, *Politika sporazuma. Dnevničke beleške 1939–1941. Londonske beleške 1944–1945*, Beograd 1998.
- Odluka o utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača* F BROJ 3572, Архив Југославије (АЈ) - Фонд Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (110) - фасцикла (111) - лист бр. 312–314.
- Решење о рехабилитацији Павла Карађорђевића* (Рех бр. 226/10), [http://www.bg.vi.sud.rs/images/resenje8\(1\).pdf](http://www.bg.vi.sud.rs/images/resenje8(1).pdf) Посл. приступ 2. 4. 2012.
- Vladislav Stakić, *Moji razgovori sa Musolinijem: osovinske sile i Jugoslavija*, Minhen 1967.
- Миодраг Јанковић, Вељко Лазић, *Кнез Павле. Истина о 27. марту*, Београд, 2007.
- Antonio Kaseze, *Međunarodno krivično pravo*, Beograd, 2005.
- B. Krizman, “Pristup Jugoslavije Trojnom paktu u proljeće 1941”, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 1970, 3-4, стр. 377–404.
- Ferdo Čulinović, *Slom stare Jugoslavije*, Zagreb, 1958.
- Isti, *Dvadeset sedmi mart*, Zagreb, 1965.
- Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, 1, Beograd, 1984.
- Branko Petranović, Nikola Žutić, *27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata*, Beograd 1990.
- Ante Smith Pavelić, *Jugoslavija i Trojni pakt*, Buenos Aires, 1956.
- Francine Hirsch, “The Soviets at Nuremberg: International Law, Propaganda, and the Making of the Postwar Order,” *The American Historical Review*, Vol. 113, No. 3 (June 2008), pp. 718-722.
- J. Хоптнер, *Југославија у кризи*, Лондон, Њујорк, 1962.
- The Character and Judgment of the Nürnberg Tribunal. History and Analysis*, Unated Naciones - General Assembly, International Law Comission, New York, 1949.

Srdjan Milosevic

REHABILITATION OF PRINCE PAUL KARADORĐEVIĆ IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL LAW

Resume

The High Court in Belgrade has rehabilitated Prince Paul Karadjordjevic in November 2011. This act reversed the decision by which State commission for war crimes declared Prince Paul a traitor and criminal in September 1945. In the Act on rehabilitation the court discussed the historical issues, but in inappropriate way, wrongly articulating the basic problems. The Court adopted, for instance, the irrelevant arguments presented by the rehabilitation team, that Prince Paul has not personally signed the Tripartite Pact, even though no one has ever claimed that it was the prince himself who did it. On the other hand, the court gave no relevance to the claim that Prince Paul participated in the preparation of this act, as he was also charged with, and that was also relevant from the standpoint of international law. Namely, the Statute of the International Military Tribunal, adopted in August 1945, prescribed the rules by which the wide range of the agreements and actions with the Axes powers were bound to the legal prosecution. This was used by the communist authorities to begin the procedures against those statesmen who were responsible for Yugoslav accession to the Pact, thus against Prince Paul among them. The decision from 1945 which declared Prince Paul war criminal was not, however, judgment nor the decision had even merely the power of judgment. However, the decision that declares Prince Paul war criminal was considered by the contemporary court only as a political and ideological verdict, even though it was based, inter alia, on international law, which Yugoslavia adopted, and even though it was in accordance with the general

provisions of the Statute of the International Military Tribunal. Namely, particularly compromising circumstance for Yugoslav statesmen of that period was the arrangement whereby the Axis guaranteed Yugoslavia the territorial expansion at the expense of Greece (Salonika) in the event of victory in the war. This arrangement was undoubtedly the act of collaboration in the aggressive war waged by the Axes. Despite this fact, despite the fact that Prince Paul was one of the figures most responsible for the Yugoslav accession to the Tripartite Pact, Prince Paul, however, was rehabilitated, which required distortion of historical facts.

Key words: Prince Paul Karađorđević, rehabilitation, Tripartite pact, international law

Овај рад је примљен 7. фебруара 2013. године а прихваћен за штампу на састанку редакције 2. септембра 2013. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ПРИКАЗИ

Момчило Суботић

ВЕСЕЛИН ЂУРЕТИЋ 293-301

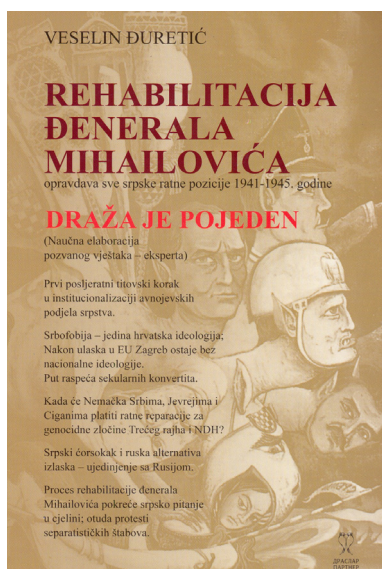
Маринко М. Вучинић

КОМПРАДОРСКИ КОНТЕКСТ
ДАНАШЊЕ СРБИЈЕ 303-315

ПРИКАЗИ

УДК 355:929 Mihailović
D.(049.3)

Др Момчило Суботић

**Веселин Ђуретић,
Рехабилитација
Ђенерала Михаиловића
- оправдање за све српске ратне позиције 1941-1945, Београд, 2012.**

Читаоце старије и средње генерације није потребно посебно упознавати са Веселином

* Политиколог за међународне полове, Београд

Ђуретићем; довољно је поменути велику буру коју су изазвале његове књиге „Влада на беспућу“ (Београд, 1983) и двотомно дело „Савезници и југословенска ратна драма“ (издање САНУ, 1985). Књиге су изазвале највећу партијско-државну кампању и осуду у СФРЈ, након које су забрањене. У центру свих критика налазио се став да је овим делом „учињен покушај рехабилитације злочинског четничког покрета Ђенерала Михаиловића“. Кампања је била жестока дијем Југославије, а бројни Срби су позивани на одговорност. За књигу „Савезници и југословенска ратна драма“, у жеку њеног жигосања, академик Радован Самарџић је написао (као уредник књиге) да је она „изазвала преламање српске историје надвоје“, и да с њом започиње „једно ново време“. И друге Ђуретићеве књиге високо су оцењене од рецензента и стручне јавности (најважније су свакако „Разарање српства у 20. веку“, САНУ 1992; „Насиље над српским устанком“, и „Употреба Русије и Запада“). Оцењујући обе наведене књиге, рецензент Зоран Глушчевић написао је следеће: „Ђуретић је

научник којег не заробљавају чињенице, иако их никад не пренебрегава, и који је склон дубоким и смелим мисаоним захватима у којима се однос дедуктивно-мисаоног и индуктивно-чињеничног еластично мења, али никад на штету целовите истине“. Други рецензент књиге „Употреба Русије и Запада“ др Душан Лукач је написао : „Ђуретићев приступ може узнемирити само идеологизаторе, оне у чијим главама Други светски рат још није завршен, који у трагичном распаду Југославије не препознају титовско-великохрватске деструктивне пројекције и намете“ (у Предговору др Николе Жутића).

Елаборат Веселина Ђуретића „Рехабилитација ђенерала Михаиловића -оправдање за све српске ратне позиције 1941-1945“ има 242 стране и садржи, поред предговора др Николе Жутића и ауторових уводних напомена, два дела и закључна разматрања. Први део садржи три поднаслов а други четири. У закључку је Дражин завршни говор на суђењу 1946, разни прилози-мапе, прогласи, програми и писмо војводе Бојовића ђенералу Михаиловићу, те разговор са аутором елабората Веселином Ђуретићем.

У уводним напоменама Ђуретић указује на цитирани став академика Самарџића, који је о књизи „Савезници и југословенска ратна драма“ још написао: „Разби-

ли сте титовску антисрпску националну симетрију; Југославија ће или бити реконструисана на етнојезичкој основи или је неће бити“. Десило се, нажалост, ово друго. (20)

Када се ради о реактивним и појединачним српским злочинима у последњем грађанском рату у другој Југославији Ђуретић указује: „Много већи од свих злочина је злочин против мира 1914-1918, и 1941-1945, и 1991-1995, јер сви говоре о злочину у континуитету, односно о завјереничкој сробофији. Зар то није већи степен командне одговорности, него сваки који је почињен у одмазди“. (23) Ђуретић сматра да је и ђенерал Михаиловић, ако се посматра у југословенском оквиру, био жртва несрпских сепаратиста, односно српских конвертита, оних који су и у наше дане у служби туђина. „Процес рехабилитације Михаиловића покреће разне политичке демистификације, уклања пропагандистичким путем створене националне симетрије, оставља хрватске, муслиманске и друге сепаратисте без основне идеологије – сробофије, што их у случају уласка у ЕУ оставља без упоришта за сепаратистичко конвертитско доказивање“. (24)

У првом делу, у којем Ђуретић приказује међуратне и ратне активности сепаратистичких и терористичких експоната „црне“ и „дрвене“ интернационале на

развијању Југославије и српства 1918-1945, он између осталог пише да су ове снаге преко пропагандистичке флоскуле о тзв. српској хегемонији добијале идеологију која их је покретала против Југославије и Срба као носилаца „националног и социјалног угњетавања“. Ђуретић напомиње да је југословенски државни концепт заснован на наднационалном моделу, какав је у Европи већ био прихваћен и реализован у Италији и Немачкој. Српска друштвена и политичка елита је листом прихватила овај модел државе. То су истицали и највећи српски научници тога доба попут Јована Цвијића, Александра Белића, Јована Ердељановића, Слободана Јовановића (што је изражено у Српском културном клубу).

Окупатор је својим планом „Потхват 25“ све Србе третирао као љуте непријатеље, док је све друге прихватао као своје и окретао их против Срба. Хрвати су претили да ће се окренути Хитлеру и изнутра разбити државу, тако је изнуђен споразум Цветковић-Мачек 1939. године. Званични Београд је био натеран да приступи Тројном пакту са Осовином, 25 марта 1941, како би сачувао заједничку државу.

С друге стране Кремљ је био спреман чак да призна НДХ, али је одустао пошто су силе Антанте већ биле признале Краљевску Југословенску владу. Да се радило

о дого априла 1941. и Павелића. Они су први тражили формирање Комунистичке партије НДХ. (30) Тито напросто следи Стаљинову и Коминтернину политику који су српску политику означавали као великосрпско-хегемонистичку, а Хрвате као угњетен народ. Сви Титови тајновити договори са властима НДХ 1941, који су остваривани преко специјалних изасланика, били су у функцији хрватске политике. (32)

Подривена сепаратистичким активностима са свих страна Краљевина Југославија се брзо распала. У немачком заробљеништву нашло се 268.405 војника и официра. Пуковник Михаиловић није прихватио окупацију, па се са групом официра и војника 11. маја 1941. нашао на Равној гори.

Српски устанак 27. марта 1941. Титов центар је денационализовао и приказао га као комунистички. Ђуретић истиче да руски народ није знао за ово, као ни за чињеницу да је овим чином Срби за више од месец дана одгодили операцију „Барбароса“. Тито је Русима Србе приказивао као контрареволуционаре, а они су у ово прихватили и зато што су Срби примили око педесет хиљада руских белогардејаца. Тито је затим успоставио сигурнију комуникацију са Стаљином; Ивана Сребрењака заменио је Стевом Крајачићем који ће постати његов интимус до краја живота,

Крајачићев помоћник постао је Словенац Јосип Копинич. (33) Стаљиновог егзекутора Мустафу Голубића појео је гестаповски мрак. Ово уклањање уклапа се у хрватску политику, па је Тито чистио терен према Стаљину. Ђуретић сматра да је овде главни играч био Иван Стево Крајачаић, који је Титу помогао да уклони и Милана Горкића, првог човека југословенских комуниста.

С друге стране ђенерал Михаиловић и његов четнички покрет наступао је под заставом југословенства, што је истакнуто и у имену његове војске- Југословенска војска у отаџбини (ЈВуО), за чијег команданта је Михаиловић постављен 16. новембра 1941, а за министра војног (у влади Слободана Јовановића) 11. јануара 1942. године.

Ђуретић наглашава „да је српска егзистенцијална ситуација имала три слоја: генерала Милана Недића и његовог сарадника Димитрија Љотића, који су морали прихватити пут пасивно-егзистенцијалног колаборационизма; ту је био и војвода Коста Пећанац, руковођен са по Србе трагичним исходом (Топлички устанак из 1917. године) поручивао: „Не боде се шути са рогатијем“. (35) Михаиловић је са својим национално-политичким реализмом највише одговарао српском слободарском менталитету. До октобра- новембра 1941. он је са својим четници-

ма изводио борбе, до великих немачких одмазди у Мачви, у Крагујевцу, Краљеву, Београду... Поставаљајући мајора Ђорђа Лашића за команданта четничких одреда у Црној Гори, и капетана Павла Ђуришића за команданта Лимских четничких одреда Михаиловић је истакао да је главни циљ борба против Немаца и Италијана. „Тада је истицао да му је намјера да створи велику Југославију од Србије, Црне Горе, Босне, Херцеговине, Срема, Баната и Бачке, те за успостављање заједничке границе са Словенијом“.

Да би се доказао пред Стаљином, Тито је наредио убиство Живојина Павловића, комунисте-идеалисте, што је порука да је он његов прави човек. Ђуретић подсећа и на епизоду када је вођа партизана приликом првог налета окупатора побегао са товаром злата уз Златибор. Ђуретић изнесе многе детаље о партизанским убиствима српског народа (наводних петоколонаша) по Херцеговини. Страховите покоље вршили су и хрватске усташе у источној Босни и Рашкој области које су прикључене НДХ. Овде су одбрану народа организовали Вук Калајитовић, браћа Керовић, Јездимир Дангић и други. У овом делу српског подриња деловала је злогласна „Црна легија“ Јуре Францетића.

Аутор подсећа и на остала велика страдања српског народа у

НДХ, као што је глинска црква у којој је само за један дан заклано 1.500 Срба; затим у селима око Бањалуке 7. фебруара 1942. Убијено је 2.835 Срба. Ту се по злу прочуо фра Мирослав Мајсторовић Филиповић страшним покољем српске деце.

Ђуретић подсећа да су популарног крајишког доктора Младена Стојановића убили Шошини (Јосип Мажар-Шоша, Хрватшпански борац) партизани, а не четници којима се ово недело приписује. Интересантан је и детаљ да Тито озбиљно укорева капетана Петра Милошевића када је овај предложио да се нападне Јасеновац, који је тада чувало свега 26 усташа. (47)

Хрватски министри у краљевској влади (Крњевић, Шутеј уверавали су Черчила да је Дража Михаиловић настављач „великосрпске хегемоније“, преузимајући Коминтернину пропаганду. ХСС-ов првак Илија Јукић је писао да су усташки министри поверљиво саопштавали вођству ХСС своје планове о клању Срба, Јевреја и Рома.

Титова хрватска политика је полазила од истих премиса. Један од његових емисара у преговору са Немцима је истицао: „У националном четничком покрету ми видимо нашег највећег и најопаснијег непријатеља, пошто они теже да створе велику Србију, а нас да истисну. Под таквим окол-

ностима ми немамо више никаквог повода да се боримо против немачке војске“. (56)

У нашој историографији величају се партизански подухвати за време немачких офанзива „Вајс I и II“ (крајем 1942. и почетком 1943. године) и „Шварц“- битка на Су-тјесци, половином 1943, у којој је погинуло око 7.000 српских партизана (међу њима и далматинска бригада у којој су доминирали Срби римокатолици). Пређуткује се да су хитлеровци код Колашина заробили четничку групацију од око 2.000 војника предвођену мајором Павлом Ђуришићем. (57)

Ускоро је против Михаиловића и његовог покрета покренута кампања и у дијаспори. Ту су предњачили хрватски министри, али и Сава Косановић, који је злоупотребио и свог великог рођака Николу Теслу, приписујући му изјаву о његовом српском роду и хрватској домовини, иако је Тесла до краја живота патео због страдања српског народа, и то отворено саопштавао.

Нажалост, „Балкански Робин Худ“ је почетком децембра 1943. на конференцији великих у Техерану добио борбени примат над Михаиловићем. Уследила је обилата војна помоћ партизанском покрету.

Ђуретић даље описује како се одвијао Светосавски четнички конгрес у селу Ба 1944, на којем су учешће узели и Словенци и Ср-

би римокатолици (Ђуро Виловић, Нико Бартуловић?) и Срби муслимани (Мустафа Мулалић). На њему је измењена концепција др Стевана Мољевића „Хомогена Србија“ и прихваћена југословенска федералистичка позиција. На Конгресу је, истиче Ђуретић, за разлику од авнојевске прихваћена етнојезичка парадигма за даљи развој земље.

Ђуретић даље пише о титовским активностима у хрватизацији српских партизанских јединица, у којима су Срби чинили војнички кадар, а малобројни Хрвати командни и политички. Називи тих српских јединица били су хрватски и Тито их је савезницима приказивао као хрватске јединице. Отуда и данас код хрватских политичара (Јосиповић, Милановић) став да је Хрватска највише допринела антифашистичкој борби и победи над фашизмом.

Ђуретић показује како је Тито уклањао српску препреку на путу као власти и тиме што је од савезника 1943 и 1944. тражио да бомбардују српске градове (Београд, Лесковац, Подгорица). Њихови навигатори били су Титови доглавници: Коча Поповић, Пеко Дапчевић и други. (67)

Тито је упорно радио на стварању симетрије између четника и усташа, а партизане представљао да се наводно боре против једних и других. Пошто је Србе лако ин-

доктринирао, покренуо је прелазак домобрана, међу њима и део усташа, у редове НОП, а затим за монструозне хрватске злочине над Србима окривио „шачицу де-класираних усташа“. (68)

После Стаљинградске и Курске битке (јул 1942 - фебруар 1943) сломљена је кичма сили Осовине. Након тога у редове НОП прелазе многи домобрани и усташе. У врху НДХ покушан је пуч (Вокић-Лорковић), али он није успео јер је Ватикан и даље подржавао НДХ сматрајући да још све није готово.

Савезничке победе подстакле су и велике војно политичке обрте у Југославији. Тито је обманљивао и Запад и Исток. Једна од његових успешних обмана је и то што је уз помоћ Стаљина за председника краљевске владе доведен Иван Шубашић. Циљ је био да се помоћу двојице Хрвата (Тито-Шубашић) избаци из игре српски фактор (краљ Петар-Михаиловић).

Према истраживању Смиље Аврамов Тито се у Риму састао и са Пијем XII, назван „Хитлеров папа“.

Све је било спремно да Черчил и Стаљин поделе Југославију по моделу „фифти-фифти“. Српски улог у ову хрватску, антисрпску политику био је и Сремски фронт на коме је пало на десетине хиљада (по некима око 70.000) српских младића. Само у ослобо-

ђеном Београду је, истиче аутор, позивајући се на мериторне изворе, за само два месеца убијено око 30.000 Срба. То недело извршиле су партизанске јединице Ђока Јованића, Пеке Дапчевића, Вељка Мићуновића, Митра Бакића и других (74).

Заједно са Црвеном армијом у Београд је стигао и тзв. Југословенски одред, састављен од бораца бивше Хрватске легије, која је на страни Хитлера била у борби код Стаљинграда, а коју је предводио потпуковник Марко Месић. (75) Овај блиски рођак актуелног хрватског политичара Стипе Месића, код Харкова је обесио два совјетска војника.

Ђуретић саопштава и детаље око напада партизана на четнике (око 5000) Павла Ђуришића, и њихово страдање пошто их је „црногорски усташа“ Секула Дрљевић намамио у клопку. У крематоријум јасеновачки живи су бачени мајор Павле Ђуришић, Баћевић, књижевник Драгиша Васић и други. (76)

У Корушкој су пострадале српске антифашистичке формације ; Ђуретић истиче да је овде убијено око 100.000 Срба, Словенаца и Хрвата.

Главнина снага са Михаиловићем је кренула према Србији кроз „шпалир“ разних непријатељстава. „Није успио план врховне команде да се све четничке снаге саберу у Босни, реоргани-

зују, и припреме за повратак у Србију, онда када се из ње повуку совјетске снаге“. (76-77)

У време када је Павелић са доглавницима „пацовским каналима“ пребачен на „демократски запад“ (идеолог геноцида и човек који је организовао Павелићево бекство Крунослав Драгановић, вратио се у Југославију 1967. и живео у Сарајеву као слободан човек) , Степинац „затворен“ у свој самостан, Дража је био „раскомадан“.

Ђуретић уочава да је Ватикан тек доласком Црвене армије почео да напушта идеју НДХ, и помоћу Тита наставља, у новим околностима, великохрватски пројекат. (79)

Послератну србофобију распиривао је Титов интимус Иван Крајачић, што је највише дошло до изражаја приликом уклањања Ранковића и у време хрватског „маспока“. Ту су му помоћници били Мико Трипало и Јосип Врховец. (82)

У друго моделу књиге Ђуретић презентује Титовске послератне институционализације авнојевских развалина српства у циљу стварања велике Хрватске на развалинама Југославије. Запањујуће је докле је Титоистички пропагандистички систем могао да иде. Сам Броз је 17. јула 1946. на Цетињу рекао: „Дража је постао интиман са Павелићем, непријатељем српског народа, и са Сте-

пинцем поглавником католичке цркве у Хрватској. Он је био шпијун чак и прије рата“. (91)

Брозове везе са Светом столицом нарочито су дошле до изражаја приликом његовог сусрета са папом Павлом VI, 1971, када је Завод Светог Јеронима, који се увек ослањао на Србе католике, добио префикс Хрватски завод Св. Јеронима. Проблем репарација је, такође, истиче Ђуретић, Тито решавао у троуглу: Ватикан, Немачка-Тито. Ратне репарације су Немачкој опроштене у сусрету Тита и Вилија Бранта 1971, иако се оне процењују на хиљаде милијарди долара. (95) На име репарација Немачка је Југославији дала кредит од милијарду немачких марака, који је искоришћен за градњу хрватско-словеначке атомске централе.

С друге стране Тито није опростио италијанске репарације; оне су плаћене у територијама, у Далмацији и Истри.

Аутор даље на приказује савремену историју презентујући проблем Косова и Метохије и српско-албанске односе, као и борбу Срба за југословенско наслеђе дијелом српских земаља. Ђуретић смело констатује: „Да није уништен Равногорски југословенски национални концепт сви муслимани би прихватили српску опцију др Мехмеда Спаха, сви би они данас били Срби мухамеданске вјероисповијести

и не би били изложени новим антисрпским манипулацијама, упереним и против њих и против васцијелог српства. Равногорски покрет је онемогућавао да их Католичка интернационала србофобски експонира и тиме онемогући њихову ресрбизацију. Добро су то видјели најближи сарадници Драже Михаиловића, Мустафа Мулалић, Исмет Поповац и многи други“. (117) Све наведено говори да је Запад после Дејтона насилничким путем извршио још један поход према српском центру. Српска крила су полоњена: српско косовско-метохијско срце ишчупано. (118)

Пишући о савременом српском и српско-црногорском питању, Ђуретић, између осталог, да је Ђинђић водио „шарену“ партијско политичку дружину, као и да је радио за БНД, те да је „шарено“ петооктобарско друштво својим ауторитетом покривао Војислав Коштуница, али и да је и он, објективно, следио западни курс, испоручивши Хагу славне српске браниоце Косова, генерале Лазаревића, Павковића, Ојданића, Лукића и друге.

Ђуретић у елаборату даље наводи да је успео комунистичко-ватикански концепт подвајања Црногораца и осталих Срба, да их је убило српско југословенство... Супротстављајући се уласку Србије и српских земаља у Европску унију, Ђуретић указује и на гре-

шке Русије која је, између осталог, признала независну Црну Гору. Ђуретић сматра да у Русији недовољно знају српску историју садашњости, а то јер највише због тога што ни званични Београд није на научно заснован начин постављао српско питање у целини; српска власт то ни данас не чини, па како да нас Русија разуме и подржи. Да би дошло до политичког престојавања морају се ревидирати кључне историјске и политичке чињенице о српском народу и његовом идентитету. Запад је Србима подарио само ултиматум, разарања, смрт- истиче Никола Живковић из Берлина. „Боље је бити Руска губернија него прихватити Запад“. (у бирмингенској „Искри“ од 1. јула 2012. године). Ђуретић позива на окупљање Срба у „форми Српске уније, која би прво објединила православне Србе, а потом и оне римокатоличке и муслиманске вјере“. (151)

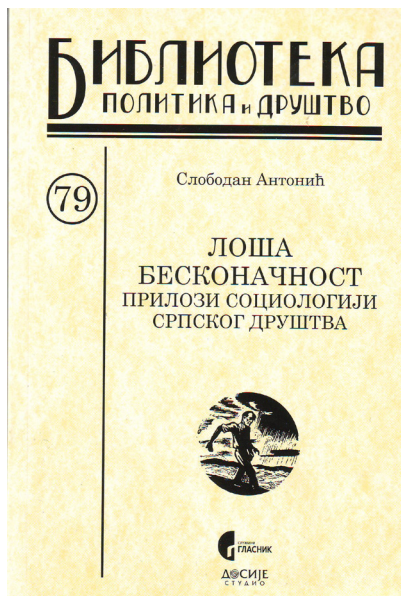
У другом делу елабората налази се веома драматичан и детаљан Дражин завршни говор на суђењу. На крају елабората дати су Циљеви Равногорског покрета са одговарајућим мапама, као и интервју аутора овог елабората, Веселина Ђуретића, у којем он износи сведочење америчког аутора српског порекла, да је Дража Михаиловић бачен бесним псима и да су га они до коске појели.

УДК 323+316.4(497.11)(049.3)

Маринко М. Вучинић

**Компрадорски контекст
данашње Србије**

(Слободан Антонић,
Лоша бесконачност –
прилози социологији
српског друштва,
Службени гласник,
Београд, 2012, стр. 233)

Ово је књига коју чине, како то и аутор наглашава, тематски повезане студије чија је заједничка ознака да се баве проучавањем најзначајнијих политичких, економских и социјалних процеса

* Београдска отворена школа, Београд

у транзиционој Србији. Студије чине јединствено ткиво ове књиге јер имају заједнички именитељ – увид социолога изузетне ерудиције и научне утемељености у проучавање најважнијих токова у развоју нашег друштва.

У уводној белешци аутор је навео веома индикативан случај оспоравања прве студије објављене у овој књизи. Слободан Антонић је иначе изложен оспоравањима различите врсте али је ово била изузетна ситуација, пошто се одвијала током обликовања научног зборника у коме је студија први пут објављена, и током спровођења научног пројекта у коме је аутор учествовао. Њему се приговорило да је у своме теоријском и научном раду „преузео улогу етнокултурног националисте“ јер није прихватио преовлађујуће мишљење у нашој социологији о доминацији „идеје трећег пута“ у коме нема места етнокултурном национализму, јер је „трећи пут“ својеврсно политичко и идеолошко јединство глобализације, европских интеграција и залагања за тржишну економију.

То је „свето тројство“ трећег пута, које се усудио да доведе у питање Слободан Антонић, не само у овој књизи. У основи оваквог идеолошког заснованог става је добро познати аксиома да „код нас доброг национализма тешко може бити“. Зато није случајно да је Слободан Антонић навео ко-

ментар Вере Вратуше: „А да ли то значи да га други народи себи могу приуштити, односно да се Србима брани оно што се допушта рецимо Американцима и Британцима?“. При томе је доведено у питање идеолошко одређење да се по сваку цену морају подржавати глобализација у њеном актуелном неолибералном облику и идеолошким испољавању – што смо имали често прилике да видимо и у нашим савременим политичким околностима када је неолиберални модел био основно политичко и идеолошко полазиште наших псеудо либералних и демократских пост-октобарских политичких, или боље речено партијских, елита.

Слободан Антонић јасно излаже свој развојни идејни пут, од еврореалистичких позиција до евроекспресионизма, при томе критикујући и доводећи у питање деловање транснационалних елита – од капиталистичких, преко политичких, до културних. Он је зато и изнео став да му се аутоматски не може прилепити етикета „етнокултурног националисте“ и да се то не може чинити у предговору једног научног зборника, и то са идејно-политичких позиција које су израз апсолутизације идеолошке позиције „трећег пута“. А свако ко се не уклапа у овакав идеолошки оквир биће стигматизован као „заступник српског национализма“, „антимо-

дернизма“ и „традиционализма“ и тиме бити, не само идеолошки, дисквалификован и дифамиран. Антонић не спори да у његовим, не само теоријским радовима постоји јасна ангажована позиција – од коришћења светскосистемске парадигме, до преузимања концепције компрадорске буржоазије у класној анализи – али то никако није озбиљан разлог и повод да он буде сврставан у категорију етнокултурних националиста, антимодерниста и затуцаних традиционалиста. Зато се он, као аутор који има јасно одређену теоријску позицију утемељену на озбиљним и објективним научним увидима, узда у суд читалаца и озбиљну начну анализу лишена идеолошких дисквалификација.

Антонић настоји и да нам пружи објашњење зашто је у наслову књиге ставио више него метафоричну ознаку – *Лоша бесконачност* – коју ми живимо већ толико дуго, као део наше свакодневице. При томе се ослањајући на Хегелово одређење да се „поставља нека нова граница, али тиме се напротив, заправо само враћа оно што је коначно. Та рђава бесконачност јесте по себи исто што и вечно требање“. Ради се о превазилажењу коначности тиме што се граница оног нашег коначног у мислима помера напред, каже Слободан Антонић. Али ову хегелијанску означену „лошу бесконачност“ ми јако добро познајемо

и ван сфере филозофских идеја и спекулација, пошто је она постала део нашег живота а често и његова главна одредница. И овакву схватање лоше бесконачности Слободан Антонић успева да, пре свега у својим теоријски и научно заснованим радовима, покаже на најуверљивији начин.

Ту не помаже ни настојање да се Антонић дисквалификује као „српски националиста“, јер је његов научни рад лишен погубног утицаја испразне политизације и вулгарне идеологизације. За њега је модернизација Србије, њена интеграција у средиште светског капиталистичког система већ два века то наше бесплодно „вечно требање“, та хегелијанска „рђава бесконачност“. Веома је значајан његов став да је „овај нараштај био уверен да је петооктобарском `срећном револуцијом` коначно пронашао кључ за улазак Србије у `златни дворац` светске историје“ (стр. 9). Али се убрзо показало да се та граница достизања модернизације и европеизације јавила као једнако чврста и несавладива граница као што је била и током протекла два века. Зато питање: Како прекорачити ту границу? – које непрестано поставља у својим различито обликованим и структурираним текстовима, остаје по Слободану Антонићу главно питање овдашње друштвене мисли и то не само овог већ и наредних поколења научника али и

државника који често и не препознају значај и досег овог суштинског историјског изазова.

Ретко се среће да неко данас исказује своју веру да је у Србији могуће доживети ситуацију да она буде организована и устројена као сређена и срећна друштвена заједница. Ову своју веру и оптимизам да је то ипак могуће Слободан Антонић везује не само за квалитетну улогу друштвених, културних и политичких елита већ и за уверење да мало ко верује да позитивно решење зависи само од Србије. Зато је он мишљења да морамо да чекамо да се покlope историјско сазревање наше друштвене елите и спољнополитичке околности које ће нам бити наклоњене. Преостаје нада каже аутор ове књиге „да ће наша друштвена елита у наредним временима достићи висину свог историјског задатка. У противном, ово лако може постати књига о једном неуспешном и ишчезлом, народу“.

Одговарајући, у првом поглављу, на питање „Постоји ли у Србији трансационална капиталистичка класа?“, Слободан Антонић се не ограничава само на анализу класног састава савременог српског друштва већ се ослања и на оцену да је глобализација трансационално преустројила класне односе, те да се зато и социолошка анализа мора окренути ширим друштвеним хоризонтима. Аутор се јасно одређује према

егзистенцији транснационалне капиталистичке класе у нашој земљи и то није за њега само академско питање. „Мислим, ипак, да само у Србији постоји тако изражен феномен ауторитарне и агресивне екстремно-неолибералне идеологије, која има чак и неке одлике тзв. либералног фашизма (liberal fascism: Goldberg, 2007). Неолиберализам се, иначе узима као типична идеологија транснационалне капиталистичке класе. Појава екстремне неолибералне идеологије јесте у нужној вези са транснационалном капиталистичком класом, мада се не може једино помоћу ње објаснити“ (12).

Историјске специфичности и постојање одређене друштвене структуре у којој функционише идеологија транснационалне капиталистичке класе, као више друштвене класе која има велики утицај на постојање средње класе, део су историјско-компаративне анализе која је веома заступљена у овој књизи. Аутор је изнео и дилему, да ли се ради о постојању традиционалне владајуће класе или елите, и опредељује се за транснационалну капиталистичку класу, а политичку, економску, технократску, медијску и културну елиту посматра као фракцију горње класе. При томе, за њега је веома значајно питање „да ли је тако схваћена српска горња класа интегрисана у европске транснационалне структуре довољно

да се и сама може назвати транснационалном капиталистичком класом?“ (15). Занимљива је тврдња из истраживања, на које се позива Антонић, да представници српске елите испољавају јаку намеру да се што пре интегришу у редове елите Европске уније, а то њено везивање је чак веће и снажније од елита земаља које су већ у Европској унији. Слободан Антонић истиче податак да је „српска елита при самом дну листе европских елита по везаности за домовину“ (20), и то је део њеног вредносног система, њене колективне идеологије.

Основне идеолошке поставке транснационалне капиталистичке класе, по Антонићу, садржане су у идеји антикомунитаризма, а у Србији и на дихотомији „вредног директора“ и „лењог радника“ (који „не може да се ослободи самоуправљања“, захтева поштовање одређених синдикалних и радничких права, а чак се усуђује да тражи и своју зарађену плату!). Преовлађајућа идеолошка матрица транснационалне капиталистичке класе, наиме, почива на одбацивању заједнице у име „неспутаног индивидуализма“, и на тврђњи да се друштвени интереси остварују путем „невидљиве руке“ слободног тржишта, док се мешање државе и утицај заједнице тумачи као израз „репресивности“ и „традиционалног схватања државе из времена реалног социјали-

зма". Логично је да представници транснационалне капиталистичке класе имају и озбиљан утицај на обликовање политичког живота и деловања политичких партија у којима доминирају антикомунитаристичка и неолиберална идеологија. Зато и није чудно што су приватници, предузетници и већина економских стручњака у Србији безрезервно прихватили неолибералну доктрину које је постала преовлађујућа у САД и Енглеској, од осамдесетих година 20 века. Социјалне, економске и политичке рачуне ове идеологије плаћамо данас, и то не само ми већ и народи који припадају Европској унији.

Слободан Антонић истиче да је за Србију карактеристично „постојање екстремне варијанте идеологије транснационалне капиталистичке класе, са крајњим елитизмом, антипопулизмом и антикомунитаризмом, као својом садржином“ (28). Он при томе истиче и примере посебно израженог социјалног расизма у односу на класно и статусно ниже слојеве, али и изражавање презира према онима који нису део владајуће класе. Илуструјући то различитим изјавама (између осталог и тврдњом Ненада Прокића да „у Србији неће бити ништа боље док се не задиме ломаче свете шпанске инквизиције“), Слободан Антонић истиче да „овако суров однос према нижим слојевима,

који су по правилу главни губитници транзиције и глобализације, типичан за транснационалну капиталистичку класу“ (33). Он посебно апострофира ЛДП као радикалног заступника неолибералне идеологије транснационалне капиталистичке класе. Ово се пре свега односи на економска питања, где ЛДП заступа идеју најсуровије и потпуне приватизације (јавних предузећа, пољопривреде, енергетике, саобраћаја, нафтне индустрије, банкарства, осигурања и телекомуникације). Апсолутизује се значај приватног сектора и захтева што веће повлачење и искључивање државе. Приватно власништво и приватни егоизми јесу све, заједница, друштво и држава нису ништа.

Указујући на ове постулате неолибералне идеологије, Слободан Антонић посебно наглашава везаност ЛДП идеолога за деловање „невидљиве руке“ тржишта на глобалном нивоу, као и значај САД у обезбеђењу глобалних оквира за деловање најекстремнијих облика неолибералне идеологије. Веома је важно нагласити и деловање социјалне панике у средњем и вишем сталежу који је присутан у времену транзиције у Србији. Зато се у деловању овдашњих заступника неолибералне идеологије могу препознати и њене основне поставке – што бржа приватизација и брза политичка и друштвена интеграција у евро-

атлантске структуре, које се виде као претпоставке личне социјалне промоције и стицања вишег материјалног статуса. Аутор ове књиге наводи да, баш због постојања синдрома социјалне панике, у Србији можемо да нађемо доста сличности између класичног и тзв. либералног фашизма: „импулсиван, емоционалан приступ политици и најтежим друштвеним питањима, веру да се чистом вољом за напором могу превазићи сви друштвени проблеми (волунтаризам и децизионизам), безгранично поверење у одређене стручне и политичке ауторитете, опсесија младошћу (као облика ејџизма), култ акције, манихејску визију друштва са `коначним` непријатељем, са којим `нема помирења`, слепу веру у пројектовани утопијски циљ, уверење о сопственој месијанској улози у односу на цело друштво, ригидно-материјалистичко схватање модернизације, антихришћанске (неопаганске) и антитрадиционалистичке сентименте“ (40-41).

Из свега што је до сада наведено, могу се препознати основни елементи идеологије транснационалне капиталистичке класе: елитизам, неолиберализам и антикомунитаризам. Ту идеологију често преузима и средња класа, која је на посебан начин угрожена деловањем транснационалне државе и политичких структура које неминовно доводе до ерозије

утицаја ситне буржоазије и премештање центара одлучивања из структура националних држава у транснационалне структуре. У закључку овог поглавља наведена је оцена да се концепција о транснационалним капиталистичким класама може применити на наше транзиционо друштво. Али остаје отворено питање природе класне свести и њеног функционисања као дела глобалних социјалних и економских структура, али у домену наших локалних елита.

У другом поглављу „Компрудорска и национална буржоазија: класна структура данашње Србије“, аутор даје преглед структуре нашег друштва у оквирима савремених политичких кретања код нас, и у светским оквирима. При томе он се у својим ставовима ослања на анализу класног положаја (места на којима се остварује системска рента, заснована на монополисању понуде) а наш систем је проучаван и анализиран као део светског капиталистичког система (однос центра и периферије), односно у склопу функционисања различитих фракција владајућих виших слојева. Пропаст социјализма и спровођење приватизације друштвене својине поставило је у средиште пажње класну структуру у Србији. Више нема дилеме да је у нашем друштву дошло до значајних и радикалних промена не само у саставу и функционисању класних

структура, већ да су на делу и велике социјалне и класне промене у светскоисторијском контексту који је за Слободана Антонића од посебне важности. Антонића занимају шири и свеобухватнији социјални и политички процеси, па структуру српског друштва – економску, политичку и културну – он посматра и као део транснационалних структура. То је Антонићево основно методолошко полазиште у проучавању утицаја и препознавању улоге транснационалних елита и класа, и оно се протеже веома доследно и скупулозно у целокупној анализи српског друштва које се и не може посматрати изван глобалног историјског и друштвеног контекста.

Зато је изузетно важна Антонићева анализа односа компрадорске класе, националних елита и средњег слоја, а посебно је значајан став аутора да постоје случајеви у којима је национална буржоазија успела да надвлада компрадорску елиту. За Слободана Антонића компрадорска елита је, и у савременим друштвеним и социјалним односима, главни агент глобалног капитала и његових политичких структура. Он наводи да постоје три посебна компрадорска слоја: компрадорска пословна и политичка елита, компрадорска интелигенција, компрадорска буржоазија. Сви ови компрадорски слојеви могу се јасно препознати и у социјал-

ним, политичким, интелектуалним и политичким сферама нашег друштва. Слободан Антонић посебно истиче „да је у раздобљу транзиције основна системска функција компрадорске елите да домаће становништво убеди да је најбољи начин модернизације предаја ресурса (економских, политичких и културних) у руке странаца, тачније, представника глобалног монополског капитала. Као награду за ову функцију, компрадорска елита добија коруптивну ренту – део профита створеног тако што носиоци транснационалног капитала преузимају и експлоатишу домаће индустрије и остале енергетске, саобраћајне и комуникационе ресурсе. Сличну функцију имају, примера ради, и компрадорска интелигенција у медијима, или она на универзитету, у невладиним организацијама, у институцијама културе“ (61).

Аутор посебно наглашава значај стварања и учвршћивања културне хегемоније јер се на тај начин обезбеђује наметање система вредности, образаца понашања и пожељне листе политичких и културних питања. Уту сврху, изузетно је важно остваривање утицаја и контроле у сфери културе и медија. Позивајући се на Грамшијев став – *ко влада културом влада и заједницом* – Слободан Антонић инсистира да је „економска промена могућа само преко политичке промене, а политичке про-

мене нема без претходне победе у културном рату“ (62). Данас смо сведоци како, не само у нашем друштву, расте значај остваривања културне хегемоније и важности доминације у беспштедном културном рату који траје несмањеном жестином.

У Антонићевој примени компрадорске парадигме на Србију, затим, дата је прегледна слика класне структуре нашег друштва и слојева који је чине. Власници великих увозничких предузећа чине први препознати слој, следе власници већих производних извозничких предузећа као и представници национал-модернизаторске стране, а „проевропски“ политичари чине трећи компрадорски слој. Посебно се наглашава улога и деловање увозничких лобија у Србији на упропашћавању модернизацијских, производних и извозних капацитета српске привреде. Њихово деловање представља типично понашање компрадорске елите у (полу)периферној земљи. Оваква анализа класне и социјалне структуре ослобођена је идеологизације иако аутор не скрива своја јасно изражен и аргументован став заснован на објективној анализи која није лишена ни његових личних политичких убеђења, али без намере да се намеће одређени идеолошки светоназор.

У трећем поглављу књиге дат је и поглед на светскоисторијске

аспекте кризе и на положај Србије у том контексту. Акцент је стављен на идеју да се међу водећим земљама центра издваја један хегемон, а криза која настаје у тој водећој земљи неминовно има утицај на функционисање и обликовање светске привреде и укупну социјалну и друштвену структуру. У наглашавању светскоисторијског контекста као изузетно значајног, аутор анализира улогу САД и њену доминацију у коришћењу најважнијих ресурса, виртуелни карактер њене економије, конституисање и деловање глобалне финансијске олигархије у Њујорку и Лондону, која не ствара нову вредност. „Дерегулисани“ финансијски капитал јавља се као основно средство глобалне доминације и све суровије и похлепније експлоатације, у чему посебну улогу игра долар као основа светског новца.

Слободан Антонић истиче да су „светска финансијска олигархија и политички управљачи из САД (империје) почели да делују као савезничке фракције једне те исте светскосистемске елите. Неолибералне мантре, као што су: цео свет мора бити једно тржиште, све мора да буде на продају и свако мора да буде на продају, које су током осамдесетих и деведесетих година запоселе умове готово свих економиста из (полу)периферије биле су само израз идеологије глобалног ка-

питала“ (77). И у транзиционим околностима настанка наше верзије дивљег капитализма, можемо видети и препознати гротескне примере неолибералних идеолога и економиста увек спремних да служе власти (која се ослања на овакву идеологију) – и то као вечити економски саветници и фискални стручњаци (без обзира што су до јуче заступали другачије економске доктрине).

Слободан Антонић јасно и аргументовано износи своје убеђење да су основни проблеми у Србији управо у политичкој елити и њеном погрешно одабраном или наметнутом опредељењу за спровођење неолибералне идеологије која је, у транзиционим временима, дала резултате супротне прокламованим циљевима. Аутор излаже своје убеђење да „многе периферне народе у светском систему данас не води демократски одговорна политичка класа, већ локални економско-политички `колаборанти Империје`, који се најчешће називају компрадорском елитом“ (88). Али он не остаје само на овим констатацијама већ износи опредељење да је Србији неопходна национално-модернизаторска елита и активна извозна економска политика. А за то је неопходно да се догоди процес радикалног одвајања од владајуће компрадорске идеологије, у којој ЕУ нема никакву алтернативу, и отвори простор економ-

ском и политичком савезништву са Русијом и Кином.

У четвртој поглављу ове књиге разматра се однос транснационалних структура и српског образовног система. Аутор сматра да актуелни процеси глобализације имају за циљ да и процес образовања уведе у доминантне структуре капиталистичког система. Уочава се веома јасно промена карактера образовања која доводи до преваладавања класно елитистичког принципа, док је јавно образовање изложено процесу убрзане девастације. То се посебно може видети у анализи реформе основног и средњег образовања које треба да постане само сервис за обуку помоћне радне снаге. У анализи домета Болоњског процеса, аутор сматра да „у самом средишту такве концепције јесте замисао да реформисани универзитет не би требало више да ствара слој националне интелигенције – као једног од главних покретача и делатника модернизације, већ слој атомизованих стручњака, чија је главна функција опслуживање транснационалног економског и политичког система“ (109).

У петом поглављу ове књиге, на случају Србије, анализиран је значај и утицај истакнутих делатника у транзиционим друштвеним процесима (у којима, иначе, улога истакнутих политичара добија на значају, не само у симболичкој равни). У нестабилним

друштвима, сматра аутор, увек се јављају политичке личности које долазе у ситуацију да могу да обликују изузетно важне историјске и друштвене догађаје. Анализе њиховог деловања и однос друштвених структура и актера у великој мери одређују природу и степен развоја транзиционих друштава. Управо се транзициона времена одликују великим бројем преломних тачака и процеса у којима долази до изражаја начин и домет деловања истакнутих политичких личности, али се отвара простор и за избор између различитих праваца у политичким и историјским кретањима. Слободан Антонић настоји да се на објективан и неидеолошки начин одреди према важним политичким актерима српске транзиције: Слободану Милошевићу, Војиславу Коштуници и Борису Тадићу, као и да оцени домете и границе њиховог политичког и државничког деловања.

И из ранијих анализа овог аутора (*Заробљена земља*, 2002) произилази да би без деловања Слободана Милошевића много брже пропале екскомунистичке структуре, на које се он ослањао а да није схватао да његов ауторитарни облик владавине има ограничен рок трајања. Милошевић је, тако, 2000. године био убеђен да ће успети да обезбеди још једну победу на председничким изборима, не примећујући да се модел

његовог политичког деловања исцрпео и да је изгубио поверење већине бирача, али и структура које суга подржавале.

У овом поглављу се анализира и деловање В. Коштунице и његова улога у стварању политичког устројства након петооктобарских промена. Слободан Антонић истиче да је важна заслуга Коштунице што је, након 5. октобра, зауставио револуционарно безакоње, форсирао питање решавања Косова (оснажујући значај легалистичке борбе против сецесије, доприносећи јачању свести о важности националног идентитета и водећи политику одбране националног суверенитета), обезбедио доношење новог Устава 8. новембра 2006, и тако омогућио јачање и стабилизацију демократских установа и процедура. Аутор истиче и парадокс да је управо В. Коштуница, као демократски политичар упућен у значај темељних вредности америчке демократске мисли, дошао у дубоки сукоб са америчком администрацијом која је, затим, преводиоца *Федералистичких списа* и коментатора Токвиловог дела *Демократија у Америци* прогласила за тврдокорног српског националисту неспремног да сагледа захтеве реалне политике. То је политичка стигма која је и данас остала везана за политичко деловање В. Коштунице, али и за странку коју он предводи већ

две деценије. Његова идеолошка стигматизација и сатанизација траје и у савременим околностима, те зато не изненађује политичка маргинализација Коштунице (чему је добрано допринео и његов кунктаторски политички приступ и недостатак одлучнијег преузимања ризика у политичкој борби).

Бориса Тадића аутор означава као другог кључног актера у српској транзицији, у последњој декади овог века. Тадић је дошао на чело Демократске странке у време када је та партија имала испод десет посто подршке у бирачком телу, као ново, прихватљивије и поштеније лице ове странке. У време трајања кохабитације са владом коју је водио В. Коштуница, Тадић као Председник републике није могао да озбиљније развије своју политичку концепцију. Али касније, све до преломног тренутка у УН, он је настојао да води политику „и ЕУ и Косово“. Одлучујући тренутак за решавање косметског питања, по аутору, али и за одређење даљег тока укупних процеса транзиције нашег друштва, био је 9. септембар 2010. године. Тада је, после одлуке Међународног суда правде да Декларација о независности Косова (17. фебруара 2008) не нарушава опште међународно право и не повређује резолуцију 1244 СБ УН, покренута иницијатива да се ставовима Генералне скуп-

штине УН анулирају негативне последице одлука Међународног суда правде. На тај начин би питање решавање судбине и положаја Срба на Косову и Метохији било стално у фокусу Уједињених нација, као проблем који се решава под њеним окриљем и у оквиру резолуције 1244 Савета безбедности. Међутим, по већ познатом сценарију, уследили су велики политички притисци и Б. Тадић је „променом резолуције 9. септембра, симболично учинио следеће: прво, ставио је тачку на правну борбу за територијални интегритет Србије, односно за непризнавање сецесије Косова. Србији је након тога остало само да настави да понавља како `она сама никада неће признати независност Косова`. (...) Друга симболички важна последица овога чина јесте одустајање од лозинке `и ЕУ, и Косово`“ (136). Тадић је тада „изгубио део легитимацијског ослоња за своју главну идеолошку и политичку поруку – да се истовремено може бити и добар `Европљанин` и добар `патриота`“ (138). Цех овако „доследно“ вођеној политици Борис Тадић је платио на председничким изборима које је изгубио и због недоследне и неконсеквентне политике коју је водио у решавању косметског проблема.

У шестом поглављу ове веома значајне књиге аутор даје преглед узрока који су довели до пораста

евроскептицизма у Србији. Први узрок је утицај које је признање сецесије Косова и Метохије од стране већине земаља ЕУ оставило на јавно мњење Србије, а други је очигледна намера ЕУ да услови улазак наше земље у ову организацију и формалним признањем косовске државности (што се још увек не тражи од Србије, али ће овај услов сигурно бити постављен). Остали узроци који су довели до настанка и пораста евра-скептицизма могу се везивати и за непрестану примену дуплих стандарда у односу на српски народ и његову судбину у грађанском рату који је вођен на тлу федералне југословенске државе. Аутор је анализирао различите аспекте појаве евра-скептицизма у нашем јавном мњењу, у странкама, у публицистици, у научној периодици, и у књигама посвећених овој теми. На тај начин, Антонић је пружио јасан увид у најшири спектар идеја, ауторских прилаза, научно утемељених анализа и ставова политичких актера, што може бити од великог значаја за даље проучавање различитих облика и аспеката евра-скептицизма. Антонић истиче да је „основна мана евра-скептичке позиције у Србији свакако одсуство пажљивијег разматрања питања – која је алтернатива прикључењу Србије Европској Унији?“ (194). Полазећи од оцене да се, у нашој публицистици али и у научним публи-

кацијама, већ уобличио систематична и аргументована позиција евра-скептицизма, аутор позива заступнике евроентузијазма на дијалог и критичко сучељавање различитих становишта како би се отворила озбиљна и рационална расправа о најважнијим стратешким питањима нашег друштва (а у коме нема готово никакве расправе ни о мање важним питањима и проблемима).

Књига Слободана Антонића *Лоша бесконачност: прилози социологији српског друштва* од изузетне је важности за сагледавање социјалне и класне структуре нашег транзиционог друштва (у коме се често од дрвећа не види шума). Она нам даје јасне и прецизне одговоре о постојању транснационалне капиталистичке класе и у нашем друштву, о њеном стварном утицају на политичке и социјалне процесе, као и на формирање постојеће класне структуре и њене идеологије. Посебно се проблематизује питање односа компрадорске и националне елите и средњих слојева у светскоисторијском политичком и социјалном контексту, што је од посебног значаја за разумевања ширег окружења у коме се одвија транзиција нашег друштва и његово класно структурирање и деловање.

И у овој књизи, Слободан Антонић је показао да је од посебног значаја да спознамо основне,

структуралне, социјалне и политичке процесе који чине друштво у коме живимо, како бисмо могли да разумемо светскоисторијски контекст времена у коме се налазимо, као и да бисмо могли и сами да се укључимо у разрешавање најважнијих проблема који оптерећују наше друштво.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – Bold (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима Bold (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 до 1,5 ауторског табака, (односно 16 до 25 страна, 36300 до 56725 карактера са размаком).

После ових података следи **сажетак** који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У **сажетку** треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после **литературе**, треба написати **резиме** чија дужина може бити до 1/10 дужине чланка. Аутор би у резимеу у структурираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. *Сажетак, кључне речи и резиме* треба превести и на енглески језик, ако је рад на енглеском, сажетак и кључне речи треба превести на српски језик. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак.

Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5 – ћирилично писмо.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрсци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се ради о **чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);
- када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придружива-

ње Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);

- **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Текстове слати у штампаном и електронском облику: Институт за политичке студије, Светозара Марковића 36, e-mail адреса – smiljana.raunovic@ipsbgd.edu.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да допринесе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа рецензент треба да одговори на следећа питања: Да ли је аутор показао у чему је оригиналност чланка? Да ли је аутор довољно оправдао своје тврдње? Да ли је аутор стручно/научно утемељио своје тезе? Да ли је рад комплетан према Упутству за ауторе? Којој научној области рад припада? Затим, рецензија треба да садржи примедбе о стручном/научном квалитету рукописа, али и сугестије за побољшање рукописа, уколико за то постоји потреба.

На самом крају рецензент треба да оцени којој категорији рад припада (**оригиналан научни рад, прегледни рад, кратко или претходно саопштење, научна критика, односно полемика, осврти и прикази**) и да изнесе своје мишљење о томе да ли рукопис треба да се прихвати у садашњем облику, да се прихвати уз сугерисане измене или да се не прихвати због наведених разлога у рецензији.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес: часопис за национална и државна питања = National interest: Magazine for National and State Issues/ главни уредник Милош Кнежевић: одговорни уредник Живојин Турић. - год. 4, бр. 4 (2005) Београд (Савски трг 7а); Институт за политичке студије, 2005 - (Београд: Eseloge). - 24 цм

Три пута годишње - Другачије повезане серијске публикације: Национални интерес (CD-ROM)=ISSN 1452-2152 ISSN 18204996=Национални интерес (Штампано изд.) COBISS.SR-ID 125448460

02
2013

Национални
интерес

NATIONAL INTEREST
JOURNAL FOR NATIONAL AND STATE ISSUES

ISSN 1452-2152 UDK 323.1(=163.40) година IX vol. 17. № 2/2013.

